Adsumus XXI

TANULMÁNYOK A 2024-ES EÖTVÖS KONFERENCIA ELŐADÁSAIBÓL

Adsumus XXI.

Tanulmányok a XXV. Eötvös Konferencia előadásaiból

Adsumus XXI.

Tanulmányok a XXV. Eötvös Konferencia előadásaiból

A XXI. Eötvös Konferencia főszervezője: Cziráki Kamilla

Szerkesztette:
Balázs Bálint Tibor, Kisdi Janka, László István, Szűcs Dóra

ELTE Eötvös József Collegium
2026

Emberi Erőforrások Minisztériuma

EMBERI ERŐFORRÁS TÁMOGATÁSKEZELŐ

Nemzeti Tehetség Program

A kiadvány a „Szakkollégiumok tehetséggondozó programjainak támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-25-0017) valósult meg.

ELTE Eötvös József Collegium
Budapest, 2026
Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója
Szerkesztők: Balázs Bálint Tibor, Kisdi Janka, László István, Szűcs Dóra
Borítókép forrása: Harley MS 4751 f.45r
Borítóterv: Balázs Bálint Tibor, Cziráki Kamilla, Szűcs Dóra
Copyright © Eötvös Collegium 2026 © A szerzők
Minden jog fenntartva!
A nyomdai munkálatokat a CC Printing Szolgáltató Kft. végezte.
1055 Budapest, Falk Miksa utca 7. II. emelet 10/A
Törvényes képviselő: Magyar Szilvia
www. ccprinting.hu
ISBN 978-615-5897-84-9

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó 9

Társadalom és történelem

Szabó Cintia
Múlt és jelen között
A holokauszt transzgenerációs emlékezete 11

Szalay Sára
Az integráció mankói
A menekültekért dolgozó németországi civil társadalom és szervezetek ... 21

Voloscsuk Renáta
Az atombomba emléke a japán fotósok munkáján keresztül 35

Bognár Katica
Utazókosztümből szalondivat: a brunswick 55

Újhelyi János Ábel
Mátyás király boroszlói védelmi rendszere 67

Zsifkovits Zoltán
A törvénykezők alkonypírja:
A kínai kormányzás és a legizmus változásai a korai Han-korban 85

Tóth Bernát
A kora újkori japán–kínai ezüstkereskedelem és következményei 95

Irodalmi vizsgálódások

Palkovics Nikolett
A kétnyelvűség szerepe Kalász Orsolya fordításaiban 109

János Tamás
Mészöly Miklós: A közösség, végesség és kitettség ökológiája 121

Forgács Katalin
Ikermotívum a drámatörténetben:
Az ál-ikerség Oscar Wilde *Bunbury*-jében 131

Rigó Melani
Végítéletet hozó természet: a víz motívuma
Antonio Machado *La tierra de Alvargonzález* című románcában 147

A szellem vonzásában

Albel Daniella
Ki az az én, akihez hű lehetnék?
Filozófiai identitáskoncepciók patologikus esetekben.....161

Hubert Henrik
Strukturalista nyelvelmélet és az archeológia módszere 175

Farkas Fanni Regina
Augmentedreality-könyvek a magyar közgyűjteményekben 191

Sasvári Angelika
A két féltekés idegennyelvtanulás megvalósulásának vizsgálata
az iskolai nyelvoktatásban.....213

Heinczinger Márton György
Inkluzív kommunikáció a francia mint idegen nyelv órákon..... 229

Szeszák Nóra
A kora gyermekkori tapasztalatok és az érzelemfelismerés kapcsolatai.....239

Bede Melinda
Az időskor szubjektív megélése a társas támogatás tükrében 261

Szerkesztői előszó

Kedves Olvasó!

Hosszas készülődés után végre kezedben tarthatod ezt a kötetet, mely a 2024-es Eötvös Konferencia előadásai közé nyújt betekintést tizennyolc tanulmányon keresztül.

A kötet három tematikus blokkban mutatja be a konferencián is tapasztalt diszciplináris sokszínűséget. A *Társadalom és történelem* című szekció a holokauszt emlékezetétől a menekültek integrációján át az atombombatámadás fotótörténeti vizsgálatáig, a brunswick divattörténetétől Mátyás király védelmi rendszerein át a kínai történelem mélyfúrásszerű vizsgálatáig széles spektrumát nyújtja a társadalom- és történelemtudományi írásoknak. Az *Irodalmi vizsgálódások* nevű szakasz Kalász Orsolya költészetén és Mészöly Miklós ökokritikai olvasatán át ér el a drámatörténethez, majd a spanyol irodalomhoz, Antonio Machando egy regényéhez is. *A szellem vonzásában* című fejezet pedagógiai, filozófiai és pszichológiai tanulmányokat gyűjt: a filozófiai identitáskoncepcióktól a foucault-i strukturalizmuson át az kiterjesztett valóságig, a kétagyféltekés nyelvtanulástól az inkluzív nyelvhasználaton át az ember életét meghatározó gyerek-, vagy épp időskori tapasztalatokig olvashatjuk az egyetemi hallgatók írásait.

Bízunk benne, hogy a szerzőket az Eötvös Konferencián, majd a tanulmány készítésekor szerzett tapasztalataik megerősítik elhatározásukban, hogy továbbfejlesszék tudományos képességeiket és újabb kutatásokban kamatoztassák tudásukat.

A szerkesztők

Múlt és jelen között
A holokauszt transzgenerációs emlékezete

Szabó Cintia[1]

1 Bevezetés

Kutatásom a holokauszt lokális és transzgenerációs kollektív társadalmi emlékezetét és az emlékezet továbböröklődési folyamatait vizsgálja és értelmezi egy kelet-magyarországi kisvárosban, Hajdúdorogon. Ez a város Hajdú-Bihar megyében, Hajdúnánás és Hajdúböszörmény szomszédságában található, körülbelül 9000 fő lakossal.[2] A város egyike a hat úgynevezett „Hajdúvárosnak",[3] melyekkel történelmük szorosan összefűződik. Az inspirációt egy jelenleg is zajló kutatás adta, melyet Papp Richárd és Csepeli György „Transzgenerációs holokauszt emlékezet Közép-Európában" címmel végeznek.[4] A kutatásuk hatására vetődött fel bennem a kérdés, hogy vajon szülővárosomban, Hajdúdorogon hogyan zajlottak a vészkorszak eseményei, és vajon hogyan őrzi a városom a zsidóság emlékét. Hajdúdorog szintén fontos szerepet töltött be a zsidóság múltjában, és tölt be a jelenben is. Ezt bizonyítja, hogy a 19. században a zsidó lakosság száma elérte a több száz főt,[5] zsinagóga mellett pedig közösségi intézmények is létesültek, mint például a Chevra Kadisha (Temetkezési egylet), Talmud-Tóra iskola, Jótékonysági egylet.[6] A deportálások következtében Hajdúdorognak napjainkban már nincs zsidó lakossága, azonban a város

[1] Témavezető: Dr. Papp Richárd
Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar

[2] Központi Statisztikai Hivatal, *2011. Évi népszámlálás* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2011) https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_09_2011.pdf.

[3] Egykori Hajdú vármegye területén lévő hajdúk városai: Hajdúnánás, Hajdúdorog, Hajdúböszörmény, Hajdúhadház, Hajdúszoboszló, Vámospércs https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/h-2E554/hajduvaros-2E914/ (elérés: 2025. február 23).

[4] Vö. https://www.holocaustmemory.org/

[5] Központi Statisztikai Hivatal, *A zsidó népesség száma településenként 1840–1941* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1993), https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_nemzetisegi_Zsido_1840-1941/?pg=3&layout=s.

[6] Harsányi László, *Adalékok a Hajdúvárosok zsidóságának történetéhez* (Budapest, 1970), 31–55.

egykori zsidóságának életét meghatározó Frankel Sámuel rabbinak, korának nemzetközileg elismert Tóra-tudósának sírhelye zarándokhellyé vált a zsidóság számára, ahová minden évben visszatérnek.

A kutatásom célja, hogy feltárja a holokauszt-emlékezet lokális térbeli reprezentációit és a narratívákban konstruálódó jelentéseit, továbbá a felejtés és elhallgatás mögött meghúzódó motivációkat, a holokauszt kortárs jelentéseit, de érintem az antiszemitizmus mai jelenségeit is. Azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy: milyen különbségek és folytonosságok vannak az emlékezés és felejtésben? Mit reprezentál a holokauszt napjainkban a különböző generációk tagjainak a számára? Emellett, azt is megvizsgálom, hogy a Hajdúdorogra zarándokló zsidóság hogyan őrzi és rekonstruálja meg a múltat, milyen jelentéssel bír számukra a város. Ez a tanulmány főként a transzgenerációs változásokat mutatja be, érintve az antiszemitizmus témáját.

2 Módszertan

A téma komplexitása és interdiszciplináris karakterisztikája miatt, a kutatási kérdéseim szociálpszichológiai és kulturális antropológiai perspektívából közelítettem meg. Kutatásom egyéves terepmunkán alapul, mely során kvalitatív társadalomtudományi módszerekkel vizsgáltam a különböző generációk emlékezési mintáit. A kutatás különlegessége, hogy az áldozatok helyett az emlékezet mai hordozóinak narratíváira koncentrál, emellett próbálja feltárni a zsidó és nem zsidó emlékezési mintákat is, hogy minél mélyebben megérthessük a múlt és jelen kapcsolatát. A három vizsgált generáció: 1. 70 év felettiek, 2. 35–70 év közöttiek, 3. 18–35 év közöttiek, és olyan hajdúdorogi lakosok, akik itt élnek már legalább 50 éve. A zarándokok közösségének vizsgálatakor olyan személyeket kérdeztem, akik magukat zsidónak identifikálták, és más városból/országból érkeztek a városba, kifejezetten zarándoklati céllal.

A terepmunka során felkerestem a kutatás szempontjából releváns helyeket, tér- és szimbólumelemzést végeztem, valamint levéltári kutatást is folytattam. A kiválasztott személyekkel félig konstruált, narratív interjút végeztem, de bizonyos esetekben az „utca emberét" is megkérdeztem. A zarándokokkal a nyelvi korlátok miatt pedig e-mailes interjút készítettem. A hajdúdorogi közösség vizsgálatakor az interjúkérdéseim négy különböző irányból közelítették meg a holokausztemlékezet vizsgálatát. Az első rész a hajdúdorogi lakosság általános attitűdjére és a zsidósággal kapcsolatos sztereotípiákra összpontosít. A második rész a helyi hajdúdorogi emlékezet részleteire, térbeli reprezentációira helyezi a hangsúlyt. A harmadik részben az emlékezés kultúráját kívánom vizsgálni.

A negyedik rész pedig az ideérkező zarándokokokkal kapcsolatos általános attitűdöt elemzi – mindezt csupán érintőlegesen.

2.1 Kutatói pozícióm

Az Amerikai Antropológiai Társaság (AAA) etikai kódexét követve végeztem a kutatásom, a téma érzékenysége miatt teljes anonimitást biztosítok az összes interjúalanyom számára. A kutatói pozíciómeghatározása érdekes feladatnak bizonyult, mely sokszor hatással volt az eredményeimre is. Hajdúdorogi lakosként, így a kutatott közösség tagjaként mélyebben feltárhattam az emlékezés és felejtés mélységeit, könnyebben építhettem ki bizalmat az interjúalanyaimmal. A válaszadóim között többen nyíltan osztottak meg velem erősen antiszemita nézeteket is. Ezekben az esetekben általánosan a „tudatlan" szerepébe kerültem, mely során úgy gondolták, az „*igazságot*" osztják meg velem „*melyre nem mindenki jön rá*". (Innentől a következő sorokban a kurzivált szövegrész azt jelzi, hogy szó szerint idézek az interjúpartnereimtől.) Többen közülük úgy vélték, ezt a kutatást „ők [zsidóság] csináltatják velem, hátsó szándékkal". Egyik interjúpartnerem az interjút követő napon megkeresett, hogy „*ezeket az éles dolgokat simítsd el, amiket én mondtam, mert aggódom a jövődért*". A terepmunka során többen elzárkóztak az interjúadástól.

3 Helyi történelmi és gazdasági helyzet

Hogy megérthessük, mit jelent napjainkban az egykori zsidóság eltűnése, fontos megvizsgálni a történelmi eseményeket Hajdúdorog kontextusában. II. József reformjainak és a zsidóság számára kedvező politikájának hatására a 19. században a zsidóság száma növekedésnek indult.[7] 1840-ben 40 fős volt a zsidó közösség, mely 1869-re 357 főre emelkedett. Ekkor már az itt élő zsidóság elindult az asszimiláció útján, a közösség tagjai részt vettek az 1848–49-es szabadságharcban, otthonukban is magyarul kezdtek el beszélni, voltak közöttük gyógyszerészek, orvosok, kereskedők, bankárok is. 1868-ban alakult meg az izraelita hitközség, melynek vezetője Harstein Lipót lett. 1880 körül épült meg a Jackovics Mihály utca és a Dohány utca sarkán a zsinagóga, melyhez rituális fürdő is tartozott. Az Újfehértói úton létesült egy blokkban a Talmud-Tóra iskola, a kóser vágóhíd és a rabbi lakás. 1875 körül bontakozott ki az antiszemitizmus az országunkban, amely egy, a városhoz közeli

[7] Randolph L. Braham, *A népirtás politikája: A Holocaust Magyarországon* (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997), 2.

településen, Tiszaeszláron 1882-ben az Európa-szerte híressé vált vérvádhoz vezetett, azonban Hajdúdorog egy ideig még békés maradt.[8]

A városban 1944 májusában indult meg a gettósítás, melyre a zsinagógát és környékét jelölték ki. A hajdúdorogi gettóba Hajdúszovátról és Józsáról is hoztak embereket. A 360 deportált ember közül csupán 60 tért vissza.[9] Korabeli feljegyzések és önkormányzati jegyzőkönyvek alapján tudható, hogy a háború után is jelen maradt a városban az antiszemitizmus.

4 Generációs változások és az emlékezet átöröklődési folyamatai

Maurice Halbwachs francia szociológus tett különbséget az individuális és kollektív emlékezet között. Úgy vélte, az emlékezet kollektív produktum, amely a szocializálódás során jön létre, melyet úgy értelmezett, hogy a társas interakciókon keresztül konstruálódik. Ő vezette be a „társadalmi keretek" fogalmát, mely alatt azt a vonatkozási keretet értette, amely mentén a társadalom képes emlékezni, és amely mentén a jelenben múltként rekonstruálható egy esemény. Ezzel a felejtés folyamatát is megmagyarázta, mivel úgy gondolta, hogy az emlékezet a kommunikáció során jön létre, így ha a kommunikáció megszakad, vagy a vonatkozási keretek elvesznek, felejtés következik be az emlékezetben. Továbbá úgy értelmezte az emlékezetet, amely időhöz és térhez kötődik.[10] Jan Assmann két fajtáját különböztette meg a kollektív emlékezetnek: kommunikatív és kulturális emlékezet. A kommunikatív emlékezetet olyan emlékezetként értelmezte, amely a hétköznapok során, személyek közötti kapcsolatban adódik tovább, közvetítő csatornája pedig a személyes tapasztalás és a szájhagyomány. Ez az emlékezet körülbelül 80-100 évig van jelen, és hordozói a kortárs emlékezeti közösség. A kulturális emlékezet ezzel szemben intézményesített emlékezet, mely alapítást igényel, ünnepek során konstruálódik. A közvetítő csatornája a tárgyiasult kifejezőeszközök és a szimbolikus rögzítés.[11] A holokauszt tragédiája óta 80 év telt el, így az élő kommunikatív emlékezet lassan kulturális emlékezetté alakul.

A holokauszt transzgenerációsemlékezet-kutatás első része a helyek emlékezetét járja körül. Hajdúdorogon az egykori zsinagóga a második világháborút

[8] Harsányi László, *Adalékok a Hajdúvárosok zsidóságának történetéhez* (Budapest, 1970), 31–55.

[9] Harsányi, 31–55.

[10] Maurice Halbwachs és Lewis A. Coser, *On Collective Memory* (Chicago–London: The University of Chicago Press, 1992).

[11] Jan Assmann, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* (Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 2004), 35–56.

követően 1957-ben lebontásra került.[12] A zsinagóga központi helyszínen volt a városban, és ez volt a legjelentősebb épület, amely a városban élő zsidóságot reprezentálta. Napjainkban már csak az zsidó temető és néhány fennmaradt ház őrzi az egykor itt élt zsidóság emlékét. Az idősebb generáció tagjai (70 év felettiek) közül sokan még emlékeznek az egykori zsinagógára és annak pontos helyére, emellett a gettó helyét is meg tudták nevezni. Továbbá a temetőt és több fennmaradt és már materiális valóságában nem létező, egykor a zsidóság által lakott házat felidéztek. A középső generáció tagjai (35–70 év) szintén említették a zsidó temetőt, emellett közülük is szintén többen meg tudták a létező és már nem létező házakat és a zsinagógát nevezni. A fiatal generáció tagjai (18-35 év) már jelentősen kevesebb zsidósághoz kapcsolódó helyet tudtak felsorolni. Ők már csak a temetőt tudták megnevezni, egy ember említette csupán az egykori zsinagógát. Az egykori zsinagóga és a gettó helye napjainkban jelöletlen, semmi nem emlékezteti a városlakókat a hely egykori szerepére. Az idősebb generáció tagjai még rendelkeznek individuális emlékekkel, tapasztalatokkal a zsinagógát érintően. Számukra hiába maradtak a helyek jelöletlenek, emlékeikben elevenen élnek az egykori épületek. A középső generáció tagjai a zsinagógáról a szüleik révén hallottak. A fiatal generáció tagjai számára a már nem létező helyek, de még materiális valóságukban létező helyek is feledésbe merültek a jelöletlenségük miatt, és amiatt, hogy nem hallottak, nem tanultak róla.

Az interjú kérdéseim következő része a hajdúdorogi lakosok körében a zsidósággal kapcsolatos általános attitűdöt és sztereotípiákat vizsgálta. A válaszokból megállapítható volt, hogy mindhárom generáció tagjai számára nehéz volt a zsidó identitás meghatározása. Mindhárom generáció tagjai hivatkoztak a zsidóságra „*vallási csoportként*" vagy azt tekintették annak, aki „*származás szerint az*", azonban volt, aki úgy gondolta, hogy az, aki „*zsidóként identifikálja magát*". Többen említették emellett, hogy a zsidók „*kereskedő emberek voltak*", akik „*kalapban jártak*", emellett pedig többen úgy gondolták, hogy „*okos*" és „*ügyes*" emberek voltak. A középső generáció válaszaiban megjelentek antiszemita narratívák is. Egyik középkorú interjúpartnerem úgy vélte, hogy „*hontalan emberek, akik mindig új hazát keresnek*", de szintén ebből a korosztályból volt, aki úgy definiálta őket, mint „*minden bajnak forrásai*" vagy például, hogy „*ők tartják magukat Jézus által a legkülönb népnek a világon*". Eriksen etnicitásértelmezése szerint a fogalom „olyan csoportok közötti viszonyokra vonatkozik, amelynek tagjai egymást különbözőnek tartják", szerinte

[12] Harsányi László, *Adalékok a Hajdúvárosok zsidóságának történetéhez*, 31–55.

az etnicitás „relációkat jelöl", amelyek a „kulturális különbségek kommunikációjában materializálódik".[13]

Az interjúalanyaimat másrészről arról is megkérdeztem, hogyan definiálnák a saját identitásukat hajdúdorogi lakosként. Többször elsőként jelent meg a válaszok között, hogy „*a hajdúdorogiak görögkatolikusok*", de volt, aki szerint „*gazdálkodó emberek*". A válaszokból láthatóvá vált, hogy mindhárom generáció tagjai között megjelenik az Eriksen által leírt „dichotomizáció" és a „Mi–Ők kategorizáció" jelensége: görögkatolikusok (Mi) – zsidó vallás (Ők), gazdálkodó emberek (Mi) – kereskedő emberek (Ők). Továbbá mind a három generáció hordoz sztereotípiákat a zsidósággal kapcsolatban, például, hogy „*gazdagok*", és „*az emberek féltek tőlük*". Eriksen szerint a „sztereotípiák egy csoport kulturális sajátosságaira utaló, egységesített nézetek kialakítására és következetes alkalmazására utal", amelyeknek a célja az, hogy „elősegítik, hogy egy csoport meghatározza magát egy másikkal szemben, átlátható térképet ad a világról, valamint igazolhatja a forrásokhoz való hozzáférésben mutatkozó különbségeket". Azonban a sztereotípiák a szociális valóságot nem írják le.[14]

A helyi emlékezetről szóló kérdésekkel azt vizsgáltam, milyen tudással rendelkeznek a deportálás helyi eseményeiről a lakosok. Az idősebb generáció tagjai általánosságban pontosan elmesélték a vészkorszak történéseit. Tisztában voltak a zsidóságot érintő eseményekkel, a sárga csillag viselésével, a gettósítással és a vagonokban történő elszállításukkal. Egyik interjúpartnerem az idősebb generációból így emlékezett vissza azokra az időkre: „*Nem tudom, én is gyerek voltam, csak rettegtünk. Rettegtek az emberek. Marhavagonokkal szállították el őket. Marhavagonnal vitték őket, még nem is személyvonattal. A csendőrség, akkor az volt, és akkor azt kelletett csinálni, amit kiadtak nekik parancsba. A csendőrség behajtotta az akaratát, amit az akkori törvény által előírtak. Az volt előírva, hogy össze kell szedni a zsidóságot, és akkor még nem tudtuk, hogy kiviszik őket Auschwitzba, és gázkamrában lefojtsák őket*". A középső generáció tagjai már változó tudással rendelkeztek, többen közülük tisztában voltak a helyi eseményekkel, melyeket a szüleiktől hallottak. A fiatal generáció számára a helyi események is feledésbe merültek, általános tudásuk alapján próbálták rekonstruálni, mi történhetett egykor a városban.

Az idősebb generáció elmondása szerint a második világháborút követően nem beszéltek a családdal, barátokkal, és még az iskolában sem tanultak

[13] Thomas Hylland Eriksen, *Etnicitás és nacionalizmus* (Budapest: Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2008), 11.

[14] Eriksen, 41–44, 46–48.

a holokauszt eseményeiről. Ennek okaként a megtorlástól való félelmet nevezték meg, egyik interjúpartnerem így nyilatkozott: *„még féltek is kimondani, hogy zsidóság"*. A középső generáció tagjai közül szintén akadt olyan, aki nem beszélt a történtekről, szintén a félelem miatt, azonban volt, aki úgy vélekedett, hogy *„megtörtént dolog, hogyne beszélt volna róla az ember, nem titok, ez létező dolog"*. A fiatal generáció tagjai elmondása alapján ők már nyíltabban állnak a témához, többen beszéltek róla már a barátaikkal, partnerükkel.

Arra a kérdésre, hogy kell-e emlékezni, szintén különböző válaszokat kaptam. Általánosságban elmondható, hogy az idős és a fiatal generáció tagjai egyetértettek abban, a holokauszt eseményeire *„persze, hogy kell emlékezni, arra emlékezni kell, hogy legyen mindenki előtt példaként, hogy ilyen rossz döntéseket ne hozzanak"*. A középső generáció tagjait már megosztotta a kérdés. Valaki szerint szükséges emlékezni, és *„tanulni kell belőle"*, azonban volt, aki szerint *„nem, mert szomorú dolgokra elég, ha az emlékszik, akivel történt"*, de megjelentek szélsőséges, antiszemita nézetek is: *„Nem tudom, egytéren igen, egytéren nem. Hát csak sajnálja az ember őket, másrészről nem sajnálja őket, mert lényegében [vulgaritás], mert most is azok viszik a világot, a zsidók. Nézz meg akármilyen nagyobb embert, az mind zsidó. Hol vannak a nagy pénzek? A zsidóknál! Nem?"*. Egyik interjúalanyom pedig arra a kérdésre, hogy kell-e emlékezni, úgy felelt: *„Hát kell, de megint kellene"*, implikálva, hogy a jövőben is történhetne a holokaustho hasonló esemény.

5 Antiszemitizmus

Kovács és Fischer írása szerint a kortárs antiszemitizmus leggyakrabban három különböző formában jelenik meg. Az első kategóriába tartozik, amikor a zsidósághoz tulajdonítanak ellenszenves külső és belső karakterisztikákat, amelyek már régóta jelen vannak a társadalomban. A második kategóriába tartozik a holokauszt, azaz a zsidóság ellen elkövetett népirtás tényeinek tagadása. A harmadik kategóriába sorolható az Izrael-ellenesség, amely során az Izraelt érintő kritikákat általánosítják a teljes zsidóságra.[15] A hajdúdorogi lakosság körében az antiszemitizmus mindhárom formája jelen volt. A zsidóságról szóló külső és belső sztereotípiák megjelentek mindhárom generáció válaszaiban, amelyekre a válaszadók nem reflektáltak.[16] A kutatásom különlegessége volt,

[15] Kovács András és Fischer György, *Antiszemita előítéletesség Európában - 2020 Felmérés 16 európai országban: Kutatási összefoglaló* (Budapest: Tett és Védelem Alapítvány, 2020. március 22), 7.

[16] Csepeli György, Papp Richárd, és Surányi András, *A hiány jelenvalóléte: A holokauszt intergenerációs helyi emlékezete ma élő magyarok körében*, *Szabad Piac*, 2023(1), 63-81. https://epa.oszk.hu/04500/04520/00007/pdf/EPA04520_szabad_piac_2023_01_063-081.pdf

hogy antiszemita nézeteket csak a középső generáció tagjainak a válaszaiban találtam. Ebben a korosztályban többen voltak, akik nyíltan antiszemita nézeteket vallottak, például megkérdőjelezték a holokauszt eseményeinek valósságát: „*színházat játszottak el*", „*a kicsiket deportálták, a nagyobbak elmenekültek*", „*a történelmet az akkori rendszer írja*". Emellett ebben a generációban találkoztam összeesküvés-elméletekkel is: „*ők kaptak egy hírt Izrael felől, hogy ne menjenek be Amerikába az ikertoronyba dolgozni aznap*", „*az ukrán háború mind zsidó szerzemény*", „*ami a pénzhez vonzódik, ami a kereskedelemhez, a világ irányításához, ők mindenütt ott vannak*". A kutatás során az idősebb generáció tagjai általánosan pozitívan emlékeztek vissza a zsidóságra, és a fiatal generáció válaszaiban sem jelentek meg szélsőséges nézetek.

6 Konklúzió és további irányok

A kutatás során feltártam a lokális és transzgenerációs holokausztemlékezetet Hajdúdorog városában. Az egyéves terepmunkára alapuló adatgyűjtés után a gyűjtött adatokat szociálpszichológiai és kulturális antropológiai perspektívából közelítettem meg. Hajdúdorog egy kisebb település Kelet-Magyarországon, amelynek tagjaként könnyebben és mélyrehatóbban ismerhettem meg az emlékezés és felejtés különböző aspektusait. A vizsgálat során három különböző generációra fókuszáltam: 1. 70 év felettiek, 2. 35–70 év közöttiek, 3. 18–35 év közöttiek. A kutatás során Csepeli György és Papp Richárd kutatásához hasonló módszereket alkalmaztam. A hajdúdorogi lakosság körében szintén meghatározó volt az emlékezet helyeinek feledésbe merülése. „A »lieu de mémoire«-ok elsősorban maradványok, az emlékezetmegőrző tudat végső formái egy olyan történelemben, mely azért előhívja azokat, mert már nem ismeri őket".[17] Míg az idősebb lakók emlékeiben élénken élnek a zsidósággal kapcsolatos helyek, a fiatalok számára már elvesztették ezek a helyek a jelentőségüket, nem válnak az emlékezet helyeivé Pierre Nora meghatározása szerint.[18] A kutatás eredményei továbbá rávilágítottak a generációk közötti kommunikáció hiányára is. Emellett mindhárom generáció tagjaiban élnek reflektálatlanul a zsidóságról kialakított sztereotipikus nézetek. A kutatás különlegessége volt, hogy egyedül a középső korosztály válaszaiban jelentek meg

[17] Pierre Nora, *Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux.* In: *Les lieux de mémoire. I. La République.* szerk. Pierre Nora (Párizs: Gallimard, 1984), fordította K. Horváth Zsolt, *Aetas*. 3 (1999), https://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html (elérés 2025. január 3).

[18] Pierre Nora, *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. Representations*, 26 (Special Issue: Memory and Counter-Memory), 7-24, 1989. https://doi.org/10.2307/2928520.

antiszemita narratívák. Továbbá a kutatás rámutatott, hogy az idősebb korosztály számára a mai napig értethetetlen a zsidósággal történt tragikus események okai, emellett pedig többnyire a *„náci németeket"* tartják felelősnek, azonban volt arra is példa, hogy reflektáltak a helyi csendőrök szerepére is. Az idősebb generáció tagjai közül sokan pontosan fel tudják idézni a tragikus eseményeket, a gettósítás és a zsidók elhurcolásának folyamatát. Néhányan a középső generáció tagjai közül is tisztában vannak azzal, mi történt egykor a városban. Elmondásuk alapján a szüleik elbeszéléséből hallottak a történtekről. A fiatal generáció számára a helyek mellett az események is feledésbe merültek, hogy mi történhetett egykor, általános tudásuk alapján próbálták rekonstruálni. Arra a kérdésre, hogy kell-e emlékezni a holokauszt eseményeire, az idős és a fiatal generáció többségben egyetértett, hogy a holokausztra emlékezni kell. Azonban ez a kérdés szintén megosztotta a középső generáció tagjait. Egyesek szerint szükséges az emlékezés, de akadtak szintén antiszemita narratívák, amelyek szerint a megoldás inkább a felejtés lenne.

Az eredményeim hasonlóságokat mutatnak Csepeli György és Papp Richárd kutatási eredményeivel. A felejtés problémája és a generációk közötti kommunikáció hiánya Hajdúdorogon is látható, és hogy hogyan töredezik szét a holokauszt emlékezete. A kutatás folytatásaként a közeli városokban is érdemes lenne megvizsgálni a holokauszt emlékezeti mintáit. Hajdúböszörmény és Hajdúnánás Hajdúdorog szomszédságában található, és szintén fontos szerepet töltöttek be a zsidóság életében a második világháború előtt. Ezek a városok szintén zarándokhelyként is funkcionálnak a zsidóság számára. A kutatás kiterjesztésével és több város bevonásával még mélyebb és átfogóbb képet lehetne kapni arról, hogyan változik a holokauszt emlékezete a generációkon át.

7 Irodalomjegyzék

Primer irodalom:

Kovács András és Fischer György, *Antiszemita előítéletesség Európában - 2020 Felmérés 16 európai országban: Kutatási összefoglaló* (Budapest: Tett és Védelem Alapítvány, 2020. március 22).

Braham, Randolph L. *A népirtás politikája: A Holocaust Magyarországon*. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997.

Csepeli György, Papp Richárd, és Surányi András. *A hiány jelenvalóléte: A holokauszt intergenerációs helyi emlékezete ma élő magyarok körében*. 2023. Szabad Piac, 2023(1), 63-81. https://epa.oszk.hu/04500/04520/00007/pdf/EPA04520_szabad_piac_2023_01_063-081.pdf

Eriksen, Thomas Hylland. *Etnicitás és nacionalizmus*. Fordítók: Becze Szabolcs, Kalas Györgyi, Kasznár Veronika Katalin, Kiss-Pál Klára, Kovai Cili, Oblath Márton, Plájás Ildikó Zonga, Szántó Diána. Budapest: Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2011.

Halbwachs, Maurice és Lewis A. Coser. *On Collective Memory.* Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992.

Harsányi László. *Adalékok a Hajdúvárosok zsidóságának történetéhez*. Budapest, 1970.

Központi Statisztikai Hivatal. *2011. Évi népszámlálás*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2011. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_09_2011.pdf.

Központi Statisztikai Hivatal. *A zsidó népesség száma településenként 1840–1941*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1993. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_nemzetisegi_Zsido_1840-1941/?pg=3&layout=s.

Nora, Pierre. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. *Representations* 26 (Special Issue: Memory and Counter-Memory): 7–24. 1989. https://doi.org/10.2307/2928520.

Szekunder irodalom:

Assmann, Jan. *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 2004.

Nora, Pierre. *Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux*. In *Les lieux de mémoire. I. La République*. Szerkesztette Pierre Nora, fordította K. Horváth Zsolt, 3-24. Párizs: Gallimard, 1984. Aetas - 1999. 3. sz. - EPA. Accessed January 3, 2025. https://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html.

Az integráció mankói

A menekültekért dolgozó németországi civil társadalom és szervezetek

Szalay Sára[1]

1 BEVEZETÉS

2015-től kezdődően jelentős számú menekült érkezett Közel-Keletről, Afrikából és Közép-Ázsiából Európába. A migráció okai a különböző fegyveres konfliktusok, a politikai és vallási üldöztetés, gazdasági ellehetetlenülés vagy klímaváltozás. Németország előszeretettel hangoztatja a „Willkommenskultur"[2] („welcome culture") politikáját és a civil társadalom hagyományosan döntő szerepet vállal a társadalmi feladatokban. Azért is találom érdekesnek ezt a témát, mert liberális elméleti kerettel jól szemléltethető, hogy az NGO-knak (Non-governmental organisations), tehát nem állami háttérrel rendelkező szervezeteknek milyen szerepük van a nemzetközi kapcsolatok alakításában. Hipotézisem szerint habár az Európai Unió és Németország is igyekszik a menekültek integrációját megteremteni, a legfőbb feladat e tekintetben mégis a civil szférára hárul.

A 2023/24-es őszi félévet Erasmus-ösztöndíjjal Münchenben töltöttem, ez idő alatt lehetőségem nyílt arra, hogy a „Bellevue di Monaco és JUNO - eine Stimme für Geflüchtete Frauen" („JUNO - a menekült nők hangja") szervezetek munkájába bekapcsolódjam, és interjúkat készítsek a munkatársakkal és menekültekkel egyaránt. Emellett az egyik szervezetet meglátogató zöld politikussal is volt lehetőségem interjút készíteni. Mivel kutatásomat még a 2022-ben kezdődő orosz-ukrán háború kitörése előtt kezdtem, ezért elsősorban a 2015-ös menekültválsággal foglalkozom. A vizsgált időkeret így a 2015-tól 2022-ig tartó időszak, a vizsgálat helyszíne pedig Bajorországra korlátozódik. A tanulmány formai megkötései miatt jelen írásom az általam

[1] Témavezető: Soltész Béla
Egyetem: ELTE TáTK

[2] A **Willkommenskultur** német kifejezés, mely azt a hozzáállást jelenti, miszerint a bevándorlók befogadását elő kell segíteni

készített interjúk és a megélt tapasztalatok elemzésére fókuszál.

2 BELLEVUE DI MONACO ÉS JUNO SZERVEZETEK

2.1 A BELLEVUE DI MONACO ÉS JUNO SZERVEZETEK MUNKATÁRSAIVAL KÉSZÍTETT INTERJÚK

Ez a táblázat a két szervezet munkatársainak véleményét foglalja össze. (Táblázat 1)

	Bellevue – Interjú7	JUNO – Interjú9
Vélemények: Németország és a bevándorlók	Németországnak szüksége van bevándorlókra.	Németországnak megújulásra van szüksége. Ehhez új lakosok kellenek.
Problémák Németországban a szervezet szerint	az infrastruktúra elöregedett	munkaerőhiány van
A szervezet profilja	Jogi képviselet, tolmácsolás, nyelvtanfolyamok. Közösségek szervezése. Munkahely és képzési hely keresése.	Közösségépítés. Állampolgárság eléréséhez vezető lépések segítése.
Németország mint célország	2015-ben vonzó volt, de ma már nagyon sok a megszorító intézkedés. A médiában sok az ellenséges hang.	Németország vonzó lehet, mert magas életszínvonalon élünk.
Önkéntesség	Németországban az önkéntességnek hagyományai vannak. A jóléti társadalom és bizonyos történelmi tudat hozta ezt magával.	Az állam csak az alapvető jogokat biztosítja a menekülteknek. Minden más az önkéntesekre marad.

2.2 BELLEVUE DI MONACO

2014-től kezdve egyre több menekült érkezett Münchenbe. Viszont mindannyiukat a város szélén helyezték el, a központban egyetlen menekültotthon sem volt. Azonkívül olyan hely sem volt, ahol a müncheniek megbeszélhették volna

a menekülthelyzettel kapcsolatos kérdéseket. Ezen okokból kezdett megalakulni a Bellevue. A Verein für Sozialarbeit, a hpkj e.V. és a Bayerischer Flüchtlingsrat rengeteg energiát és szakértelmet vitt a színes aktivista csoportba. A Bellevue di Monaco célja az volt, hogy legyen egy szállás- és kulturális központ, aminek segítségével a menekültek és a migráció témáját a város pereméről visszahozzák a város szívébe. Ez egy olyan hely, ahol dolgozhatnak a menekültek, tanulhatnak, kapcsolatokat köthetnek. Példaként szolgált a szervezőknek az augsburgi „Grandhotel Cosmopolis“ és a bécsi „Integrationshaus”.

A szervezet a következőket kínálja: menekültügyi tanácsadás, nyelvoktatás, jogi és nyelvi segítségnyújtás. Emellett számos szabadidős programot is szerveznek, például kirándulást, sportolást, kulturális programokat. Minden szerdán megrendezésre kerül az „Open House” esemény, itt együtt beszélgetnek, esznek, táncolnak a menekültek és a helyiek. Véleményem szerint a találkozások és egymás megismerése révén alakulhat ki valódi megértés, tisztelet és bizalom, és így győzhetők le az előítéletek és félelmek. Sokszor vettem én is részt szerda esténként az „Open House” eseményen, ezek mindig nagyon jó hangulatban teltek és lehetőség nyílt különböző kultúrájú embereket megismerni. A közös játék, evés, tánc közben pedig megtapasztalhattuk, hogy a különbözőségek ellenére hasonló dolgok okoznak örömet nekünk. A menekülteknek a Bellevue egy olyan biztos pont, ahol más menekültekkel találkozhatnak és megoszthatják örömüket, bánatukat egymással. A helyiek pedig segítenek nekik mindenben, legyen szó jogi ügyekről vagy házi feladatról. Ezek az esték azért is nagyon fontosak a menekülteknek, mert itt egy kis időre elfeledhetik mindennapi gondjaikat és önfeledten kikapcsolódhatnak. Pár óra erejéig nem kell a származási országukban és a menekülés közben átélt traumákra gondolniuk, valamint az integrációs nehézségekre sem.

2.3 A BELLEVUE CIVIL SZERVEZET MUNKATÁRSÁNAK VÉLEMÉNYE A MENEKÜLTHELYZETRŐL NÉMETORSZÁGBAN

A Bellevue nevű civil szervezet munkatársával készített interjúmban az interjúalany szerint Németországnak alapvetően szüksége van a bevándorlókra. „Ma már elképzelhetetlen a bevándorlók nélkül az élet”, mint mondja. Németországban igen alacsony a születési ráta, mindenhol hiányzik a munkaerő, kórházakban, az ápolás területén, majdnem minden kétkezi munkában keresnek embereket. Ahogyan a táblázatban is látható, hogy sokan az egészségügyben, gondozóként, illetve ápolóként helyezkednek el.[3]

[3] Bellevue munkatárs.Interjú7.München.2024.01.24.19:30

A civil szervezet munkatársa szerint Németországnak szüksége van arra, hogy szerkezetileg átalakuljon, ezért az a politikai stratégia, amely ezt kizárja, teljesen irreális. Németország szigorú bevándorlási törvénnyel rendelkezik, a bevándorlás azonban mindennapos. „Sok milliárd euróval talán lehetséges lenne megakadályozni a bevándorlást, és a határokat valahogy lezárni, de ugyanezt a pénzt a menekültek integrálására is lehet fordítani, tanítani őket, munkát keresni nekik. Tehát Németország azt a stratégiát választja, hogy nem védekezik, hanem építkezik. Ezzel két legyet üt egy csapásra, először is nem kell drága kerítéseket építeni, másrészt az ország nyer vele sok embert, akik részt vesznek a társadalomban és dolgoznak, szakmát tanulnak, ellátják a rászorulókat és Németország megerősödéséhez vezetnek. Németország előre gondolkodik."[4]

A menekültek kiszolgáltatottak a hátrányos helyzetüknek és még rosszabbul bánnak velük, mint korábban. Amíg az engedélyük nincs meg, addig nem hagyhatják el lakóhelyüket, és nem költözhetnek oda, ahová akarnak, ott kell maradniuk a táborban, ahová érkeztek. Ez az, amit az állam ad. Minden más, a táborban való létük, hogy nem halnak éhen, és hogy betegség esetén orvoshoz mehetnek, államilag dotált. De, ami ezen felül van, hogy nyelvtanfolyamra járnak, hogy kapcsolatokat teremtenek, hogy munkahelyet keresnek, hogy integrálódjanak, ebben szinte csak az önkéntesek segítenek. Ezekhez a támogatókhoz tartozik a Bellevue nevű szervezet is. A létfenntartás biztosításán felül minden más a civil szervezetek dolga. Minden, ami az integrációval, a foglalkoztatással, a képzésekkel foglalkozik, önkéntes alapon működik. Ezt a szervezet munkatársa Németország szegénységi bizonyítványának tartja, mert szerinte Németországnak mint gazdag államnak kötelessége lenne az alapvető létfenntartáson kívül a mentális egészséggel és fejlődéssel is törődni.

Azt, hogy Németországban sokan ezzel szemben úgy gondolják, hogy a menekülteknek nem kellene megadni ezeket a támogatásokat, azt sajnálatosnak tartja az interjúalanyom. A szervezet is részt vett az AfD elleni tüntetésen, sőt ősszel maguk is szerveztek az Odeon téren egy tüntetést, ahol 30.000-en voltak. Ennek az utóbbi tüntetésnek a Theresien-Mezőn is aktív részesei voltak, felhívást tettek közzé, hogy minél többen jöjjenek; 100.000-es tömeg volt. A menekültek zavarodottak és dühösek, nem teljesen értik mi fog történni velük, hiszen az AfD deportációval is fenyegetett. A Bellevue munkatársa arra hívja fel a figyelmet, hogy „azt azért tisztán látni kell, hogy az emberek

[4] Bellevue munkatárs.Interjú7.München.2024.01.24.19:30

többsége nem gyűlöli a külföldieket. Az AfD úgy tesz, mintha a népet képviselné, vagy a csendes többséget. Úgy tesznek, mintha Németország balliberális kormánya ilyen-olyan kedvezményekkel menekült barát politikát folytatna." Interjúalanyom szerint ez nem igaz, mert mostanában nagyon sok, a menekülteket hátrányos helyzetbe hozó intézkedés született, pl. kitoloncolások. A menekültpolitika régen nem volt ilyen megszorító, mint most. Ezért nem érti, hogy mi ellen is tiltakoznak az emberek.[5]

„A civil szervezet munkatársa szerint a legtöbb embernek egyáltalán nincs problémája a menekültekkel, amíg az iskolák, a tömegközlekedés, és az infrastruktúra működik. Hogy Németországban ilyen terhelt az infrastruktúra, az nem a menekültek miatt van, hanem azért, mert már régen nem fektettek bele elég pénzt. Sok területet, mint pl. az iskolákat és a vasutat évtizedek óta elhanyagolják Németországban." Ehhez a menekülteknek interjúalanyom szerint semmi közük.[6]

A civil szervezetben dolgozó úr azt mondja, hogy úgy teszünk, mintha ezeket a globális problémákat meg lehetne oldani, hogy háború van, hogy szegénység van, hogy igazságtalanság van a világban, hogy közben a klímamigránsok is érkeznek folyamatosan, tehát úgy teszünk, mintha ezekre megoldás lenne, hogy a menekülteknek kevesebb pénzt adnak, vagy kártyával fizetik ki őket. „Tudományos kutatások bizonyítják, hogy egyáltalán nem befolyásolja a menekültek útra kelését, hogy készpénzzel vagy kártyával fizetnek-e nekik. Ezek az emberek menekülnek valami elől, tehát így vagy úgy eljönnek otthonról és megérkeznek Európába."[7]

A megkérdezett úr felidézte a 2015-ös évet, amikor is kezdetben nagyon menekült barát volt a hangulat, sok szíriai menekültet szállásoltak el, és még vidéken is nagyon szolid, konzervatív körök is befogadtak menekülteket.

Az egész akkor romlott el, amikor az AfD kezdte szítani az ellenséges hangulatot. És még rosszabb lett, amikor a konzervatív pártok, a CDU és a CSU [Kereszténydemokrata Unió és Bajor Keresztényszociális Unió] ezt a kommunikációt magáévá tette, és úgy gondolták, hogy ezzel a menekültellenes politikával választókat szerezhetnek. Egyáltalán nem okos dolog a CSU-tól és a CDU-tól az AfD ötleteit felhasználva menekültellenes politikát folytatni,

[5] Bellevue munkatárs.Interjú7.München.2024.01.24.19:30

[6] Bellevue munkatárs.Interjú7.München.2024.01.24.19:30

[7] Bellevue munkatárs.Interjú7.München.2024.01.24.19:30

bírálja interjúalanyom a német politikai pártokat. Ezzel csak az AfD-t erősítik és semmilyen problémát nem oldanak meg. Ezért kell az AfD ellen tüntetni.

Interjú7

2.4 JUNO – „EINE STIMME FÜR GEFLÜCHTETE FRAUEN"

A „Münchner Verein für Fraueninteressen" szervezet a nők jogait hivatott segíteni. 1894-ben alakultak meg azzal a célkitűzéssel, hogy a nők képzési esélyeit, társadalmi és állampolgári jogaikat erősítsék. Az ő támogatásukkal szerveződött a „JUNO - eine Stimme für geflüchtete Frauen" (a menekült nők hangja) csoport Münchenben, amely hivatalosan 2016-ban alakult meg. A szervezet célja, hogy helyi és menekült nők keveredjenek, megismerjék egymás országát és kultúráját. Emellett a szervezet nagy hangsúlyt fektet a tehetségek támogatására, így a nők gyorsabban találják meg helyüket a társadalomban és a munkaerőpiacon. A szervezet kiáll a sokszínűség mellett és elveti a diszkriminációt. Ennek érdekében 2021-ben a „Diversity-Trainings" keretében iskolákban és szociális intézményekben a kulturális sokszínűségről szerveztek tréningeket.[8]

Sajnos az új környezetben nagy az elszigeteltség kockázata a nőknél, hiszen legfőképpen ők vigyáznak a gyerekekre. A menekült nők többségének öt-hat gyermeke is van, így a családon és nyelvtanulási lehetőségeken kívül nincs sok módjuk szocializálódni. Emiatt mindig nagyon várják ezeket a JUNO által szervezett alkalmakat. Az egyikük így fogalmazott: „[a]mikor felkelek, mindig gondolkodom, hogy kedd van-e vagy péntek, hiszen ezeken a napokon van a női kávézó." Ez egy jó lehetőség a nőknek kizökkenni a hétköznapokból és hasonló helyzetben lévőkkel együtt lenni.[9]

2.5 A JUNO CIVIL SZERVEZET MUNKATÁRSÁNAK VÉLEMÉNYE A MENEKÜLTHELYZETRŐL NÉMETORSZÁGBAN

A JUNO szervezet munkatársának az a véleménye, hogy Németországnak megújulásra van szüksége. Az ország munkaerőhiánnyal és elöregedő társadalommal küzd. Ezen problémák megoldására jó megoldás lehet a menekültek integrációja. A JUNO abban is segít, hogy megkönnyítse a menekültek

[8] „Home", JUNO, https://juno-munich.org/ (elérés 2024. április 10).

[9] eritreai hölgy.Interjú2. München.2024.02.02.

útját az állampolgárság megszerzéséhez. Mind a nyelvtanulásban, mind a Németországról szóló állampolgársági ismeretek elsajátításában támogatja őket. A megkérdezett hölgy úgy véli, hogy Németország a magas életszínvonal miatt lehet vonzó a menekültek számára. A szervezeti munkatárs szintén megerősíti a hipotézisemet. Így fogalmaz: „Az állam csak az alapvető jogokat biztosítja a menekülteknek. Minden más az önkéntesekre marad."[10]

3 A MENEKÜLTEK HELYZETE

3.1 A MENEKÜLTEK CSALÁDI HÁTTERE, KÉPZÉSE ÉS NÉMETORSZÁGI INTEGRÁLÓDÁSA

Németországi tartózkodásom során több menekülttel készítettem interjút. Ezeket most táblázatban foglalom össze, majd részletesen elemzem. A táblázat részeit kérdéseim alapján szerkesztettem, melyek az életkoron, az érkezés időpontján és a származási országon kívül a képzésre, a munkára és a családra vonatkoznak. Ezen kívül választ vártam arra, hogy a menekültek milyen diszkriminációt éltek át Németországban, valamint, hogy milyen egészségügyi ellátásban volt részük. Kérdéseimet a Migrant Integration Policy Index (migránsok integrációs politikájának indexe) kategóriái alapján állítottam össze.[11]

Az elemzésben ezen kívül szerepel majd a menekültek viszonya a civil szervezethez és a politikai élethez.

[10] JUNO munkatárs.Interjú9.München.2024.02.22..18:25

[11] „Migrant Integration Policy Index", MIPEX, 2020. https://www.mipex.eu/ (elérés 2024. április 10).

Menekültekkel folytatott interjúk (Táblázat2)

Interjúk	**Interjú1**	**Interjú2**	**Interjú3**	**Interjú4**	**Interjú5**	**Interjú6**
életkor	26	28	40	40	32	30
érkezés	2015	2016	2015	2016	2018	2016
ország	Afganisztán	Eritrea	Afganisztán	Etiópia	Afganisztán	Afganisztán
iskola/ képzés	német nyelv-tanfolyam	német nyelv-tanfolyam többször, többféle képzés	német nyelv-tanfolyam, fodrász képzés	német nyelv-tanfolyam, ápolónői tanfolyam	német nyelv-tanfolyam	német nyelv-tanfolyam, gondozói tanfolyam
munka	gondozó	egészségügy	háziasszony	ápolónő	fodrász	idősgondozó
család	család nélkül érkezett	család nélkül érkezett, mostanra férjezett, egy gyerek	házas, 6 gyerek	házas, vannak gyerekei	családdal érkezett, 3 gyerek	egyedülálló
diszkrimináció	munkavál-lalásnál, képzésben, utcán	gyakornoki ideje alatt megélte a diszkri-minációt, ruházat miatt	nem tapasz-talt diszkrimi-nációt, a németeket kedvesnek tartja	egy-két ember bánik velük lekezelően	a képzésen tapasztalt diszkrimi-nációt	utcán, közle-kedésben
egészség	érkezéskor megvizsgál-ták, azóta többször is	vashiányos, ezzel kór-házban volt, tolmács segítségével kommunikált	egészséges, de a férje rákos volt. Megműtötték és öt év után gyógyultnak tekinthető.	egészséges	érkezés után megvizsgálták	egészséges

A menekültek nagy része 2015–2016-ban érkezett Németországba. Megérkezésük után orvosi ellátást kapnak, vagy legalábbis megvizsgálják őket. Ha nem tudnak angolul, az orvosnál megjelenik egy tolmács, aki segíti a kommunikációt. Vagy pedig a menekültek egymást segítik családon belül a tolmácsolással, sokszor a gyerekek fordítanak nekik. Az elszállásolás elég jól működik, ha nem is rögtön a család létszámának megfelelő nagyságú lakást, de mindenesetre lakhatást biztosítanak nekik. Először otthonokban vagy esetleg egy kisebb szobában lakhatnak többen, később a létszámhoz illeszkedően nagyobb lakást kapnak. A lakáskeresésben is segítik egymást, de

a civil szervezetek kiadó szobáiban több hónapig is lakhatnak. Első napjaikat viszont sokan menekülttáborokban töltik.[12]

Német tanfolyamra mindenki beiratkozik, hiszen ez elengedhetetlen a társadalmi beilleszkedéshez. Általában A2–B1-es szinten vannak, kevés menekült jutott ennél tovább. Ennek oka az lehet, hogy mivel az általuk betöltött munkakörhöz (fodrász, ápoló) elégséges ez a nyelvi szint. Ha valamihez magasabb nyelvi tudás szükséges, vagy a civil szervezetek munkatársai vagy saját gyerekeik segítenek. A gyerekek, miután ez az oktatás nyelve, magas szinten megtanulnak németül. Aki hosszabban marad, annak nemcsak a nyelvtanulás, hanem az állampolgárság megszerzése is nagyon fontos. Az állampolgárságot öt év alatt meg lehet szerezni, ezzel többen élnek is. A kérelem beadása viszont az újonnan érkezetteknek sokszor gondot okoz. Ehhez kapnak a civil szervezeteknél segítséget. Vannak azonban országok, ahonnan nagyon nehéz, szinte lehetetlen beszerezni a dokumentumokat. Még a követségek sem tudják elintézni, hogy bizonyos papírok megérkezzenek Németországba. Így többen igazolvány és egyéb dokumentumok nélkül élnek már évek óta, ezért például nem tudnak utazni sehova sem, és az állampolgársági kérvényt sem tudják beadni.[13]

A diszkrimináció nem mindenkit ér el, vagy nem vallja be magának. Talán a civil szervezeteknél nem is akarnak erről beszélni, hiszen ott befogadó közeg várja őket. Néhányan viszont mindenhol érzik a negatív megkülönböztetést: az iskolában, a munkahelyen, az utcán, hogy másképp néznek rájuk, másképp kezelik őket.[14]

A menekültek 38%-a kiskorú. Az ő iskolai diszkriminációjáról senki nem panaszkodott. Egy menekült nő azonban elmesélte, hogy a menekültek gyerekei nem kapnak terápiás helyet, mert nincs rá kapacitás. Ezt tarthatatlannak gondolja, hiszen az egészségügyi ellátás az alapvető jogok közé tartozik. Ezeket a gyerekeket óriási trauma érte, azonnali segítségre szorulnának. [15]

A menekültek közül többen kaptak állampolgári ismeretek képzést is, hogy átlássák Németország szerkezetét, de a politika nem annyira érdekli őket, az állampolgárság megszerzése nem a politikai részvétel miatt fontos számukra. Az AfD erős jelenléte a médiában azonban többeknek fejfájást okoz, sokak az azonnali kitoloncolástól félnek. Azonban az AfD elleni óriási tüntetést[16]

[12] Eritreai hölgy. Interjú2. München. 2024.02.02.11:32

[13] Afgán fiú. Interjú1. München. 2024.01.24.19:30

[14] Etióp hölgy. Interjú4. München. 2024.02.09.17:34

[15] Afgán hölgy. Interjú3. München. 2024.02.02.11:32

[16] 2024. január, München, Saarbrücken, Bréma, Drezda városaiban százezres tömegek tüntettek a fasizmus, szélsőjobb és a populizmus ellen.

mindenki pozitívan fogadta, volt, aki részt is vett rajta. Annak mindegyikük örül, hogy sokan kiállnak mellettük.[17]

A menekültek a civil szervezetek segítségét nagyra tartják. Egyáltalán, hogy emberek közé mehetnek, hogy megkérdezik tőlük, hogy vannak, tanácsokkal látják el őket, tolmácsot szereznek nekik, akár pénzt vagy laptopot is adnak kölcsön. Jogi tanácsadás is van, hiszen sok jogi kérdés merül fel, akár tulajdonjogról, akár válásról van szó.[18]

3.2 A MENEKÜLTEK VÉLEMÉNYE NÉMETORSZÁGRÓL

A menekültek többsége nem azzal a céllal indul útnak otthonról, hogy Németországba jöjjön. Háborús övezetből érkeznek, az országukban nagy a munkanélküliség, a politikai zűrzavar és a létbizonytalanság. Európába érve tájékozódnak a helyzetről, hogy hol érdemes letelepedni. Idéznék egy menekült megszólalásából: „Hogy miért éppen Németországba jöttem? Mert azt mondták, hogy ez az az ország, amelyik segít és itt elérhetsz valamit, ha akarsz."[19]

A menekültek tisztában vannak vele, hogy Németországnak milyen értékei vannak, viszont azzal is, hogy ők milyen potenciált képviselnek Németország életében: „Németország ugyanolyan lenne menekültek nélkül is, ugyanolyan jó és emberséges. Én menekültként vagyok itt, mindent szépnek találok. A menekültek a német államot segítik, hiszen itt dolgoznak. Mi befektetés vagyunk Németország jövőjét illetően. Mi sokan vagyunk, és növekszünk, a németek egyre kevesebben vannak, ez a legfontosabb kérdés."[20]

A politikával kevesen foglalkoznak, mert örülnek, hogy nyugodtan, békében és biztonságban lehet élni, örülnek a munkájuknak, a képzéseknek, a nyelvtanfolyamnak, a lakásuknak. „Azért jöttem Németországba, mert itt biztonság van. Emberi életet akarok élni."[21]

Habár többen kaptak politikai képzést, a német politikai élet szerkezetét nem látják át, de az AfD elleni tüntetésről mindenki értesült és örülnek neki, hogy ennyien állnak ki a demokratikus emberi jogok mellett. Az AfD-t ennek ellenére félelmetesnek tartják, hiszen az a médiát leuralja, szinte mindenütt bele lehet ütközni, bármilyen csatornát néz is az ember.[22]

---

[17] Afgán férfi.Interjú5.München. 2024.02.21.14:52

[18] Afgán férfi.Interjú6.München. 2024.02.21.15:27

[19] Afgán férfi. Interjú6. München. 2024.02.21.15:27

[20] Afgán férfi. Interjú6. München. 2024.02.21.15:27

[21] Afgán férfi. Interjú6. München. 2024.02.21.15:27

[22] Etióp hölgy. Interjú4. München. 2024.02.09. 17:34

4 A POLITIKA SZINTJE

4.1 A ZÖLDEK POLITIKAI PÁRT KÉPVISELŐJE A NÉMETORSZÁGI PÁRTOK MENEKÜLT POLITIKÁJÁRÓL (INTERJÚ 10)

Münchenben tartózkodásom alatt a megismert szervezetek részt vettek az AfD (Alternative für Deutschland) elleni tüntetéseken. Az AfD egy szélsőjobboldali párt, amely a második legnépszerűbb politikai erő Németországban. A tiltakozások annak hatására szerveződtek, hogy januárban kiderült: az AfD két magas rangú képviselője részt vett egy olyan rendezvényen, amelyen egyebek között bevándorló-hátterű német állampolgárok tömeges kitoloncolásának tervéről tanácskoztak. A JUNO szervezet egy alkalommal a Zöld párttól (Bündnis 90/Die Grünen) meghívott egy politikust, aki a demonstrációról beszélt a menekülteknek. Nekik pedig lehetőségük nyílt ezután kérdéseket feltenni és véleményt formálni a kérdésről. Tekintve az AfD elleni tüntetések aktualitását, legfőképpen az AfD szorgalmazta kitoloncolásról és a pártok véleményéről esett szó a beszélgetésen. A képviselőnő elmondása alapján az AfD hirdetései több helyen megjelennek, mint a többi pártnak. Ez azért van, mert ennek a pártnak több forrás áll rendelkezésére a többiekhez képest, vannak gazdag támogatóik, akik ezt a propagandát finanszírozzák. Ezeket a pénzeket az AfD nem használja másra, csak dezinformációra, csak arra, „hogy összezavarja a képet".[23]

„Az lenne a feladatunk, nekünk Zöldeknek is," – mondja a párt képviselője – „hogy mi is hallassuk a szavunkat, de egyszerűen sokkal kevesebb lehetőségünk van. Arra is sok energiánk megy el, hogy ezekről a propaganda-mesékről leránt-suk a leplet. Sajnos elég sok olyan média van itt Németországban, mint például a BILD-Zeitung, amelyekben kirekesztő diskurzusok zajlanak. Olyan fórumokra lenne szükség, ahol konstruktív, demokratikus gondolatok jelennek meg."[24]

Az igazságos társadalom eszméje nehezen fenntartható, mert a hatalom és a jólét mindenki személyiségét eltorzítja. Németországban a hatvanas évek közepétől a felnövő generációk megszokták, hogy mindenük megvan és minden működik. A kényelem bármilyen kis csorbulása ellenérzéseket vált ki. Véli a zöld politikai párttól érkezett képviselőnő. A lemondás nehezen valósítható meg. Sok kisebb-nagyobb civil és politikai kezdeményezés próbálja rábírni a társadalmat a hosszútávú gondolkodásra. „Tehát, ha befogadják a menekülteket – ami jelenleg sok kellemetlenséggel jár – továbbra is biztosított lehet

[23] Zöld politikus. Interjú10. München. 2024.01.26. 11:11

[24] Zöld politikus. Interjú10. München. 2024.01.26. 11:11

a jólét. Vannak azonban olyanok, akik jelenlegi kényelmüket semmilyen áron nem szeretnének feladni."[25]

„A politikai pártok nem direkt módon, de beleszólnak a civil szervezetek életébe" - folytatta a zöld politikus. A civil szervezetek vezetőivel vannak kapcsolatban, akik, ha konkrét segítségnyújtásra van szükség, akkor azt jelzik. Lezárásképpen a képviselőnő kiemelte, hogy a parlamentáris demokráciában az alapvető emberi jogokat kell megvédeni. „Ha ezek sérülnek, akkor ezekre hivatkozva jogorvoslatot lehet kérni. Ha a menekültek jogai sérülnek, különös tekintettel a gyermekek jogaira, akkor fel kell szólalni, és ez a feladat elsősorban az ellenzéki pártokra és a civil szervezetekre hárul."[26]

5 KONKLÚZIÓ

Az interjúkból levont tanulságok, valamint az általam megtapasztaltak is megerősítik a hipotézisemet. Megállapítható, hogy a civil szervezetek azt segíthetik elő, hogy a menekültek élhessenek a törvény által biztosított jogaikkal. Mivel sokan háború és éhínség elől menekülnek, nagyon fontos az integrációjuk. Már ennek kezdeti szakaszában is nagy szerepet látnak el a civil szervezetek, például az elszállásolásban segítenek, higiéniai és élelmiszer termékekkel látják el a menekülteket.

A megkérdezett munkatársak a JUNO és a Bellevue szervezetektől is úgy nyilatkoztak, hogy Németország „Willkommenskultur" politikáját az önkéntesek valósítják meg. A JUNO szervezet cégekkel is kapcsolatot létesít annak érdekében, hogy a menekült nők elhelyezkedhessenek a munkaerőpiacon. Minden, ami az integrációval, a foglalkoztatással, a képzésekkel foglalkozik önkéntes alapon működik. Ezt a szervezet munkatársa Németország szegénységi bizonyítványának tartja, mert szerinte Németországnak mint gazdag államnak kötelessége lenne az alapvető létfenntartáson kívül a menekültek mentális egészségével és fejlődésével is törődni.

A menekültek hazájukban a háború alatt, majd a menekülés során is traumákat élnek át. Azután sokszor a menekülttáborokban is rossz körülményekkel szembesülnek. Az egészségügyi ellátásban, főleg a mentális jólétben sokszor a szervezetek segítenek. Az általam megkérdezett menekültek nagyra értékelik a szervezeteket. Kiemelik, hogy nekik köszönhetően kaptak lakhatást, az állampolgárság megszerzéséhez jogi segítséget. Itt emberek között lehetnek, ami által ezek a szervezetek szociális és mentális támaszt jelentenek nekik.

[25] (Interjú10)

[26] (Interjú10)

Ezek az érvek tehát megerősítik a hipotézisemet, miszerint: Habár az Európai Unió és Németország is igyekszik a menekültek integrációját megteremteni, a legfőbb feladat mégis a civil szférára hárul. A menekültekkel foglalkozó civil szervezetek képesek elősegíteni a menekültek jogainak megvalósulását, illetve pótolni az állami jogalkalmazás hiányosságait.

6 Irodalomjegyzék

6.1 Primer források

Interjú1-afgán fiú-2024.01.24.

Interjú2-eritreai hölgy-2024.02.02.

Interjú3-afgán hölgy.2024.02.02.

Interjú4-etióp hölgy-2024.02.09.

Interjú5-afgán férfi-2024.02.21.

Interjú6- afgán férfi2-2024.02.21.

Interjú7-Bellevue munkatárs-2024.02.21.

Interjú9-JUNO munkatárs-2024.02.22.

Interjú10-Zöld politikus-2024.01.26.

Interjú11-JUNO 1. interjú-2023.11.21.

6.2 Szekunder források

Bellevue: Willkommen im Herzen der Stadt München. „Bellevue di Monaco". https://bellevuedimonaco.de/ (elérés 2024. április 10).

JUNO. „Home". https://juno-munich.org/ (elérés 2024. április 10).

MIPEX. „Migrant Integration Policy Index", 2020. https://www.mipex.eu/ (elérés 2024. április 10).

Az atombomba emléke a japán fotósok munkáján keresztül

Voloscsuk Renáta[1]

1 Bevezetés

A második világháború komoly megrázkódtatást jelentett az egész világ számára, azonban Japánra ez különösen igaz. A világon először1945. augusztus 6-án helyi idő szerint nyolc óra magasságában került bevetésre atombomba, melynek a japán Hirosima városa esett áldozatául, majd három nappal később hasonló sorsra jutott Nagaszaki is. Ezen események nemcsak a japán, hanem a világtörténelem számára is meghatározóvá váltak. Ugyan 2025-ben volt az események 80. évfordulója, az atomfegyverek használata, a világbéke és a háborús katasztrófák témái nem veszítenek aktualitásukból, sőt talán napjainkban így, hogy nap mint nap követhetjük a világ különböző részein zajló háborús események szörnyűségeit, a téma aktuálisabb, mint valaha.

Azt, hogy az utókor miként tekint egy történelmi eseményre, az évek során végbemenő társadalmi, politikai és természeti változások formálják. Ez alól nem kivétel Japán sem, tehát azt, ahogy ma a Hirosimát és Nagaszakit ért atombombázásra emlékszik a világ és a japán nép, az elmúlt közel 80 év eseményei is befolyásolják. A jelen tanulmány ebből a nyolcvan évnyi történelemből az 1945. augusztus 6-át követő nagyjából húsz évnek a történelmi emlékezetformálás szempontjából meghatározó folyamatait vizsgálja meg, valamint azt, miként kaptak helyet ebben a folyamatban a médiában megjelent fotók az eseményekről.

2 Az emlékezés első évei: A megszálló haderők reformjai és azok hatása

1945. augusztus 15-én Hirohito japán császár híres rádióbeszédében jelentette be Japán fegyverletételét, amelyet követően szeptember 2-án a szövetséges

[1] Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem

haderők megszállták Japánt, és ezzel véget ért a második világháború. Az amerikai megszállás Japán számára komoly változásokat hozott, reformok tömkelegét vitték végbe kül- és belpolitika terén egyaránt. Ezeket a reformokat még a háború vége előtt dolgozták ki aprólékosan a szövetséges haderők, abból a célból, hogy „stabilizálják a japán gazdaságot és megelőzzék a további militarizációt".[2] Ezzel együtt pedig már ekkor meghatározták, milyen pozíciót vegyen fel a japán emlékezetpolitika a háború és az atombomba témájára vonatkozóan.

A szólásszabadság jogát az 1945. augusztus 29-én aláírt *U.S. Initial Post-Surrender Policy for Japan*[3] című dokumentum határozta meg. *De facto* azonban már a fegyverletétel első napjaitól kezdve összeomlott a japán állami cenzúra rendszere is, így egy rövid időre a japán média teljes szólásszabadságot élvezett. Sajnálatos módon azonban a japánoknak nem állt módjukban sokáig élvezni ezt az újonnan szerzett jogukat, ugyanis rohamosan kezdtek megjeleni olyan cikkek, amelyek az amerikai megszállókat kritizálták, vagy Japánnak a háború megnyerésre való reális esélyét taglalták. A további kellemetlenségeket megelőzendő, 1945. szeptember 10-én a szövetséges haderők parancsnoksága közzétett egy rendeletet (*Memorandum on Freedom of Speech)*, amelyben többek között betiltottak bármilyen hírközlést, amely nem a megszálló haderők hivatalos közleményén alapul, bármilyen kritikával illeti azok tevékenységét és minden egyéb hamis, félrevezető és ellenszenvet szító információ közlését.[4]

Mint láthatjuk, a megszállás első napjaitól kezdve az amerikai megszálló haderő tevékenysége komoly hatással volt a japán nemzet informálására, különös tekintettel a második világháborút és az atombomba-támadásokat érintő kérdéseket. Ennek céljából jött létre a *War Guilt Information Program* (WGIP) is. A program kivitelezésére külön szervet hoztak létre *Civil Information and Educational Section* (CI&ES) néven, amely lényegében cenzúra- és propagandaszervként működött, és legfőbb feladata „Japán demilitarizálása és a japánok tudatának átalakítása" volt.[5] Seaton vonatkozó munkájában rámutat, hogy

---

[2] Office of the Historian, Foreign Service Institute, *Occupation and Reconstruction of Japan, 1945–52*, United States Department of State, , https://history.state.gov/milestones/1945-1952/japan-reconstruction (elérés 2024. április 17).

[3] Ugyanez a dokumentum állapította meg a japánban létrehozott „A szövetséges hatalmak legfőbb parancsnoka" posztot, amelyet Douglas MacArhtur töltött be.

[4] Hane Mikiso, *Eastern Phoenix: Japan Since 1945*,New York: Routledge, 2018, 40–45.

[5] E. A. Goryacheva, „Идеологическая демилитаризация Японии оккупационными войсками США (программа WGIP): Истоки проблемы и влияние на современную Японию" *Труды института истории, археологии и этнографии ДВО РАН* 42, sz. 2023, 128.

a programra azért is lehetett szükség, mivel a japán vezetés a háború végeztével mindent megtett, hogy eltüntesse a japán háborús bűnökre utaló nyomokat.[6]

A WGIP részeként fontos célkitűzés volt, hogy a japán katonai vezetőket tegyék egyedül felelőssé a háborús eseményekért, és mind a japán népet, mind pedig a császárt felmentsék a felelősség alól.[7] Ezért építettek ki egy erős japán össznépi áldozattudatot. A program részeként kialakított pszichológiai hadviselés céljai: „aláásni a közhangulatot, a háború felelősségét a katonai vezetésre hárítani, a háborús megadást és az amerikaiak kegyelmét az egyetlen megoldásként feltüntetni, amellyel megmenthették a népet és az országot a teljes pusztulástól".[8] Douglas MacArthur (1880–1964) parancsnok is ezt az elvet követte mind a japán nép, mind a császár kapcsán, nyilatkozataiban fontos szerepet kapott az az üzenet, miszerint Amerika felszabadította Japánt.[9] A tokiói tárgyalások[10] során rendszeresen vissza-visszatért a *damasareta* 騙された (becsapták) kifejezés, amellyel azt hangsúlyozták, hogy a japán nép nem csak a háború szörnyűségeit szenvedte el, de még a saját vezetése is átverte, és ennek az átverésnek maga a császár is áldozatául esett.[11]

A háborút közvetlenül követő években a japánok kevés és hiányos információt kaptak a Hirosimát és Nagaszakit ért atombomba-támadásokról, mivel 1945. szeptember 19-én a szövetséges megszálló haderők vezetősége elfogadta és érvénybe léptette *Memorandum on the Press Code for Japan*-t (röviden *Press Code*), amely betiltott minden információt az atombombák okozta pusztításról. Így a háborút követő években a lakosság többsége nem is tudott az esetről, vagy ha mégis, akkor nem tettek különbséget az atombomba sújtotta városok és

---

6 Philip A Seaton, *Japan's Contested War Memories: The 'Memory Rifts' in Historical Consciousness of World War II*, Abingdon: Routledge, 2007, 36.

7 Seaton, 35–36.

8 James J. Orr, *The Victim as Hero: Ideologies of Peace and National Identity in Postwar Japan*, Honolulu: University of Hawai'i Press, 2001, 17.

9 Orr, 14–20.

10 A tokiói tárgyalások általában a Tokióiban lefolytatott háborús bűnök pereire utalnak, hivatalos nevénTávol-Keleti Nemzetközi Katonai Törvényszék (International Military Tribunal for the Far East, IMTFE). Ezeket a tárgyalásokat a II. világháború után tartották, 1946 és 1948 között, és céljuk az volt, hogy felelősségre vonják a japán katonai és politikai vezetőket háborús bűnök és az emberiesség elleni bűncselekmények miatt. Hasonlóan a nürnbergi perhez, a tokiói tárgyalások során is egy nemzetközi bíróság jött létre, amelyet 11 szövetséges ország képviselői vezettek, köztük az Egyesült Államok, Kína, a Szovjetunió és az Egyesült Királyság. A per során 28 magas rangú japán tisztet és politikai vezetőt állítottak bíróság elé. A vádlottak közül többen halálbüntetést kaptak, míg másokat hosszabb börtönbüntetésre ítéltek.

11 Seaton, „Japan's Contested War Memories", 35–36.

a más bombázások során lerombolt városok között.[12] Sokak szemében a tokiói bombázások sokkal komolyabb és pusztítóbb csapásnak tűntek, és az amerikai cenzúra alatt a Hirosimát és Nagaszakit ért bombázás csak lokális szinten bírt jelentőséggel a köztudatban.[13]

2.1 Az atombomba-támadás fotói 1945. augusztus és 1946. július között

1945. augusztus 6-tól december végéig több mint ötven fotós készített közel kétezer képet a Hirosimát ért pusztításról.[14] Mindazonáltal ezen képeknek a többségét nem nyomtatták ki, vagy csak jóval a vizsgált időszakot követően váltak megtekinthetővé.

A teljes szólásszabadság rövid, pár hetes időszakában a kiadók egymással versengve közölték a Hirosimát ért csapás és az általa okozott pusztítás híreit. A robbanás következtében a helyi kiadók épületei leégtek vagy használhatatlanná váltak, sok munkatársuk pedig megsérült vagy életét vesztette az események során, mindennek dacára több cikk is megjelent a sugárzás hatásáról, és az atombomba pusztító erejéről.[15]

Saeki Takashi 佐伯敬 (1920–1994) 1945. augusztus 9. és 17. között készített fényképeket Hirosimában, és az ekkor készített egyik képe lehetett az első, amely az atombomba okozta pusztítást a japán olvasók elé tárta. A fotó (KÉP 1), amely a porig égett várost ábrázolja, augusztus 19-én, összesen 28 japán újságban jelent meg nyomtatásban, és tudatosította a japánokban az atombomba okozta pusztítás méreteit.[16]

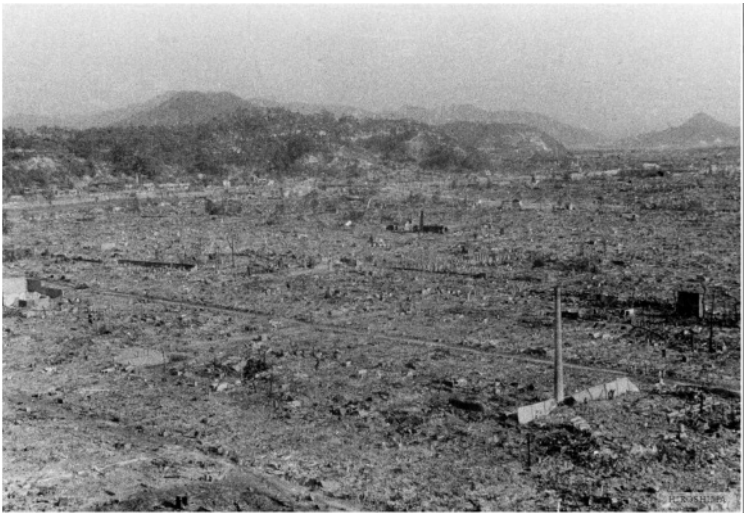
[12] Saito Hiro, „Reiterated Commemoration: Hiroshima as National Trauma", *Sociological Theory* 24, sz. 4, (2006), 360.

[13] Orr, „The Victim as Hero", 39.

[14] Hiroshima Peace Memorial Museum, „A Photograph of the Mushroom Cloud Taken About 2 Hours After the Bombing", *Virtual Museum*„ https://hpmmuseum.jp/virtual/VirtualMuseum_e/exhibit_e/exh1202_e/exh120212_e.html (elérés 2024. szeptember 4.).

[15] Hiroshima for Global Peace, „Hiroshima's Recovery: A Photographic Record (1) Hiroshima's Devastation", *Hiroshima for Peace*, , https://hiroshimaforpeace.com/en/fukkoheiwakenkyu/vol1/1-46/ (elérés 2024. szeptember 4.).

[16] Visual Archives Hiroshima, „Photographs of Hiroshima City (1) Before the Bombing", *Visual Archives Hiroshima*„ https://visual-archives-hiroshima.jp/en/document_list/overview5/ (elérés 2024. szeptember 4.).

1. kép: Saeki Takashi: Looking southeast from the Chūgoku Shinbun Newspaper Company. (Dél-kelet felé nézve a Chūgoku Shinbun Kiadótól)
Forrás: Visual archives of Hiroshima atomic bombing—Photographs and films in 1945. Forrás: https://visual-archives-hiroshima.jp/en/list/detail/?cate=artifact_en&search_type=detail&data_id=1997, (elérés: 2024. augusztus 30.)

Bár korábban, augusztus 11-én, a *Mainichi Shinbun* 毎日新聞 című újságban már publikálták Kunihara Yukio 国平幸男 (1916–2009) két képét (KÉP 2), melyeket augusztus 9-én készített Hirosimában, ezek – és a hozzájuk tartozó cikk is – a katasztrófa elhárításának folyamatára fókuszáltak, és nem a rombolás mértékére vagy a sérültekre. Kunihara aznap körülbelül 40 képet készített 17 különböző helyszínen, így a fennmaradt képei között a közvetlenül a becsapódást követő pár nap állapotait is láthatjuk, azonban ezek nem kerültek nyomtatásba.[17]

[17] Mainichi Japan, „Building That Survived Hiroshima Bombing to Be Restored," *Mainichi Japan*, 2017, https://mainichi.jp/english/articles/20170321/hre/00m/0na/001000d (elérés 2024. szeptember 4.).

2. kép: Mainichi Shinbun 1945. augusztus 11-ei száma. Forrás: *The Mainichi* https://mainichi.jp/english/articles/20170321/hre/00m/0na/001000d (elérés 2024 augusztus 30)]

Szeptember 4-én az *Asahi Shinbun* 朝日新聞 című újság oszakai kiadványában jelent meg egy cikk, amelyben elsőként publikáltak képet az atombomba okozta sérülésekről is (KÉP 3). A képet augusztus 9–12. között készítette Hirosimában Miyatake Hajime 宮武甫 (1896–1975), aki az állami propagandagépezet fotósaként utazott a helyszínre és készített felvételeket a halottakról és sérültekről. Az ott töltött négy nap alatt több, mint száz képet készített. A megszállás alatt sok más kollégájához hasonlóan őt is kényszerítették, hogy semmisítse meg a felvételeket, azonban Miyatake elrejtette azokat, megmentve a fontos történelmi emlékeket a pusztulástól.[18]

[18] Visual Archives Hiroshima, „Photographs of Hiroshima City (3) Post-Bombing", *Visual Archives Hiroshima*„ https://visual-archives-hiroshima.jp/en/document_list/overview3/ (elérés 2024. szeptember 4).

3. kép: Miyatake Hajime: Boy receiving treatment for his burns at Hiroshima Red Cross Hospital (Fiú égési sérüléseit látják el a Hirosimai Vöröskereszt kórházában) Forrás: Visual archives of Hiroshima atomic bombing–Photographs and films in 1945 https://visual-archives-hiroshima.jp/list/detail/?cate=artifact_en&search_type=detail&data_id=1840 (elérés 2024 augusztus 30)]

1945. augusztus 6-án 8:15-kor robbant fel Hirosima felett a *Little Boy* nevet viselő atombomba. A gombafelhőt 8:16-kor örökítette meg a hadműveletben résztvevő *Necessary Evil* nevet viselő kamerás gép az égből (KÉP 4). [19] Viszont a szárazföldi események szintjén egy 17 éves fiú, Yamada Seisō 山田精三 (1928–), a *Chūgoku Shinbun* 中国新聞 részmunkaidős munkatársa készítette az első képet a gombafelhőről 8:17-kor (KÉP 5).[20] Ezt a képet a *Press Code* szabályozásai miatt először csak 1946. július 6-án publikálták egy hirosimai helyi esti lapban, a *Yūkan Hiroshima*-ban 夕刊広島 mint az évszázad dokumentaristafotóját.[21] Ugyanebben a számban jelent meg elsőként nyomtatásban Matsushige Yoshito 松重美人 (1913–2005) a Miyuki-hídhoz érkező sérültekről készült képe is (KÉP 6). Yoshito a *Chūgoku shinbun* munkatársaként dolgozott a háború alatt. Augusztus 6-án délelőtt 11 óra környékén elsőként készített képeket a rombolásról, aznap összesen 7 képet készített, amelyből 5 negatív maradt fenn.[22]

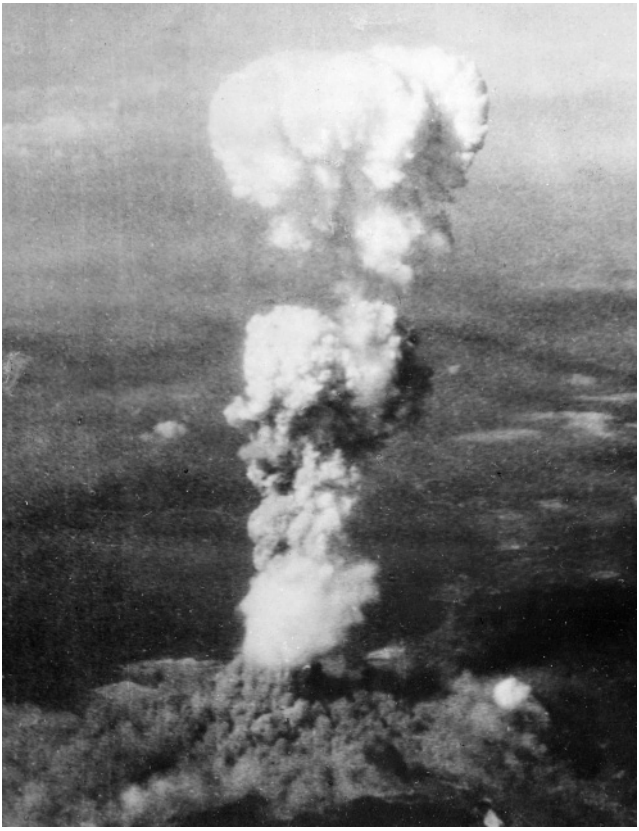
---

[19] *Atomic Archive*, „Hiroshima: Photograph of the Atomic Bomb Explosion,", , https://www.atomicarchive.com/media/photographs/hiroshima/image-1.html (elérés 2024. szeptember 4).

[20] Asahi Shinbun, „70 Years after the Bombing: A Journey from Hiroshima to Nagasaki", *Asahi Shinbun*, 2023, https://www.asahi.com/ajw/articles/15069857 (elérés 2024. szeptember .).

[21] Chugoku Shinbun, „Hiroshima's Atomic Bomb Dome to Undergo Major Restoration", *Chugoku Shinbun*, 2023, https://www.chugoku-np.co.jp/articles/-/265991 (elérés 2024. szeptember 4).

[22] Hiroshima Peace Media Center, „Documentary Film Explores Hiroshima's Forgotten Stories", *Hiroshima Peace Media Center*, 2021, https://www.hiroshimapeacemedia.jp/?p=105252 (elérés 2024. szeptember 4).

4. kép: Gombafelhő Hiroshima felett 1945. augusztus 6. 8:16.
Forrás: Atomic archive.com https://www.atomicarchive.com/media/photographs/hiroshima/image-1.html (elérés: 2024 augusztus 30)]

5. kép: Seisō Yamada: Gombafelhő. Forrás: Chūgoku shinbun dejitaru 中国新聞デジタル https://www.chugoku-np.co.jp/articles/gallery/265991 (elérés: 2024. augusztus 30)]

6. kép: Mitsushige Yoshito: Miyuki hídi események.
Forrás The Chūgoku Shinbun Hiroshima Peace Media Center https://www.hiroshimapeacemedia.jp/?p=105252 (elérés: 2024 augusztus 30)]

3 A megszállás végéhez közeledve

Az 1947-ben kezdődő és 1948-ra kiteljesedő hidegháborús és kommunizmusellenes hangulat miatt változott meg a narratíva az atombomba-támadásokkal és Japán háborús bűneivel kapcsolatban, ugyanis már a megszállás elejétől is kevés hangsúlyt kapott az, hogy az atombomba-támodások áldozata a japán nép volt. 1948-tól azonban a háború utáni újjáépítési időszak politikai és társadalmi légköre változásokat igényelt a kommunikációban, és ennek értelmében egy olyan üzenet kialakulása vette kezdetét, amely a Hirosimát ért atombomba-támadást teljes mértékben a nemzeti szint fölé emelte és a világ népességének egészét érintő kérdést teremtett belőle. 1948-ban Hirosima aktuális polgármestere kérelmezte, hogy a város állítson emléket az atombomba-támadásoknak és ezzel alapozza meg a jövőbeli világbékét. Ezzel együtt az emlékezetpolitika és az emlékállítás teljesen megfeledkezett a túlélőkről, sőt egyenesen úgy kezelte a helyzetet, mintha nem is lennének, a bombával kapcsolatban pedig cselekvő nélküli formában beszéltek, mintha az atombomba „csak úgy magától esett volna le".[23] Ez a fajta narratíva az amerikaiakról kialakított képet kívánta óvni a megszálló haderők parancsnoksága által szerkesztett, jól megfontolt megnyilvánulásokon keresztül. Így az USA, valamint a szövetséges haderők képviselői is mentesültek a felelősség alól, és mint a békét megteremtő megmentők létezhettek a köztudatban.[24] Ugyan akadtak túlélők, akik a cenzúrát megkerülve, irodalmi művekben írták le saját tapasztalatikat, de ők kevesen voltak és az üzenetük nem sokakhoz tudott eljutni, és ha mégis eljutott, gyakran negatív visszhangot keltett, mivel olvasóik úgy ítélték meg, hogy túldramatizálják a témát, így nem volt komolyabb szerepük a lakosság informálásában.[25]

A közvetlenül az események után Hirosimába és Nagaszakiba érkező fotósok fényképeit a megszállás alatt gyakran vagy a japán vezetés semmisítette meg, vagy a megszálló haderők képviselői kobozták el, így a fotósok évekig rejtegetni kényszerültek negatívjaikat, például Kikuchi Shunkichi 菊池俊吉氏 (1916-1990) is. Shunkichi 1945 októberében egy tudományos kutatócsoporttal együtt érkezett meg Hirosimába, és több mint 800 képet készített a sérültekről, lerombolt épületekről és az atombomba okozta egyéb károkról, azonban akkor ezek a képei nem jelenhettek meg.[26] 1947-ben viszont ismét ellátogatott Hirosimába

[23] Saito, „Reiterated Commemoration", 361–362.

[24] Saito, 361–362.

[25] Yoneyama Lisa, *Hiroshima Traces: Time, Space, and the Dialectics of Memory*, Berkeley and Los Angeles:University of California Press, 1999, 85–90.

[26] Visual Archives Hiroshima, „Photographs of Hiroshima City (7) The Post-War Recovery",

mint a „*Living Hiroshima*" című angol nyelvű fotókönyvet készítő csoport tagja, mely kezdeményezés célja abban rejlett, hogy Hirosimát egy turisztikailag vonzó, újra erős és fejlődő városként mutassa be. A fotók, amelyeket ekkor készített, az épp újraépülőben lévő várost mutatták be. [27] Az album a cenzúrát és az anyagi nehézségeket leküzdve 1949 májusában jelent meg, az összesen 128 oldalas antológia 378 képet foglalt magában. Az albumot elsőízben ötezer, majd tízezer példányban nyomtatták ki és elsődlegesen ajándékként osztogatták a megszálló haderő katonáinak, valamint más külföldieknek.[28]

Bár a cenzúra hivatalosan 1949. október 1-én megszűnt, a megszálló haderők vezetősége továbbra is nyomást gyakorolt a kiadókra, így nem jelenhettek meg olyan cikkek, amelyek nyíltan kritizálták a Hirosimában történteket, vagy beszámoltak a sugárbetegek állapotáról, mindazonáltal lehetőség nyílt arra, hogy foglalkozzanak az eseményekkel.[29]

1949-ben egy amerikai újságíró, Norman Cousins (1915–1990) látogatott el Hirosimába, ahol a hadiárvák helyzetét vizsgálta, és előállt a *moral adoption* (morális örökbefogadás)[30] koncepciójával, amelynek keretében egy amerikai család morális és anyagi támogatást nyújthatott egy japán „*A-bomb orphan*"-nak (atombombaárva)[31]. Cousins ötlete alapján 1950. februárjában valósult meg az első ilyen örökbefogadás, és a program működése alatt több száz gyermeket karoltak fel. Ezt követően a médiában is egyre nagyobb figyelmet kaptak az atombombaárvák, gyakran jelentek meg újságcikkek az életük fontosabb eseményeiről vagy az amerikai segélyek érkezéséről.[32] Természetesen ezeknek

Visual Archives Hiroshima,, https://visual-archives-hiroshima.jp/en/document_list/overview7/ (elérés 2024. szeptember 4).

[27] Hiroshima Peace Memorial Museum, ,,Memorial Monument for Hiroshima, City of Peace", *Virtual Museum*,, https://hpmmuseum.jp/virtual/VirtualMuseum_e/exhibit_e/exh0802_e/exh080205_e.html (elérés 2024. szeptember 4).

[28] Hiroshima Peace Media Center, ,,Memories of Hiroshima: Photographs of the Aftermath", *Hiroshima Peace Media Center*,2010, https://www.hiroshimapeacemedia.jp/?p=15674 (elérés 2024. szeptember 4).

[29] Hiroshima for Global Peace, ,,Hiroshima's Recovery: A Photographic Record Hiroshima's Devastation", *Hiroshima for Peace*,, https://hiroshimaforpeace.com/en/fukkoheiwakenkyu/vol1/1-46/ (elérés 2024. szeptember 4).

[30] Japánul: *seishinyoushi* 精神養子

[31] Japánul: *genbaku koji* 原爆孤児 (olyan árvák, akik Hirosima és Nagaszaki bombázása során a szüleiktől távol, rokonoknál tartózkodtak, így sértetlenül túlélték az eseményeket, míg szüleik életüket vesztették)

[32] Hiroshima for Global Peace, ,,Hiroshima's Recovery: A Photographic Record (3) Hiroshima's Rebirth", *Hiroshima for Peace*,, https://hiroshimaforpeace.com/en/fukkoheiwakenkyu/vol3/3-14/ (elérés 2024. szeptember 4.).

az árváknak a képe szorosan összefonódott az atombomba-támadások kérdésével, az „atombombaárvák" pedig Hirosima újjáépítésének a szimbólumai lettek. Mindazonáltal a túlélőkről mint társadalmi jelenségről továbbra sem esett szó.[33] A *Chūgoku shinbun* 1951. augusztus 6-i számában az az évi hirosimai megemlékezésről tudósító cikkben a szüleikért imádkozó árvák képét közölték, ezzel is szorosabban összekötve az árvák képét Hirosimával. (KÉP 7)

7. kép: Orphans praying at the Peace Memorial Ceremony
(Árvák imádkoznak a Békemegemlékezés-ceremónián)
Forrás: Hiroshima Peace Memorial Museum https://hpmmuseum.jp/modules/exhibition/index.php?action=DocumentView&document_id=473&lang=eng (elérés: 2024 augusztus 30)G

5 A megszállás vége és az első képek

1951-ben Japán aláírta a San Franciscó-i békeszerződést, amelynek következtében 1952-ben a megszálló haderők kivonultak Japánból, és ezzel egyidejűleg Japán számára véget ért a cenzúra időszaka is. A japán médiát elárasztották a második világháborúval és különösen a Hirosimát és Nagaszakit ért

[33] Saito, „Reiterated Commemoration", 363–364.

atombomba-támadásokkal kapcsolatos információk, sorra jelentek meg versek, regények, esszék és novellák a témában.[34]

Mind közül a legnagyobb hatással az Asahi Gurafu アサヒグラフ 1952. augusztus 6-án, a hirosimai bombázás hetedik évfordulóján megjelent *Tokubetsu zōsatsu: genbakuhigai no hatsukōkai* 特別増刷: 原爆被害の初公開 (Különszám: Az atombombakárok első bemutatása) című munkája bírt. Azt, hogy milyen szenzációt keltett a különszám, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy négyszer nyomtatták újra és összesen 700 000 példányban kelt el országszerte. A különszám szinte teljes egészét a témának szentelték, a publikált képek bemutatták a lerombolt épületeket, sérülteket és az elégett holttesteket. A képek többségét név nélkül közölték, azonban a fotók között voltak többek között a korábban már említett Miyatake Hajime, Onuka Masami 尾糠政美 (1921–2011) és Matsumoto Eiichi 松本栄一 (1915–2004) művei is. Onuka 1945. augusztus 7-én érkezett Hirosimába és elsődlegesen a sérültekről készített képeket a város különböző pontjain. Matsumoto elsőként Nagaszakiba érkezett meg az atombomba-támadást követően és huszonkét napon keresztül fotózott a helyszínen, majd Hirosimában dokumentálta az eseményeket további nyolc napig. Mind a három fotós röviddel az események után örökítette meg az áldozatok sérüléseit, valamint a városokban uralkodó káoszt és szenvedést. A különszámot több nemzetközi szervezetnek is szétküldték, és a kiadvány tartalmától sokkolt és felháborodott lakosság elindította a „Mondj nemet az atombombára" mozgalmat is. [35]

Ugyanebben az évben az Iwanami Shashin Bunko 岩波写真文庫 Kiadó gondozásában kiadott *Hiroshima: Senso to Toshi* 廣島ー戦争と都市 (Hirosima: a város és a háború) bestseller lett, valamint az *Asahi shinbun* kiadásában megjelent a *Genbaku Dai Ichi Go: Hiroshima no Kiroku Shashin* 原爆第1号ヒロシマの記録写真 (Az első atombomba: Hirosima fotódokumentációja) is.[36]

1952-ben a médiát elárasztották az atombombával kapcsolatos hírek és képek. A magazinok különösen nagy figyelmet szenteltek az úgynevezett *A-bomb maidens* (atombomba-kisasszonyok)[37] témájának. A fiatal, hajadon

[34] Saito, 364–365.

[35] Utsumi Hirofumi, „Nuclear Images and National Self-Portraits: Japanese Illustrated Magazine Asahi Graph, 1945-1965" *Annual Review of the Institute for Advanced Social Research* 5, 2011, 1–8.

[36] Hiroshima for Global Peace, „Hiroshima's Recovery: A Photographic Record (1) Hiroshima's Devastation", *Hiroshima for Peace*„ https://hiroshimaforpeace.com/en/fukkoheiwakenkyu/vol1/1-46/ (elérés 2024. szeptember 4.).

[37] Japánul: *genbaku otome* 原爆乙女.

nők sorsát, akiket a keloid[38] sebek elcsúfítottak és megfosztottak a „teljes élet és a házasság reményétől", a japán média gyorsan felkapta. Gyakran helyi hírességekkel és szépségekkel együtt szerepeltették őket, valamint többük is plasztikai műtétekben részesült Japánban és az Egyesült Államokban is.[39] Mind az atombombaárvák, mind az atombomba-kisasszonyok leginkább a szánalom érzetét keltették az olvasókban és a borzongató „szórakoztatás" eszközei voltak.

Bár a hirtelen sokkhatás és a döbbenet okán elindultak bizonyos folyamatok és létrejöttek az első atombomba-ellenes csoportok, komolyabb társadalmi megmozdulást nem váltottak ki az újonnan jött információk, mivel a képek és a szöveges emlékek mind azt az érzetett keltették, hogy Hirosima és Nagaszaki esete a múltban történt és már nincs hatása a jelenre – egy rossz emlék csupán.[40]

5 Az utolsó csepp és a nemzeti felfogás átalakulása

1954-ben a „Lucky Dragon Five"[41]-incidens hozta meg azt a változást, amely már a napjainkban is látható japán emlékezetpolitikához vezetett, ami által a japánok az atombomba áldozataiból pacifista és atombomba-ellenes nemzetté válhattak.[42] 1954. március 1-jén a Lucky Dragon Five mélytengeri tonhalhalászhajót nagy mennyiségű sugárzás érte a Marsall-szigetekhez közeli Bikini-zátonyon végzett amerikai hidrogénbombateszt során. 1954. március 16-án a *Yomiuri Shinbun* 読売新聞 írt elsőként az esetről, majd nem sokkal később az *Asahi Grafu* március 31-én megjelent cikkében már a „harmadik atombomba-katasztrófaként" hivatkoztak az esetre. A következő hónap folyamán sorra jelentek meg a cikkek, amelyek beszámoltak a legénység állapotáról, valamint a legénység egyik tagjának október 6-án bekövetkezett haláláról.[43]

Ez hozta meg a változást a japán köztudatban. A sugárzástól való pánikszerű félelem gyorsan terjedt, és ezzel együtt az antinukleáris hangok is végigsöpörtek a japán társadalmon. Ennek két főbb oka lehetett, az egyik, hogy a tonhal, amelyet a Lucky Dragon Five hozott Japánba, sugárszennyezett volt, így azt meg kellett semmisíteni, azonban erre csak a piacra kerülése után derült fény.

[38] Túltermelődő hegesedő sejtek.

[39] Saito, „Reiterated Commemoration", 365–366.

[40] Saito, 365.

[41] Japánul: *Daigo Fukuryū Maru* 第五福龍丸.

[42] Kim Mikyoung, „Pacifism or Peace Movement? Hiroshima Memory Debates and Political Compromises", *Journal of International and Area Studies* 15, sz. 1, 2008, 65–66.

[43] Utsumi, „Nuclear Images and National Self-Portraits: Japanese Illustrated Magazine Asahi Graph, 1945-1965", 9–10.

A tonhalvásárlók többsége újságcikkekből értesült az esetről, és hisztérikus állapotban keresték fel orvosaikat, mivel a lakosság nem volt tisztában azzal, hogyan hat a sugárzás és mik a sugárbetegség tünetei.[44] A korábban Hirosimát és Nagaszakit ért atombomba-katasztrófa kapcsán az amerikai propagandatevékenység hatására a japán köztudatban az a kép élt, hogy arra a katonai vezetés háborús bűnei okán szolgáltak rá. A Lucky Dragon Five esetében azonban nem volt, ami felmentse a „gonosztevőket" a felelősség alól. A helyzetet tovább mérgesítette az amerikai vezetés reakciója, hogy a hajó legénységét kémkedéssel vádolta.[45]

Az események hatására az atombomba áldozatainak kérdése a figyelem központjába került, aminek következtében a velük kapcsolatos publikációk száma a korábbiakhoz képest megnövekedett. Mint az a tanulmányban korábban említésre került, 1948 után az atombomba kérdését szupranacionális, azaz a nemzeten túlmutató, általános világtragédiaként igyekeztek láttatni, konkrétan az atombomba japán áldozatainak kérdésköre kevesebb figyelmet kapott, a Lucky Dragon Five esete ezt hozta felszínre. A későbbiekben a médiában megjelent az a felfogás, hogy Japánt három alkalommal sújtotta nukleáris csapás, és ezáltal Hirosima, Nagaszaki és a Lucky Dragon Five esete Japánt egységes békeszerető nemzetté formálta.[46]

Az incidensnek köszönhetően kezdődtek az atombombák teljes betiltását követelő mozgalmak, amelyek az antinukleáris és békepárti elveket terjesztették. A mozgalmak tevékenysége segített abban, hogy az 1950-es évekre az atombomba-áldozatiság a japán köztudat és politikai valóság fontos részét képezze.[47] Ennek köszönhetően pedig az atombomba-túlélők támogatására irányuló kezdeményezések az 1957-ben[48] és 1968-ba[49] elfogadott törvényekben teljesültek

---

[44] Saito, „Reiterated Commemoration: Hiroshima as National Trauma", 368–369.

[45] Utsumi, „Nuclear Images and National Self-Portraits: Japanese Illustrated Magazine Asahi Graph, 1945-1965", 10–11.

[46] Kim, „Pacifism or Peace Movement? Hiroshima Memory Debates and Political Compromises", 65–66.

[47] Orr, „The Victim as Hero: Ideologies of Peace and National Identity in Postwar Japan", 37–38.

[48] *Genshi bakudan hibakusha no iryo ni kansuru houritsu* 原子爆弾被爆者の医療等に関する法律 (Law Concerning Medical Care for Victims of the Atomic Bombs). A törvényt a kabinet terjesztette elő 1957. február 21-én, a 26. összehívású parlament fogadta el, és hirdette ki 1957. március 31-én 41-es számmal.

[49] *Genshibakudan hibakusha ni taisuru tokubetsu sochi ni kansuru horitsu* 原子爆弾被爆者に対する特別措置に関する法律 (Law Concerning Special Measures for the Victims of the Atomic Bombs). A törvényt a kabinet terjesztette elő 1968. március 8-án, a 58. összehívású parlament fogadta el május 17-én 63-as számmal, és hirdette ki 1968. május 20-án.

ki, amelyek a túlélők támogatásáról és orvosi ellátásáról rendelkeztek.[50] Szintén a mozgalom hatására alakultak át a japán tankönyvek és azok atombombával kapcsolatos információi is, és erősödött a japán áldozatiság reprezentálása. (A japán tankönyvi változtatásokkal és az azokat övező botrányokkal több szerző is foglalkozik, így ezekre nem térünk ki jelen tanulmányban.)[51]

Az incidens művészi folyamatokat is elindított, és ezek kiteljesedése a legelső Godzilla ゴジラ film 1954-ből és Domon Ken 土門拳 (1909–1990) „Hiroshima ヒロシマ" (1958) fotóalbuma. Kutatásunk szempontjából ez utóbbi bír nagyobb jelentőséggel. Domon Ken 1957-ben érkezett meg Hirosimába, és a sérültek látványa nagy hatást gyakorolt rá, ami jelentős inspirációt nyújtott az album készítése során.[52] A fotóalbum dokumentarista és emberközpontú megközelítéssel mutatja be az áldozatok mindennapi életét.[53] Az album egyenes kritikával illette a nukleáris teszteket , és abban rejlett az igazi hatása, hogy keretbe helyezte a történteket és narratívát adott az olvasók számára.[54]

Mindezek az események pedig ahhoz vezettek, hogy a japán atombomba-túlélők a japán társadalom egységes atombomba-áldozatiságának szimbólumává emelkedtek.[55] Japán pedig egy erősen pacifista, antinukleáris ország lett a világ szemében.

6 Összefoglaló

A második világháború eseményei és az azokra való emlékezés világszerte sok problémát vet fel. A Japánt ért atombomba-támadások a japán nép és köztudat meghatározó részeivé váltak az évek során. Mint azt láthatjuk, ezt sok tényező

[50] Yoneyama, „Hiroshima Traces: Time, Space, and the Dialectics of Memory", 90–94.

[51] A témával kapcsolatban lásd:
– Claudia Schneider,The Japanese History Textbook Controversy in East Asian Perspective", in *The Annals of the American Academy of Political and Social Science 617*, 2008, 107–122.;
– Kathleen Woods Masalski, (2001). „Examining the Japanese history textbook controversies", *Japan digest*,2001 1-2.;
– Aaron Cooley,. „The textbook controversies in Japan: What history is taught?" *Essays in Education*, 8(1),2003, 1-15 .

[52] Hiroshima Peace Media Center, „Photographs by Ken Domon: Hiroshima's Recovery", *Hiroshima Peace Media Center*, 2023, https://www.hiroshimapeacemedia.jp/?p=134446&query=domon+ken (elérés 2024. szeptember 4).

[53] Hayashi Michio, *The Imagined Map of the Nation: Postwar Japan from 1945 to 1970*. *Review of Japanese Culture and Society* 26 (December 2014): 285–303.

[54] Utsumi, „Nuclear Images and National Self-Portraits: Japanese Illustrated Magazine Asahi Graph, 1945-1965", 12.

[55] Orr, „The Victim as Hero: Ideologies of Peace and National Identity in Postwar Japan", 37.

befolyásolta, és az, hogy napjainkban szinte teljesen hozzáférhetőek a kortárs fotósok munkái, az emlékezést és az események átlátását könnyebbé teszik. A fényképek a kor egyik fontos forrásai, mindazonáltal a vizsgált időszakban végbemenő politikai folyamatok és azok hatása a médiára meghatározták, miként és kiket értek el a képek. A későbbiekben a kutatás folytatásaként hosszabb időszakot felölelve és a képek publikálásának körülményeit behatóbban vizsgálva betekintést nyerhetünk a képek nemzeti emlékezetre gyakorolt hatásába.

7 Irodalomjegyzék

Asahi Shinbun. „70 Years after the Bombing: A Journey from Hiroshima to Nagasaki". *Asahi Shinbun*. 2023, https://www.asahi.com/ajw/articles/15069857 (elérés 2024. szeptember 4).

Atomic Archive. „Hiroshima: Photograph of the Atomic Bomb Explosion". é.n., https://www.atomicarchive.com/media/photographs/hiroshima/image-1.html (elérés 2024. szeptember 4).

Chūgoku Shinbun. „Hiroshima's Atomic Bomb Dome to Undergo Major Restoration". *Chūgoku Shinbun*. 2023, https://www.chugoku-np.co.jp/articles/-/265991 (elérés 2024. szeptember 4).

Cooley, Aaron "The textbook controversies in Japan: What history is taught?" *Essays in Education*, 8(1), 2003, 1–15.

Goryacheva, E. A. = Горячева, Е. А. „Идеологическая демилитаризация Японии оккупационными войсками США (программа WGIP): Истоки проблемы и влияние на современную Японию." *Труды института истории, археологии и этнографии ДВО РАН* 42 (2023): 126-140. https://doi.org/10.24412/2658-5960-2023-42-126-140.

Hane Mikiso. *Eastern Phoenix: Japan Since 1945*.New York: Routledge, 2018.

Hayashi Michio, *The Imagined Map of the Nation: Postwar Japan from 1945 to 1970. Review of Japanese Culture and Society* 26 (December 2014): 285–303.

Hiroshima for Global Peace. „Hiroshima's Recovery: A Photographic Record (1) Hiroshima's Devastation". *Hiroshima for Peace*, é.n., https://hiroshimaforpeace.com/en/fukkoheiwakenkyu/vol1/1-46/ (elérés 2024. szeptember 4).

Hiroshima for Global Peace. „Hiroshima's Recovery: A Photographic Record (3) Hiroshim"s Rebirth". *Hiroshima for Peace*. https://hiroshimaforpeace.com/en/fukkoheiwakenkyu/vol3/3-14/ (elérés 2024. szeptember 4).

Hiroshima for Global Peace. „Hiroshima's Recovery: A Photographic Record. (1) Hiroshima's Devastation". *Hiroshima for Peace*, é.n., https://hiroshimaforpeace.com/en/fukkoheiwakenkyu/vol1/1-46/ (elérés 2024. szeptember 4).

Hiroshima Peace Media Center. „Documentary Film Explores Hiroshima's Forgotten Stories". *Hiroshima Peace Media Center*, 2021, https://www.hiroshimapeacemedia.jp/?p=105252 (elérés 2024. szeptember 4).

Hiroshima Peace Media Center. „Memories of Hiroshima: Photographs of the Aftermath". *Hiroshima Peace Media Center*, 2010, https://www.hiroshima-peacemedia.jp/?p=15674 (elérés 2024. szeptember 4).

Hiroshima Peace Media Center. „Photographs by Ken Domon: Hiroshima's Recovery". *Hiroshima Peace Media Center*, 2023, https://www.hiroshimapeacemedia.jp/?p=134446&query=domon+ken (elérés 2024. szeptember 4).

Hiroshima Peace Memorial Museum. „A Photograph of the Mushroom Cloud Taken About 2 Hours After the Bombing", é.n., *Virtual Museum*. https://hpmmuseum.jp/virtual/VirtualMuseum_e/exhibit_e/exh1202_e/exh120212_e.html (elérés 2024. szeptember 4).

Hiroshima Peace Memorial Museum. „Memorial Monument for Hiroshima, City of Peace." *Virtual Museum*, é.n., https://hpmmuseum.jp/virtual/VirtualMuseum_e/exhibit_e/exh0802_e/exh080205_e.html (elérés 2024. szeptember 4).

Kim Mikyoung. „Pacifism or Peace Movement? Hiroshima Memory Debates and Political Compromises". *Journal of International and Area Studies* 15, sz. 1 (2008): 61–78.

Mainichi Japan. „Building That Survived Hiroshima Bombing to Be Restored". *Mainichi Japan*, 2017, https://mainichi.jp/english/articles/20170321/hre/00m/0na/001000d (elérés 2024. szeptember 4).

Masalski, Kathleen Woods "Examining the Japanese history textbook controversies". *Japan digest*, 2001 1–2.

Office of the Historian, Foreign Service Institute. *Occupation and Reconstruction of Japan, 1945–52*. United States Department of State. https://history.state.gov/milestones/1945-1952/japan-reconstruction (elérés 2024. április 17).

Orr, James J. *The Victim as Hero: Ideologies of Peace and National Identity in Postwar Japan*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2001.

Saito Hiro. „Reiterated Commemoration: Hiroshima as National Trauma". *Sociological Theory* 24, sz. 4 (2006): 353-376.

Schneider, Claudia "The Japanese History Textbook Controversy in East Asian Perspective", in *The Annals of the American Academy of Political and Social Science 617*, 2008, 107–122.

Seaton, Philip A. *Japan's Contested War Memories: The 'Memory Rifts' in Historical Consciousness of World War II*.Abingdon: Routledge, 2007.

Utsumi Hiroshi. „Nuclear Images and National Self-Portraits: Japanese Illustrated Magazine Asahi Graph, 1945-1965". *Annual Review of the Institute for Advanced Social Research* 5. (2011) 1-29

Visual Archives Hiroshima. „Photographs of Hiroshima City (1) Before the Bombing". *Visual Archives Hiroshima*, é.n., https://visual-archives-hiroshima.jp/en/document_list/overview5/ (elérés 2024. szeptember 4).

Visual Archives Hiroshima. „Photographs of Hiroshima City (3) Post-Bombing." *Visual Archives Hiroshima*, é.n., https://visual-archives-hiroshima.jp/en/document_list/overview3/ (elérés 2024. szeptember 4).

Visual Archives Hiroshima. „Photographs of Hiroshima City (7) The Post-War Recovery". *Visual Archives Hiroshima*, é.n., https://visual-archives-hiroshima.jp/en/document_list/overview7/ (elérés 2024. szeptember 4).

Yoneyama Lisa. *Hiroshima Traces: Time, Space, and the Dialectics of Memory*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1999.

Utazókosztümből szalondivat: a brunswick

Bognár Katica[1]

1 A brunswick a XVIII. század ruhatáraiban

Az Angliában „brunswick" néven ismert, elsősorban útiruházatként viselt együttes egyedülálló volt a XVIII. századi női öltözködésben. Megjelenésében és szabásában egyaránt eltért a korban megszokott női ruházattól, és annak ellenére, hogy az évszázad első felében sok kritika érte emiatt, az 1760-as évekre a kontinensen és Angliában egyaránt elterjedt. Különlegessége ellenére szakirodalma igencsak csekély: Magyarországon senki sem foglalkozott vele; míg külföldön pusztán Aileen Ribeiro művészettörténész (University of London) írt róla röviden a XVIII. század viseleteiről szóló összefoglaló munkáiban. Felmerülhet a kérdés, hogy miként is alakulhat ki egy szabásában kortársaitól ennyire eltérő ruhadarab, valamint, hogy miként tehetett szert ily nagy népszerűségre egy olyan ruhadarab, melyet az évszázad közepi divatmagazinok méltattak, míg a divatos hölgyek becsmérlő kritikával illettek? Erre igyekeztem megkeresni a választ fennmaradt brunswickok, a brunswickokról készült portrék és a korszak más viseleteinek összehasonlításával. Ehhez a korszakkal foglalkozó viselettörténeti elemzéseket használtam, melyek behatóbban tárgyalják a kortárs viseleteket.

1.1 A XVIII. század divatos viseletei

A tizennyolcadik század közepén számos együttes volt divatban, melyeknek kialakulása gyakran különböző uralkodói udvarokhoz köthető. Kialakulásuk helyétől függetlenül Európa-szerte elterjedtek voltak. A legismertebb a *robe à la français,* mely Watteau-ráncos[2] hátszabásával, hosszú szoknyáival

[1] Eötvös Loránd Tudományegyetem, Eötvös József Collegium (Történész műhely) Témavezető: Dr. Velladics Márta

[2] Watteau-ránc: A hátszabások egy olyan típusa, melynél egy szélesebb anyagdarabot palástszerűen hajtásokkal rendeznek el a ruha hátának közepén. Nevét Antoine Watteau (1684-1721) francia festőművész után kapta, aki gyakorta festett meg hasonló ruhákat a képein.

és díszített fűzőbetéttel a legdíszesebb viseletek egyike volt.[3] Kiemelendőek széles szoknyái is, melyek elől-hátul lapított, oldalirányban igen széles sziluettjét a *panier*, egy lenvászonból és fűzfavesszőkből készített merev szerkezet, adta meg. Hasonlóan strukturális szerepe volt a halcsontokkal merevített fűzőknek, melyek a hát és a mellkas megtartása mellett, a felsőtestnek megadták a korban divatos fordított háromszög alakú sziluettet. A közvetlenül a bőr felett elhelyezkedő alsóing és harisnya, a ruházat mosható rétegei, a felsőruházat izzadságtól való védelmét szolgálták. A legfelső szoknya alá számos további alsószoknya is kerülhetett, valamint nem felejthetők ki a zsákszerűre szabott zsebek sem, melyeket egy szalaggal a derék köré kötöttek fel. Tartalmukat a szoknyák oldalán kialakított hasítékokon lehetett elérni.[4] Az utcai viseletekhez kiegészítőként egy csipkefőkötő, egy széles karimájú lapos kalap és bizonyos esetekben köpeny társult. Általában ezt a sziluettet követték az udvari bálokra viselt ruhák is, pusztán kétszer-háromszor olyan széles szoknyákkal és túlcsorduló mennyiségű díszítéssel. Ezeken a társasági eseményeken egy legyező egészítette ki a ruházatot.

Az angol udvarhoz köthető a *robe à l'anglaise,* melynek szoknyái kevésbé voltak szélesek, nyakuk viszont jóval zártabb volt, egy szigorúbb, puritán értékrendnek feleltek meg. Lazább szabású volt az itáliai udvar kedvelt viselete, a *manteau*. Szabása kifejezetten bő, köpenyszerű, melyet deréknál csupán egy övvel kötöttek meg.[5] Mivel teljesen eltakarja a test vonalait, terhesség alatt kifejezetten kedvelt ruhadarab volt. Kiemelendő, hogy informális szabása miatt báli viseletnek egyáltalán nem használták, valamint könnyű állíthatósága miatt hamar elterjedt az alsóbb osztályok körében is.

1.2 Utazó- és lovaglókosztümök a XVIII. században

A fentiekkel szemben mutattak eltéréseket a korszak lovagló- valamint utazóruházatai. Az alsóruházat mindkét viselet alatt megegyezett a hétköznapi ruházat alatt viselttel, pusztán méretük volt egy kicsit kisebb. A *pet en l'air*-nek nevezett nőiesebb fazonú utazóviseletek megtartották a hát Watteau-ráncos kialakítását, viszont a kabátot lerövidítették, így az éppen csak csípő és derék közé ért. A könyékig érő ujjakat általában egy félkesztyű egészítette ki.

---

[3] Aileen Ribeiro, *The art of dress: fashion in England and France 1750 to 1820* (New Haven: Yale University Press, 1995), 145.

[4] Ribeiro, 146.

[5] C. Willett Cunnington, Phillis Cunnington, és Charles Beard. *Dictionary of English Costume 900-1900* (London. A. & C. Black, 1976). 133.

A lovaglóruházatok több esetben mutatnak a férfiruhákkal párhuzamot. A hozzájuk tartozó kabátok a testhez simultak, csípőig értek, záródásuk elől paszományos gombsorral történt. Ujjaik a csuklókat is takarták, az ujjak végére pedig szélesen visszahajtott, díszes, gombos záródású mandzsetták kerültek. A hosszú ujjakkal szemben szoknyáik gyakran csak bokáig értek le, ezzel könnyebbé téve a nyeregbe való felülést és a lovaglást. A lovaglókabátok és a fűzők közé egy derékig érő, a férfiakéhoz hasonló szabású, vékony lenvászon ing került, melyet nyaknál általában nyakszalaggal fogtak össze.[6] Ezt gyakorta férfias nyakkendőcsomóra kötötték, de volt, aki inkább a masnikat kedvelte. Kiegészítőként társult az öltözetekhez a lovaglópálca és egy háromszögletű, fekete posztókalap. Utóbbi a tizenkilencedik század során az angol katonai egyenruhák részét képezte.

1.3 A brunswick

A fenti viseletektől eltér a brunswick mind szabásában, mind funkcionalitásában. A kor szokásaitól eltérő tulajdonsága, hogy elhagyja a *panier*t, a szoknyái alatt nincsen a sziluettet biztosító strukturális alap, csupán csak egy csípőt kiemelő hosszúkás párna, másnéven műfar, és számos alsószoknya adja meg a szoknyák alakját. A szoknyák maguk általában bokáig vagy a cipők orráig értek, mely lehetővé tette, hogy kevésbé lettek sárosak az utazás során. Az alá kerülő fűzők, az utazás megkönnyítése érdekében jóval kevésbé voltak merevítettek, inkább stabilitást biztosító szerepüket töltötték be a sziluett kialakítása helyett. A kabát alatt, rövid vászoninget viseltek, melyet csuklónál és nyaknál széles atlaszselyem szalagokkal kötöttek meg. A kabát szabása kétféle mintát követ, az egyik egy elől középen gombokkal záródó mellény és egy csípőig érő kabátka együttese, a másik egy egybeszabott elől középen záródó kabátka volt. A hátszabásaik is eltértek, lehettek testhez simulók, de Watteau-ráncosak is. Kialakításuktól függetlenül ujjaik mindig könyékig értek, és a különálló alsóujjakat ugyanitt szalagokkal rögzítették a kabát ujjához. A kabátok nyakkivágásához csuklya csatlakozott, teljesen egyedülállóvá téve a ruhadarabot, mivel egészen a huszadik század közepéig csak a köpönyegek rendelkeztek felvarrt csuklyákkal.[7] A brunswickok kiegészítői sem voltak szokványosak. Az együttesekhez nem tartozott főkötő vagy kötény, ezek helyett egy általában elég kicsit, alig valamit takaró kalapocska tartozott hozzájuk, melyek színben

[6] Cally Blackman, „Walking Amazons: The Development of the Riding Habit in England during the Eighteenth Century", *Costume* 35, sz. 1 (2001), 56.

[7] Ribeiro, *The art of dress: fashion in England and France 1750 to 1820,* 149.

megegyeztek a ruházattal. Sokan a lovaglóviseletekhez hasonlóan lovaglópálcát is hordtak magukkal, noha utazás közben ez egy felettébb felesleges kiegészítő volt.[8]

1. ábra: A Snowshill Manor gyűjteményében található esküvői brunswick. Rajzolta: Janet Arnold. Forrás: Arnold, Janet, *Englishwomen's Dresses and Their Construction c. 1660 - 1860*, Reprinted, Patterns of Fashion / Written and Ill. by Janet Arnold 1 (London: MacMillan [u.a.], 1995). 30.]

2 A brunswick elterjedése a XVIII. században

A kontinensen való elterjedése főként Mária Terézia (1717–1780) udvarához köthető, akinek magának is kedvelt viselete volt ez a típusú együttes. Róla és leányairól Jean-Étienne Liotard (svájci festő, 1702–1789) festett akvarell- és pasztell-technikával portrésorozatot 1762-ben, melynek darabjain minden hercegnő és a császárnő is brunswickot visel.[9] Házasságaik révén Európa számos udvarába elkerült a viselet, a spanyol, itáliai és porosz udvaroktól kezdve, egészen a svéd királyságig. Utóbbiban az arisztokrácia kedvelt ruhadarabja lett. Magyarországon szintén igen népszerűvé vált a viselet, jelen ismereteink szerint körülbelül harminc portré maradt fenn, melyeken ilyen viseletben festették meg a hölgyeket. Nálunk egészen az 1790-es évekig divatban volt, melyre az arra évtizedre is datálható portrék engednek következtetni.

[8] Lady Diana Dormer, *The Women of Fashion or, The History of Lady Diana Dormer*, (London, J. Wilkie, 1768), 41.

[9] Neil Jeffares, *Dictionary of Pastellists before 1800* (London: Unicorn Press, 2006). Part IV. Liotard.

2.1 A brunswick elterjedése Angliában

Angliai népszerűsége Auguszta brit királyi hercegnőnek (1737–1813) köszönhető, aki 1764 márciusában feleségül ment Károly Brunswick-Wölfenbüttel hercegéhez (1735–1806). A *The London Magazine* az évi száma részletesen számolt be az esküvő és az azt körülvevő ünnepségek eseményeiről, melyből nem maradhatott ki a hercegi pár ruházata sem. Az 51. oldalon a következőket írták: *"Her Royal Highness the princess of Brunswick was dressed in the German fashion, a scarlet silk buttoned before, sleeves down to her wrists and with a sack behind"*[10] (Ő királyi fensége, Brunswick hercegnéje németes divat szerint öltözött fel, skarlát taftselyembe, melyet elől gomboltak, ujjai csuklóig érők voltak, míg háta Watteau-ráncos volt – saját fordítás). A *german fashion*, valamint a *german habit* kifejezéseket rövid kábatokra használták a korban. Ezt a viseletet nevezik el, feltehetően a hercegnő után, brunswicknak. E kifejezés elterjedése nem telt sok időbe, hiszen 1768-ból már divatlapok is készültek a viseletekről, melyeken ez az elnevezés szerepel.

2.2 A brunswick megítélése

A brunswick megjelenése és ismertté válása közti körülbelüli két évtizedben a ruhadarab megítélése folyamatosan változott. Míg az 1740-es években a kontinensre utazó angol követek elítélően nyilatkoznak a viseletről, melyeket Mária Terézia lányai hordtak a bécsi udvarban, majd az 1760-as évek Angliájában a divatos kisasszonyok leveleikben szintén lekicsinylően beszélnek a viseletről, addig 1768-ban már több londoni zsebkönyv is *a legújabb divat* képaláírással közöl a viseletről metszeteket.

2.3 Lady Diana Dormer levelezése

Míg a kontinensen a viselet természetes részét képezte az öltözködésnek, addig Angliában a hercegnő házassága utáni években még megoszlottak róla a vélemények. A londoni zsebkönyvek, melyek minden szezon elején praktikus tanácsokkal látták el a londoni közönséget, a bálrendezéstől kezdve egészen az aktuális szezon legújabb divatjáig, többször is az év divatjaként mutatták be a brunswickot, 1765 és 1769 között.[11] Mindeközben több ifjú hölgy naplóiban lekicsinylően számolt be a darabról, mivel nem tartották azt elég elegánsnak.

[10] *The London Magazine*, szerk. Edward Kimber (London C. Ackers Press, 1764). 51.

[11] Jennie E. Batchelor, „»Fashion and Frugality: Eighteenth-Century Pocket Books for Women«", *Studies in Eighteenth-Century Culture* 32 (2003): 1–18, https://kar.kent.ac.uk/6104/.

Például Lady Diana Dormer Mrs. Framptonnak írt egyik levelében elégedetlen unokahúga utazáshoz választott viseletével, mely egy zöldes posztó *Joseph*, azaz a brunswick egy nyaktól bokáig végiggombolt változata. Diana úgy vélte, hogy a ruha bár praktikus az utazáshoz, de elrejti unokahúga szépségét és nem megfelelő viselet egy fiatal, ráadásul friss házas lány számára.

> *[…]-from this antiquated machine descended my Niece, dressed, or rather bundled up, in a green Cloth Joseph, enough to stifle the poor Child in this warm weather: […] This Joseph buttoned from Head to Foot, as if to prevent her Escape. […] for she could scarce move under its intangling weight. […] Her fine light brown Hair […] partly concealed by a large, flapped Hat […] a Whip in her hand, completed the drollest appearance you can imagine. Her Maid told me […] that it was entirely by her Masters Direction, who feared her young Lady should take cold, not being accustomed to travel*[12] […]ebből az ősi szerkezetből ereszkedett le az Unokahúgom egy zöld posztó Josephbe öltözve, vagy még inkább bugyolálva, eléggé, hogy a szegény gyermek fulladozzon ebben a meleg időben. […] Ez a ruha tetőtől talpig be volt gombolva, mintha ez megakadályozná, hogy elszökhessen […] hiszen alig tudott mozogni a ránehezedő súly alatt. Finom világos barna haját részben egy óriási karimájú kalap fedte […] kezében pedig egy lovaglópálcát tartott, ezzel téve teljessé a lehető legslamposabb megjelenést. A szobalánya mondta nekem […], hogy ez a férje kívánsága volt, aki attól félt, hogy az ifjú hölgy megfázhat, mivel nincs hozzászokva az utazáshoz –
>
> *The Women of Fashion or, The History of Lady Diana Dormer* 41–42. (saját fordítás)

Ahogy az idézetből is látszik, Lady Diana értelmetlen összeállításnak tartja az unokahúga viseletét, míg a hölgy férje annak melegségét és utazáshoz alkalmas praktikusságát tartotta szem előtt.

2.4 A Barbara Johnson-album

További érdekesség, hogy Angliában a középosztály számára is kedvelt és elérhető volt az együttes, és viselése nem korlátozódott az arisztokráciára. Ismerünk egy portrét Mrs. Pelhamről (született Sophia Aufrere, 1752–1786), melyen egy virágos mintájú vászonkötésű pamutból varrt brunswickban eteti a csirkéit. Hasonló példa Barbara Johnson esete, akinek számadáskönyveiből még többet kideríthetünk a brunswick felhasználásáról.

[12] Lady Diana Dormer, *The Women of Fashion or, The History of Lady Diana Dormer* , 42.

A *Barbara Johnson-album*ként ismert napló 1746 és 1823 között részletesen dokumentálja a Barbara Johnson által újonnan vásárolt ruházatot, beleértve az anyag, valamint az elkészítés költségeit. Az egyes bejegyzések hónapra pontosan megadják a készíttetés dátumát, egy rövid leírást a ruházatról, valamint egy mellékelt anyagmintát is. A William és Jane Johnson[13] leányaként született Barbara 1746-tól, nyolcéves korától vezette ezt a könyvet egészen idős koráig. Az első pár év bejegyzései utólag kerülhettek a könyvecskébe, mivel 1748-ig nagybátyja használta azt kiadásai vezetésére.[14] Amanda Vickery szerint az album egyszerre tekinthető a 19. század során divatossá váló kivágatgyűjtemények[15] előzményének, illetve egyfajta számadáskönyvnek is, amely Barbara kiadásainak a számontartására szolgált. Mivel sosem házasodott meg, és élete jelentős része során folyósított évi 50 fontos jövedelme nem tekinthető jómódú életvitelnek, ez indokolt volt számára. A 18. századi számadáskönyvek esetében nem ritka, hogy csak az élet egy bizonyos területére szorítkozva jegyzik fel bennük a kiadásokat.[16] Az albumba csatolt kivágatok vizuális megerősítésként kerültek a bejegyzések mellé. A képi megjelenítésre való igény Barbara neveltetésére vezethető vissza. Édesanyja, Jane, levelezéséből ismerjük azokat a tanulókártyákat, melyeken különféle ruházatokat és azok alkotóelemeit mutatta be lányának. A kutatás szempontjából ezek egyike lesz igazán fontos, amely 1768 körül kerülhetett az albumba. A metszetkivágaton 2 alak látható és képaláírásként a „*The Brunswick*" olvasható. Mellette egy darab lila selyemtaft látható, melyből a ruhadarab elkészült. 1774-ből egy újabb bejegyzést ismerünk, amelyben Barbara manchesteri kockás pamutanyagból készíttetett magának egy újabb brunswickot. Az anyagváltás egyszerre mutatja meg a divatbeli változásokat, hogy a brunswick a legdivatosabb viseletből egyszerűbb öltözékké vált, melyet az anyag egyszerűsége is mutat, valamint az 1760-as évek végén az angol pamutipar fellendülésére is példát ad.[17] Az album alapján

[13] William Johnson az Olney-I (Buckhimgamshire) közösség lelkészeként szolgált, hasonlóan édesapjához. négy gyermekük neveltetését Jane végezte, a korban igen modern elveket vallva képi megerősítést is csatolt az átadott tudáshoz.

[14] Amanda Vickery, *The Gentleman's Daughter: Women's Lives in Georgian England* (New Haven, Conn.: Yale Univ. Press, 2003). 12–38.

[15] Eredetileg: scrapbook (saját fordítás.)

[16] Serena Dyer, „Barbara Johnson's Album: Material Literacy and Consumer Practice, 1746-1823", *Journal for Eighteenth-Century Studies* 42, sz. 3 (2019): 263–82, https://doi.org/10.1111/1754-0208.12616. 268.

[17] Alka Raman, „Indian Cotton Textiles and British Industrialization: Evidence of Comparative Learning in the British Cotton Industry in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", *The Economic History Review* 75, sz. 2 (2022): 447–74, https://doi.org/10.1111/ehr.13143.

kijelenthető, hogy Barbara tudatosan támogatta a pamutipart, valamint követte a textíliák világában zajló eseményeket. Az 1760-as évek végén egyre több angliai szövésű pamut- és selyemanyagot vásárol, az importcikkek helyett.[18]

Egy további következtetést vonhatunk le az általunk vizsgált viselettel kapcsolatban az albumból, mégpedig azt, hogy az 1770-es évek során a brunswick továbbra is külsőruházatnak számított, utazásra használták, ugyanis az albumban egyáltalán nem szerepel semmiféle alsóruházat, ideértve a házi kabátokat, köntösöket és egyéb otthoni viseleteket is.[19]

3 A Brunswick kialakulása

Hasonló metszetekből, leírásokból, naplóbejegyzésekből és fennmaradt darabok alapján ismerjük a korabeli divatot is. Ezek alapján, a szabásbeli egyezéseket megkeresve térképeztem fel a viselet lehetséges előzményeit is. Ezek elterjedéséből, majd kikopásuk időpontjából lehet következtetni a brunswick lehetséges kialakulásának időpontjára.

3.1 Karakó

Az első és talán legegyértelműbb előzménye a viseletnek a *pet en l'air* vagy más néven a karakó/caraco. Ez egy rövid kabát volt, alsó széle általában a derék és a csípő közé esett, háta általában Watteau-rácos volt, ujjai könyékig értek. A kabáthoz egy színben egyező félkesztyű is tartozott, mely a csuklókat még takarta, a kézfejet és a tenyeret, ujjakat azonban már nem.[20] Ez a szabászati megoldás közvetlen előzménye a brunswickok kabátjain található kettéosztott alsó- és felsőujjaknak.

3.2 Jumps

Szintén előzményként lehet tekinteni az úgynevezett *Jumps* együttesekre is. Ezek az alsóruházathoz tartozó darabok voltak, egy alsószoknya és egy hozzáillő csontozatlan, elől gombokkal záródó fűző. A fűző mellényszerű záródása, majd a fölé tűzött kabátok szintén párhuzamba állíthatóak a brunswickok felsőrészének kialakításával. Feltehetően a korai példányok szorosabban követték a mintát, ezért álltak külön mellényből és kabátból, míg a későbbi darabok már egybeszabták a kettőt, ezzel kis rátétes díszítésű kabátkákat hozva létre.

[18] Dyer, „Barbara Johnson's Album: Material Literacy and Consumer Practice, 1746-1823", 278.

[19] Dyer, 276.

[20] Ribeiro, *The art of dress: fashion in England and France 1750 to 1820,* 146.

3.3 Thérése

Utolsóként fontos megemlíteni egy különleges főkötőt is, melyre a csuklyák előzményeként tekinthetünk. A *calash*, vagy ahogyan a Magyar Királyságban elterjedt a *thérése* egy általában vászonkötésű selyemből készült óriási méretű főkötő, mely alkalmas volt a kor feltornyozott hajviseletének eltakarására.[21] Ez azért volt lehetséges, mert az alsóruházatokhoz hasonlóan ezt a főkötőt is faragott fűzfavesszőkkel merevítették. Általában tartozott hozzá egy kisebb pelerin is, mely, ha a ruhával megegyező színű volt, hasonlatossá tette ezt a különálló főkötőt egy csuklyához.

4 A fennmaradt darabok

A fennmaradt darabok vizsgálata is részét képezte a kutatásnak. Három darab teljes együttes maradt fenn, valamint egy kabát. Két teljes együttes – egy sárga, valamint egy rózsaszín steppelt szatén – a Koppenhágai Nationalmuseet gyűjteményében találhatók, míg a harmadik a Snowshill Manor gyűjteményének része.[22] Utóbbi fehér steppelt szaténból készült és a rózsaszín darabhoz hasonlóan esküvői utazóruhaként funkcionált. Ezen darabok hátszabása hosszabb, körülbelül csípőig ér és a testre igazodik, elöl szorosan záródnak egy-egy gombsorral. Ezek a tulajdonságok még melegebbé tették a ruházatot. A fehér együttesről Janet Arnold művészettörténész készített pontos leírást és szabásmintát, melyből kiderül, hogy az együttes a kabát felsőrészének kivételével, főként téglalapokból, vagy más sokszögformákból állt össze.[23] Kiemelten érdekes a csuklya szabása, amely trapéz alakú, és felfelé szélesedő formáját alsó élének beráncolásával, majd kör alakba varrásával érték el.

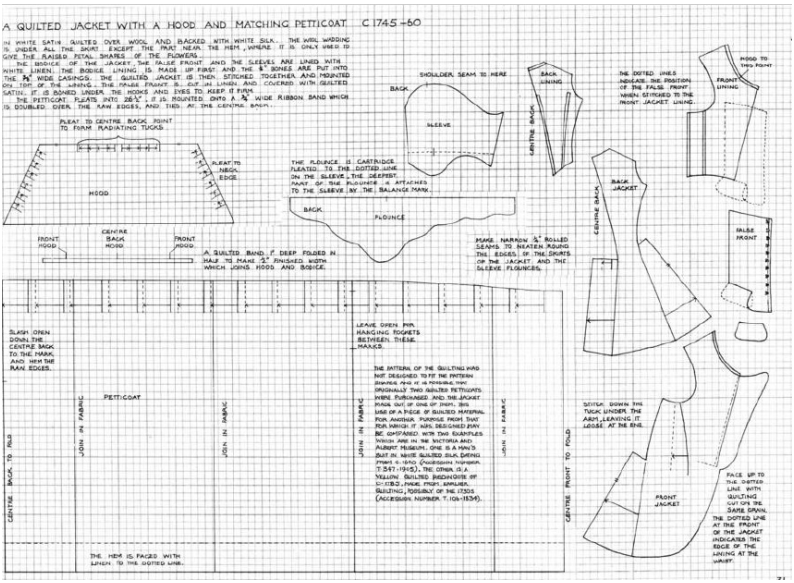
Ezzel szemben a harmadik, sárga együttes rövidebb kabátja, lazább hátszabása és elülső nyitottsága arra enged következtetni, hogy ez a darab már otthoni viseletnek készült, laza szabásával kényelmesebb volt a szalonokban viselni.

[21] Cunnington, *Dictionary of English Costume 900-1900,* 34. *„1770 to 1790; A large folding hood, hooped, being built up on arches of whalebone or cane covered with soft silk named after the hood of the French carriage called a Caleche. Worn out of doors to protect the high head-dresses fashionable in those two periods. Its original French name was a 'Therese'."*

[22] Brunswick, 1778, Nationalmuseet, København, https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/modens-historie/1700-1790/brude-morgenkjole/(utolsó elérés: 2025.11.26.); reggeli viselet, 1775 Nationalmuseet, København, https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/modens-historie/1700-1790/morgendragt/(utolsó elérés: 2025.11.26.); brunswick, 1760 körül, Snowshill Manor.

[23] Janet Arnold, *Englishwomen's Dresses and Their Construction c. 1660 - 1860*, Reprinted, Patterns of Fashion / Written and Ill. by Janet Arnold 1 (London: MacMillan [u.a.], 1995). 30-31.

Steppelt anyaguk kiemelten fontos, hiszen ez biztosította a vékony selyemanyag hőtartó képességét. A Victoria & Albert Múzeum gyűjteményében található kabát több szempontból is kilóg a sorból.[24] Anyaga egy mélysárga moiré selyem[25], amely vastagabb ugyan a selyem szaténnál, de egy egyszerű lenvászon béléssel kevés meleget biztosít. Ennek ellenére a kabát elől szorosan gombolódó, hátul lesimuló szabása arra enged következtetni, hogy a darab utazóruhának készült. Erre mutat továbbá a készítésének dátuma, mely az 1760-as évekre tehető, továbbá csuklyájának mérete, mely a másik három darabhoz képest meglehetősen nagy méretű.

2. ábra: Szabásminta. Rajzolta: Janet Arnold. Forrás: Arnold, Janet, *Englishwomen's Dresses and Their Construction c. 1660 - 1860*, Reprinted, Patterns of Fashion / Written and Ill. by Janet Arnold 1 (London: MacMillan [u.a.], 1995). 30.]

[24] brunswick, 1765-75, Victoria & Albert Museum, https://collections.vam.ac.uk/item/O115756/brunswick-unknown/ (utolsó elérés: 2025.11.26).

[25] Moiré: a selyem utólagos megmunkálása hengerelés és vízgőz segítségével, mely egységes faerezet mintát képez az anyag felületén.

5 Összegzés

Összeségében elmondható, hogy a brunswick elnevezésű együttes az 1740-es évek utazóruháinak egyfajta, praktikus összeollózásaként jött létre. Az 1750-es évekre a Német-római Császárság egyes tartományaiban már kedvelt ruhadarab volt, ám elterjedése egész Európában a következő évtizedre tehető. Míg Mária Terézia leányai által a kontinensen a Svéd Királyságtól a spanyol udvarig hordják, mindeközben kiemelten kedvelt a bécsi udvarban, és ezáltal a magyar nemesség körében is, Angliába csak 1764-ben jut el. Itt Auguszta brit királyi hercegnő házassága után sokáig népszerű, egészen 1769-ig az év legújabb divatjaként szerepel számos divatlapban. Népszerűségét méginkább alátámasztja az 1760-as években megjelenő portrék sokasága ebben a viseletben. Az 1770-es években jelennek meg az első vászon kötésű pamutból szabott darabok, részben köszönhetően az angliai pamutipar hirtelen fellendülésének[26] A pamutimport betiltása beindította a helyi pamuttermelést, mely ezáltal a pamut árát is jelentősen csökkentette.[27] Ebből, a selyemnél jóval olcsóbb anyagból készültek a következő évtizedekben nemcsak az arisztokrácia, hanem a középosztály számára is brunswickok. Ebben az időszakban kezdi el az arisztokrácia szalonokban viselni a ruházatot, mivel a divatos sziluett drasztikusan megváltozik az 1770-es évek végére. Ez a folyamat nemcsak a brunswickot mint viseletet érintette, hanem sok más korábban divatos ruhadarabot is, melyek a tizenkilencedik század fordulójára mind-mind szalonkábátokká, háziköpönyegekké váltak, mivel anyaguk nem volt elég vékony és lágy esésű a régenskor divatos ruháinak megvarrásához. Mindeközben ez a praktikus ruhadarab a középosztály számára gyakran otthoni ruházattá válik. A folyamatos és magas igénybevételre vezethető vissza a tény, hogy arányosan kevés ilyen ruhadarab maradt fenn, főként a népszerűségéhez képest. A legtöbb ruhadarabot olyan sokáig használhatták, hogy elrongyolódtak. Ez alól részben kivételt képeztek a steppelt darabok, ennek köszönhető az is, hogy nagy arányban ilyen anyagú viseletek maradtak fenn, ugyanis elkészítésük nagyon költséges volt. A steppelt anyagok több réteg anyagot használnak fel, valamint a kézisteppelés miatt időigényes is volt az elkészítésük, mely növelte az árukat.[28] A brunswick sosem vált tartós divatirányzattá, de nem tekinthetünk rá kósza

[26] Raman, „Indian Cotton Textiles and British Industrialization: Evidence of Comparative Learning in the British Cotton Industry in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", 447–74.

[27] Raman, 447-74.

[28] Általánosabban megfigyelhető a steppelt anyagból készült ruhadarabok magasabb fennmaradási aránya.

divathóbortként sem. Elterjedése sokkal inkább egy újfajta ruházatra való igény első megjelenését bizonyítja.

6 Irodalomjegyzék

6.1 Primer irodalom

Lady Diana Dormer. *The Women of Fashion or, The History of Lady Diana Dormer.* London, J. Wilkie, 1768.

The London Magazine, szerkesztette Edward Kimber. London, C. Ackers Press, 1764.

6.2 Szakirodalom

Arnold, Janet. *Englishwomen's Dresses and Their Construction c. 1660 – 1860*. Reprinted: Patterns of Fashion / Written and Ill. by Janet Arnold 1. London: MacMillan, 1995.

Batchelor, Jennie E.. „Fashion and Frugality: Eighteenth-Century Pocket Books for Women". *Studies in Eighteenth-Century Culture* 32 (2003): 1–18, https://kar.kent.ac.uk/6104/.

Blackman, Cally. „Walking Amazons: The Development of the Riding Habit in England during the Eighteenth Century", *Costume* 35, sz. 1 (2001): 47–58.

Cunnington, C. Willett, Cunnington, Phillis, and Beard, Charles. *Dictionary of English Costume 900-1900* London. A. & C. Black, 1976.

Dyer, Serena. „Barbara Johnson's Album: Material Literacy and Consumer Practice, 1746-1823". *Journal for Eighteenth-Century Studies* 42, sz. 3 (2019): 263–82, https://doi.org/10.1111/1754-0208.12616.

Jeffares, Neil. *Dictionary of Pastellists before 1800.* London: Unicorn Press, 2006. Part IV. Liotard.

Raman, Alka. „Indian Cotton Textiles and British Industrialization: Evidence of Comparative Learning in the British Cotton Industry in the Eighteenth and Nineteenth Centuries". *The Economic History Review* 75, sz. 2 (2022): 447–74. https://doi.org/10.1111/ehr.13143.

Ribeiro, Aileen. *The art of dress: fashion in England and France 1750 to 1820*. New Haven: Yale University Press, 1995.

Vickery, Amanda. *The Gentleman's Daughter: Women's Lives in Georgian England*. New Haven: Conn.: Yale Univ. Press, 2003.

Mátyás király boroszlói védelmi rendszere

Újhelyi János Ábel[1]

1 Bevezetés

2024 őszén volt 550 éve annak, hogy I. (Hunyadi) Mátyás magyar és cseh király 1474-ben győzelmet aratott IV. (Jagelló) Kázmér lengyel és II. (Jagelló) Ulászló cseh király hadai felett az ún. sziléziai háborúban. Ez a győzelem elvezetett az 1479-es olmützi békéhez és ezzel Mátyás Morvaország, Szilézia és Lausitz feletti uralmának stabilizálásához, a cseh királyi cím birtoklásával kapcsolatos kérdések rendezéséhez, illetve a Lengyel Királysággal 1471 óta több megszakítással folyó konfliktus lezárásához.

A magyar uralkodó a háborút egy jól kidolgozott, passzív és aktív védelemre, valamint részben offenzív hadviselésre alapozó, a döntő összecsapást kerülő stratégiával nyerte meg . A siker kivívásában közvetetten fontos szerep jutott egy, a magyar és szövetséges csapatok, valamint a helyi lakosság által, a kor technológiai színvonalához képest igen gyorsan megépített, Boroszló[2] városfalát részben kiegészítő védelmi rendszernek, amely két, javarészt földből és fából készült erődítésből, illetve egy, azokat összekötő hídból állt. Habár a háborúval foglalkozó történészek többsége említést tesz ezekről az építményekről, még senki sem végezte el azok pontos lokalizációját. Megépítésük okairól és körülményeiről is számos megválaszolatlan kérdéssel adós még a történettudomány. Jelen tanulmány ezeket a hiányosságokat kívánja pótolni.

2 A téma forrásai

2.1 Primer források

A téma kifejtése előtt érdemes tisztázni, hogy milyen források állnak rendelkezésre. A történettudomány legnagyobb szerencséjére három, egymástól függetlenül keletkezett korabeli írott forrás is beszámol a Mátyás által 1474-ben építtetett védelmi rendszerről. Annak létezéséhez tehát nem fér kétség.

[1] Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem
Pályázatok: a tanulmány alapjául szolgáló kutatást a Wacław Felczak Lengyel–Magyar Együttműködési Intézet támogatta.

[2] Lengyelül Wrocław, németül Breslau. Mivel jelen tanulmány a magyar közönségnek szól, így a város magyar elnevezését (Boroszló) használom.

Jan Długosz lengyel történetíró *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae* című művének az 1470-es évek végén keletkezett XII. kötetében ír röviden a védelmi rendszerről.[3] Nála jóval bővebben értekezik róla Boroszló város jegyzője, Peter Eschenloer *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479* című, 1472 és 1481 között német nyelven írt művében.[4] Eschenloer nemcsak a legrészletesebb forrás, hanem egyben a leghitelesebb is. A város jegyzőjeként nemcsak az általa leírt események egy részénél volt jelen, hanem pozíciójánál fogva beleláthatott olyan döntéshozatali folyamatokba, és hozzáférhetett olyan dokumentumokhoz, beszámolókhoz, amelyekhez más, kortárs történetírók egyáltalán nem vagy csak korlátozottan. Alapos műve pontos képet ad az erődítések elhelyezkedéséről, felépítéséről és alkalmazásáról. A harmadik korabeli forrás Antonio Bonifini *Rerum Ungaricarum Decades* című munkájának IV. decades III. könyve,[5] amely feltehetően 1490-1492 táján született meg. Ez főleg a védelmi rendszer kiépítésének okairól szolgál fontos és más szerzőknél fel nem lelhető adalékokkal.

Ezen kívül két olyan, az építés idejéhez közel keletkezett írott forrás van, amely említést tesz az erődítésekről, de szerzőik nagy valószínűséggel más művekből merítették adataikat. Az egyik Martin Cromer *De origine et rebus gestis Polonorum* című írásának a 16. század közepén írt XXX. könyve,[6] a másik pedig Joachim Curaeus *Gentis Silesia Annales* című 1571-ben megjelent műve.[7] Előbbi szerzője valószínűleg mestere, Jan Długosz, utóbbi pedig feltehetően Peter Eschenloer munkájából nyerhette a védelmi rendszerre vonatkozó információit.

Az erődítések lokalizációjához további két, nem írott elsődleges forrás is elérhető. Az 1474-es sziléziai háború kutatóinak figyelmét azonban eddig az egyik csak kevéssé, a másik pedig egyáltalán nem keltette fel. Az első egy gótikus templom Boroszló belvárosának szélén, amelyet valamikor a 13. század derekán építettek, feltehetően a leprakórház számára, és Szent Lázár nevére szenteltek

---

[3] Jelen tanulmányhoz a következő kiadást használtam: Jan Długosz, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Lib. 12* (Krakkó: Polska Akademia Umiejętności, 2005).

[4] Jelen tanulmányhoz a következő kiadást használtam: Peter Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479 II. 1467–1479* (Boroszló: Josef Max und Komp, 1828).

[5] Jelen tanulmányhoz a következő kiadást használtam: Antonio Bonfini, *A magyar történelem tizedei,* ford. Kulcsár Péter (Budapest: Osiris Kiadó – Balassi Kiadó, 2019).

[6] Jelen tanulmányhoz a következő kiadást használtam: Martin Cromer, *Kronika Polska Ksiąg XXX* (Sanok: Nakład i druk Karola Pollaka, 1857).

[7] Jelen tanulmányhoz a következő kiadást használtam: Joachim Curaeus, *Gentis Silesia Annales* (Wittenberg: 1571).

fel.[8] (1. kép) A második pedig egy 1562-ben készült, Boroszlót madártávlatból ábrázoló térkép, amelyen a készítője a legfontosabb építmények, közterületek és földrajzi képződmények nevét is feltüntette.[9] (2. kép)

2.2 Szekunder források

Az írott primer forrásokra alapozva mind a külföldi, mind a hazai szakirodalom számos esetben tett említést a védelmi rendszerről. A német szerzők közül elsősorban Colmar Grünhagent[10] és Jakob Carot,[11] a lengyel szerzők közül pedig Marek Plewczyńskit[12] és Krzysztof Baczkowskit[13] érdemes megemlíteni. A történettudomány hazai képviselőiből pedig Teleki József,[14] Tóth Zoltán,[15] Bánlaky József[16] és Gyalókay Jenő[17] ad néhány információt a védművekről elsősorban Eschenloerre alapozva. Megállapítható azonban, hogy mindezidáig egyik kutató sem szentelt komolyabb figyelmet ennek a védelmi rendszernek, és nem végezte el sem az arra vonatkozó primer források célzatos és alapos elemzését, sem pedig az építmények precíz lokalizációját.

3 A védelmi rendszer kiépítésének okai

Mátyás 1474. szeptember 13-án vonult be Boroszlóba, majd a következő napokban beérkeztek a Magyarországról hozott, valamint a Morvaországban és Sziléziában toborzott csapatai és szövetségesei.[18] A sereg először a város nyugati

[8] Zygmunt Antkowiak, *Kościoły Wrocławia* (Boroszló: Muzeum Archidiecezjalne we Wrocławiu, 1991), 92-94.

[9] *Contrafactur der Stadt Breslau*, Készítette: Weiner, Barthel. Forrás: https://bibliotekacyfrowa.pl/publication/120883 [letöltés ideje: 2024. március 14.]

[10] Colmar Grünhagen, *Geschichte Schlesiens I* (Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1884).

[11] Jacob Caro, *Geschichte von Polen V. Erste Hälfte. 1455–1480* (Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1886).

[12] Marek Plewczyński, *Wojny Jagiellonów z wschodnimi i południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV wieku* (Oświęcim: Napoleon V, 2014).

[13] Krzysztof Baczkowski, *Walka Jagiellonów z Maciejem Korwinem o koronę czeską w latach 1471-1479* (Krakkó: 1980).

[14] Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon IV* (Pest: Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 1854).

[15] Tóth Zoltán, *Mátyás király idegen zsoldosserege* (Budapest: Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1925).

[16] Bánlaky József, *A magyar nemzet hadtörténelme XI. A Hunyadiak kora II. Hunyadi Mátyás (1458–1490)* (Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1937).

[17] Gyalókay Jenő, „A boroszlói hadjárat 1474-ben", *Hadtörténelmi Közlemények* 1940. évfolyam, sz. 41 (1940), 1–19.

[18] Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479 II. 1467–1479,* 303, 304–305.

oldalán vert tábort, az Odera folyó melletti Szent Miklós-templom közelében.[19] A lengyel és a cseh csapatok ekkor még nem indultak meg Szilézia ellen, de gyülekezésük majdnem befejeződött.

Mátyás valószínűleg már ekkor a defenzív stratégia alkalmazása mellett döntött, hiszen seregének egy részét Szilézia különböző városainak védelmére osztotta szét, másik részét pedig Boroszlóban hagyta.[20] Hezitált azonban, hogy a Boroszlónál lévő csapatait hol helyezze el: a városon belül vagy azon kívül? Kérdésével főembereihez, szövetségeseihez és a városi tanácsosokhoz fordult.[21] Bonfini szerint vita alakult ki a kérdésben, hiszen „néhányan úgy vélekedtek, hogy a városban kell megülni, mások viszont, hogy inkább rejtsék el a félelmet, és ne kerüljék a veszélyt, a tábort az ellenféllel szemben kell felállítani, védelmül pedig árokkal, töltéssel, szekérsánccal körbekeríteni, hogy ne növeljék a helybeliek aggodalmát, és ne lássék úgy, mintha nem bíznának magukban."[22]

Végül azonban egy köztes, bár valójában inkább a második opcióra hajazó megoldás született: „a tábort bent is, kint is föl kell állítani",[23] vagyis közvetlenül a várfalak előtt, a külvárosban kell egy megerősített tábort létrehozni és ott elhelyezni a csapatokat, a városfalak védelmét pedig a helyi polgárokra kell bízni.[24] Bonfini szerint Veronai Gábor egri püspök javasolta ezt a királynak, de az ötlet eredetileg nem tőle, hanem írnokától, a „pengeéles elméjű", később az esztergomi érseki pozíciót is betöltő Bakóc Tamástól származott, aki egy ebéd során osztotta meg azt püspökével.[25]

Felmerül a kérdés: miért ezt a megoldást választotta a király, amikor rendelkezésére állt Európa egyik legerősebb középkori városfala, Boroszló közel ötven toronnyal megerősített, több kilométer hosszú védművei?[26] A korabeli

[19] Eschenloer, 303.; Curaeus, *Gentis Silesia Annales*, 188.

[20] Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479 II. 1467–1479,* 306–307.

[21] Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 889.; Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479 II. 1467–1479,* 305.

[22] Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 889-890.

[23] Bonfini, 890.

[24] Bonfini, 890.; Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479 II. 1467–1479,* 311.

[25] Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 890.

[26] Részletesen Boroszló 15. századi védműveihez lásd például: Jerzy Piekalski, „Neubau oder Weiterentwicklung? Frühneuzeitliche Stadtbefestigung in Breslau und Krakau", *Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit*, sz. 18 (2007), 131-140.; Kurt Bimler, *Die Schlesischen Massiven Wehrbauten I. Fürstentum Breslau. Kreise Breslau – Neumarkt – Namslau* (Boroszló: Heydebrand Verlag, 1940), 13-25.

történetírók erről viszonylag kevés információval szolgálnak. Mint látható, Bonfini szerint azok, akik a városon kívüli táborverés mellett foglaltak állást, döntésüket elsősorban az ellenségtől való félelem titkolásának szükségességével és a helyi lakosság moráljának növelésével indokolták. Długosz szerint Mátyás attól félt, hogy ha a város elesik, akkor onnan ő nem tud sehova sem menekülni, és az ellenség foglya lesz.[27]

Akadnak azonban ennél sokkal kézenfekvőbb okok. Boroszló védművei bár impozánsak voltak, az 1470-es évek elején a tűzfegyverekkel szemben már elavultnak számítottak. Majd csak a háború után, a 15. század utolsó negyedében építik át azokat úgy, hogy alkalmasak legyenek az ágyúgolyók rombolásának kiküszöbölésére.[28] Márpedig Mátyás jó okkal számíthatott arra, hogy a lengyel és a cseh seregek hoznak magukkal ostromágyúkat, ami egyébként be is következett.[29] Így a város falai korántsem nyújthattak volna biztos védelmet seregei számára. Ezzel szemben egy földből és fából készült sáncrendszer sokkal inkább alkalmas volt arra, hogy ellenálljon a tűzfegyverek erejének.

Ajánlatos volt az is, hogy a katonákat a várostól távol tartsák. Egyfelől elszállásolásuk, élelmezésük és kicsapongásaik komoly terhet jelentettek a boroszlói lakosok számára.[30] Azt, hogy ez az ok is közrejátszhatott Mátyás döntésében, az támasztja alá, hogy miután seregét a falakon kívül felépített táborba vezényelte, Bonfini szerint megtiltotta a katonáknak a Boroszlóba való belépést azért, hogy ne zaklassák a város lakóit.[31] Másfelől pedig több ezer embernek a városba történő zsúfolása növelte volna a járványok kialakulásának kockázatát. A sereg és a lakosság elkülönítése csökkentette ennek veszélyét.

4 A védelmi rendszer lokalizációja és a helyválasztás okai

4.1 A védelmi rendszer elemeinek elhelyezkedése

Miután megszületett a döntés arról, hogy a sereget a városfalak előtt kell elhelyezni egy erődített táborban, a következő kérdés az volt, hogy pontosan

[27] Długosz, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Lib. 12*, 341.

[28] Bimler, *Die Schlesischen Massiven Wehrbauten I. Fürstentum Breslau. Kreise Breslau – Neumarkt – Namslau*, 84.

[29] Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479 II. 1467–1479,* 307.

[30] Maga Eschenloer is sokat panaszkodik Mátyás seregének viselkedése miatt. Eschenloer, 304., 306., 307.

[31] Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 890. Eschenloer szerint azonban a katonák ezután is bejártak a városba. Eschenloer, 306.

hol kerüljön erre sor. Eschenloer szerint a városi tanács tagjai mutattak Mátyásnak „eine Stelle hinter dem Thumb, da das Kloster S. Vincenz und der Thumb auch die Neustadt bewaret weren" (egy helyet a Thumb mögött, ahol a Szent Vince-kolostor és a Thumb is vigyázott az Újvárosra – saját fordítás).[32] Mátyás megfelelőnek találta ezt a helyet és ott építtette fel első erődített táborát. Długosz, Cromer és Curaeus is megerősíti, hogy a Szent Vince-kolostort választotta Mátyás a védelmi rendszer helyéül,[33] így ez a közlés hitelesnek tekinthető.[34]

Ez a bizonyos Szent Vince-kolostor nem keverendő össze Boroszló mai, az Odera bal partján, a Nankiera téren található Szent Jakab és Szent Vince nevére felszentelt templomával, amely a 15. században még csak az előbbi szent nevét viselte, és csak 1530-ban kapta meg másik nevét is.[35] Az Eschenloer által említett, a lengyel szakirodalomban gyakran ołbini, a német művekben pedig elbingi apátságnak is nevezett, és a 12. században alapított Szent Vince-kolostort 1529-ben lebontották, és egyes részeit az Óváros más épületeibe építettek be, így eredeti helyén mára nem maradt belőle semmi.[36] Ennek ellenére egészen pontosan tudjuk, hogy hol helyezkedett el.

A kolostor az Odera jobb partján, a város felől nézve az Eschenloer által is említett „Thumb" vagyis az Ostrów Tumski (a papvárosnak helyet adó sziget) mögött, attól északkeletre állt, az Odera holtágai között, egy hatalmas dombon, az azóta szintén elpusztult Szent Mihály-templom mellett.[37] (3. kép)

E helyen épült fel tehát Mátyás első erődítése, amelynek déli része egészen az Oderáig húzódott, ahova Mátyás egy hidat építtetett. A híd másik vége Eschenloer szerint „der eusersten Zigelscheune" (a legtávolabbi téglavető – saját fordítás) közelében volt.[38] Ez a közlés nagy jelentőséggel bír, hiszen támpontot

[32] Eschenloer, 305–306.

[33] Długosz, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Lib. 12*, 341–342.; Cromer, *Kronika Polska Ksiąg XXX*, 1257.; Curaeus, *Gentis Silesia Annales*, 188.

[34] A legtöbb külföldi és hazai történész is elfogadja ezt az álláspontot. Lásd például: Grünhagen, *Geschichte Schlesiens I*, 333.; Gyalókay, „A boroszlói hadjárat 1474-ben", 6.; Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon IV*, 376.

[35] Antkowiak, *Kościoły Wrocławia*, 82-84.

[36] Adam Żurek, „Opactwo św. Wincentego na Ołbinie", in *Encyklopedia Wrocławia*, szerk. Jan Harasimowicz (Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2000), 588-589.

[37] Zygmunt Świechowski, „Monumentalna architektura i rzeźba sakralna XII wieku Wrocław", in *Wrocław jego dzieje i kultúra*, szerk. Zygmunt Świechowski (Varsó: Wydawnictwo Arkady, 1978), 40-43.; Żurek, „Opactwo św. Wincentego na Ołbinie", 588.

[38] Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479 II. 1467–1479,* 306.

ad a híd elhelyezkedésének meghatározásához. A pontos lokalizációhoz azonban szükségünk van egy másik forrásra is. Ezen a ponton válik igen fontossá a primer forrásoknál már említett 1562-es térkép.

A térkép jobb oldalán, az Újvárostól (a térképen németül: „Neu Stadt") keletre megtaláljuk az Eschenloer által említett téglavetőket (a térképen németül: „Ziegelscheunen"), ahonnan az Odera folyóhoz (a térképen németül: „Fluß der Oder") egy földút vezet. (4. kép) Nagyjából az út végétől kezdve a folyó vizében négy darab, ferdén a vízben álló, három lábbal rendelkező farönköt láthatunk, amelyek felett egy, az Odera jobb partjáról a folyóba nyúló töltésszerű építményt fedezhetünk fel.[39] (5. kép)

Az egész konstrukció hasonlít egy elpusztult híd roncsaihoz. A töltésszerű építmény egy hídfőre, a farönkök alatti lábak a pillérekre, a farönkök pedig a felszerkezet maradványaira emlékeztethetnek. Délről egy út is vezet a konstrukcióhoz, mint a hidakhoz általában. Ráadásul a szerkezeti elemek épp ott találhatóak, ahol a Mátyás-féle hídnak Eschenloer leírása szerint állnia kellett.

Elképzelhető lenne, hogy a magyar uralkodó által építtetet híd roncsait ábrázolja ez a térkép? Mint látható, a helyszín és az ábra erre enged következtetni. A térképen lévő ábrázolás ugyan nyolcvannyolc évvel a híd felépítése után készült, de ez korántsem zárja ki, hogy az építmények annak maradványai lennének. Először is a vastag farönkök elrohadása akár több évtizedet is igénybe vehet. Másodszor pedig nem zárható ki, hogy 1474 után is használatban lehetett a híd egy ideig, ami azt jelentené, hogy a helyiek valamelyest karbantartották, míg aztán máig ismeretlen okokból tönkre nem ment.

A térkép ráadásul a város egyes részeit nem az 1560-as évekbeli, hanem jóval korábbi állapotában ábrázolja. A Szent Vince-kolostort például teljes pompájában látjuk annak ellenére, hogy 1529-es lerombolása után csak romok maradtak utána. Tehát, ha kétségek is merülnének fel afelől, hogy egy fahíd maradványai közel kilencven évvel annak felépítése után is ilyen jó állapotban lennének, hivatkozási pont lehet az a lehetőség, hogy a kép készítője egy néhány évtizeddel azelőtti ábrázolást használt fel, vagy még gyermekkorában láthatta azokat. Mindezek alapján nagyon valószínűnek tartom, hogy az 1562-es térkép a Mátyás által építtetett híd maradványit ábrázolja, és ezzel a magyar uralkodó által folytatott 1474-es nagy építkezések egyik elemének egyetlen, máig fennmaradt, közel korabeli ábrázolásával van dolgunk.[40]

[39] *Contrafactur der Stadt Breslau* im.

[40] Persze nem teljesen kizárható, hogy az 1474 utáni közel 90 évben a boroszlóiak is építettek ezen a helyen egy hidat és annak a roncsai láthatóak az 1562-es térképen, de eddig nem találtam olyan adatot a város történetével foglalkozó művekben, amely ilyen hídépítésre utalna.

Felmerül azonban még egy tisztázandó kérdés: miért építtetett hidat Mátyás a Szent Vince-kolostor és a téglavetők közé, amikor Boroszló városában egyébként volt már egy híd? Először is a seregét könnyebb lehetett mozgatni a városon kívül, mint belül. Másodszor, mint arról már fentebb értekeztem, a király Bonfini szerint szerette volna Boroszlón kívül tartani katonáit, hogy azok ne zargassák a lakosokat. Harmadszor pedig elképzelhető, hogy Mátyás már 1474 szeptemberében tervbe vette egy másik erődítés kiépítését az Odera bal partján.

Eschenloer szerint azonban ez az ötlet csak később, október elején, a lengyel–cseh sereg közeledtével merült fel, akik végül az Odera bal partját választották felvonulásuk útjául. A város vezetői emiatt fel akarták égetni a bal parti Szent Móric-előváros, hogy az ne szolgáljon fedezékül az ellenség számára a városfalak előtt. Mátyás azonban nem hagyta ezt. Inkább elrendelte egy újabb erődítés kiépítését az előváros délkeleti peremén, a Szent Lázár-templom közelében.[41]

E ponton válik fontossá egy másik, korábban már említett forrás: a Szent Lázár-templom, amely pontosan ugyanott áll, mint 550 évvel ezelőtt. Helyrajzi szempontból ma ez a Generała Romualda Traugutta utca 52. számú épülete, amelyet a boroszlói térképeken könnyen azonosíthatunk. Az Odera bal partján épült erődítés e pont körül, valamint valószínűleg attól északnyugatra és részben nyugatra húzódva helyezkedett el. Továbbá feltehetően ezt a balparti védelmi rendszert egy északi irányba futó földút kötötte össze a Mátyás által építtetett híddal.

4.2 A helyválasztás lehetséges okai

Miután a források adta keretek között lokalizáltam a védelmi rendszer eleminek elhelyezkedését, ideje választ adnom arra a kérdésre, hogy azok miért éppen ezeken a helyeken épültek fel. Annak elsődleges oka, hogy mindkét védelmi létesítmény a város keleti oldalán épült fel, az lehetett, hogy a lengyel csapatok támadását keleti irányból várták.

Azt, hogy az északkeleti erődítést elsőként építették fel, több tényező tette indokolttá. A lengyel sereg gyülekezési helye (Mstów, Częstochowa, Kłobuck, illetve Denków), majd kezdeti mozgása (Denków–Byczyna–Kluczbork)[42] arra utaltak, hogy a lengyelek az Odera jobb partján, kelet felől fognak támadni. Később aztán, amikor a lengyel hadak délre fordultak és Krapkowicénél átkeltek

[41] Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479 II. 1467–1479*, 310–311.

[42] Długosz, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Lib. 12*, 337.

az Odera bal partjára,[43] majd megindultak az Opole–Brzeg–Oława vonalon, közben igyekezvén egyesülni a délnyugatról felvonuló cseh csapatokkal, a támadás várható iránya áttevődött dél-délkeletre, és így vált szükségessé a délkeleti erődítés kiépítése.

Mindkét létesítmény esetében fontos tényező lehetett a hely kiválasztásakor, hogy volt már ott olyan építmény, amelyet be lehetett építeni a sáncrendszerbe. A Szent Vince-kolostort és a mellette lévő Szent Mihály-templomot kőfal vette körül, ahogy feltehetően a Szent Lázár-templomot is. A helyválasztás mellett szólhatott az is, hogy ezeken a szakaszokon voltak a leggyengébbek a város védművei, tehát indokolt volt azok előtt további védelmi létesítmények létrehozása.

5 A védelmi rendszer kiépítése

Az Odera jobb partján elhelyezkedő védelmi rendszer és a fahíd építési munkálatai 1474 szeptemberének második felében kezdődtek, és mivel Eschenloer szerint azok három héten át tartottak,[44] feltételezhetően valamikor október elején fejeződhettek be. Az építkezésen a katonák és a város férfilakossága dolgozott, utóbbiak közül naponta 300–600 fő.[45]

A védelmi rendszerről pontos leírás nem maradt fenn. Eschenloer szerint Mátyás parancsára „árkokat ástak, falakat és bástyákat építettek".[46] Ez alapján egy földből és fából épült sáncrendszer képe bontakozik ki. Eschenloer azonban külön kiemeli, hogy a Szent Vince-kolostort és a Szent Mihály-templomot is fallal vették körül,[47] és mivel valószínűleg a kolostor és a templom eredetileg is rendelkezett egy kisebb téglafallal, feltételezhetjük, hogy azt beépítették az erődítésbe, így az nemcsak földből és fából, hanem részben téglából is készült. Az erődítmény mérete, végső állapotában, Eschenloer szerint nem sokkal volt kisebb, mint maga Boroszló városáé,[48] ezt azonban sem megerősíteni, sem pedig cáfolni nem tudom, mert nem áll rendelkezésre erre nézve semmilyen egyéb forrás.

Az Odera bal partján lévő erődítést valószínűleg csak 1474 októberében kezdték el építeni, de annak munkálataival gyorsabban végezhettek, mert

[43] Długosz, 338.; Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479 II. 1467–1479*, 306.

[44] Eschenloer, 306.

[45] Eschenloer, 306.

[46] Eschenloer, 306.

[47] Eschenloer, 306.

[48] Eschenloer, 306.

már október 27-én nagy része feltehetően készen volt.[49] Mátyás hatszáz saját és hatszáz városi gyalogost dolgoztatott ezeken a munkálatokon éjjel-nappal.[50] Itt is árkokat ástak, és feltehetően fölből, illetve fából falakat emeltek. Bizonyos, hogy ágyúknak való lőállásokat is kialakítottak ennél az építménynél, mert az itt elhelyezett ágyúkkal később lőtték az ellenfelet. Akárcsak az Odera jobb partján felépített erődítés esetén, valószínűleg itt is támaszkodhattak néhány korábban fából és esetleg téglából épült falra, hiszen a Szent Lázár-templomot feltehetően fal vette körül, ahogy a Szent Móric előváros egy része körül is futhatott egy fából készült kisebb palánk.

A két erődöt összekötő hidat fából építették, a hídfőit földdel töltötték fel. A hídhoz vezető utak feltehetően egyszerű földutak voltak – legalábbis erre enged következtetni egyfelől az, hogy a környéken (mivel a város egy hatalmas síkságon terül el) nehéz lett volna gyorsan nagy mennyiségű kőanyagot beszerezni, másfelől pedig az 1562-es boroszlói térkép is egy földből készült utat ábrázol a híd feltételezett maradványainak déli oldalán.[51]

6 A védelmi rendszer alkalmazása

Mátyás a csapatait kezdetben az északkeleti erődítésben szállásolta el. Többségük feltehetően szekerekben[52] és sátrakban élt, de nem lehet kizárni, hogy igénybe vették a kolostor egyes gazdasági épületeit is lakhatás, még inkább raktározás céljára. Mátyás szintén az erődítésbe költözött és ott egy nagy sátorban lakott.[53] A többi előkelő személy a városban rendezkedett be, de szekereiket, a lovaikat és egyéb dolgaikat az erődítésben helyezték el.[54]

A délkeleti védelmi létesítmény kiépítése után Mátyás a seregének legalább egyik részét ide csoportosította át.[55] Itt a katonák nemcsak szekerekben és sátrakban, hanem néhány kisebb, falusi jellegű házban is lakhattak. Ennek az erődítésnek az ágyúállásaiba Eschenloer szerint negyven darab „Tarrisbüchsen-t”

[49] Eschenloer, 311.

[50] Eschenloer, 310–311.

[51] *Contrafactur der Stadt Breslau* im.

[52] Eschenloer szerint Mátyás seregének ezer darab szekerét is az északkeleti erődítménybe irányította. Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479 II. 1467–1479*, 306.

[53] Eschenloer, 306.

[54] Eschenloer, 306.

[55] Kezdetben hatszáz gyalogost, később pedig további gyalogos egységeket, háromszáz lovast, valamint ezer gyalogost és négyszáz puskást a városi csapatokból. Eschenloer, 310., 311.

(ismertebb alakban: „Tarrasbüchsen"-t),[56] vagyis könnyebb ágyúkat[57] és követőbombardákat is helyeztek.[58]

A cseh–lengyel csapatok 1474. október végén a délkeleti erődítésből nem messze, a mai Święta Katarzyna falu környékén táboroztak le,[59] viszont úgy tűnik, hogy az erődítést nem kívánták megrohamozni.[60] Valószínűleg elrettentette őket a jól kiépített állásrendszer látványa. Viszont szerették volna kicsalogatni ellenfelüket, hogy nyílt mezőn ütközzenek meg, így végül október 27-én délután felvonult seregük egy része a védelmi rendszerrel szemben, majd várakoztak. Végül Mátyás parancsára a védők tüzérsége leadott rájuk néhány lövést, amelyek közül kettő eltalálta az ellenséges sereget, súlyos veszteségeket okozva nekik. Emiatt azok visszavonultak.[61]

Később a lengyel–cseh csapatok áthelyezték táborukat Boroszlótól délnyugatra,[62] ahol csak a város kőfalai álltak velük szemben. Ám úgy tűnik, hogy azok megtámadására sem ítélték magukat eléggé erősnek, mert egyetlen rohamot sem indítottak ebből az irányból Boroszló ellen.

7 Irodalomjegyzék

7.1 Primer források

Bonfini, Antonio. *A magyar történelem tizedei.* Fordította Kulcsár Péter. Budapest: Osiris Kiadó – Balassi Kiadó, 2019.

Cromer, Martin. *Kronika Polska Ksiąg XXX.* Sanok: Nakład i druk Karola Pollaka, 1857.

Curaeus, Joachim. *Gentis Silesia Annales.* Wittenberg: 1571.

Długosz, Jan. *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Lib. 12.* Krakkó: Polska Akademia Umiejętności, 2005.

Eschenloer, Peter. *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479 II. 1467–1479.* Boroszló: Josef Max und Komp, 1828.

[56] Gyalókay, „A boroszlói hadjárat 1474-ben", 57. j.

[57] Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479 II. 1467–1479*, 311.

[58] Eschenloer, 312.

[59] Eschenloer, 311.

[60] Gyalókay, „A boroszlói hadjárat 1474-ben", 15–16.

[61] Curaeus, *Gentis Silesia Annales*, 188.; Eschenloer, *Geschichten der Stadt Breslau oder Denkwürdigkeiten seiner Zeit, vom Jahre 1440 bis 1479 II. 1467–1479*, 312.

[62] Eschenloer, 313.

7.2 Szekunder források

Antkowiak, Zygmunt. *Kościoły Wrocławia*. Boroszló: Muzeum Archidiecezjalne we Wrocławiu, 1991.

Baczkowski, Krzysztof. *Walka Jagiellonów z Maciejem Korwinem o koronę czeską w latach 1471-1479*. Krakkó, 1980.

Bánlaky József. *A magyar nemzet hadtörténelme XI. A Hunyadiak kora II. Hunyadi Mátyás (1458–1490)*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1937.

Bimler, Kurt. *Die Schlesischen Massiven Wehrbauten I. Fürstentum Breslau. Kreise Breslau – Neumarkt – Namslau.* Boroszló: Heydebrand Verlag, 1940.

Caro, Jacob. *Geschichte von Polen V. Erste Hälfte. 1455-1480*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1886.

Grünhagen, Colmar. *Geschichte Schlesiens I*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1884.

Gyalókay Jenő. „A boroszlói hadjárat 1474-ben". *Hadtörténelmi Közlemények* 1940. évfolyam, sz. 41 (1940), 1–19.

Piekalski, Jerzy. „Neubau oder Weiterentwicklung? Frühneuzeitliche Stadtbefestigung in Breslau und Krakau". *Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit*, sz. 18 (2007), 131–140.

Plewczyński, Marek. *Wojny Jagiellonów z wschodnimi i południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV wieku*. Oświęcim: Napoleon V, 2014.

Świechowski, Zygmunt. „Monumentalna architektura i rzeźba sakralna XII wieku Wrocław". In *Wrocław: jego dzieje i kultúra*, szerkesztette Zygmunt Świechowski. Varsó: Wydawnictwo Arkady, 1978.

Teleki József. *Hunyadiak kora Magyarországon IV*. Pest: Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 1854.

Tóth Zoltán. *Mátyás király idegen zsoldosserege*. Budapest: Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1925.

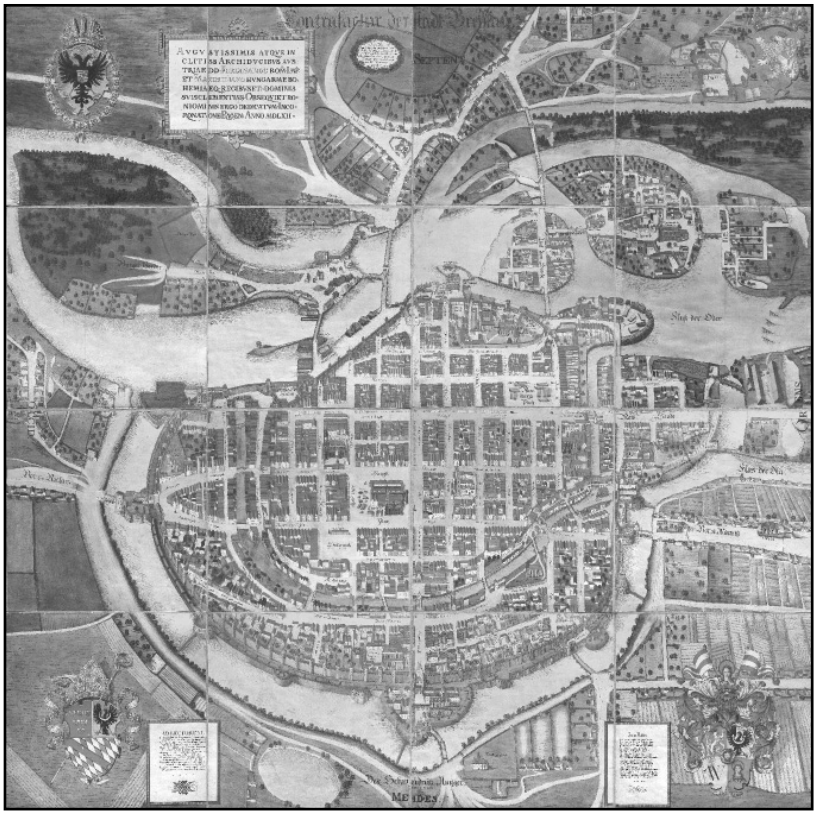
Żurek, Adam. „Opactwo św. Wincentego na Ołbinie". In *Encyklopedia Wrocławia*, szerkesztette Jan Harasimowicz, Boroszló: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2000.

Melléklet

Képek

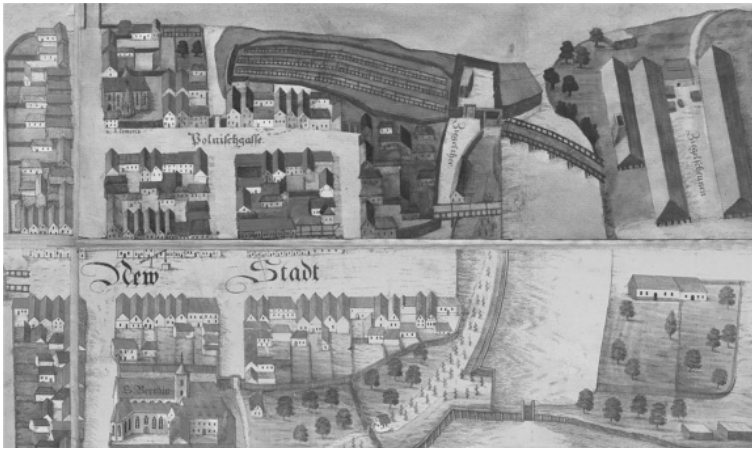
1. kép A boroszlói Szent Lázár-templom. (saját fénykép)

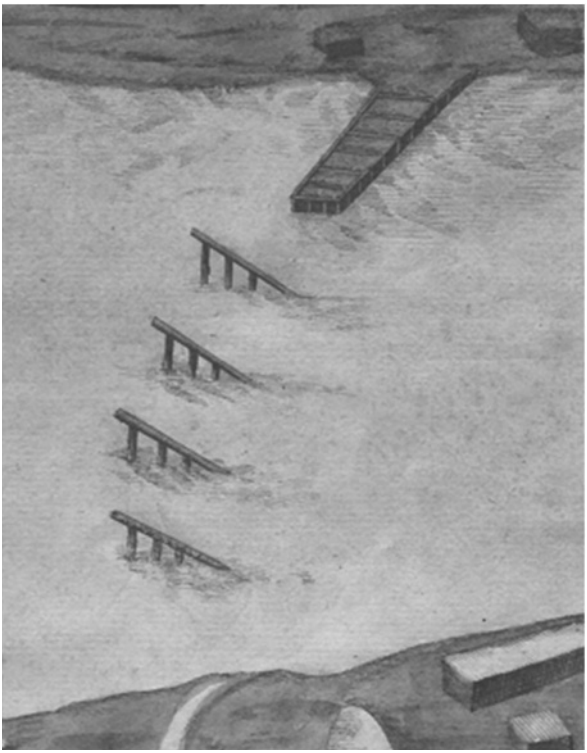
2. kép Az 1562-es boroszlói várostérkép.
Forrás: https://bibliotekacyfrowa.pl/publication/120883

3. kép A Szent Vince-kolostor és a Szent Mihály-templom az 1562-es boroszlói térképen. Forrás: https://bibliotekacyfrowa.pl/publication/120883

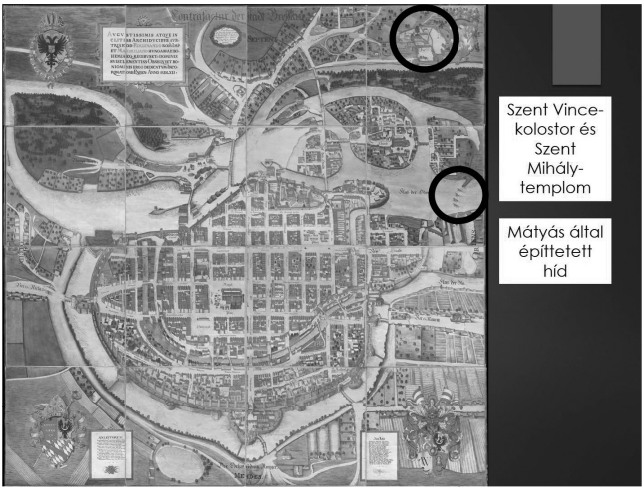

4. kép A boroszlói Újváros a téglavetőkkel és az azoktól az Oderáig vezető földúttal az 1562-es boroszlói térképen. Forrás: https://bibliotekacyfrowa.pl/publication/120883

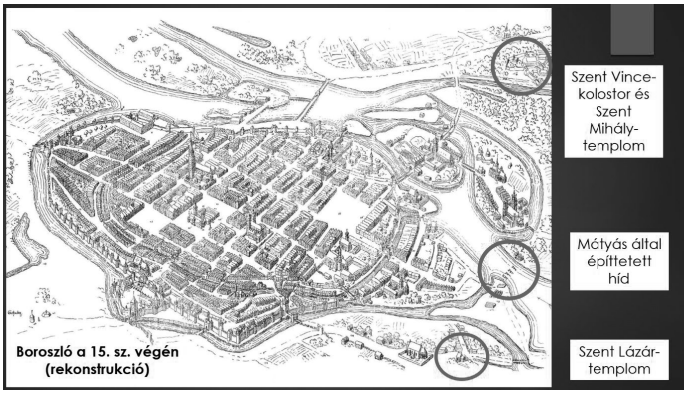

5. kép A feltételezhetően Mátyás király által építtetett híd maradványai az 1562-es boroszlói térképen. Forrás: https://bibliotekacyfrowa.pl/publication/120883

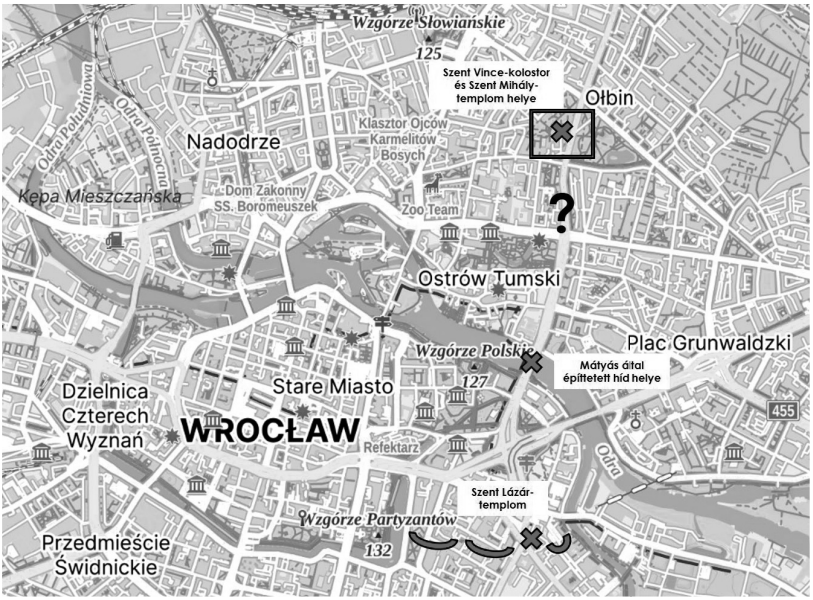
Ábrák

1. ábra A Szent Vince-kolostor és a feltehetően Mátyás által építtetett híd elhelyezkedése az 1562-es térképen. Saját ábra, a hozzá felhasznált kép forrása: https://bibliotekacyfrowa.pl/publication/120883

2. ábra A Szent Vince-kolostor, a feltételezhetően Mátyás által építtetett híd és a Szent Lázár-templom elhelyezkedése egy, a 15. századi Boroszlóról készült rekonstrukciós rajzon. Saját ábra, a hozzá felhasznált kép forrása: https://medieval-heritage.eu/pl/strona-glowna/zabytki/polska/wroclaw-miejskie-mury-obronne/

3. ábra A Szent Vince-kolostor, a feltételezhetően Mátyás által építtetett híd és a Szent Lázár-templom elhelyezkedése egy, a mai Boroszlóról készült térképen, három „x" betűvel jelölve. A kérdőjel az északkeleti erődítéstől futó út valószínűsíthető helyét, a három „félkör" pedig a Szent Lázár-templom közelében húzódó védelmi rendszer feltételezhető elhelyezkedését mutatja.
Saját ábra, a hozzá felhasznált térkép forrása: https://pl.mapy.cz/

A törvénykezők alkonypírja: A kínai kormányzás és a legizmus változásai a korai Han-korban

Zsifkovits Zoltán[1]

1 Bevezetés

A kínai eszmetörténet hosszútávon talán egyik legmeghatározóbb irányzata, a legizmus (*fajia* 法家), főként a Qin-dinasztia 秦 neve kapcsán szokott előkerülni, ahol a Shang Yang 商鞅, a Han Fei 韓非 és a Li Si 李斯 által megalkotott és alkalmazott kormányzati eszmerendszer a Qin állam megerősödéséhez, majd a többi rivális részfejedelemség szétzúzásához vezetett, egy egységes, központilag kormányzott kínai államot létrehozva először a történelemben.

Gyakran előforduló közhely, hogy a Qinek bukását a legizmus túlzott szigora okozta,[2] és ez tette lehetővé Konfuciusz követői számára, hogy magukhoz ragadják a hatalmat, és a saját iskolájuk tanítását tegyék meg a kínai központi tradíció alapjává.

Azonban bizonyos, hogy a Qin i. e. 221-es széthullása és a Han-dinasztia 漢 Wu 武 császára által i. e. 140-ben megtartott első hivatalnokvizsgák – amelynek során jó részt konfuciánus írástudók jutottak magas pozícióba – között eltelt bő 81 évben a kínai bölcselet egy erősen eklektikus időszakát élte, és hiba lenne azt feltételeznünk, hogy az ebben az időszakban létrejövő eszmetörténeti vívmányok és munkák a későbbiekben nem befolyásolták számottevően a központi szerepre szert tett konfucianizmust és a tágabb értelemben vett kormányzati gyakorlatot.

Erre az időszakra tehető a Han-kori tisztviselő, Chao Cuo 鼂錯[3] (i. e. 200 – i. e. 155)[4] működése is, akinek a hagyomány egy harmincegy fejezetnyi írást

---

[1] Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem

[2] Zhao Dingxin, *The Confucian–Legalist state* (New York: Oxford University Press, 2015), 270.

[3] Nevét a későbbiek folyamán 晁錯-ra egyszerűsítik és számos modern szövegkiadást is így közli. Az általam használt 1957-es kivonatos *Hanshu* 漢書 kiadás a régebbi alakot használja életrajzának közlése során, míg a *Chao Cuo összegyűjtött művei*ből megjelent 1976-os kiadás az egyszerűsített formát használja. A tanulmány során a saját szövegemben ragaszkodom a hagyományos formához, azonban, ha forrásszövegből idézek, akkor ott megtartom a kiadásnak megfelelő formát.

[4] Michael Loewe, *A Biographical Dictionary of the Qin, Former Han and Xin Periods (221 BC - AD 24)* (Leiden: Brill, 2000), 27–28.

tulajdonít, amelyet a császári archívum a „legizmus" kategóriába sorolt be. Ez a gyűjtemény ugyan elveszett, de a Ban Gu 班固 által írt Hanshu 漢書 megőrizte Chao Cuo nyolc írását az utókornak.

A tanulmány célja a legizmus fejlődésének vizsgálata a Han-kor elején. Egyrészt a Qin-kor gondolkodóinak azon jóslataiból és elképzeléseiből válogatok, amelyek a hegemónia utáni korról szólnak. Másrészt a Han-kor elejének kompromisszumos politikai realitását vetem össze a korábbi gondolkodók által leírtakkal, azaz, hogy a Hanok először miként alkottak meg egy olyan kormányzati rendszert az alkirályságok létrehozása révén, amely nem volt sem a Qin-féle teljesen centralizált, sem a devalvált Zhou-eszménykép másolata. Ezt követően Chao Cuo legista gondolkodó esszéin keresztül vizsgálom, hogy a legizmus fókusza miként váltott át a katonai célokról a redisztributív agrártevékenységre. A szövegben közölt idézetek a saját fordításaim, kivéve, ha azt külön jelölöm.

2 Az államigazgatás kompromisszumos állapota a Chu–Han viszályt követően

Amikor Qin Shihuangdi 秦始皇帝 (uralkodott i. e. 247 – i. e. 221-ig mint Qin királya, majd i. e. 221-től i. e. 210-es haláláig mint Qin első császára) egyesítette az Égalattit (Tianxia 天下), a jelek szerint komoly fejtörést okozott az írástudó réteg egy részének az, hogy hogyan is fog a gyakorlatban kinézni a megvalósult egység.

A Shiji leírja, hogy az írástudók egy csoportja arra kérte az uralkodót, hogy Zhou 周 mintájára ossza szét a földet a rokonai és a követői között. Li Si, az uralkodó főminisztere azonban ezt elutasította, és meggyőzte az uralkodót, hogy egy központosított kormányzati szervezetet hozzon létre, amelynek nemcsak a területi felosztása tér el a korábbiaktól, hanem a politikai ortodoxia megtartására is jóval éberebben ügyel:

> A kancellár, Li Si, ekképp szólt: „Az Öt Császár (*Wu Di* 五帝) nem hasonlított egymásra, s a három korszak nem egymás megismétlése volt. Sajátosan végezték a kormányzást (*zhi* 治), nem egymás tagadásai voltak, csupán a kor változott meg. Mostan Fenséged nagy terveket kovácsol, és ezek révén örökre szóló eredmények születnek. A ignoráns ruisták azonban erről mit sem sejtenek! Ju Yue a három korszak ügyeiről prédikál, hát hogy is érhetne az fel a törvénnyel? Az elmúlt korok fejedelmei (*zhuhou* 諸侯) egymással küzdöttek, s nagy ajándékokkal csalogatták magukhoz az utazó írástudókat. Mostan az Égalatti stabillá lett, s a törvények és rendeletek egyazon formában születnek. A nép felelőssége az, hogy erejét földművelésre használja, az írástudók pedig tanulmányozzák

a törvényeket, rendeleteket, bűnöket és tiltásokat. Mostan a ruisták nem a jelenkort, hanem a régi korokat tanulmányozzák. Megtagadják a jelenkort, a feketefejűek között így zűrzavart támasztanak.

Kancellárod, Li Si, a haláltól sem félve szól: A régiek az Égalattit káoszba taszították, és senki sem volt képes egyesíteni azt. Így a fejedelmek közösen fellázadtak, s mindannyian a régi korok daojáról szónokoltak, hogy a jelenkornak kárára legyenek. Díszes, üres szavaikkal összezavarták azt, mi igaz. Az emberek saját elméleteikben leltek örömöt és nem a felettük állókat vették alapul.

Mostan a császár magabiztosan birtokolja az Égalattit, szétválasztja a feketét a fehértől, és az autoritás egyetlen forrását hozta létre. Mégis személyes elméletekkel állnak elő és közösen törvénytelen tanításokat terjesztenek. Ha fülükbe jut, hogy kiadtak valamit parancsba, akkor azt a saját elméleteik tükrében vitatják meg. Szívük mélyén ellenzik a rendeleteket, az utcán pedig nyilvánosan vitatják őket, az uralkodó kritizálásában mérik a hírnevet, az eltérő véleményeket magasztosnak tartják. Ez ahhoz vezet, hogy az alacsonyabb szintű hivatalnokok pletykákat kezdenek szőni.

Hogyha ezt meg nem tiltják, akkor az uralkodó autoritásán (*shi* 勢) csorba esik a felsőbb körökben, az alsóbb körökben pedig elkezdenek frakciózni. Tiltassék hát be! Alásszolgád kérvényezi, hogy minden történeti mű égettessen el Qin állam krónikáin kívül.

Leszámítva azokat a hivatalnokokat, kiknek feladata a feljegyzések készítése, az Égalattiban ha valaki birtokolni merészeli a Dalok Könyvét, az Írások Könyvét vagy pedig a Száz Iskola értekezéseinek bármelyikét, az vigye el őket a parancsnokság parancsnokához vagy magisztrátusához, hogy elégessék azt. Aki arra vetemedik, hogy diskurzust folytasson a Dalok Könyvéről és az Írások könyvéről, az a piactéren végeztessék ki!

Aki a múltra hivatkozva kritizálja a jelent, az irtassék ki családostul. A hivatalnok, akinek tudomása van a rendelet be nem tartásáról, de arról jelentést nem tesz, büntettessék meg ugyanazon módon, mint a vétkes.

Aki a rendelet kihirdetése után harminc nappal nem semmisítette meg a kéziratokat, azt tetoválással bélyegezzék meg, és büntetésképp napestig a falakat építse. A nem eltüntetendő könyvek azok, amelyek orvoslással, jóslással, mezőgazdasággal vagy erdészettel foglalkoznak.

Ha valaki a törvényeket szeretné tanulmányozni, akkor válasszon hivatalnokot tanítójául!"[5]

[5] A *Shiji* 史記 *Qin Shihuang Benji* 秦始皇本紀 c. fejezete. Eredetiben: 丞相李斯曰:「五帝不相復, 三代不相襲，各以治，非其相反，時變異也。今陛下創大業，建萬世之功，固非愚儒所知。且越

Ezzel a lépéssel Li Si alapvetően a Qin állam területén létrejött, a központnak szorosan alárendelt *jun* 郡 és *xian* 縣 közigazgatási egységek rendszerét terjesztette ki az ókori Kína egészére. Ez egyrészt elviekben lehetővé tette az újonnan meghódított területek meritokratikus adminisztrációját, másrészt az új közigazgatási egységek hozzájárultak ahhoz, hogy a hatalomból kikerült helyi elit elveszítse a megszokott hatalomgyakorlási lehetőségeit.

A harminchat *jun* területének élén három bürokrata állt. Ebből egy a polgári ügyeket intézte, egy a katonai ügyekért volt felelős (ez a feladatkör a *jun* eredeti, határvédelmi közigazgatási egységből terjedt át a belső tartományokra), és volt egy harmadik, aki ezt a kettőt felügyelte, és jelentett a központi udvartartásnak.[6]

Ennek a rendszernek az érdekessége, hogy a hadakozó fejedelemségek egyik katonai vívmányát terjeszti ki az egész birodalomra, nem csak a határmenti területekre. Ezzel minden közigazgatási egység militarizálttá válik. Az erőszak alkalmazására felhatalmazott tisztségviselők, akiket a központi hatalom küld ki a terület gondozására és az adók behajtására, ezáltal tényleges hatalommal rendelkeznek annak érdekében, hogy hatékonyan felvegyék a küzdelmet az esetlegesen lázadást támasztó, korábbi hatalmasságokkal szemben, és elejét vegyék egy-egy restaurációs kísérletnek vagy parasztlázadásnak, amelynek az élére áll az egykori királyi család egyik leszármazottja. Ez az aktus a *zhou* stílusú adminisztratív berendezkedés restaurálására tett kísérletek elleni nyílt fellépésként értelmezhető. Ezzel új fejezet vette kezdetét a kínai politika történetében.

Ugyan az, amit Li Si az idézetben mond nem feltétlenül tekinthető újításnak, hiszen egyes elemei (vitatkozók bírálata, a negyedik dinasztia az előző háromtól eltérő útja és a korok dolgainak megvizsgálása a kormányzás során) visszaköszönnek mind a *Shangjunshu*ban, mind a *Hanfeizi*-ben, Li Si összegzése mégis időbeli és egyéb körülményei miatt a legista politika kulminációjának tekinthető.

言乃三代之事，何足法也？異時諸侯并爭，厚招游學。今天下已定，法令出一，百姓當家則力農工，士則學習法令辟禁。今諸生不師今而學古，以非當世，惑亂黔首。丞相臣斯昧死言：古者天下散亂，莫之能一，是以諸侯并作，語皆道古以害今，飾虛言以亂實，人善其所私學，以非上之所建立。今皇帝并有天下，別黑白而定一尊。私學而相與非法教，人聞令下，則各以其學議之，入則心非，出則巷議，夸主以為名，異取以為高，率群下以造謗。如此弗禁，則主勢降乎上，黨與成乎下。禁之便。臣請史官非秦記皆燒之。非博士官所職，天下敢有藏詩、書、百家語者，悉詣守、尉雜燒之。有敢偶語詩書者棄市。以古非今者族。吏見知不舉者與同罪。令下三十日不燒，黥為城旦。所不去者，醫藥卜筮種樹之書。若欲有學法令，以吏為師。」A klasszikus kínai nyelvű idézetek során a Chinese Text Project (ctext.org) által közölt változatot használom, kivéve ahol azt másképp jelzem.

[6] Derk Bodde, *China's first unifier* (Hong Kong: Hong Kong University Press, 1967), 135.

Xiang Yu[7] 項羽 a Qinek legyőzése után a Zhou-kor mintáját alapul véve követői és családtagjai között osztotta szét a földet, ezáltal egy erősen decentralizált uralmi rendszert hozott létre.[8] Az ezt követő hatalmi viszályból győztesen kikerülő Liu Bang 劉邦 (a későbbi Gaozu 高祖 császár, uralkodott i. e. 202 – i. e. 195) is hasonlóan cselekedett, azonban sokkal mérsékeltebb volt a földosztás tekintetében. Először is számottevő birtokot hagyott meg magának, ahol egy erős központi kormányzatot hozott létre. A létrehozott „alkirályságokat" először elviekben egyenjogú, Liuhoz hű csatlósok irányították, akik a *wang* 王 cím birtokában voltak. Ez az egyenlőség egészen addig tartott, amíg Liu Bang fel nem vette a *huangdi* 皇帝 címet. Ezzel *de jure* is megszűnt az egyenlőség a központi kormányzat és az alkirályok között. A következő fejlemény az volt, hogy ezeket a pozíciókat az első han császár fokozatosan átjátszotta a saját családtagjainak, hogy a szorosabb dinasztikus kapocs révén az alkirályságok függetlenedésének elejét vegye.[9]

Az alkirálysági rendszer tehát egy átmenetet képzett a kínai állam fejlődésében, és a Qin-dinasztia abszolút centralizált rendszere és a Zhou-dinasztia decentralizált, klánalapú szerveződése között valahol félúton helyezkedett el, kompromisszumos állapotot képviselve az államigazgatásban e két pólus között.

Az alkirályságok rendszere azonban nem nevezhető a „feudális forma" csírájának, mint ahogyan azt Tőkei Ferenc teszi az Ázsiai termelési mód kérdéséhez című munkája harmadik fejezetében.[10] A parasztság ugyanis nem a földjéhez van kötve, hanem a faluközösséghez. Az alkirályság tehát szemben azzal, amit Tőkei mond, nem egy jobbágygazdaságokat egybefogó adminisztratív egység, hanem a hidraulikus társadalmi berendezkedésnek csupán egy kicsinyített mása.

Az alkirályság fennmaradásának záloga ugyanúgy egy faluközösségeket átfogó, egységes adózás megszervezése. Ezekkel rendelkezik, de a földjük fölött tényleges, közvetlen hatalmat nem gyakorol, nem osztja szét őket, csupán katonai ereje és a még gyenge központi hatalom által gyakorolt ideiglenes kegyből megadóztatja őket az adott területen uralkodó család javára.

---

[7] Xiang Yu (élt i. e. 232 – i. e. 202) lázadó vezér volt a Qin-korszak végén. Először úgy tűnt, ő fogja megszerezni a hegemóniát, de a későbbi Chu–Han-viszály (i. e. 206 – i. e. 202) során alulmaradt Liu Banggal szemben.

[8] Sima Qian, *Records of the Grand Historian* (Hong Kong–New York: Columbia University Press, 1993), 33.

[9] Zhao, *The Confucian–Legalist state*, 271.

[10] Tőkei Ferenc, *Az ázsiai termelési mód kérdéséhez* (Budapest: Kossuth Kiadó, 1970), 130–31.

Az alkirálysági rendszer alkotói csupán a kínai központi hatalom[11] csökevényes formái, amelyeket a kifejlődött riválisuk az idő előrehaladtával felemészt saját hatalmi monopóliumának megőrzése érdekében, de termelésbeli vagy tulajdonviszony alapú változást sem elméletben, sem gyakorlatban nem hoz a kínai civilizációs térben.

Ez az alkirálysági rendszer azonban óhatatlanul ahhoz vezetett, hogy a dinasztikus kötődések lazulásával elkezdődött a területek függetlenedése is, és az időszámításunk előtti második század közepére a *xiongnu* 匈奴 fenyegetése mellett a kínai állam jövőjét érintő egyik talán legégetőbb kérdéssé vált az alkirályságok és a központi hatalom jövőbeli viszonya.

A kérdésre a fegyverek adtak választ, amikor i. e. 154-ben hét alkirály felkelt a Jing 景 császár (uralkodott i. e. 157 – i. e.141) vezette központi udvartartás ellen, kirobbantva ezzel a Hét királyság lázadását (*Qi Guo zhi Luan* 七國之亂). A központi kormányzat győzedelmeskedett, és ezzel megkezdődött az alkirályságok rendszerének teljes felszámolása, valamint a kompromisszumos állapot megszüntetése a közigazgatásban. A hét állam leverése egyben a központosított kínai birodalom (újjá)születését is jelentette – ezúttal véglegesen. A későbbi Wu császár (uralkodott i. e. 141 – i. e. 87) alatt teljesen központosodott kormányzat minden további kínai adminisztráció alapjául szolgált.

A Han-dinasztia közigazgatási és államszervezési célja ugyanaz volt, mint a Qiné, azonban az oda vezető út sokkal hosszabb volt. Feltételezhető, hogy ez a hosszú, átmeneti időszak volt az, ami a Han uralkodóknak lehetővé tette azt, hogy szilárdan felépítsenek egy, a Qinekéhez hasonló államszervezetet.

Az alkirályságok fokozatos felőrlése lehetővé tette, hogy a központi udvartartás fokozatosan átvegye azoknak a területeknek az irányítását, amelyeket eredetileg vagy az adott területet kormányzó, szövetséges lázadó vezér és leszármazottai iránt érzett jóindulat vagy kegy végett nem akart, vagy a terület nagysága és a fellépő hivatalnokhiány miatt nem tudott.

3 Redisztributív tendenciák a kései legizmusban

Az ázsiai társadalmak legfontosabb jellemvonása az a „biztosítási rendszer", amelyet a központi kormányzat épít ki. Az adóalanyaitól beszedett mezőgazdasági többlettermelésből származó adókat elraktározza, majd szükség esetén a rászoruló régiók között szétosztja, hogy garantálni tudja saját stabilitását. [12]

[11] Tehát a Karl Wittfogel által leírt közmunkaszervezésre fókuszáló hidraulikus állam: Karl Wittfogel, *Oriental Despotism*ban (New Haven–London: Yale University Press, 1957).

[12] Karl Polányi, *Trade and market in the early empires* (Glencole: The Free Press and Falcon's Wing Press, 1957), 222–23.

A hadakozó fejedelemségek korszakában, a *Shangjunshu*t alapul véve elmondhatjuk, hogy ez a redisztributív funkció háttérbe szorult. A kínai államalakulatok sokkal inkább arra fókuszáltak, hogy ezekben a viharos időkben a mezőgazdasági többletet demográfiai többletre és katonai fölényre tudják fordítani:

> Qin problémája tehát az, hogy ha hadsereget állít fel, és támadásba lendül, akkor a hátország elszegényedik, de ha otthon maradnak az emberek földet művelni, akkor az ellenség kipihenheti magát, így tehát Fenséged nem tud e két területen egyszerre eredményeket felmutatni. Így tehát hiába vív (Qin) négy generáció óta hódító háborúkat, az Égalatti nem hódolt be neki. Mostan hogyha Qin régi lakói az ellenséggel vannak elfoglalva, az új népének pedig parancsba adatik, hogy az alapvető foglalkozásokat űzze, akkor, ha a hadsereg százszor éjszakázik is a határon túl, a határon innen az évszakoknak megfelelő munkából a legkevesebb sem pazarolódik el. Így tehát az ország mind a gazdagodás, mind az erősödés tekintetében eredményes lesz.[13]

A Han-korszak beköszöntével megszűnt a hadviselés központi szerepe, hála az ország egyesítésének. Sokkal nagyobb problémának bizonyult azonban a mezőgazdasági termelés bátorítása és az ország kilábaltatása a Chu–Han viszály okozta pusztításból.

Chao Cuo érdeklődésének homlokterében is javarészt a mezőgazdaság áll. A tehetséges bürokrata politikai karrierje szorosan összefonódott az ország gazdasági hatalmának megszilárdításával, valamint a központi hatalom és az alkirályságok viszonyának rendezésére tett kísérlettel. A gazdasági kérdésekkel foglalkozó írásaiban nagy szerepet tölt be a mezőgazdaság redisztributív szerepe:

> Az ember működése (*qing* 情) olyan, hogy ha egy nap nem tud enni, akkor éhezik, ha egy egész évig nem tud magának ruhát szabni, akkor pedig fázik. Ezért ha a gyomor éhezik és nem jut élelemhez, a bőr fázik és nem jut ruhához, akkor az anyák szeretete sem menti meg a gyermekeiket. Akkor az uralkodó hogyan is rendelkezhetne a népével!?

A dolgokat tisztán látó uralkodó ismeri ennek [a dolognak] a természetét (*ran* 然), s ezért arra fókuszál, hogy népe a szántás és selyemkészítés dolgában jeleskedjék, az adókat behajtassák, a jószágok legelői terebélyesedjenek, a termés össze legyen gyűjtve, ezzel gabonaraktárakat létesítve, [az ország]

[13] A *Shangjunshu* 商君书 *Laimin* 來民 című fejezetéből: 夫秦之所患者，興兵而伐，則國家貧；安居而農，則敵得休息，此王所不能兩成也。故四世戰勝，而天下不服。今以故秦事敵，而使新民作本，兵雖百宿於外，境內不失須臾之時，此富強兩成之效也。

áradás és aszály ellen fel legyen készülve, s akkor a népnek lehetősége lesz a szükségleteit elérni és azokat a javakat birtokolni.[14]

Chao Cuo tehát azt a felismerést teszi, hogy egy, az Égalattiban a hegemóniát már megszerzett uralkodó számár a legnagyobb veszély az, hogyha az alattvalóit túlhajszolja és kifárasztja. A túlzott közmunka és adóztatás ahhoz vezet, hogy a parasztoknak döntenie kell, hogy a saját maguk ellátására szolgáló földeket vagy pedig a központnak beszolgáltatott adókat termelő földeket műveljék meg. A szerző itt visszautal a Zhou-kori idealizált kútföldrendszer elgondoláshoz:

> Manapság egy parasztcsaládnak öt tagja van, közülük legalább ketten mindig közmunkát végeznek, s kapacitásuk a föld megművelésére nem éri el a 100 mút, 100 mu földnek pedig nincs 100 shi-nyi hozama.[15]

A földművelés fontosságának megfelelően arra is kísérletet tesz, hogy a Shang Yang-féle titulusrendszert, amelyben a katonai teljesítmény biztosítja az előmenetelt, felcserélje egy olyannal, ahol a mezőgazdasági termelésben való jeleskedéssel lehet előbbre jutni:

> Ha azt szeretnénk, hogy a nép a földművelésre koncentráljon, akkor fel kell értékelnünk a kölest. A köles felértékelésének módja pedig az, hogy megmondjuk a népnek, hogy a gabonatermelésük szerint részesülnek jutalmakban és büntetésekben.
>
> Hogyha felszólítanánk az Égalattit, hogy szolgáltasson be gabonát a hivataloknak, s azt a titulusok megszerzésének és a büntetések megváltásának módjává tennénk, akkor a vagyonosok ranghoz jutnának, a szegények pedig pénzhez, s a szétosztásra is lenne gabona. Ezért ha a köles beszolgáltatásával lehet megszerezni a titulusokat, akkor mindenféleképpen lesz felesleg is. Ennek a haszonnak az elvétele használható az elit kiadásainak fedezésére, s ily módon a szegény nép adóterhei csökkenthetővé válnak. Ezt nevezik úgy, hogy „a többlet elvételével pótolni a hiányt". Ennek rendeletbe adása a nép javára válna.[16]

---

[14] Chao Cuo 鼂錯 *Lun gui su shu* 論貴粟疏 című beadványából: 人情，一日不再食則飢，終歲不製則寒。夫腹飢不得食，膚寒不得衣，雖慈母不能保其子，君安能以有其民哉！明主知其然也，故務民於農桑，薄賦斂，廣畜積，以實倉廩，備水旱，故民可得而有也。Chao Cuo esszéinél az 1976-osműveit összegyűjtő, egyszerűsített kínai kiadásra támaszkodtam. A lábjegyzetekben való idézésnél a Wikisource-on fellelhető, hagyományos kínai szöveget használom.

[15] Chao Cuo 鼂錯 *Lun gui su shu* 論貴粟疏 című beadványából: 今農夫五口之家，其服役者不下二人，其能耕者不過百畝，百畝之收不過百石。

[16] Chao Cuo 鼂錯 *Lun gui su shu* 論貴粟疏 című beadványából: 欲民務農，在於貴粟；貴粟之道，在於使民以粟為賞罰。今募天下入粟縣官，得以拜爵，得以除罪。如此，富人有爵，農民有錢，

Ebből tisztán kivehető, hogy a császárkori legista gondolkodás homlokterében nem a hadsereg erősítése állt, hanem a mezőgazdasági termelés serkentése, valamint az, hogy az állam megfelelően el tudja látni a redisztribúciós funkciókat. Ennek ezért talán legmegfelelőbb összefoglalása az „agrárlegizmus" kifejezés.

Chao Cuo 鼂錯 elképzelése tehát szemben Shang Yang és Han Fei „hadilegizmusával" a kínai legizmus egy új fázisát képviseli. A poszthegemón legizmus agrárfókusza javarészt a belső politikai béke megteremtésének volt köszönhető.

Ez a kvalitás a korábbi legisták műveiből ezért hiányzik, a hegemónia utánra szóló vízióik homályosak és spekulatívak. Javarészt a *Daodejing* terminológiáját felhasználva (vagy inkább kisajátítva) igyekezek leírni politikai utópiájukat.

Ennek jó példái a *Hanfeizi* taoizmussal foglalkozó fejezetei, ahol a hegemóniát már megszerzett uralkodó számára a *wuwei*-t jelöli meg a kormányzás legmegfelelőbb módjaként:

> Ha egy kézműves gyakran váltogatja, mit dolgozik, akkor elveszíti munkájának gyümölcseit; egy munkás is, ha gyakran jár munkáról munkára, akkor azoknak gyümölcseit elveszíti. Ha egy ember dolgozik és naponta félnapnyi munkája vész oda, akkor tíz nap alatt öt ember munkájának gyümölcse lesz oda. Ha tízezer embernek egyenként naponta félnapnyi munkája vész oda, akkor tíz nap alatt ötezer ember munkájának gyümölcse lesz oda. Így tehát a munkájukat gyakran váltogató emberek száma minél nagyobb, az általuk okozott károk is annál nagyobbak. Szintúgy, ha a törvényeket és parancsokat megváltoztatják, megváltoznak velük együtt a hasznok és károk is. Ha a hasznok és károk megváltoznak, megváltoznak velük együtt a nép kötelességei is. A kötelességek változását pedig a tevékenységek megváltozásának nevezik. Így tehát ezen érvelés mentén láthatjuk azt, hogyha az ügyek nagyok és számosak, de gyakran változtatják őket, akkor kevés hoz gyümölcsöt. Ha valaki igyekszik megóvni egy nagy edényt, de azt gyakran mozgatja, akkor sok kárt okoz vele. Ha valaki egy kis halat főz és gyakran megkeveri, akkor elrontja annak az ízét. Ha valaki egy nagy országot kormányoz, de gyakran változtat annak törvényein, akkor a népnek szenvedést okoz. Ezért az uralkodó, aki birtokában van a Daónak, nagyra tartja a mozdulatlanságot, és nem a törvények megváltoztatására helyezi a hangsúlyt. Ezért van a mondás: Nagy országot úgy kormányozz, mint ahogy a kis halat főzöd.[17]

粟有所渫。夫能入粟以受爵，皆有餘者也；取於有餘，以供上用，則貧民之賦可損，所謂損有餘補不足，令出而民利者也。

[17] A *Hanfeizi* [韓非子] *Jie Lao* [解老] című fejezetéből: 工人數變業則失其功，作者數搖徙則亡其功。一人之作，日亡半日，十日則亡五人之功矣。萬人之作，日亡半日，十日則亡五萬人之功矣。然則數變業者，其人彌眾，其虧彌大矣。凡法令更則利害易，利害易則民務變，務變之謂變業。故以理觀之，事大眾而數搖之則少成功，藏大器而數徙之則多敗傷，烹小鮮而數撓之則賊其澤，

Chao Cuo agrárpolitikája nem ment szembe a kor központi udvartartásának elképzeléseivel. Az uralkodók mértékletesen éltek, és a gazdaságot igyekeztek az adók csökkentésével serkenteni. Ezt a nem-intervencionista gazdaságpolitikát tekinthetjük a taoista gondolatok gyakorlati alkalmazásának. Ez a politikai rendkívül sikeresnek bizonyult, hiszen a lakosság jelentős fejlődésen ment keresztül.[18]

A korai Han-korszak agrárorientált legizmusa tehát képes volt megbirkózni a hegemónia támasztotta gazdasági és társadalmi kihívásokkal, amelyben közrejátszott a hosszabb politikai átmenet, illetve az eszmeáramlatba már korábban asszimilált taoista gondolatok kiteljesedése az új korszak igényeinek megfelelően.

4 Irodalomjegyzék

4.1 Felhasznált primer források

Chao Cuo 鼂錯. *Chao Cuo Jizhu Shi* 晁错集注释. [Chao Cuo összegyűjtött munkái kommentárokkal és magyarázatokkal ellátva] Shanghai: Shanghai Renmin Chubanshe, 1976.

Han Fei 韩非. *Hanfeizi* 韩非子. Peking: Xi Yuan Chubanshe, 2018.

Sima Qian. *Records of the Grand Historian: Han Chapters I.* Fordította Burton Watson. Hong Kong–New York: Columbia University Press, 1993.

Sturgeon, Donald (szerk). Chinese Text Project. http://ctext.org, 2011.

4.2 Felhasznált szekunder források

Bodde, Derk. *China's First Unifier*. Hong Kong: Hong Kong University Press, 1967.

Loewe, Michael. *A Biographical Dictionary of the Qin, Former Han and Xin Periods (221 BC - AD 24)*. Brill: Leiden, 2000.

Polányi, Karl et al. *Trade and market in the early empires*. Glencole: The Free Press and Falcon's Wing Press, 1957

Tőkei Ferenc. *Az ázsiai termelési mód kérdéséhez*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1970.

Wittfogel, Karl A. *Oriental Despotism: A comparative study of Total Power*. New Haven–London: Yale University Press, 1957.

Zhao Dingxin. *The Confucian-Legalist State*. New York: Oxford University Press, 2015.

治大國而數變法則民苦之，是以有道之君貴靜，不重變法，故曰：「治大國者若烹小鮮。」 Az utolsó mondat idézet a *Daodejing* 60. verséből.

[18] Zhao, *The Confucian–Legalist state*, 270–71.

A kora újkori japán–kínai ezüstkereskedelem és következményei

Tóth Bernát[1]

1 Bevezetés: a kereskedelem történelmi háttere

A kora újkori Japán és Kína mélyen meghatározó belpolitikai, gazdasági és társadalmi átalakulásán ment keresztül a 16. század közepétől a 17. század közepéig tartó száz évben, melyet „ezüst évszázad" névvel illetnek[2]. A japán ezüstkitermelés történelmének legnagyobb mértékében való megindulása, egybeesik Kína akkor kifejlődő ezüsttől függő gazdasági rendszerének kialakulásával. A kutatás arra a kérdésre keresi a választ, hogy mekkora és milyen szerepet játszott ez a kereskedelem a két ország korabeli belpolitikai átrendeződésében – név szerint a kínai Ming-dinasztia összeomlásában, illetve a japán Tokugawa állam kialakulásában. A kereskedelem jellegének és hatásának vizsgálata előtt azonban szükséges a történelmi kontextus felrajzolása, hiszen Japán és Kína teljesen különböző belpolitikai és gazdasági helyzete, illetve politikai ágenseinek érdekeltségei alakították ki a két ország egyedi ezüstkereskedelmi kapcsolatát.

1.1 Kína „ezüst évszázada" (1533–1644)

Kínában a Ming-dinasztia (1368–1644) belpolitikai stabilitást hozott a zűrzavaros történelmű, mongol Yuan-dinasztia bukását követően, egy dolgot azonban megörököltek az őket megelőző dinasztiától: a gazdasági rendszerüket, névleg a papírpénz nyomtatását. A papírpénzgazdaság összeomlása a Yuan-dinasztia utolsó éveiben nem akadályozta meg a Ming császárokat a korszak elején a *Da Ming Baocho* [大明宝钞] (Nagy Ming Kincstárjegy) bevezetésében, hiszen fő céljuk az árak stabilitása és a fizetőeszköz gyártása fölötti kontroll volt, nem

[1] Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem
Témavezető: Dr. Hidvégi Zsófia

[2] Richard Von Glahn, *Fountain of Fortune. Money and Monetary Policy in China, 1000-1700* (Los Angeles: University of California Press, 1996), 113.

a minél erősebb gazdaság előmozdítása.[3] Ez már a korszak elejétől kezdve problémás rendszer volt: bár nemesfémeket magánszemélyek csak a császárnak adhattak el, tehát az érmékkel való kereskedelmet betiltotta a kormány, ezt soha nem tartatták be szigorúan.[4] A 15. század végére fokozatosan elértéktelenedő papírpénz, az árak folyamatos növekedése, illetve az általános bizalmatlanság a kincstárjegyeket illetően egyre inkább az érmékkel való kereskedelemre adott okot, és országszerte rengeteg magánemberek által illegálisan vert érme jelent meg alternatív fizetőeszközként.[5]

A kormány hozzáállásának fordulatát a 16. század elején elkezdődő *Yi Tiao Bian Fa* [一条鞭法], vagyis „egykorbácsos törvény" gazdasági reformja okozta. Ezen törvény által a kínai kormány lehetővé tette az adók és alkalmi munkások fizetését ezüstérmékkel, amely 1533-ban hivatalos pénznemmé is vált. A fordulat fokozatos volt, eleinte a beáramló külföldi ezüstben bővelkedő délkeleti provinciákból terjedt el az egész országban, és az érmék árfolyama is csak fokozatosan alakult ki.[6] Fontos kiemelni, hogy az ezüstérmék jelentőségét nem az átlagemberek mindennapi tranzakcióiban lehet fellelni, amire inkább bronzérméket használtak, hanem a nagyobb adásvételek és jelentősebb beruházások megjelenése miatt vált jelentőssé.[7] Ezen fordulat olyan, már korábban elkezdődött társadalmi és gazdasági folyamatokat erősített meg, mint a piacgazdaság kialakulása, a kereskedőréteg és a hivatalnok osztály összefonódása, a középosztály megerősödése, illetve egy újfajta materialista hozzáállás megjelenése a közgondolkodásban, amelyet a korabeli közép- és felsőosztály fényűző életmódja tükrözött.[8]

A 16-17. század fordulója után a beáramló hatalmas mennyiségű ezüst már minden szempontból standarddá vált, és egyre jobban elértéktelenedett az aranyhoz képest.[9] A Ming-kormány számára az „egykorbácsos törvény" sok szempontból kudarc volt – az állam által vert hivatalos érmék kisebbségbe

[3] Glahn, 71.

[4] Xu Jin, *Empire of Silver. A New Monetary History of China.* ford. Stacy Mosher (New Haven: Yale University Press, 2017), 124–5.

[5] Glahn, *Fountain of Fortune…*, 84–5.

[6] Xu, *Empire of Silver…*, 126.

[7] Dennis O. Flynn és Arturo Giráldez, „Arbitrage, China, and World Trade in the Early Modern Period", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 38 (1995), 430.

[8] Xu, *Empire of Silver…*, 133–4.

[9] Xu, 144.

kerültek, így számos beavatkozás és rendelet ellenére továbbra is magánérmék maradtak használatban, gyengítve a központi gazdasági kontrollt, egyfajta akaratlan monetáris decentralizációt hozva létre.[10] Ez ugyan a késői Ming-korban a kínai gazdaság fejlődését eredményezte, de a mezőgazdaság visszaeséséhez is vezetett, amely a vidék elszegényedésének, a stagnáló terményáraknak, illetve a kereskedővárosok és mezőgazdasági területek közti társadalmi és gazdasági különbségeknek az okozója lett.[11]

1.2 A japán ezüsttermelés és annak központosítása a 16–17. században

Japánban a 12. század óta a politikai vezető a *shōgun* [将軍] volt, háttérbe szorítva a hatalmát vesztett császárt, aki csak szimbolikus jelentőséggel bírt a korszakban. Az 1333-ban hatalomra került Ashikaga [足利] shōgunátus azonban folyamatosan veszített hatalmából, és egyre kevésbé tartotta uralma alatt a *daimyō* [大名] földesurakat, akik a 15. század közepére teljesen függetlenedve a központi hatalomtól, földjeiket kis országokként uralva folyamatos háborúkat indítottak egymás ellen. A *sengoku jidai* [戦国時代] (hadakozó fejedelemségek kora) független *daimyōi* számára hatalmukat kizárólag a katonai erejük garantálta, így legfőbb érdekük a lehető legnagyobb hadsereg fenntartása volt, és a 15. század végétől egyre több közülük rábukkant valamire a területeiken, amely gazdasági és katonai erejüket jelentősen növelni tudta: az ezüstre.

A 16. század előttről is már számos bizonyíték utal arra, hogy bányásztak ezüstöt az országban, azonban a *daimyō*k ezüstéhsége képezte okát számos technikai újítás megjelenésére, amelyek által a japán ezüstkitermelés a 16-17. században világszinten kiemelkedővé vált. Ezek egyike, a *sunpō-kiri* [寸法切り] (felfedez-kifúr) egyfajta új módszertan volt a bányák felfedezésére, illetve ezek legoptimálisabb és legbiztonságosabb kialakítására is. A másik újítás a kinyert ezüstérc más fémektől való elválasztásához használt *haifuki* [灰吹き] (hamufúvós) eljárás volt, amelyet 1533-ban hoztak be Koreából, és amely nagyon gyorsan elterjedt az országban.[12] Japán történelmének legnagyobb és legjobb minőségű ezüstbányája, az Iwami Ginzan [石見銀山] ezüstbánya is 1526-ban nyílt meg, és a korszakban végig üzemelt.

[10] Von Glahn, *Fountain of Fortune…*, 97.

[11] Von Glahn, 142–3.

[12] Nagahara Keiji és Kozo Yamamura, „Shaping the Process of Unification: Technological Progress in Sixteenth- and Seventeenth-Century Japan", *The Journal of Japanese Studies* 14 (1988), 79–82.

Az új központi hatalom a 16. század utolsó harmadában alakult ki, a hatalmát és jelentőségét vesztett utolsó Ashikaga *shōgun*t 1573-ban üldözte el a fővárosból Oda Nobunaga [織田信長], az első hadúr, aki megkezdte az ország újraegyesítését. Az őt követő Toyotomi Hideyoshi [豊臣秀吉], amikor elfoglalta japán délnyugati, ezüstben gazdag területeit, gyorsan felismerte a bányászatban rejlő lehetőségeket. 1589-90-ben az „állam hegyeinek" nyilvánította őket, ezzel a helyi *daimyō*k kezéből kivette az innen származó profitot, valamint a pénzverést monopolizálva elősegítette az egységesített ezüstérmék megjelenését.[13]

Az országot egyesítő Toyotomi Hideyoshi nem volt képes dinasztiát alapítani, és 1600-ban a főhatalom Tokugawa Ieyasu 徳川家康 kezébe került, aki 1603-ban *shōgun* lett, ezzel új korszakot nyitva a japán történelemben. A Tokugawa- vagy Edo-korszak (1603–1867) elején egy tartós belpolitikai *status quo* kialakítása volt az elsődleges cél, ami az ezüstbányászat korabeli rendszerének kialakulására is hatással volt.

A bányák ebben a korban ugyan nemcsak az állam, hanem a helyi *daimyō* tulajdonában is lehettek, de ezért jogdíjat kellett fizetniük a *shōgun*nak. A jogdíjat a korszakban nem szüntették be, de Tokugawa Ieyasu 1616-os halálát követően az utódai ennek összegét mindig visszaküldték a *daimyō*knak, illetve a *shōgun* nemegyszer élt bizonyos bányák elkobzásának és államosításának jogával is.[14] Ugyancsak az ezüst központosítására utal, hogy az 1601-ben megjelent egész országban elismert érme verésének kizárólagos joga az állami hatalomhoz hűséges Daikoku kláné lett. Az érmeverés nem volt állami monopólium, de a *daimyō*k által készített fizetőeszközök csak a saját tartományaikon belül voltak használatosak, így országos szinten a *shōgun*i érmék maradtak használatban.[15]

Kijelenthető tehát, hogy 1600 és 1635 között az ezüsttermelést a Tokugawa-rezsim viszonylag szoros állami kontroll alá vette. Ez egyrészt az ezüstérme mint fizetőeszköz erősségét mutatja, , de a legvalószínűbb ok erre a laza állami monopóliumra a korszak kiemelkedően profitáló ezüstkereskedelme volt Kínával.

---

[13] Geert Schreurs, *Mountains of the State: Precious Metal Production in Tokugawa Japan* (Tokyo: Hitotsubashi University, 2017), 7.

[14] Schreurs, 7–8.

[15] Takagi Hisashi, „The Monetary System of Japan in the Tokugawa Period", in *Handbook of the History of Money and Currency*, szerk. Stefano Battilossi, Youssef Cassis és Kazuhiko Yago (Szingapúr: Springer, 2020), 576–577.

2 A japán–kínai ezüstkereskedelem (1523–1644)

2.1 A kereskedelem jellege

Az 1523-as Ningbo-incidens után a Ming-kormány betiltotta a kereskedelmet a japánokkal. A korszak első felében a hatalmas mennyiségben beáramlott japán ezüst tehát állami felügyelet nélkül, közvetítők és csempészek által érkezett Kínába.[16] A *wakō*k [倭寇], azaz japán kalózok, akik már a korszak előtt is jelen voltak, a tilalom után egyre nagyobb jelentőséggel bírtak. A *wakō* egyfajta gyűjtőnév volt, hiszen megnevezésükkel ellentétben nem feltétlenül japánok, hanem többségükben kínai, koreai, illetve más délkelet-ázsiai származásúak voltak, és kalóztevékenységeik főként az illegális kereskedelemben és a csempészetben nyilvánultak meg.[17]

A japán központi hatalom gyengesége által a délnyugati, Kínához közel lévő és ezüstbányákban bővelkedő tartományokkal bíró *daimyō*k egyre inkább igyekeztek kihasználni ezt a profitáló, közvetett kereskedelmi kapcsolatot. Ebben segítette őket a portugálok érkezése 1543-ban, akik által a *daimyō*k ki tudták játszani a kínai kereskedelmi tilalmat. A portugálok számára ez egy rendkívül nyereséges szerep volt, hiszen japánban az ezüst értéke a másik két érmének való fémhez, a rézhez és az aranyhoz képest jóval alacsonyabb volt – az ebből származó különbözet volt számukra a profit.[18] A másik fontos importcikk, amely a portugálok által került japánba, a lőfegyver volt, amelynek megjelenése a belháborúkat átalakítva elősegítette az ország egyesítését.[19]

Hasonlóan az ezüsttermeléshez, a 16. század végén kialakuló japán központi hatalom igyekezett minél jobban államosítani az ezzel való kereskedelmet is.

---

[16] James K. Chin, „Merchants, Smugglers, and Pirates: Multinational Clandestine Trade on the South China Coast, 1520-50", in *Elusive Pirates, Pervasive Smugglers: Violence and Clandestine Trade in the Greater China Seas,* szerk. Robert J. Antony, (Hong Kong: Hong Kong University Press, 2010), 43–6.

[17] Robert J. Antony, „Introduction: The Shadowy World of the Greater China Seas", in *Elusive pirates, pervasive smugglers. Violence and Clandestine Trade in the Greater China Seas,* szerk. Robert J. Antony, (Hong Kong: Hong Kong University Press, 2010), 9–10.

[18] William S. Atwell, „International Bullion Flows and the Chinese Economy circa 1530-1650", *Past & Present* 95 (1982), 82–84.

[19] Jurgis Elisonas, „Christianity and the daimyo", in *The Cambridge History of Japan. Volume 4. Early Modern Japan*, szerk. John W. Hall, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 302–3.

Toyotomi Hideyoshi 1588-ban betiltotta a kalózkodást, és 1592-ben bevezette a korszak végéig jelen lévő *shuinjō* 朱印状 (vörös pecsétes) oklevelek rendszerét. Ez egy kizárólagos engedély volt az államtól bizonyos hajósoknak, hogy részt vegyenek a nemzetközi kereskedelemben. Ennek keretén belül a központi hatalom válogathatta meg a kereskedők személyét, illetve az árukat is, amelyek az országba érkeztek. Ennek hátterében állt a korszakban megjelenő kereszténységellenesség is. A japánok az ezüstért cserébe főként aranyat, illetve selymet, porcelánt és egyéb luxuscikkeket vásároltak.[20]

A tilalom ellenére végig jelen voltak a Japánba érkező kínai magánkereskedők is, és jelentős mennyiségű ezüstöt vittek el az országból. Ezek főként a délkeleti tengerparti tartományok (Fuchien, Guangdong) kereskedői voltak, és célállomásuk jellemzően Makaó vagy Manila volt, hogy kijátsszák a kereskedelmi tilalmat, tehát az ezüst így is túlnyomórészt Kínába érkezett.[21]

A 17. század első felében érte el csúcsát a japán–kínai ezüstkereskedelem. Új közvetítőkként megjelentek a protestáns, korábbi európaiakkal ellentétben hittérítést nem végző hollandok is, akik elkezdték kiszorítani a Tokugawa shōgunátussal egyre inkább ellentétbe kerülő katolikus portugálokat és spanyolokat. A korszakban a japán *shuinjō* kereskedők által szállított ezüst volt a legjelentősebb, valamint a kínai kereskedők aktivitása is jelentősen megnőtt. A japán központi hatalom megszilárdulása, illetve a Ming Kína utolsó évtizedeinek fokozódó ezüstéhsége és délkeleti tartományainak fokozatos függetlenedése mind hozzájárultak a folyamat kiteljesedéséhez.

2.2 A kereskedelem mértéke

A kereskedelem belpolitikai és társadalmi jelentőségét legjobban annak mértéke lenne képes jelezni, azonban pontos kiszámítása közel lehetetlen feladat a korabeli leírások részlegessége, a csempészek, illetve a számos külön érdekeltségű résztvevők jelenléte miatt. Mivel Kínának nem csak Japán volt az ezüstimportőre, ezért fő kérdésként az merül fel, hogy az országba érkező nemesfém mekkora hányada jött onnan. Ennek megválaszolására jelen kutatás von Glahn 1996-os[22] könyvében megjelenő, nemcsak saját, hanem számos más kutató számításait is magában foglaló adatokat veszi alapul. Az így kapott rész-,

[20] Geert Schreurs, *Mountains of the State…*, 17.

[21] Atwell, „International Bullion Flows and the Chinese Economy circa 1530-1650", 69.

[22] Von Glahn, *Fountain of Fortune…*, 140.

illetve végösszegeket von Glahn kontrasztba helyezi Yamamura és Kamiki 1983-as számításaival.[23]

Származási hely/Szállító	*1550-1600*	*1601-1645*	*1550-1645*
Japánból			
Portugálok által	740-920	650	1390-1570
Kínaiak által	450	599	1049
Japán *shuinjō* hajók által		843	843
Hollandok által		340	340
Csempészek által	?	?	?
Részösszeg:	1190-1370 (1350-1950)	2432 (6000-7500)	3622-3802 (7350-9450)
Amerikából/Fülöp-szigetekről			
Kínaiak által	584	620	1204
Portugálok által		75	75
Csempészek által	?	1030	1030
Részöszeg:	584 (420)	1725 (900)	2309 (1320)
Indiai-Óceán felől/Európából	380	850	1230
Összesen:	2154-2334 (1770-2370)	5007 (6900-8400)	7161-7341 (8670-10780)

Kína ezüstimportja 1550-1645 (metrikus tonnában). *Forrás:* Richard Von Glahn. *Fountain of Fortune Money and Monetary Policy in China, 1000-1700* (Los Angeles: University of California Press, 1996.), 140. *Zárójelben jelölt adatok*: Yamamura Kozo és Kamiki Testsuo: Silver Mines and Sung coins: a monetary history of medieval and modern japan in international perspective in *precious metals in the later medieval and early modern worlds,* szerk. Richards, John F. (Durham, New Carolina, Carolina Academic Press, 1983), 351–353.]

[23] Yamamura Kozo és Kamiki Testsuo, „Silver Mines and Sung coins: a monetary history of medieval and modern japan in international perspective", in *Precious metals in the later medieval and early modern worlds,* szerk. John F. Richards, (Durham, New Carolina: Carolina Academic Press, 1983), 351–3.

A két kutatás által felmért rész-, illetve végösszeget összehasonlítva a konklúzió az, hogy Yamamura és Kamiki, főként 1600 után, a korszak Japánból Kínába való ezüstkivitelét sokkal jelentősebbnek véli, mint von Glahn, aki cserében a főként spanyolok által Amerikából, illetve a Fülöp-szigetekről érkezett mennyiséget véli jelentősnek. Yamamura és Kamiki számításai szerint nemcsak az összesen beérkező ezüst mértéke volt nagyobb, hanem ez túlnyomóan (kb. 85–87%-ban) Japánból érkezett. Ezzel szemben von Glahn számításai szerint a Kínába érkező ezüstnek alig több mint a fele (kb. 51–52%) jött Japánból. A Kínába érkező összes ezüst mértékében is van eltérés a két számítás közt, az 1983-as kutatás alapján legalább 17%-kal nagyobb végösszeggel számol, mint az 1996-os.

Von Glahn konzervatívabb számítása alapján is kitűnik, hogy a Kína gazdaságát átalakító és annak alapjává váló ezüstnek legalább a fele Japánból származott, így e kereskedelmi kapcsolat jelentőségét nehéz túlbecsülni a két ország korabeli történeti vizsgálata során.

3 A kereskedelem hatása a „17. századi válságra"

3.1 A kínai ming-dinasztia 1644-es bukásának gazdasági okai

Sokáig Kína 17. század közepi belpolitikai válságának legfőbb tényezőjének a „kis jégkorszak" klímaváltozását gondolták, amely a mezőgazdaság visszaesésével hatalmas éhezésekhez vezetett. Számos kutató szerint azonban a korabeli ezüstbehozataltól való függés is jelentős szerepet játszott a fent említett zavargások és társadalmi feszültség kialakulásában, amely jelentősen elősegítette a rezsimváltást.

Az egyik legfontosabb tényező a Ming-kormány megnövekedett kiadásai voltak. Az állam az 1449-es Tumu-erődnél elszenvedett veresége óta egyre inkább zsoldosokat kezdett felfogadni, hogy katonai erejét meg tudja növelni, ám ez a korszak végére már hatalmas kiadásokkal járt.[24] Ennek egyik legfőbb oka maguk a Japánok voltak, akik 1992 és 1997 között Toyotomi Hideyoshi vezetésével Koreába nyomultak, és bár céljukat nem érték el, a több mint ezer éve fennálló, szimbolikusan Kína alá tartozó vazallusi kapcsolat megszűnt a két ország közt. Másik hatalmas kiadást jelentett a kínai társadalomban megjelent materialista gondolkodásmód átszivárgása a Ming-udvarba, amely extravagáns

[24] Xu, *Empire of Silver…*, 119.

költekezések sorozatát eredményezte – Wanli császár 萬曆帝 (ur. 1572–1620) öt fiának esküvője összesen kb. 450 tonna ezüstbe került – ez von Glahn számításának összege alapján az „Ezüst Évszázada" alatt Kínába érkező összes ezüst több mint 6%-át jelentette (lásd: 1. táblázat).[25]

A Ming összeomlásának gazdasági hátterét vizsgálva számos kutató az 1630-as évek közepétől visszaesett ezüstbehozatalt gondolja vízválasztó eseménynek. 1634 és 1636 között a spanyolok úgy döntöttek, hogy lecsökkentik a Kínába szállítható amerikai ezüst mértékét, amely a korszakban fenn is maradt, épp egyidőben a később tárgyalt Japán 1635-ös külkereskedelmi korlátozásainak megjelenésével. Ez jelentős pénzhiányhoz vezetett, rengetegen elkezdték felhalmozni ezüstkészleteiket, az ezüst-réz árfolyam nagyon megnőtt, így az átlagemberek többsége képtelenné vált rézpénzekhez jutni a mindennapi vásárlásaikhoz.[26]

Bár csábító ezen narratíva alapján levonni a konklúziót, hogy az 1640-es évekbeli válságot nagyrészt a hirtelen lezuhanó ezüstimport okozta, azonban bizonyos adatok nem teljesen támasztják alá ezt az elméletet. Schreurs számos forrásból dolgozó, korabeli japán ezüstexportról szóló felmérése azt mutatja, hogy a japán ezüstkivitel 1636 és 1640 között érte el korabeli csúcsát, 92,2 tonna éves kivitelt, amely feltételezhetően túlnyomórészt Kínába ment, és ez 1641 és 1645 között sem ment évi 38,9 tonna alá.[27]

Annyi bizonyos, hogy Kína az 1640-es évek elején drasztikus gazdasági válságon ment keresztül, amely a Ming-dinasztia kincstárának kiüresedéséhez, hatalmas éhínségekhez, és ahhoz a lázadáshoz vezetett, amely lehetőséget adott az ezüstöt használó területeken túlról érkező mandzsúrok számára, hogy elfoglalják Pekinget, és megalapítsák a Qing-dinasztiát (1644–1912). Bár belföldi helyzet nagyjából stabilizálódott az 1640-es évek végére, a század második felében az ország szinte végig gazdasági visszaesésen ment keresztül.[28]

[25] William S. Atwell, „Some Observations on the »Seventeenth-Century Crisis« in China and Japan", *The Journal of Asian Studies* 45 (1986), 227.

[26] Atwell, 229.

[27] Schreurs, „Mountains of the State: Precious Metal Production in Tokugawa Japan", 78–79.

[28] Richard Von Glahn, „Myth and Reality of China's Seventeenth-Century Monetary Crisis", *The Journal of Economic History* 56 (1996),, 440–441.

3.2 Japán 1635–43-as válságainak gazdasági háttere

A Tokugawa hatalom tartós belpolitikai konszolidációjának végpontját az 1635 és 1641 között elrendelt *sakoku-rei* [鎖国令] (leláncoltország-rendeletek) képezi. Bár a korabeli Japán kutatói közt már régóta konszenzus, hogy ez nem a teljes lezárását jelentette az országnak, mint ahogy azt korábban gondolták (a *sakoku* is egy modern, nyugati elnevezés), de ez mindenképpen jelentős korlátozásokat hozott a külkereskedelemben, amely a korszak domináns exportcikkét, az ezüstöt is érintette. A törvénykezések által lefedett időszak egybeesett két jelentős válsághelyzettel is, amelyek főként gazdasági okokra vezethetőek vissza, és sok szálon kötődnek a rendeletekhez.

Az 1635-ös rendelet a *shuinjō* kereskedelem végét jelentette, hiszen minden japán számára megtiltották az ország elhagyását. 1639-től a kínaiakon és a hollandokon kívül minden külföldit kitiltottak az országból, és 1641-ben a külkereskedelmet egyetlen helyre, Nagasaki városára korlátozták. A *sakoku* egyértelműen a korabeli *shōgun* által egyre inkább az ország rendjét veszélyeztetőnek ítélt kereszténység visszaszorítására tett erőfeszítés volt, azonban az államhatalom számára a külkereskedelem teljes állami monopóliumának létrehozása is ugyanennyire fontos volt. A kereskedők és *daimyō*k kiszorítása által a Nagasakiban lévő *shōgun*i felügyelők minden ide érkező hajót átnéztek, és csak az államnak járt a külkereskedelemből származó profit. Ugyan úgy tűnik, hogy a kiszorult japán és európai résztvevőket pótolták a nagyobb számban megjelenő holland és kínai kereskedők, de a század közepére az ezüstkivitel folyamatosan csökkent.[29]

Ennek legfőbb oka a japán ezüstkitermelés fénykorának vége lehetett: a Schreurs által közölt adatok alapján a kitermelés csúcsa 1602-ben kezdődött, és utána egészen 1632-ig az éves termelés az évi 60 tonnát mindig meghaladta (a csúcs 1621 volt 93,7 tonnával), azonban az 1640-es évekre ez évi 40 körülire, az 1650-es évek közepére pedig átlagosan nagyjából 30 tonnára esett vissza. A kivitel 1641-től mutat komoly visszaesést, de kifejezetten a *sakokurei* évei nem mutatnak drasztikus változást, sőt 1636 és 1640 között volt a kivitel a legnagyobb, azaz évi 92,2 tonna.[30] A fenti adatok alapján a *sakokurei* nem gazdasági megfontolásnak, hanem inkább a japán külpolitikai stratégia utolsó részének tekinthető: részleges elzárkózás a nagyobb állami kontroll és tartós belső rend érdekében.

[29] Schreurs, „Mountains of the State: Precious Metal Production in Tokugawa Japan", 18.

[30] Schreurs, 78–79.

A Tokugawa ezen új politikai-társadalmi berendezkedése ellen az utolsó két nagy kihívás a Shimabara-felkelés (1637–38), illetve a japánban is beköszöntött klímaváltozás okozta Kan'ei-éhezés (1640–43) volt. A korabeli források és a történetírás is rendelkezik narratívákkal annak terén, hogy mi volt a két válság gyökere. Eszerint Shimabara egy keresztény felkelés volt a fokozódó üldöztetés miatt, amelyet a nyugati hatalmak szítottak, az éhezésért pedig a klímaváltozás okolható. Mára már azonban felsejlik, hogy mindkét válság esetében a gazdasági okok voltak a legmeghatározóbbak. A Shimabara-felkelés kirobbanásakor a felkelőket még inkább politikai-gazdasági okok vezérelték, és később jelent meg azon vallásos vonulata, amely a *shōgun* számára remek bűnbakot nyújtott a római katolikus egyház mint felbujtó képében. Az éhezés hátterére leginkább az világít rá, hogy korabeli leírások szerint nem élelmiszerhiányról volt szó, hanem csak az ezek piaci ára nőtt meg drasztikusan, ami inkább egy infláció miatt kialakult válság képét mutatja – az infláció oka pedig könnyen lehet, hogy a rossz termésen túl az ezüstexport-kitettség és a bányák termelésének csökkenése volt. A Tokugawa hatalom a Ming kormánnyal ellentétben át tudta vészelni az időszakot főként annak köszönhetően, hogy Tokugawa Iemitsu 徳川家光 (ur. 1623–51) idején, még a válságok megjelenése előtt, országos felmérésekkel és felsőosztálybeli költekezést visszaszorító intézkedésekkel igyekeztek a gazdasági nyomást az alsóbb rétegen csökkenteni – tehát reális képük volt arról, hogy mi is zajlik az országban, és viszonylag gyorsan reagáltak, bár a válságot így se tudták elkerülni.[31]

4 Összefoglalás

A 16-17. század hatalmas mennyiségű japán ezüstjének Kínába való bevitele mindkét ország 17. század közepére lezajlott belpolitikai folyamataira meghatározó hatással volt. Kínában az ezüst által a 16. században átalakult gazdasági rendszer a központi hatalom gazdaságára való befolyását drasztikusan lecsökkentette. A késői Ming-korszakra ezen gazdaság már rá volt kényszerülve a folyamatos és nagy mennyiségű ezüstimportra, amely beáramlásának 1630-as években bekövetkező megakadása és az ezzel egyidőben bekövetkező „kis jégkorszak" klímaváltozása széles körű éhínségekhez, korrupcióhoz és lázadásokhoz vezettek, amely a Ming-dinasztia 1644-es bukását eredményezték. Japánban a 16. századi ezüsttermelés és -kivitel felemelkedése által létrejött aktív külkereskedelem elősegítette az erős központi hatalom létrejöttét, amely ezeket fokozatosan teljes állami monopóliummá tette. Az 1630–40-es években

[31] Atwell, „Some Observations on the »Seventeenth-Century Crisis« in China and Japan", 228–31.

a külkereskedelem végleges államosítása és korlátozása, az ezüstbányák termelésének csökkenése, illetve a klímaváltozás ugyan itt is felkeléshez és éhínséghez vezettek, de a Tokugawa kormány képes volt átvészelni ezt az időszakot, és a következő közel két és fél évszázadon át képes volt megtartani hatalmát.

5 Irodalomjegyzék

Antony, Robert J. Introduction: The Shadowy World of the Greater China Seas. In *Elusive pirates, pervasive smugglers. Violence and Clandestine Trade in the Greater China Seas,* szerkesztette Robert J. Antony. Hong Kong: Hong Kong University Press, 2010, 1–14.

Atwell, William S. „International Bullion Flows and the Chinese Economy circa 1530-1650". *Past & Present* 95 (1982), 68–90.

Atwell, William S., „Some Observations on the »Seventeenth-Century Crisis« in China and Japan". *The Journal of Asian Studies* 45 (1986), 223–244.

Chin, James K. „Merchants, Smugglers, and Pirates: Multinational Clandestine Trade on the South China Coast, 1520-50". In *Elusive Pirates, Pervasive Smugglers: Violence and Clandestine Trade in the Greater China Seas,* szerkesztette Robert J. Antony. Hong Kong: Hong Kong University Press, 2010, 43–58.

Elisonas, Jurgis. "Christianity and the daimyo". In *The Cambridge History of Japan. Volume 4. Early Modern Japan*, szerkesztette John W. Hall. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 301–372.

Flynn, Dennis O. és Arturo Giráldez. „Arbitrage, China, and World Trade in the Early Modern Period". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 38 (1995), 429–448.

Nagahara Keiji és Kozo Yamamura. „Shaping the Process of Unification: Technological Progress in Sixteenth- and Seventeenth-Century Japan". *The Journal of Japanese Studies* 14 (1988), 77–109.

Schreurs, Geert. *Mountains of the State: Precious Metal Production in Tokugawa Japan*. Tokió: Hitotsubashi University, 2017.

Takagi Hisashi. „The Monetary System of Japan in the Tokugawa Period". In *Handbook of the History of Money and Currency*, szerkesztette Stefano Battilossi, Youssef Cassis és Kazuhiko Yago. Szingapúr: Springer, 2020, 572–596.

Von Glahn, Richard. *Fountain of Fortune Money and Monetary Policy in China, 1000-1700.* Los Angeles: University of California Press, 1996.

Von Glahn, Richard. „Myth and Reality of China's Seventeenth-Century Monetary Crisis". *The Journal of Economic History* 56 (1996), 429–454.

Xu Jin. *Empire of Silver. A New Monetary History of China.* Fordította Stacy Mosher. New Haven: Yale University Press, 2017.

Yamamura Kozo és Kamiki Testsuo. „Silver Mines and Sung coins: a monetary history of medieval and modern japan in international perspective". In *Precious metals in the later medieval and early modern worlds*, szerkesztette John F. Richards. Durham, New Carolina: Carolina Academic Press, 1983, 329–362.

A kétnyelvűség szerepe Kalász Orsolya fordításaiban

Palkovics Nikolett[1]

1 Bevezetés

A két- és többnyelvűség a kortárs német irodalomban nem újkeletű téma, a német poliglossziának több évszázados, ha épp nem évezredes tradíciója van. Például a 17. századból származik az ún. „területi nyelvhasználat" kifejezés, ami alapján egy országban csak egyetlen nyelvet beszélnek az emberek, vagyis az egynyelvűség állt a középpontban. Ez az álláspont a későbbiekben viszont megváltozott, amiből kialakult a többnyelvűség. Akkoriban Németországban három nyelvet beszéltek. Mindegyik más szerepet töltött be a társadalomban, a francia az udvari nyelv volt, míg a latin a műveltséget jelentette. Eközben a német nyelv még nem volt teljesen önálló, egységes nyelvnek tekinthető, és ezért csak szabálytalan dialektusként használták. Martin Opitz megpróbálta a verseivel a német nyelvet egy kultúr- és irodalmi nyelv szintjére emelni. Még nyelvtársaságok is kialakultak, hogy az emberek a saját anyanyelvüket bármiféle idegennyelvi befolyás nélkül tudják beszélni. A későbbi évszázadokban is voltak próbálkozások több országban arra, hogy létrejöjjön az egységes nemzeti és udvari nyelv, de ezek meghiúsultak. Ahogy az idő múlásával formálódtak a nyelvek – többek között a német is –, úgy kialakult az egynyelvű irodalom is. A 20-21. században azonban a két- és többnyelvűség is polgárjogot nyert „többnyelvű irodalom" néven, amely írói körébe többek között Herta Müller, Eginald Schlattner, Iris Wolff, Terézia Mora tartozik.

Az elismert fordító és költőnő, Kalász Orsolya is a többnyelvűek körébe tartozik, hiszen verseit két nyelven, magyarul és németül írja. Pályafutása elején kísérletezett a különböző fordítási módokkal, például németül megírt verseinek magyarra fordításával, majd ezek német nyelvre való visszafordításával. Később magyarul megírt verseit németre fordította, és ezeket egy kétnyelvű kötet formájában adta ki. Ez nem mindennapi jelenség, hiszen az esetek legnagyobb részében nem maga a szerző, hanem egy külső fordító ülteti át a kötetet

[1] Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem
Témavezető: Balogh F. András

a célnyelvre. Azért választottam tehát Kalász Orsolya munkásságát kutatási témának, mert a tökéletes kétnyelvűség megtestesítője, hiszen kétnyelvűsége okán a magyar irodalom tolmácsolója. A magyar irodalom mondhatni kitör a magyar nyelvből és más nyelvek felé nyit a kétnyelvű alkotók útján. Jelen tanulmányban arra a kérdésre keresem a választ, hogy mennyire valósítható meg jól, ha az ember önmagát fordítja le ahelyett, hogy egy másik fordítóra bízná a műveinek az egyik nyelvről a másikra történő átadását. A kutatáshoz nagyban hozzájárult az Eötvös Loránd Tudományegyetem Germanisztikai Intézete által megszervezett beszélgetés Kalász Orsolyával, amire az ún. Kultúra hetén (Kulturwoche) került sor 2023 novemberében. Az alkalmon a költőnő saját pályafutásáról számolt be, és az ott elhangzottak szolgáltak alapul ezen tanulmánynak.

2 A kétnyelvűségről

A kétnyelvűség fogalmának jelentése a mai napig nem egyértelmű, pedig egyre több embert érint, ezért meghatározása a társadalmunk aktuális problémája. A kétnyelvűség alatt általánosságban azt értjük, amikor az ember két nyelven is képes a kommunikációra. De pontosan ki tartozik ide, kire mondhatjuk, hogy kétnyelvű? Az erre a kérdésre adott válaszok az évek során nagyban változtak. A fogalom pontos jelentése a mai napig vitatott, ezért is jött létre több, a témára fókuszáló kutatás. 1933-ban például kétnyelvűnek titulálták azt, aki a két nyelvet – például a magyart és a németet – ugyanolyan, szinte már anyanyelvi szinten beszélte (ez az úgynevezett „native-like control of two languages", vagyis anyanyelvi szintű használata a két nyelvnek – Leonard Bloomfield meghatározása alapján).

Robert Hall 1952-ben publikált elmélete szerint már az is kétnyelvűnek számít, aki egy második nyelv néhány nyelvtani szabályával tisztában van, vagyis elég, ha részben elsajátította az adott nyelvet. Blommaert meghatározása alapján pedig a többnyelvűségre nem úgy kell tekinteni, mint olyan nyelvek összessége, amelyekkel a beszélő rendelkezik, hanem mint konkrét szemiotikai források komplexuma, és ezen komplexumok egy része egy másik „nyelvhez" tartozik. Ezek az ún. források többek között konkrét akcentusok, nyelvváltozatok és modalitások, mint például a nyelvhasználati módok alkalmazása bizonyos kommunikációs környezetben és életterületeken. Mindenkinél kialakul egy saját nyelvi stílus, akcentus…, ami többé-kevésbé többnyelvűvé teszi az embert.[2]

[2] Kristine Horner és Jean-Jacques Weber, *Introducing Multilingualism. A social approach* (London: Routledge, 2018), 3.

Bizonyos esetekben akár a különböző nyelvjárásokat, dialektusokat is ide lehet sorolni, ekkor Mario Wandruszka alapján a belső két- vagy többnyelvűség koncepciójáról beszélhetünk.

Szintén fontos szempont lehet, hogy az adott idegen nyelvet hogyan sajátítja el a beszélő, így különbséget tudunk tenni aközött, hogy valaki kétnyelvű nevelésben részesül gyerekkorától kezdve, vagy csak később tesz szert a nyelvtudásra.[3] Suzanne Romaine hat típust különböztet meg attól függően, hogy a gyerek a szülőkkel és a környezetével milyen nyelven kommunikál. Az első típusnál mindkét szülőnek más az anyanyelve, és mindketten a saját nyelvükön kommunikálnak a gyerekkel. Az ötödik fajtához pedig azt a jelenséget sorolja, amikor az egyik szülő elhatározza, hogy a gyerekkel nem a saját anyanyelvükön, de nem is a környezetben beszélt egyik nyelven fog kommunikálni, hanem egy ezektől eltérő, harmadik nyelven.[4]

Mindezek mellett szeretném bevezetni a nyelvváltás fogalmát, amely jelenség elsősorban olyan gyerekeknél figyelhető meg, akik kétnyelvű nevelésben részesülnek. Ilyen például, mikor a gyermek egyazon beszélgetés során hol az egyik, hol a másik nyelven fejezi ki magát az adott szituációtól függően, hogy melyik a könnyebb neki. Ráadásul ő ezt a váltást nem tudatosan éli meg, hiszen számára természetes a több nyelv használata. Kalász Orsolya kapcsán is beszélhetünk e jelenségről, ugyanis ő Kelet-Berlinben járt általános iskolába és ekkor került a német nyelv vonzásába. Elmondása szerint gyerekként nyelvváltásként élte meg, hogy a német intenzíven a mindennapjai részévé vált, és a magyar valamilyen szinten a háttérbe szorult. Ma már azonban úgy gondolja, hogy nem a magyar nyelvet cserélte le a németre, hanem akkor vált kétnyelvűvé és a mai napig annak is vallja magát.

Főképp a kortárs német irodalom szövegeiben az idegen nyelvvel történő találkozás gyakori jelenség. Irodalmi művek kapcsán érdemes megemlíteni az ún. irodalmi többnyelvűséget, melynek Giulia Radaelli nyomán két fajtáját különíthetjük el. Egyik típusa a szövegeket átívelő többnyelvűség, amikor is az adott író a szövegeit különböző nyelveken írja, vagyis az egyes műveknek az alapnyelve különbözik egymástól. Ezzel szemben a szövegen belüli irodalmi többnyelvűségnél egy szövegben jelenik meg egy vagy több másik, az elbeszélés nyelvétől különböző nyelv.[5] Kalász Orsolya korai költészete az előbbi csoportba

[3] Tobias Schroedler, „Mehrsprachigkeit", uni-hamburg.de, 2021, https://www.mehrsprachigkeit.uni-hamburg.de/oeffentlichkeit/grundwissen/mehrsprachigkeit.html (elérés 2024. január 24).

[4] Busch Brigitta, *Mehrsprachigkeit* (Wien: Facultas Verlags- und Buchhandels AG, 2013), 43-44.

[5] Till Dembeck, Mehrsprachigkeit in der Fifurenrede. In: *Litertur und Mehrsprachigkeit, szerk. Till Dembeck és Rolf Parr* (Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag 2020), 167-168.

sorolható, mivel régebben magyarul írta a verseit és azokhoz készítette el a német fordítást, amelyek kétnyelvű kötetek formájában jelentek meg. Ma már kizárólag németül publikálja verseit, amelyekben előfordulnak magyar szavak/kifejezések is, amely már a második fajtához tartozik.

Röviden szót kell még ejtenünk a fordításelméletről is, mely az alkalmazott nyelvészet egyik ága. Egy interdiszciplináris tudományról van szó, hiszen más tudományokból emel át elemeket és azok segítségével vizsgálja a fordítás folyamatát, eredményét. Ebben a dolgozatban az ún. „hagyományos" irodalomtudományi megközelítés kerül előtérbe, ugyanis a kétnyelvűség megjelenése mellett a költőnő sajátos műfordítói megoldása is a kutatás középpontjában áll. Klaudy Kinga nyomán a hagyományos megközelítés alatt a művészi szövegekben megjelenő egyéni, esetlegesen szokatlan megoldások normatív vizsgálatát értjük.[6] A legtöbb esetben a fordító és a költő/művész két külön személy, akiket a leírtakhoz való viszonyuk különböztet meg egymástól. Míg a költő ismeri teljes mértékben annak tartalmát – ideértve a nem nyelvi tartalmat is, addig a fordító az eredetileg leírtakhoz tartja magát és azt ülteti át egyik nyelvből a másikba.[7] Viszont a vizsgált esetben a megszokottól eltérő módon a költő és a fordító egy személy, ami megkönnyíti és egyben meg is nehezíti a fordítás elvégzését. Például felmerülhet, hogy nem egy-az-egyben kerülnek lefordításra a művek, hanem a szerző tovább gondolja őket a másik nyelven, és így már nem az eredeti szöveg fordítását olvassuk, és elveszik az eredeti jelentés.

3 Kalász Orsolya, a magyar nyelvű költő

Kalász Orsolya 1964-ben született Dunaújvárosban. A család útját meghatározta az apa, az elismert költő, író és műfordító Kalász Márton pályája, aki a berlini Magyar Kultúra Házának munkatársa lett, így a család a német fővárosba költözött. Kalász Orsolya az egyik helyi általános iskolába járt, ahol egy radikálisan idegen környezetbe került, és megtanulta a német nyelvet.

Később Magyarországon, Pécsett tette le az érettségit, majd Budapesten az ELTE-n elvégezte a germanisztika, illetve a magyar nyelv és irodalom szakokat. A költőnő a magyar és a német irodalmi életben egyaránt otthonosan mozog, rendszeresen vesz részt felolvasásokon, előadásokon. Kalász 1984-ben kezdte el szabadúszó költőként és fordítóként publikálni a magyarul megírt verseit, amelyekhez saját maga készítette el a német fordítást. Máig 4 verseskötete jelent

[6] Klaudy Kinga, *A fordítás elmélete és gyakorlata* (Budapest: Scholastica, 1994), 24-30.

[7] Erich Prunč, *Einführung in die Translationswissenschaft. Band 1. Orientierungsrahmen* (Graz: Institut für Translationswissenschaft, 2002), 285.

meg (*Babymonster und die Gärtner = Babarém és a kertészek (1997); Ich habe keine andere Wahl als einen Garten zu finden = Más választásom nem marad, mint találni egy kertet (2006); Alles was wird, will seinen strauch = Ami volt, még bokor akar lenni (2007); Das Eine (2016*). A kötetek – egy kivételével – két nyelven jelentek meg, bennük a német fordítást követi a magyar eredeti vers. A legutóbbi, 2016-ban megjelent *Das Eine* c. kötetnek nincs magyar címe és magyar verseket sem tartalmaz, ami a kétnyelvűséghez való megváltozott hozzáállását is bizonyítja. Régebben a német kiadók ragaszkodtak a kétnyelvű író esetén a két nyelven történő megjelentetéshez, tehát németül és az adott költő anyanyelvén/második nyelvén történt a publikálás. Kalász Orsolya szerint ma már nincs értelme a köteteket két nyelven megjelentetni és elkezdte kizárólag németül írni a verseit. Ezen döntéshez hozzájárultak az utóbbi 23-30 évben megváltozott piaci igények, illetve saját bevallása szerint maga Kalász magyar költő, aki németül ír a német publikumnak, és ezért sem tartja szükségesnek a kétnyelvű kiadást.

2017-ben a *Das Eine* c. kötetért elnyerte a Peter Huchel-díjat. Az elismerést évente egy-egy olyan önálló kötetért ítélik oda, amely nagyban hozzájárul a német líra fejlődéséhez a német nyelvterületen. Egyelőre Kalász Orsolya az egyetlen olyan díjazott, akinek nem a német az anyanyelve. Ráadásul ő saját magára mint magyar költőre tekint, aki németül (is) ír, de nem sorolja magát a német költők közé. A versírás mellett a 2000-es évek óta kortárs magyar lírát is fordít dialogikus módon, vagyis német költőkkel szorosan együttműködve, közösen adott már ki fordítást Monika Rinck és Gerhard Falkner írókkal. A lefordított szövegek vagy önálló kötet, vagy pedig antológia formájában jelennek meg (*Budapester Szenen*, *Dies wird die Hypnose des Jahrhunderts*). 2021-ben Kalász Orsolya Monika Rinckkel közösen elnyerte az „Erlanger Literaturpreis für Poesie als Übersetzung" elnevezésű díjat a magyar kortárs irodalom fordításáért, többek között Tóth Kinga, Kemény István, Háy János vagy Nemes Z. Márió verseit ültette át németre.Továbbá a költőnő írásai olyan magyarországi irodalmi folyóiratokban jelentek meg, mint a *Nappali Ház*, a *Jelenlét* és az *Árgus*.

4 A magyar versek és a német fordítások

A költőnő első verseskötete 1996-ban jelent meg Magyarországon kilenc magyar verssel, amelyeket Kalász Orsolya egy évvel később németre is lefordított. Így 1997-ben már kétnyelvű kötetként jelent meg a *Babymonster und die Gärtner = Babarém és a kertészek*[8], immáron 18 verssel (kilenc magyar és kilenc német

[8] Kalász Orsolya. „Babymonster und die Gärtner". In *Babarém és a kertészek*. Leipzig: Connewitzer, 1997.

fordítás). Mindegyik vers önmagában áll, látszólag nincs kapcsolat köztük azon kívül, hogy ugyanabban a kötetben kaptak helyet. Azonban a versek alaposabb vizsgálata során felfedezhető pár visszatérő motívum, amelyek alapján a versek különböző kategóriákba sorolhatóak. Ezek a következők: a természet képeinek megjelenítése; a kórusban történő éneklés valamilyen ünnep alkalmából; a test és annak részeinek a leírása vagy az ismételt megemlítése; végül pedig az utazás mint motívum fordul elő pár versben. A csoportok között vannak átfedések, egy versben megjelenhet több motívum is.

Az első kategóriába tartozik az egyik legelterjedtebb irodalmi motívum, a természet megjelenítése. Három verset soroltam ide, amelyek a *Kert/Garten*, *Biztató/Macht Mut* és a *Dünnyögés a szilvafa alatt/Der Spruch unter dem Pflaumenbaum* címet viselik, és nemcsak a téma köti össze őket, hanem rövid terjedelmük is, ugyanis ezek a kötet legrövidebb versei 1, maximum 2 versszak hosszúsággal. Az ide sorolt eredeti magyar versek és a német fordítások között minimális az eltérés, tartalmilag szinte teljesen megegyeznek – külsőre azonban akadnak szembeötlő különbségek, melyek kihathatnak a szövegek értelmére. Erre példa lehet az írásjelek eltérő használata a két verzióban, ami kis mértékben, de módosíthatja a versek értelmezését. Illetve néhány esetben a versek elrendezése (például a lapon elfoglalt helyük, sorok tördelése) is kicsit másképp történik.

A második közös jegy, amely a kötet néhány versénél kiemelhető, az maga az ének megjelenése egy ünnepélyes alkalommal, amelyet sokszor egy kórus ad elő. Az ide kapcsolódó versek (*Derűs ének lesz/Ein Lied der Heiterkeit wird es*, *Testük súlya vízbe mártva/Ihr Körpergewicht in Wasser getaucht*, *Olvastam Christine Lavant versét/Ich habe das Gedicht von Christine Lavant gelesen* és *Ráolvasó/Beschwörung)* már hosszabb terjedelműek, valószínűleg ez az oka annak, hogy az eredeti magyar versek és a német fordítások között több tartalmi eltérés is megfigyelhető. Ilyen például az egyik versben megemlített Közép-Ázsiából származó legendás növény, a „tatár bárányfű" („Ha álmodba rakom ágyam, / ott / kihajt a tatár bárányfű." [Kalász: *Derűs ének lesz (12)*]), amely a német fordításban a következőképp hangzik: „Stell' ich mein Bett in deinen Traum hinein, / dort, / wird erblühen das tatarische Lammgras," (Kalász: *Ein Lied der Heiterkeit wird es (11)*). Itt egy tükörfordításról van szó, ami ráadásul pontatlan, ugyanis a helytálló elnevezés németül a következők lennének: skythische Lamm, pflanzliche Lamm, Baumlamm vagy Borametz.[9]

[9] J. Philip Breyn[ius], „Dissertiuncula de Agno Vegetabili Scythico, Borametz Vulgo Dicto", In: *Philosophical Transactions of the Royal Society*, szerk. John Martyn és John Eames (London: KIADÓ??, 1725), 353.

Továbbá a fordítás sok esetben kiegészítéseket tartalmaz, ez történik a *Testük súlya vízbe mártva/Ihr Körpergewicht in Wasser getaucht* c. vers esetében is, ahol az első versszak két verziója nagyban eltér egymástól:

Testük súlya vízbe mártva

A felszínen úsznak a csónakalakú szemek. Megérkeznek, és mostantól zsákmányként ezüstszálon a part felé húzza a sejtést, hogy ismerős lehet minden szín és szag, nyelvükön az édeskesernyés levélíz.

Kalász Orsolya. „Babymonster und die Gärtner". In *Babarém és a kertészek*. Leipzig: Connewitzer, 1997, 5.

Ihr Körpergewicht in Wasser getaucht

Die bootsförmigen Augen schwimmen
obenauf, und werden am Silberband
von der Ahnung Fangpfeilen ans Land
gezogen
zu dem, was schon mal gesehen, gerochen,
zu dem süßbitteren Geschmack
von Blättern und Kräutern auf der Zunge.
Und weil dies alles so verführerisch,
ist der Widerstand
noch eher vergessen als durchdacht.
und kein Entrinnen mehr
vor der Festlichkeit,
gedacht der unbegrenzten Sinnlichkeit
deren Pracht,
glücklich ans Ufer gebracht.

Kalász Orsolya. „Babymonster und die Gärtner". In *Babarém és a kertészek*. Leipzig: Connewitzer, 1997, 3-4.

Az eredeti versben ez a versszak mindössze négy sorból áll, viszont a fordítás jóval több, 14 sort tartalmaz, amelyekből csak az első hat sor a tényleges fordítás, míg a többi nyolcra egyfajta kiegészítésként tekinthetünk. Érdekesség, hogy ez a kiegészítés már előrevetíti azt az ünnepséget, amiről a magyar versben csak az ötödik versszakban esik szó. Az említett versszakban előjön az „árnyhegy" szó („És minden megkerül, a tüske az árnyhegyig / meghajol, fürge lába úgy repül." [Kalász: *Testük súlya vízbe mártva*]), ami a németben a „Schattenspitze" fordítást kapta („Und alles ist für immer gut / jeder Dorn beugt sich bis zur Schattenspitze, / so zart und flinck ist ihr Fuß." [Kalász: *Ihr Körpergewicht in Wasser getaucht*]). Ezekkel a kifejezésekkel nem minden nap találkozik az ember a hétköznapokban, akár németül, akár magyarul olvassa. Németül a Schattenspitze egy 3202 méter magas hegység, amely az osztrák Silvretta hegycsoport részét képezi. Viszont a magyar nyelvben nem létezik ilyen szó,

ennek ellenére az irodalmi művekben többször is előfordul: A kortárs magyar irodalomból Papp Tibor és Kristóf Attila szövegeiben is szerepel ez a kifejezés.

Harmadik motívumként a testrészek és az érzékszervek többszöri ismétlését azonosítottam, és amely két versben is megfigyelhető. Maga a „test", illetve a „Körper" szó például húsz-húsz alkalommal fordul elő a *Még szorítással így viselem/So ertrage ich es unter Druck* c. vers esetében, amelyben a test szó tárgyakkal, állatokkal, személyekkel és különböző világvárosokkal van összekötve. Itt is másképp vannak az írásjelek elhelyezve a magyar és német nyelvű változatban, ezen kívül egy magyar név is felbukkan (Tamás), amelyet Kalász a német verzióban nem fordított le – a többi versben erre nem találunk példát. A *Ráolvasó/Beschwörung* című versben a *fej/Kopf, nyelv/Zunge, szem/Auge, kar/Arm és a comb/Schenkel* szavak kerülnek sokszor a vers előterébe. Az eredeti vers és a fordítás között van némi tartalmi különbség, ugyanis a német verzió kisebb-nagyobb kiegészítéseket tartalmaz a magyarhoz képest. Erre példát a harmadik versszak tartalmaz, ahol a *nyelv/Zunge* a magyarban csak egyszer kerül említésre (Az egyik asztalnál egy férfit és egy nőt lát, / akik egymásra nyújtják nyelvüket. A nőé tűrkíz színű, / a férfié kármin" [Kalász: *Ráolvasó (15*]), a németben viszont háromszor egymás után megismétlődik („An einem der Tische erblickt sie einen Mann und eine Frau, / die sich ihre Zungen zustrecken. Die Zunge der Frau ist / türkisfarben, die Zunge des Mannes karminrot." [Kalász: *Beschwörung (13)*]). Ugyanez megfigyelhető a *szem/Auge* esetében is pár sorral lejjebb, ugyanabban a versszakban. Feltételezhető, hogy a költőnő a fordítás készítése során tudatosan beépítette ezt a nyelvmotívumot a német szövegváltozatba, ami az eredeti versben kevésbé hangsúlyos.

A negyedik és egyben utolsó pont, amit kiemelnék, az utazás motívuma, amelyhez bizonyos világvárosok is társulnak, mint például Berlin, Moszkva, New York. Az előzőleg megemlített *Még szorítással így viselem/So ertrage ich es unter Druck* című versen kívül a kötet leghosszabb szövege is ide tartozik (*Olvastam Christine Lavant versét/Ich habe das Gedicht von Christine Lavant gelesen*), amelyben a többi verstől eltérően költők és műfordítók nevei mellett az intertextualitás (magyarul szövegköziség) is megjelenik. Például Christine Lavant *ICH LERNE das A und das O* című versére reflektál Kalász, amikor a versben saját magára O.-ként reflektál, Lavantra pedig C-ként („Und daß dreiundvierzig Jahre später die Seite, auf der O. / zum ersten Mal das Gedicht von C. liest," [Kalász: *Ich habe das Gedicht von Christine Lavant gelesen (19).* Manuel Alcantara spanyol költőt és újságírót szólítja meg a versében kétszer is a költőnő, rajta kívül a vers címében is megjelenő Christine Lavant osztrák

író- és költőnő neve is többször felbukkan. Ahogy eddig is, a fordítás ebben az esetben is tartalmaz kisebb kiegészítéseket. Az első versszak magyarul így szerepel: „és a fiú, aki mindig fütyül, ott áll a nyitott ablakban. / Nézzük egymást, csak én nézem őt, / nem tudom, de az már biztos, hogy van két pont" [Kalász: *Olvastam Christine Lavant versét (21)*]. A fordítás pedig kisebb változtatásokkal adja ezt vissza: „und ein Mann der vor sich hin pfeift steht dort am offenen / Fenster, wir sehen uns, / nein, nur ich sehe ihn, / ich bin mir nicht sicher, aber die Entfernung hat jetzt zwei" [Kalász: *Ich habe das Gedicht von Christine Lavant gelesen (17)*]. A német versben fiú helyett egy férfiról van szó, és a lírai én egy kisebb vitába keveredik saját magával. Ezen kívül az írásjelek elhelyezkedése mindkét vers esetében ismételten különbözik, ezáltal a vers dinamikája megváltozik: „A túloldalon fény világít a vasúti irányítótoronyban, / és a fiú, aki mindig fütyül, ott áll a nyitott ablakban. / Nézzük egymást, csak én nézem őt…" [Kalász: *Olvastam Christine Lavant versét (21)]*. Németül így néz ki a vers: „Im Turm des Rangierbahnhofes gegenüber brennt Licht / und ein Mann der vor sich hin pfeift steht dort am offenen / Fenster, wir sehen uns, / nein, nur ich sehe ihn…" [Kalász: *Ich habe das Gedicht von Christine Lavant gelesen (17)*].

5 Összefoglalás

A tanulmány céljának Kalász Orsolya kétnyelvűségének mélyebb feltárását tűztem ki, amelyet a költőnő saját, magyarul megírt és németre lefordított versein keresztül igyekeztem szemléltetni. A versek között nem csak külső, formai eltérések vannak (ideértve a versek hosszát, ugyanis a fordítás szinte mindig hosszabb a magyar versnél), hanem sok esetben tartalmilag is eltérnek egymástól. Ezek alapján megállapítható, hogy a német versek esetében egyáltalán nem egy szigorú, szó szerinti fordításról van szó, hanem az eredeti vershez képest kiegészülnek a szövegek, vagy éppen kimaradnak részek. Úgy tűnik, hogy ezáltal a német fordítás a magyar szöveg egyfajta továbbfejlesztett, illetve továbbgondolt verziójává válik.

Amíg Kalász Orsolya színvonalas német nyelvű fordítást készít a magyar versekhez, addig fordítva nem ez a helyzet, ugyanis verseket németről magyarra egyáltalán nem fordít. Saját elmondása szerint a magyar és a német fordítói hagyományok közötti jelentős különbség miatt nem tudna megfelelni a magyar rendszernek. Az utóbbi inkább a nyelvi közvetítésre fókuszál, célja a forrásnyelvi szöveg lehető legpontosabb visszaadása mind formai, mind tartalmi szempontból. A német hagyomány ezzel szemben sokkal szabadabb,

ott kreatívabban járhat el a fordító. Viszont nem feltétlenül fontos a szótagszám és rím megtartása, amellyel szemben a magyar fordítási hagyomány szigorúbb elvárásokat állít.

A bemutatott versekben a költőnő származása miatt megjelennek magyar vonatkozások, ennek köszönhetően érződik egyfajta kelet-európai hatás. Kalász Orsolya költészetének a része saját magyar kulturális háttérének megjelenítése, ezzel pedig kulturális közvetítővé is válik a két nyelv és kultúra között. Ezen kívül jól látszik, hogy az elemzett fordításokat annyira kiegészítette, illetve átírta a költőnő, hogy már-már önálló verseknek számítanak. A fordítói munkában arra törekszik az ember, hogy lehetőleg pontosan adja vissza az eredeti szöveget, de ebben az esetben ez nem valósul meg. Így kijelenthető, hogy a kötetben található német versekre úgy is tekinthetünk, mint a magyar versek újragondolt variánsaira.

6 *Irodalomjegyzék*

Primer irodalom:

Kalász Orsolya. „Babymonster und die Gärtner". In *Babarém és a kertészek*. Leipzig: Connewitzer, 1997.

Szekunder irodalom:

Balogh F. András. „Gelebte Mehrsprachigkeit in Südosteuropa. Fallbeispiele aus der deutschsprachigen Literatur". In: *Wechselwirkungen in Südosteuropa: Fallbeispiele aus der deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft. Festschrift für Lucia Gorgoi zum 65. Geburtstag,* szerkesztette Balogh F. András, Cluj-Napoca: Mega Verlag 2015, 13–30.

Busch, Brigitta. *Mehrsprachigkeit*. Wien: Facultas Verlags- und Buchhandels AG, 2013.

Gogolin, Ingrid és Georges Lüdi. „Mehrsprachigkeit: Was ist Mehrsprachigkeit? In vielen Sprachen sprechen". *goethe.de*, 2015. https://www.goethe.de/de/spr/mag/lld/20492171.html (elérés 2024. január 24).

Gogolin, Ingrid és Ursula Neumann. *Streitfall Zweisprachigkeit - The Bilingualism Controversy*. Weisbaden: VS Verlag, 2009.

Horner, Kristine és Jean-Jacques Weber *Introducing Multilingualism. A social approach*. London: Routledge, 2018.

Klaudy Kinga: *A fordítás elmélete és gyakorlata.* Budapest: Scholastica, 1994.

Plewnia, Albrecht és Astrid Rothe. „Spracheinstellungen und Mehrsprachigkeit. Wie Schüler über ihre und andere Sprachen denken". In *Zur Rolle und Positionierung des Deutschen in den Ländern Mitteleuropas. Sprachpolitische* Überlegungen. *Konferenzband zur Tagung Deutsch 3.0 in Budapest am 15-16. Mai 2014*, szerkesztette Brdar-Szabó Rita, Knipf-Komlósi Elisabeth és V. Rada Roberta. Budapest: ELTE Germanistisches Institut, 2015.

Prunč, Erich. *Einführung in die Translationswissenschaft. Band 1. Orientierungsrahmen*. Graz: Institut für Translationswissenschaft, 2002.

Schroedler, Tobias. „Mehrsprachigkeit". *unihamburg.de*, 2021. https://www.mehrsprachigkeit.unihamburg.de/oeffentlichkeit/grundwissen/mehrsprachigkeit.html (elérés 2024. január 24).

Mészöly Miklós: A közösség, végesség és kitettség ökológiája

János Tamás [1]

1 Közelítés az ökokritikához és Mészöly Miklóshoz

Az utóbbi időben élénk és termékeny párbeszéd figyelhető meg a különféle ökokritikai megközelítések és Mészöly Miklós művei között: az új olvasási javaslatok korszerűvé teszik azokat, de a mészölyi nonhumán-ábrázolás gazdagsága önmagában is figyelemre méltó értéket képvisel. Mi több, a szakirodalom már az ökokritika magyarországi meghonosodása előtt is rámutatott, hogy az általa teremtett művészi nyelv alapjaiban kérdőjelezi meg világ- és valóságértelmezésünket, különösen az ember és természet kapcsolatát.[2] Mészöly szerint az elbeszélői perspektíva nem válhat függetlenné az elbeszélt világ viszonyrendszereitől, mert az elbeszélés elhivatottságot, a tárgyilagosság pedig elfogultságot követel. Utóvégre nem számíthatunk arra, hogy a semmiből való rátekintéssel valóban tárgyilagosak, hitelesek lehessünk. A semmiből való perspektíva nem perspektíva, hanem „ráfogás".[3] Mészöly Miklós életművében nem beszélhetünk a mások fölé emelkedő elbeszélői pozícióról, ahogy az embert is képtelenség az életmű kiemelt létezőjeként kezelni, mert a mészölyi nonhumán világ ellenáll neki, mert nem engedi eloldani őt abból az együttlétezésből, ami a szervest a szervetlenhez, a humánt a nonhumánhoz, az állatit a vegetatívhoz,

---

[1] Témavezető: Kelemen Pál egy. adj.
Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi kar, Irodalom- és kultúratudomány MA
Pályázatok: Ez a szöveg a 37. OTDK Humán Tudományi Szekciójára leadott dolgozat munkálatainak a keretében valósult meg. A 2024 július 23-án benyújtott pályamunkát a 2025 áprilisában esedékes konferencián adom elő.

[2] Fogarrasy Miklós, „kutyafül, madárszem", *Ex-Symposion*, 13–14 sz. 1996, https://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=kutyaful-madarszemrnr-nmeszoly-miklos-termeszetszemleleter245lrn_687 (elérés: 2024. 06. 05).

[3] A ráfogás Mészöly egyik kedvelt szava, nagyjából azt jelenti, mint a pszichológiában a projekció. Talán a feleségétől, Polcz Alaine-től kölcsönözte. A valóság torzítását és a kényelmetlen igazsággal – vagyis önmagunkkal – való szembesülés és szembesítés elhárítását kell érteni alatta.

a technikait az elevenhez, az élőt az élettelenhez, a nyelvit a nem nyelvihez köti. Mindezt nevezhetnénk akár, kissé sarkítva, a mészölyi és az ökológiai szemlélet „módszertani" nulla fokának vagy közös nevezőjének. Felismerve szemléletében az ökológiai szemlélet egyik fontos előzményét, a dolgozat célkitűzése a „világ tágasságát középpontba helyező" világkép fő jellemzőinek rekonstruálása, és egy ezen jellemzőkből következő, reményeim szerint új intepretációkat is lehetővé tévő ökokritikai kontextus kidolgozása.

Ezen vállalkozás keretében Jean-Luc Nancy filozófiájának a segítségével értelmezem és helyezem kontextusba azt a következetes, noha sohasem teljesen kidolgozott ontológiai szemléletet, amelyet Mészöly az esszéiben fejt ki, és amelyeket kulcsfontosságúnak tartok a művei átfogó ökokritikai értelmezése érdekében. Az értekező prózája kapcsán az volt az értelmezői kérdésem, hogy az ott kifejtett gondolatok értelmezhetőek-e egy posztantropocentrikus, a nonhumán létezési módját átértelmező valóságképként, azaz mennyiben tekinthető Mészöly egy, a valóságérzékelésünket újraíró fordulat kivitelezőjeként? Mindenekelőtt tisztázni szeretném, miért pont az esszéket és azokon belül miért épp létértelmezési megállapításokat vizsgálom. Az esszék tanulmányozását azért tartom érdemesnek, mert úgy tűnik, azok a szépirodalmi szövegekkel egyenrangú, azokkal rendszert alkotó bölcseleti gyakorlatok, amelyek mentén „rekonstruálható egy olyan elméleti séma, amelyben Mészöly egy elméleti, fogalmi nyelvhez hasonlóan explikálja saját írói (sőt, ahogy látni fogjuk: prózaetikai) gyakorlatát, vissza-visszatérő fogalmakkal, amelyek összekapcsolhatók konkrét szépirodalmi szövegformálási eljárásokkal is. Ez az önreflexió természetesen csak kiindulópontja lehet értelmezéseinek, ugyanakkor kiindulópontként nagyon is revelatívnak tűnik".[4] Ehhez kapcsolhatjuk Thomka Beáta megállapítását, aki szerint „[a] fürkészés, kutatás, nyomozás, tettenérés lankadatlan kényszere a megfejtési, felfedezési törekvés része. A prózában ez a narráció lehetőségeivel, az esszékben a tudományok és filozófia ösztönzésével folyik. Sem a két formálásmódot, sem a gondolkodás és teremtés két módozatát, a tudományét, elméletét, illetve a fikcióét Mészöly nem érzi egymással szembenálló, egymástól idegen, hanem egymást támogató szellemi síkoknak."[5]

Ennek ellenére – legjobb tudomásom szerint – még nem tették meg az esszéket ökokritikai szempontú kutatás tárgyává, ez pedig egy olyan rés a Mészöly-recepcióban, amely indokolja a kutatást. Mészöly, sohasem egy egységes módszertant alkalmazva, de számtalan alkalommal tesz olyan létértelmezési

[4] Bagi Zsolt, „Megfelelés, hasonlítás, tettenérés", *Literatura* 49, sz. 1 (2023), 40.

[5] Thomka Beáta, *Mészöly Miklós* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 1995), 22.

igényű megállapításokat, amelyek véleményem szerint csak önkényesen függetleníthetőek a gondolkodásában az esztétikai és etikai elköteleződésektől, és ezt az álláspontomat Thomka idézett értelmezése is alátámasztja. Bagi Zsolt nyomán az esszékben megjelenő létértelmezéseket egy másfajta, az ökokritikai olvasatok sokaságának teret engedő valóságkép fogalmiságának kifejtéseként azonosítom. Egyetértek Bagival abban, hogy Mészölynél a kritika által jól körbejárt „prózapoétikai szervezettség minden szintjére kiterjedő egalitarizmus"[6] nem tulajdonítható az elbeszélői tudat működésének, nem idioszinkretikus szubjektivizmus, hanem egy alternatív realizmus kidolgozására tett kísérlet, amely nem akar megfelelni semmilyen, a dolgok mögött bárminemű mélyszerkezetet tételező elvárásrendszernek. A prózáját jellemző egyenrangúság Bagi értelmezésében a mélyszerkezeteket kibellentő inzultáló valóság közvetítése és megjelenítése: „a hierarchiát felszámoló egyenértékűség számomra se nem az elbeszélői tudat jellemzője, se nem egy figuratíve megragadható formális sajátosság, hanem a megjelenítés és a közvetítés egy módja". A világ mögött nincs rejtélyes irányító gépezet, nincs „természetes hierarchia", nincs megváltoztathatatlan rend, Mészöly kifejezését kölcsönvéve: a valóság „életszerűen demokratikus" (*Otthon és világ* 480). Ember és állat nem hierarchizálható. Bagihoz hasonlóan, Szolláth Dávid számára a kortárs, ökológiailag érzékeny olvasatok fényében „szinte konszenzuálisnak tűnik, hogy Mészölyre állat és ember *egyenrangúsítása* jellemző".[7] Innen nézve a vállalkozásom több tekintetben érintkezik Mészöly ökokritikai irányultságú recepciójával, de hangsúlyos pontokon el is tér tőle. Az esszék olvasásakor az ökokritikailag elkötelezett olvasó feladatát abban látom, hogy azokra a pontokra figyeljen, ahol a humán és a nonhumán elemek viszonya kibillenti az antropocentrikus gondolkodás hierarchikus rendjét; ahol elmozdulunk a hierarchikus meghatározottságokról való gondolkodástól a létezésről mint cselekedetetről, mint kitettségről, mint viszonyról való gondolkodás felé. Értelmezésem talán a következőben képes újat állítani a Mészöly-életmű körüli ökodiskurzusokban: ahogy Mészölytől idegen az általánosítás és az absztrakció, ugyanúgy idegen tőle, hogy az egyenrangúsítás jegyében nem ember és ember között bármiféle összemérhetőséget vagy felcserélhetőséget tételezzen; idegen tőle, hogy azt állítsa, hogy amiért nincs lényegi, szubsztanciális különbség a két fajta létező között, a kettő voltaképpen „lényegében ugyanaz".[8] Nem azt

[6] Bagi, „Megfelelés, hasonlítás, tettenérés", 44.

[7] Szolláth Dávid, „Hatalom, hierarchia és állatábrázolás Mészöly Miklós ötvenes–hatvanas évekbeli prózájában". *Somogy 54*, sz. 1 (2022), 5.

[8] Lásd: „Az állati ugyanis nem kívül van az emberin, hanem belül, afféle belső idegenként, és nem az emberi lényeget alkalmanként veszélyeztető, hanem eredendően meghatározó idegenként. Nincs

állítom, hogy ez a gondolkodásmód szükségképp téves, hanem hogy Mészölynél az abszolútum elutasításának az esszék fényében ettől inkább eltérő leágazásait vélem felfedezni. Tézisem röviden úgy foglalható össze, hogy ha nincs mélyszerkezet vagy abszolútum, akkor a humán és a nonhumán nem azért tekinthetők egyenrangúnak, mert felcserélhetők vagy összemérhetők, hanem éppen azért, mert nem azok: egyenrangúságuk a kölcsönös felcserélhetetlenségükben rejlik. Mészölynek a kritika által már jól körüljárt megszakításos mellérendelését a szinguláris elemek egymásmelletiségének a közvetítéseként értelmezem.

2 „A művészet lényege szerint se más, mint a tágasság iskolája"

A recepcióban már közismert megállapításnak számít, hogy Mészölyt nem a mimészisz-elvet követő ábrázolásmód, nem a hasonlítás érdekli, hanem a hasonlat, a homogenitás helyett a heterogenitás mellett foglal állást. A hasonlítás és a hasonlat közötti különbség ott húzódik, hogy míg az előbbi bízik az ábrázolás és az ábrázolt azonosságelvű megfeleltetésében, addig az utóbbi tisztában van e vállalkozás naivitásával és reménytelenségével, az azonosságelvű ábrázolás helyett kérdőre vonja az elbeszélés lineáris, hierarchizáló jellegét. *Fekete-fehér film, színes film* című esszéjében állítja szembe Mészöly a kettőt a legélesebben, ahol a fekete-fehér film a hasonlatnak, a színes film pedig a hasonlítással feleltethető meg, saját munkásságát – „utolsó mohikánként" – a fekete-fehér filmmel rokonítja. A színes film esetében

> [h]a a hasonlítás művészileg is hibátlanul meggyőző – mindenesetre nem a „lényegi valóság" maximumát kell csodálnunk benne, hanem a valóság maximálisan megtévesztő hamisítását [...]. Mégis, ilyenkor a legnagyobb a kísértés, hogy objektivitást emlegessünk […]. A megszólítással, a tárgyiasítással, a hasonlítás akarásával olyan „űr" kíván kitöltődni, amit a hasonlat eleve elfogad realitásnak; s amihez mérve, igazodva fejezi ki magát. És ez az összemérés a hasonlat. Nem az azonosság romantikája, hanem az áthidalhatatlanság világos érzékeltetése. Szkepszisében valósul meg a realizmus.
>
> (*A pille magánya* 275–276).

Mészöly világosan érzékelte e szakadékot, ennek ellenére mégis foglalkoztatta a realizmus kidolgozhatóságának problematikája,[9] noha világos, hogy

olyan külső nézőpont, ahonnan megnyugtató biztonsággal elkülöníthetnénk a kettőt egymástól. Mészöly a létezésnek arról a megrázó síkjáról beszél, ahol az ember és az állat: lényegében ugyanaz. És itt már használhatatlanokká válnak a hagyományosan humanista és morális szempontok, előítéletek." Bazsányi Sándor kézirata, idézi Szolláth Dávid, „Hatalom, hierarchia és állatábrázolás...", 6.

[9] Bagi, „Megfelelés, hasonlítás, tettenérés", 47–48.

azt nem a tükrözés elméletének totalitásigényében látta megvalósíthatónak (vö. *Műhelynaplók* 821). Bármennyire is kísérletező és heterogén életművel van dolgunk, az alternatív realizmuskép kidolgozására irányuló törekvés nem nevezhető átmeneti, egyszeri kísérletnek. Bagi Zsolt szerint „[a] prózai mű esetében Mészöly legáltalánosabb, azaz az életmű egészére érvényes módon két alapvető konvenció ellenében hozza létre közvetítési formáját: az elbeszélés és a hierarchikusan kitüntetett elbeszélő ellenében".[10] Azonban milyen csapásvonalak mentén gondolható el az elbeszéléssel és a konvencióval szembeni kísérlet? Ahogyan arra Bagi is rámutatott, Mészöly ezt egyik esszéjében, a zenében és a kvantumfizikában párhuzamosítható változások kapcsán fejtette ki a leghatározottabban. A tonális zene egyetlen hangot emel fel, a többit pedig alárendeli, míg az atonális zene ehhez képest az egyetlen hang abszolútumának felforgatása, a többhangúság megjelenése: „[a]z abszolút trónvesztésével az egykori tekintély végtelen sok egyes elemre, vonatkoztatási rendszerre oszlott szét. Ami bekövetkezett: jelentőségnövekedés az egyesekben. Vagy: felelősségnövekedés a közérzeti átélés szempontjából (...). Kitüntetett koordináta-rendszer hiányában magam is egy vagyok a sok kitüntetett között. Így viszont kötelezőbb a szabadság, sorsdöntőbb az elhatározás és választás" (*A tágasság iskolája* 44–45). Bármilyen „természetes rend", bármilyen mélyszerkezet gyanús Mészöly számára, a konvencionalitás kézenfekvő magyarázatai helyett a valóságot az ő szemében hitelesen leképező módszert, a mellérendelés eljárásmódját választja. Bár az életmű különböző pontjain ugyan más-más elemek kapnak hangsúlyt, de általában véve az életmű egységes abban, hogy az elemek egyenlőségének kell megszerveznie a prózai szöveget, nem pedig egy hierarchikus elrendeződésnek. Szolláth Dávid találó megfogalmazása szerint „a dolgoknak nem mélysége van, hanem sokasága".[11] Mészölynél a dolgok nem evidensek, nem „olyanok", mint amilyennek tűnnek nekünk. Ugyanakkor arról sincs szó, hogy az elbeszélői tudat a közömbös valóságra ráhúzná a megszakítottságot (ebben az esetben ugyanúgy egy egyirányú, antropomorfikus tartalom-megjelenítésről lenne szó), hanem arról, hogy a megszakítottság és az egyenrangú elemekre támaszkodó eljárásmód válasz a létezés milyenségére, a dolgok „megszólítására",[12] azok kimeríthetetlenségére, amely kihívást intéznek kézenfekvő keretrendszereinknek: „[m]eglehet: az utolsó szakadék ott van, hogy a világ nem tud olyannak látszani, amilyen; noha éppenséggel azáltal van, hogy látszik? Meglehet: a »látszani«

[10] Bagi, 45.

[11] Szolláth Dávid, *Mészöly Miklós* (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2020), 29.

[12] Bagi, „Megfelelés, hasonlítás, tettenérés", 44–45.

nemcsak a mi közmegegyezésünk, hogy a világ s a dolgok olyanok, amilyennek látszanak; hanem a lét kényszere is, hogy olyan legyen, amilyen nem?" (*Otthon és világ* 331). Ez nem pusztán episztemológiai álláspont, hanem ontológiai is, amennyiben a konvencionális hierarchizálások elutasítása és az egyenrangúság melleti kiállás nem pusztán az elbeszélői tudat megismerési határainak a belátásából fakad, hanem egyben a „lét kényszere is, hogy olyan legyen, amilyen nem". Mészöly műhelynaplóit és értekező prózáját olvasva úgy tűnik, nem pusztán nyelvkritikusként vagy a megismerés határait megkérdőjelező íróként érdemes rá tekinteni. Egyik esszéjében azt írja, hogy „többször megjelent előttem az az ideálkép, hogy mérhetetlenül realista legyek, de ferdítéssel. Vagyis többször elképzeltem egy szinte minden pontján mimikrivel ellátott képet, csakhogy az egész kép öt centit el volt ferdítve. Ebben a ferdítésben véltem felfedezni a saját kis játékteremet."[13] Ez a megbillent látószög, ez az öt centi ferdítés nem pusztán nyelv- és megismeréskritikus álláspont, hanem realista kísérlet, a valóság mibenlétéről alkotott vízió, világkép. Nem egyszerűen az ember ismeretelméleti képességeinek a tárgyalása, azoknak nyelvi meghatározottsága, hanem szélesebb értelemben vett ontológia, legalábbis annak az írmagja, amennyiben a megismerés és az ábrázolás lehetőségeinek a felvázolása elválaszthatatlan a világról alkotott felfogástól. Ez a világkép pedig úgy tűnik – különféle, a *Műhelynaplóiban* kifejtett gondolatokat figyelembe véve –, nem szubsztancialista, hanem relacionális. A szubsztancia (az „abszolút") determináló szervezőelvként lép fel a világmindenségben, és így neki köszönhetően a többi elem működése feltárható, kategorizálható vagy előre látható. Ehhez képest a kvantumfizika korabeli fejleményeinek fényében Mészöly eltávolodik a szubsztancialista vagy determinista állásponttól: számára a világ nem befejezett teremtés és az ember dolga nem csupán annyi, hogy leltárazza a teremtés mögött meghúzódó elemi-független törvényszerűségeket. A Heisenberg-féle határozatlansági elv nyomán arra a belátásra jut, hogy a megismerés nem lehet ártatlan folyamat, mint ahogy azt a klasszikus fizika feltételezte, hiszen a megfigyelés megváltoztatja a megfigyelt dolgot – a megfigyelésért árat kell fizetni: „[m]inden megfigyelés tehát meghatározhatatlan terjedelmű belenyúlás mind a megfigyelési eszközbe, mind a megfigyelt rendszerbe, s megszakítja a megelőző jelenségek oksági kapcsolatát a következőkkel [...], amely mint lényegileg nem automatikus történés összehasonlítható a mikrokozmoszban végbemenő teremtéssel vagy egy változással is, természetesen előre nem mondható és nem befolyásolható eredménnyel." (*Műhelynaplók* 142)

[13] Idézi Urbanik Tímea, *Prózazsilipek* (Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2022), 94.

Mint mondja, a „mibenlét nyugodtan kihúzható a szótárból" (Érintések 123), helyette a dolgok „milyenlétéről" kell gondolkodnunk. Tarthatatlanná válik az az álláspont, ami a világot a karteziánus szubjektum-objektum felosztásban kívánta megérteni: a szubjektumot és objektumot nem lehet véglegesen szétválasztani, azok nem egymástól független létezők, hanem kölcsönösen hatnak egymásra, milyenségüket a relacionalitásuk milyensége artikulálja. Mindebből levonható az a következtetés, hogy a létezők nem egy meghatározott hierarchia megvalósulásának a sorrendjét követik, hanem egyedi hatásaik „mellérendelő kombinatorikájában" (*A tágasság iskolája* 48) létesülnek. Az indeterminizmus következménye a létezők szinguláris mivolta, vagyis, hogy az alapként szolgáló abszolútum hiányában azok mindig egyedi módon hatnak egymásra. Ezek az egymásra hatások azonban nem előre kiszámíthatók; a végkimenetel – még ha új összefüggések és alakzatok megjelenését ígéri is – alapvetően bizonytalan marad. Szingularitás alatt tehát egyedi, egyszeri létezőt értek, amely épp azért lehet szinguláris, mert nem abszolútként, hanem mint önmaga zártságából kilépve, másokkal egyedi viszonyban létesül. E (szinguláris) relacionalitás egyben folyamatszerű, „kalandként" vagy „kockázatként" is megfogalmazható: „[d]e körbejárhatjuk a kérdést másképp is. Kockáztatok – vajon nem így vagyok a leginkább valóságos? Gondolhatom, hogy a kockázat maga a valóság, a valóság természete? S mint ilyen, a változás lényege? […] Fogalmazhatok úgy, hogy sosem a »valós valóságban« vagyunk (mint a valós számok a matematika világán belül), hanem mindig betoppanóban és máris távozóban (mintegy az imaginárius szám pozíciójában)? Mindig egy »imagináriusan valós« résben?" (*A tágasság iskolája* 250).

A fenti idézet nyomán az is megállapítható, hogy egy létezés nem egy eleve adott mélyszerkezet kifejeződése, hanem az állandó keletkezés, a szakadatlan differenciálódás folyamata. Nincs állapot; mindig az útközbeniség köztességében vagy „résében" találjuk magunkat:

> *Tárgyat* kell választanunk. A pauszpapír alá tett mozzanatok körberajzolása megtévesztő híradás a mozzanatok közötti résről. Talán inkább a mozzanatokban meglelni a rést: valójában azokban vannak, felmérhetetlen kiterjedéssel. *Sőt, meglehet, hogy mozzanatok közötti rés nincs is, mert amit annak vélünk, az a legfontosabb mozzanat*. Felejtsük el a rés „kibúvóját", s beszéljünk inkább a mozzanat önfeledt létezéséről, minden külső hívást, maga-felajánkozást elutasító „jelenléttelen-jelenlétéről" – ahol és amiben a tárgy a legteljesebben válik tárggyá, *réstelen réssé*.
>
> (*A tágasság iskolája* 250. Kiemelések tőlem – J. T.)

Értelmezésemben a „rés" nem két eleve meglévő létező közötti tagolatlan hiányként értendő, hanem éppen a kettejük közötti különbségtétel *megképződésének* eseményeként (vagy helyeként), egyedi létük kölcsönös differenciálódásának folyamataként, ahogy azok a létezésbe való betoppanásuk pillanatában máris távoznak – ez akkor, ha elfogadjuk, hogy a rés a voltaképpeni „legfontosabb mozzanat." Nagyon érdekes meghatározását kapjuk így a relacionalitásnak: jelesül azt, hogy az elválasztás és a viszony nem ellentétek, hanem egymást feltételezik, egymást alkotják meg. Vagyis nem lehet a rést „betömni" vagy feloldani: ha a viszony létesülés, akkor mindig a létezők differenciálódásának a létesülése, a köztük levő különbség megképződése. Nincs a létezők közötti „rés" (mint hozzájuk képest másodlagos külsőlegesség), csak a rés van mint *ezen* állandó létesülés – elvégre olvashattuk, hogy „a létezés csak lehetőségben képes egzisztálni", vagyis abban, hogy valami mindig feltartóztathatatlanul *mássá* válik. Ezen (állandóan létesülő) különbség miatt egy dolog nem tárhatja fel magát „teljes egészében" a vizsgálódó megfigyelői tekintet számára, és nem is oldódik fel a mással való viszonyban, hiszen akkor már nem beszélhetnénk a dolog kimeríthetetlenségről, a kettejük között fennálló résről. A dolog egyszerisége és kimeríthetetlensége a „rés" megnyilvánulása – hiszen két dolog sosem lehet egyszerre *ugyanott* és egy dolog sosem marad *ugyanaz*. *A „résről"* című töredék fényében a létezők relacionalitása alatt Mészölynél aligha monizmust, hanem egyenrangú elemek horizontális egymásmelletiséget kell értenünk. Ebben az egymásmelletiségben minden elem szingulárisként létesül, mivel nem egy abszolútum kifejeződéseiként határozhatók meg, hanem az elemek egymásmelletiségükből fakadó kölcsönös differenciálódását, határaik koartikulációját. Mészöly számára úgy tűnik, nem élvez elsőbbséget sem a szingularitás és sem a pluralitás, sem az egyedi-egyszeri, sem a sokaság, mivel ezek feltételezik egymást, együtt fedik fel egymást, együtt jelennek meg – egymásmellettiségükben az együttlétezés terét tárják fel. Mindennek fontos következménye, hogy a létezés nem egy eleve adott időben vagy térben megy végbe, hanem maguk az elemek artikulálják a téridőt. Jean-Luc Nancy szerint sincs előtt vagy után: az idő a létesülés, „a feltűnés és eltűnés, a jelenbe jövés-menés".[14] Nancy a nehézkedés fogalma alatt szintén a létezők egymás melletti együttlétezését (*partes extra partes*), az eleve adott mibenlét megkerülését, következésképp a „tárt elhatároltság"[15] által lehetővé tett differenciálódás létesülését érti:

[14] Nancy, Jean-Luc, *Corpus* (Budapest: Kijárat Kiadó), 85.

[15] Mészölyi fogalom: „Hogy mennyire látszatönállóság a magány, korunk neurózisai mutatják. S szinte nem is birkózunk mással, mint a *tárt elhatároltság* szellemi-lelki megteremtésével, a tártság és elhatároltság olyan összehangolásával, ami optimális közösségi harmóniát teremt." Mészöly Miklós, *A tágasság iskolája*, 14.

> A nehézkedések osztják el a kiterjedést, az extenziók és intenziók szerint. A kiterjedés a nehézkedések játéka: *partes extra partes* (Descartes hibája az volt, hogy az extrát üresnek és tagolatlannak gondolta, miközben az éppen a különbségek képződésének helye, a „korporáció" helye, a nehézkedés eseménye, következésképpen a világi közös). Az érintkezés, a minden szubjektumot megelőző tapintás, ez a „súlyozás" az, aminek nincs helye semmilyen „alatt"-ban – következésképpen semmilyen „előttben" sem.
>
> (*Corpus* 69–70.)

Mészöly feloldódás nélküli keveredésről, behatolás nélküli átjárásról gondolkodott. Ezen álláspontját egyik esszéjében, *Az ezek és az ők szemantikája* című írásában fejtette ki bővebben. Mészöly a névmások jelentésmezejét értelmezve első mozzanatként azt leplezi le, hogy a *mi* névmás egyfajta „megsokszorozott én-t" jelent, ahol a többes szám első személy képviseli az első szám első személyt. Vagyis feltételez a *mi*-t alkotó tagok között egy közös tulajdonságot, szubsztanciát, identitást, mely ugyanakkor csak akkor képződhet meg, ha kirekeszti magából az *ezek*et, az őket („az *ezek* az ők, akik nem mi vagyunk"). Továbbá, Mészöly szerint ez a kirekesztés csak akkor mehet végbe, hogy ha a mindenkori alany „hatályon kívül helyez egy objektív *mi*-t", a nemcsak az ugyanolyannal, hanem a másikkal való együttlétezés egyszerű tényét (*A pille magánya* 81). Értelemszerűen az így megalkotott *mi* szemantikáját a hatalmi manipuláció működésének tulajdonítja, az általuk véghezvitt kodifikációs művelet sikerének, ami már nem éri tetten a másikkal való együttlétezés milyenlétét: „Utóbbi pedig már nem is rítus lenne, személyragos rend (amit az én, te, ő, mi, ti, ők jelölnek, s egyúttal hierarchizálnak is), hanem személyrag nélküli felismerése és megjelölhetősége a másiknak" (*A pille magánya* 81). Mészöly tehát egy másfajta viszonyt, egy rítusnélküliséget keres annak érdekében, hogy a másikkal „egyszerre, együtt mesélődjünk el". Mészöly azt a mellérendelést tartja kívánatosnak, ami nem hierarchizál, de nem is bukik vissza egy amorf egységbe, elvégre mindkét esetben vagy „ráfogásról" vagy „az én fegyverletételéről" lenne szó, két olyan lehetőségről, amelyet mindenképp kerülni akart. Van az én-nek, az elemeknek egy egyszerisége, egy „ontológiai magánya", amelyen Mészöly nem az elemek egymástól teljesen független, végleges izoláltságát érti, hanem az én és az ők egymást konstituáló, de egyszersmind egymástól elválasztott kettős viszonyát tárja fel, kijelentvén, hogy „az én akkor sincs egyedül, ha egyedül van; és akkor is egyedül van, ha nincs egyedül" (*A pille magánya* 83). Az így megsejthető valóságfelfogás a mellérendeléssel kívánja meghaladni az én-ők, a rész-egész, a partikuláritás-totalitás szembeállítását,

amivel egyszersmind az egymásmelletiség ontologikus elgondolásának is teret enged. Az elemek nem abszolút módon függetlenek és nem is oldódnak fel egy nagy monista viszonylagosságban, hanem egymásmelletiségükben ismerhetőek fel, következésképp egymásnak kitettek a maguk végességében és tárt elhatároltságában.

3 Irodalomjegyzék

3.1 Primer irodalom

Mészöly Miklós, *A pille magánya.* Pécs: Jelenkor, 2006.

Mészöly Miklós, *A tágasság iskolája*. Budapest: Szépirodalmi, 1993.

Mészöly Miklós, Érintések. Pécs / Pozsony: Jelenkor / Kalligram, 2000.

Mészöly Miklós, *Otthon és világ*. Pozsony, Kalligram, 1994.

Mészöly Miklós. *Műhelynaplók*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2007.

3.2 Szekunder irodalom

Bagi Zsolt. „Megfelelés, hasonlítás, tettenérés", *Literatura 49*, sz 1 (2023), 40–50.

Fogarassy Miklós. „kutyafül, madárszem", *Ex-Symposion*, 13–14 sz. (1995), https://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=kutyaful-madarszemrnrnmeszoly-miklos-termeszetszemleleter245lrn_687 (elérés: 2024. 06. 05).

Nancy, Jean-Luc. *Corpus*. Budapest: Kijárat Kiadó, 2013.

Szolláth Dávid. „Hatalom, hierarchia és állatábrázolás Mészöly Miklós ötvenes–hatvanas évekbeli prózájában", *Somogy 54*, sz. 1 (2022), 5–15.

Szolláth Dávid. *Mészöly Miklós*. Budapest: Jelenkor Kiadó, 2020.

Thomka Beáta. *Mészöly Miklós*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 1995.

Urbanik Tímea. *Prózazsilipek*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2022.

Ikermotívum a drámatörténetben: Az ál-ikerség Oscar Wilde *Bunbury*-jében

Forgács Katalin[1]

1 Bevezetés

A drámatörténetben az ikermotívum gyakran előforduló téma, Plautustól Shakespeare-en és Wilde-on át Caryl Churchillig minden korban elkészül a társadalmi berendezkedésnek megfelelő dráma, amely az ikerségen át próbál korabeli problémákra reflektálni. Ez a cikk az ikerség problémájának rövid bevezetése után Oscar Wilde *Bunbury*-jét helyezi a középpontba, amelyben az ál-ikerség jelenléte figyelhető meg.

Az ikrekkel kapcsolatos motívumrendszer több problémát vet fel, amelyek közül több is valamivel való szembenállást mutat be. Az első legfontosabb a társadalom és az egyén (egypetéjű ikrek) szembenállása, amelynek két különálló ága van. Az egyikben a társadalom pozitívan áll a két test, egy lélek megjelenéséhez, a másikban a társadalom kiveti magából a családot (főként az anyát és a gyerekeket), az ikreket gyakran megölik, esetenként csak a másodszülöttet, de előfordul, hogy mindkettőt.[2]

A második a két testvér egymással való szemben állása – eldönthető-e, hogy ki az elsőszülött, biztosan az a gyermek fogant meg először, aki először megszületett –, illetve az utolsó szembenállás az egyénen belül fogalmazódik meg mint identitásbeli kérdés: ki vagyok én, ha ő pont ugyanúgy néz ki, mint én? Mennyit érek, ha van valaki, aki pontosan olyan, mint én magam?

Az ikrekkel és fogantatásukkal nagyon sok tudományág foglalkozik. Elméletben René Girard a mimetikus vágy fogalmában (mimetikus elmélet)[3] ragadta meg az ikrek szembenállásának problémáját: az általa felállított

---

[1] Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem – Témavezető: Pikli Natália

[2] Métneki Júlia, „Az ikerhiedelmek gyökerei, legendák és mítoszok", *Magyar Tudomány* 180, sz. 8 (2019), 1113–1114 http://real-j.mtak.hu/14851/8/2019_08.pdf (elérés 2024. augusztus 16.).

[3] Tóth-Lipták Péter, „Tükröm, tükröm, mondd meg nékem! René Girard mimetikus vágy elmélete", *Korunk* 35, sz. 12 (2024), 102-110 https://www.epa.hu/00400/00458/00721/pdf/EPA00458_korunk_2024_12_102-110.pdf (elérés 2025 október 17.).

elméletben a mimetikus vágy vagy utánzó vágy arra a mechanizmusra épül, hogy az ember az utánzást mint tanulási folyamatot használja. Ebből kiindulva az ikrek megtanulhatják egymás szokásait, amivel egymást teljesen észrevétlenül helyettesíthetik. Mivel gyakran ugyanarra vágynak, ennek a folyamatnak részeként egymás riválisává válnak törekedve arra, hogy a vágy tárgyát megszerezzék maguknak, elvéve a másiktól.[4] A biológia és az orvostudomány foglalkozik az ikrek születésének esélyeivel, okaival, kutatja a genetikai hasonlóságaikat és különbségeiket.[5]

Ha antropológiai szempontból vizsgáljuk meg ezt a kérdést, akkor nagyon széles témaspektrumban láthatunk összefüggéseket és kaphatunk válaszokat. Az őskortól kezdve fokozott érdeklődéssel fogadják a különböző társadalmak az ikrek születését, hiszen többségében az ember egyszerre egy utódot szül meg, ritka az, amikor egy terhességen belül kettő gyermek is a világra jön. Ezen felül még érdekesebb, hogy az egypetéjű (azonos nemű) ikreknek a genetikai kódja szinte teljesen megegyezik. Ez egyfajta paradoxon. Mások lesznek attól, hogy tulajdonképpen teljesen azonosak.[6]

Éppen ezért a dolgozatom egyik alpontjában sokkal nagyobb figyelmet szentelek majd az ikrek aspektusának. Azt mindenképpen fontos kiemelni, hogy az ikrekkel kapcsolatos problémák akkor válnak komplexszé, amikor egypetéjű ikrekről van szó, kiemelten a férfi ikrekről, hiszen a patriarchális társadalomban a férfiak primogenitúrája elsődleges kérdés egy családon belül. A női egypetéjű ikrek kérdése ezzel szemben nem elsődleges kérdés egy család számára, hiszen az adott korban a nők előnyös házasság révén juthattak jobb társadalmi helyzetbe. A kutatásomban ezt a férfi ikerpárokat érintő kérdéskört igyekszem minél több szempontból körbejárni, de ehhez szükséges az alapvető fogalmak bevezetése.

2 Ikrek

Kik is az ikrek? Orvosi szempontból vizsgálva, azokat a gyermekeket nevezzük ikreknek, akiknek az édesanyja egyszerre két vagy több utódot hozott a világra.[7] Pontosan ez az, ami miatt hatalmas érdeklődés övezi őket a kezdetektől.

---

[4] René Girard, *Mi rejtve volt a teremtésétől fogva* (Budapest-Szeged: L'Harmattan, 2015), 287–302.

[5] Métneki Júlia, „Az ikrek biológiája, embriológiája, ikertípusok" (Budapest: Ikerkutatás, epigenetika és radiogenomika, 2016) http://www.twins.hu/dokumentumok/1_drmetneki_az_ikrek_biologiaja_embriologiaja_ikertipusok.pdf (elérés 2024. augusztus 14.)

[6] Métneki, 3.

[7] Malán Mihály, *Ikrek és ikerkutatás* (Budapest: Gondolat, 1962), 5.

Az ikerség irodalmi aspektusát figyelembe véve, van több dolog, ami miatt érdekes kutatási téma. Például két azonos kinézetű test egy történeten vagy szituáción belül két teljes különböző jövőképet ábrázolhat. Ebből következhet, hogy rögtön egyszerre látjuk egy helyzet rossz és jó oldalát. Például a „jó" felelősségteljes és fontos munkát végző idősebb ikertestvérnek van egy fiatalabb, kevésbé sikeres ikre, aki a család „rossza" a saját pénzpazarló viselkedésével. Ezt a gondolatot folytatva, ha az azonos kinézetet vizsgáljuk, akkor látjuk, hogy egy testhez több családi állapot és társadalmi helyzet is tartozhat. Emellett a szerencse és balszerencse váltakozását is megjeleníti: például, ha valaki megtalálja az elveszett idősebb gyermeket, épp egy gyermektelen gazdag kereskedő, aki biztosítja neki a megfelelő életmódot és jogokat – ehhez hasonlót látunk Shakespeare-nél is a *Tévedések vígjáték*ában (1592)[8] az egyik iker, Efezoszi Antipholus esetében, akit elveszett, árva gyermekként hoz a városba egy herceg, majd a város uralkodója támogatja őt végig. Ugyanakkor ezekben az esetekben újra előkerül az elsőszülöttség kérdése, amikor a testvérek végül összetalálkoznak, hiszen mivel az elsőszülött eltűnt, a család a második szülöttet kezelte elsőszülöttként.

A bevezetőben említett identitáskérdések mellett még érdekes lehet az ikrek és a világ kapcsolata. Van-e bárkinek tudomása arról, hogy ketten vannak? Ha esetleg tudja is valaki, hogy ikrekről van szó, felismeri-e kettejük közül azt, akit ismer? Magában rejti az azonos kinézetű ikerség a társadalommal kapcsolatos veszélyeket is, hiszen könnyen összetéveszthetik őket, illetve, ha tudomásuk van arról, hogy van egy ikrük, akkor a saját kinézetükkel is csalhatnak, hogy valamilyen előnyhöz jussanak.

2.1 Az ikrek mitológiája

Az ikreket már egészen az őskortól kezdve kitüntetett figyelemmel kísérték, meglehet, nem minden kornak volt jellemzője az irántuk érzett csodálat. De hogyan születhetett meg két gyermek? Ki az édesapjuk? Ez a kérdés régóta foglalkoztatja a népcsoportokat, és az ikerszülés hátterében az ő vélekedésük alapján a kettős apaság áll. Úgy vélték, hogy egy apának csak egy gyermeke lehetett, ezért ikerszületés esetén az asszonynak hűtlennek kellett lennie, a második gyermek édesapja egy másik férfi, de lehetett az természetfeletti lény is. Több ókori legendában is előfordul a kettős apaság, több isten is szerepel mint természetfeletti, nemző apa, leggyakrabban Zeusz, a görög főisten.

[8] William Shakespeare, „Tévedések vígjátéka", in *William Shakespeare összes drámái*, szerk. Székely Magda, ford. Szász Imre (Budapest: Magyar Helikon, 1972), 7–57.

Lédát hattyúalakban ejtette teherbe, aki ikertojásokat szült: az egyikből kelt ki Pollux és Heléné, az isten gyermekei, a másikból pedig Kasztór és Klütaimnésztra, Léda férjének, Tündareósznak a gyermekei. Ahogy Plautus egyik ikermotívummal dolgozó darabjában, az *Amphitruó*ban[9] is olvasható, Alkménétől is született gyermeke: Héraklész, akinek az ikertestvére Iphiklész, a mükénei király, Amphitrüon az apja. Antiopé ikerfiai is Zeusz gyermekei: Zétosz és Amphión, földi apjuk belehalt a szégyenbe. Létó gyermekeit: Apollónt és Artemiszt is Zeusz nemzette.[10]

2.2 Ikrek a mitológiában

Az ikrek mind az irodalomban, mind az egyéb művészeti ágakban jelen vannak. Ezeknek nagy része mondabeli vagy bibliai ikreket ábrázol. A 16. századi festészetben már elkezdtek megjelenni az „ismeretlen" ikrek is. Jakob Gerritsz Cuyp készített festményt az ikrekről, Sebastian Brandt röpiratán homlokuknál összenőtt ikreket láthatunk, sőt még Albrecth Dürernek is van egy rajza, amelyen alsótestüknél összenőtt ikrek láthatóak.[11]

Mind a bibliai, mind az ókori görög és római mitológiai ikertörténetek sok hasonlóságot mutatnak. Egyik fő elemük az ikrek rivalizálása, ami akár már a születésük előtt megnyilvánul. Ettől függött sok esetben az öröklési jog és a család fennmaradása. Bibliai történetek is olvashatóak az elsőszülöttségi jog eltulajdonításáról Ézsau és Jákob kapcsán.[12] De hasonló történetek akadnak a perzsa legendák és a görög mítoszok között is. Mégsem egységes minden nép esetében, hogy melyik gyerek az idősebb. A korabeli európai jogrendszertől kezdve a mai napig Európában az elsőszülöttet tekintik idősebbnek. Néhány törzs úgy véli, hogy az első szülött csak körülnézni jön ki a világra, hogy bejelentse az idősebb testvér érkezését. Más népeknél az idősebb azért maradt hátra, hogy tudassa a felsőbbrendűségét. „Japánban napjainkban is a másodiknak világra jött ikret tartják idősebbnek. Az ellentmondásosnak tűnő jelenség ahhoz hasonlítható, mint amikor két ember felszáll a buszra: aki elsőnek lépett fel, beljebb kerül, és utolsónak tudja elhagyni a buszt."[13]

---

[9] Titus Maccius Plautus, „Amphitruo", in *Titus Maccius Plautus vígjátékai: 1.,* ford. Devecseri Gábor (Budapest, Magyar Helikon, 1977), 1–76.

[10] Métneki, „Az ikerhiedelmek gyökerei…", 1120.

[11] Malán, *Ikrek és ikerkutatás,* 7–8.

[12] Károli Gáspár, *Biblia*, Online Biblia https://biblia.hit.hu/bible/karoli/GEN/25#25 (elérés 2025. október 17).

[13] Métneki, „*Az ikerhiedelmek gyökerei…*", 1120.

A testvérek jelleme között teljes az eltérés: az egyik testvér mindig jó, a másik mindig gonosz: egy otthonülő és egy világkalandor. A közöttük lévő interakció legtöbbször veszekedés, gyűlölködés, rivalizálás, és sokszor halálos ellenségei is lesznek egymásnak. A Biblia legnevezetesebb ikerpárja Jákob és Ézsau. Mind külsőleg, mind belsőleg teljesen különböztek egymástól: az idősebb Ézsau szőrös és vadászatot kedvelő, gonosz ember volt, ezzel szemben Jákob, a fiatalabb egy kedves, otthonülő, szelídebb. A Bibliai történetek szerint a rivalizálásuk már a méhen belül elkezdődött, és felnőttként is állandóan viszálykodtak egymással. Jákob először csellel rávette a bátyját, hogy mondjon le az elsőszülöttségi jogáról, majd az idősebb ruháiban ment az apjához, aki megáldotta. Ezek után elmenekült otthonról, mert félt a testvére haragjától.[14] Ehhez hasonlót látunk például Wilde-nál, ahol szintén jelen van az ál-iker és a főhős, de ruhacsere helyett ebben az esetben névcseréről van szó.

2.3 Ikrek csoportosítása

A teljes kutatási az ikrekkel kapcsolatban széleskörű anyagot igyekszik megvizsgálni. Ennek a körnek a szűkítésére kiválasztottam drámákat, amelyek az általam ismert kultúrkörbe tartoznak. Ezen kívül kritérium volt, hogy a teljes szöveganyaghoz hozzáférjek magyar nyelven. A különböző csoportosítások is ezek alapján készültek főként azért, mert egyes drámákban nagyon nagy hangsúlyt kap a sajátos nyelvi humor. A kiválasztott drámák alapján két külön csoportba osztottam az ikreket: valódi és ál-ikrek. Egy ehhez hasonló kettéválasztást Malán Mihály is használ az ikerkutatással kapcsolatos könyvében, de az ő definíciói különböznek az általam használtaktól, és az orvosi szempontból fontos részekre koncentrál.[15]

A valódi ikrek olyan ikerpár két tagja, akik egyazon terhességből származnak, de nem minden esetben egyetlen apa általi fogantatásból. Előfordulnak esetek, amikor az ikerpárnak két külön férfi a nemzője. Ezen a csoporton belül megkülönböztetünk egynemű, illetve kétnemű ikreket. A drámák közül az egynemű valódi ikerpár csoportjába tartozik: Titus Maccius Plautus két vígjátéka, az *Amphitruo*[16] (~ Kr. u. 2. század), az *Ikrek*[17] (~ Kr. u. 2. század)

[14] Métneki, 1120.

[15] Malán, *Ikrek és ikerkutatás*, 8–9.

[16] Plautus, „Amphitruo", 1–76.

[17] Titus Maccius Plautus, „Ikrek", in *Titus Maccius Plautus vígjátékai: 1.,* ford. Devecseri Gábor (Budapest, Magyar Helikon, 1977) 395–478.

és William Shakespeare-től a *Tévedések vígjátéka*[18] (1592). A kétnemű valódi ikerpárokat megjelenítő csoportba tartozik: William Shakespeare egy másik vígjátéka, a *Vízkereszt, vagy amit akartok*[19] (1601). Ezzel szemben az ál-ikrek testvérek azok, akik egy közös alteregót használnak, hogy valamilyen előnyhöz jussanak (egymástól független előnyökhöz), illetve a klónozott másolatok és azok eredetije. A drámák közül az ál-ikrek csoportjába tartozik: Oscar Wilde-tól a *Bunbury, avagy jó, ha Szilárd az ember* (1895)[20], illetve Caryl Churchill egyik kortárs műve, a *Sokan* (2002)[21].

2.3.1 Bunbury, avagy jó, ha Szilárd az ember

Jelen tanulmány nagyobb figyelmet szentel az ál-ikerség témakörének, hiszen az ehhez kiválasztott dráma tartalmaz olyan fordulatokat, amelyek egyáltalán nem érvényesülnek vagy nem olyan látványosak a többi drámában. Mielőtt azonban rátérünk az ál-ikerségre, kicsit beszélnünk kell a mű fordításáról is. Több kiadás is készült Oscar Wilde darabjához, magyar nyelven mégsem mindegy, melyiket vesszük alapul. A könyvformában kiadott változatokat mindkét esetben Mikes Lajos fordította (színházban léteznek más fordítások, esetleg átdolgozások is belőle) 1907-ben, ám eltér a 2012-es DigiBook-os és a 2001-es Szukits-os kiadás. A korábban megjelent változatban nem „Szilárd"-ként fordították a főhős alteregójának nevét, emiatt az „Ernest" névvel nem kerülnek elő azok a szóviccek, amelyek emlékezetessé teszik a történetet, és amelyek az eredeti angol változatban[22] Ernest (Worthing) és a melléknév „earnest" ('komolyság, erény') szóval létrejönnek.

Oscar Wilde komédiájának hőse két fiatalember, az egyik vidékről jár Londonba udvarolni, a másik pedig a házasság intézménye ellen alkotott komoly kritikája után Londonból vidékre utazva találja meg a szerelmet. Mindketten ugyanazzal a névvel jegyzik el kedvesüket dacára annak, hogy egyiküket sem így hívják. A félreértésnek ez az oka. Mivel Janinak a felvett név az egyetlen, ami vonzóvá teheti a kiszemelt hölgy számára (hiányzik, hogy érzelmileg és anyagilag biztos talajon álljon, és még a származása se

[18] Shakespeare, „Tévedések vígjátéka", 7–57.

[19] William Shakespeare, „Vízkereszt, vagy amit akartok", in *William Shakespeare összes drámái*, szerk. Székely Magda, ford. Radnóti Miklós és Rónay György (Budapest: Magyar Helikon, 1972), 563–633.

[20] Oscar Wilde, *Bunbury*, ford. Mikes Lajos (Gyula: Digi-Book Magyarország, 2012), 1–63.

[21] Caryl Churchill, „Sokan", in *Caryl Churchill: drámák,* szerk. Enyedi Éva és Upor László, ford. Upor László (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2007), 337–372.

[22] Oscar Wilde, *The Importance of being Earnest* (Washington: CreateSpace, 2015).

makulátlan – nem tudja sem azt, hogy kik a szülei, sem azt, hogy milyen családból származik), meg akar keresztelkedni, de a vidéki találkozások mást is tartogatnak, nem csak az édesanya ellenkezését a frigy ellen.

Ahogy Algernon is megjegyzi a drámában: „Mindig azt mondtad, hogy Szilárd a neved. Mindig Szilárdnak mutattalak be. A Szilárd névre hallgatsz, olyannak is látszol, mintha Szilárd volnál. Soha életemben nem láttam nálad szilárdabb vágású teremtést. Tisztára képtelenség, hogy azt állítod, hogy nem vagy Szilárd. Hiszen Szilárd van a névjegyeiden is."[23] Ebben a jelenetben látható, hogy az ismert tudás, a látszat kerül szembe azzal, hogy más a valóság, vannak egyéb kötelességei is az egyénnek (például egy gyámleány nevelése), mint amit a városi közösség megszokott, amely közösség amúgy is kissé lenézően tekint a vidéki életre, kissé ellenszenvesen viseltetik azok iránt, akiknek vannak falusi kötődései. Nem Algernon az egyetlen, aki egyszerre emlegeti fel Szilárd nevét és jellemét, hanem Gwendoline is egy apró nyelvi humorral fogadja el Jani házassági ajánlatát. „De, hogy minden elképzelhető csalódástól megkíméljem, Worthing úr, méltányosnak tartom, nyiltan megmondani önnek, előre, hogy szilárd elhatározásom nőül menni önhöz."[24] Több dolog figyelhető meg a darabban, de az összesnek fontos részlete az, hogy Szilárd nevű lesz a férj, akihez a kisasszonyok nőül kívánnak menni. Ez a vágy az, amely találkozva a valósággal kissé megrendül, mivel egyik férfinak sem ez a neve, de az igazság feltárásánál (Worthing úr az apja után kapta a nevét, akit Szilárdnak hívtak) mégis részben megoldódik a vágy és a valóság ellenállása, Gwendoline Szilárdhoz mehet nőül. A darab társadalmában elkezdődött a változás, amely elősegíti, hogy a ranggal járó elrendezett házasságokat egyre inkább megkerüljék a szerelmi házasságok, amelybe egyre nagyobb beleszólása lesz a nőknek is, így az ő döntési jogaik is erősödnek.

Saját fordításában Hevesi Sándor a Győző, illetve Viktor névvel igyekezett érzékeltetni 1922-ben, hogy milyennek kell lennie a férfinak, de készült 1924-ben egy fordítás Karinthy Frigyes tollából is[25], de ő meghagyta az eredeti változatban is használt Ernest nevet[26] Nádasdy Ádám is a Szilárd nevet használta 2002-ben Mikeshez hasonlóan, de ő az új, pontosabb fordítást és a régi,

[23] Wilde, *Bunbury*, 10.

[24] Wilde, 17.

[25] Szinhaz.hu, „Oscar Wilde: Bunbury", *szinhaz.hu*, 2008 https://szinhaz.hu/2008/02/22/oscar_wilde_bunbury_750 (elérés 2024. augusztus 16.).

[26] Kállai Katalin, „Beszélgessünk Wilde-dal!", *Criticai Lapok,* 2008 https://criticailapok.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=33166 (elérés 2025. október 17.).

közismert változatot együtt használja.[27] Nádasdy fordítása csak a színházon belül létezik szövegkönyv formájában, ezért az egyetlen biztos pont ezzel kapcsolatban annak, aki nem látta az előadást, az előadás színlapja.[28] Az említett darab műfaja manírvígjáték, amelynek érdekessége, hogy a társadalmi vígjáték elemeit keveri a szatíráéval, ezáltal egy öngúnyoló darabot létrehozva. Alapötletét mégsem az angol arisztokrácia élete és mindennapjai szolgáltatják, hanem az ezeket karikírozó drámai művek.[29] A *Bunbury* tartalmaz személyes eseményeket, epizódokat is a szerző életéből: Wilde-nak volt egy féltestvére, aki szakmailag kevéssé vált sikeressé, és züllött életet élt. A történetben pedig a züllött testvér, Szilárd/Ernest hirtelen Párizsban életét veszti, ahol a szerző is nyugodni szeretne. Ezen felül gyermekkorukban Willie-t és Oscar Wilde-ot is megkeresztelték másodszor, ami a darab elég hangsúlyos motívuma.[30]

2.3.2 Ál-ikerség

Az ál-ikerség egy adott személy altegerója, olyan szerepfelvétel, amelyet tudatalatt vetetnek fel vele (pl. *Sokan*), vagy amelyet megadott információk birtokában szabhatunk magunkra és használjuk, hogy bizonyos előnyökhöz jussunk (pl. *Bunbury*). Akadnak hasonlóságok a kiválasztott drámák között, amelyek részben vagy teljes egészében történnek meg, akár egy utazás formájában, akár egy titok elárulásaként. Az alábbiakban azokat az eseteket vizsgálom meg, amelyeknek köze van a történetbeli ál-ikerséghez. Elsődlegesen mindkét férfiról elmondható, hogy kettős életet él. Worthing Szilárd (avagy János) vidéken Jani bácsi a gyámleánya előtt, de a városban egy Szilárd nevű békebíró, aki amikor csak tud, a züllött testvérére hivatkozva leutazik vidékre, és ugyanezen testvérre hivatkozva tér vissza a városba udvarolni. Algernon Moncrieff (aki fiatalabb, mint János), egy nemesi család egyetlen gyermeke, aki kortársaihoz hasonlóan semmittevéssel és pénzpazarlással tölti az idejét. Gyorsan elunja magát a szokásos családi rendezvényeken, ezért egy Bunbury nevű beteg barátjára hivatkozva, amilyen gyakran csak tud, leutazik vidékre szórakozni. Ennek a kettős életnek lesz a köztes pontja a közös „Szilárdságuk". Ez a közös pont nemcsak a darabban, de az író életében is megjelenik ugyanolyan módon: miután a londoni

[27] N. Tóth Zsuzsanna, „Címek szövevénye", *Fordítástudomány* 8, sz. 2 (2006), 39–45 https://real-j.mtak.hu/16502/6/EPA04125_fordtastudomany_2006_2.pdf (elérés 2024. augusztus 16.).

[28] Velkei Tamás, „Mámor vajas kenyérrel: Bunbury", *Kultissimo*, 2008 https://szinhaztortenet.hu/record/-/record/display/manifestation/OSZMI403418/d76f770d-1a9e-4ce6-9fe4-42f50e31eae1/solr/0/24/1/85/score/DESC (elérés 2025. október 17.).

[29] Török András, *Oscar Wilde világa* (Budapest: Európa, 1989), 218–224.

[30] William Viney, *Ikrek – A mítoszoktól a tudományi* (Budapest: Kossuth, 2022) 25–30.

tárgyalása rossz véget ért, a száműzetés alatt már egy Sebastian Melmoth nevű férfi nevére szóló névjegykártyával bolyong Európában, miután teljesen hátat fordított Angliának.[31] Erre látunk példát a darabban is, amikor Algernon Jani Szilárd névre szóló névjegykártyájával mutatkozik be Czeczilinek első találkozásukkor. „Czeczil (átveszi a névjegyet). »Worthing Szilárd. The Albany W. B. 4)« Jani bácsi öccse! Megmondta neki, hogy Worthing úr Londonban van? (Az asztal elé jön)"[32] A két férfi közös „Szilárdsága" nem jöhetne létre a névjegykártya nélkül, amely Szilárd nevére szól, és mindkét férfi rendelkezik vele. Az, hogy mindkét férfinak van (legalább) egy példánya az említett kártyából, bizonyító erejűnek ígérkezik nevének és származásának alátámasztására. Lévén, hogy városban dolgozó és élő békebíróról van szó, nem meglepő, hogy vele egy lakásban él a züllött és sokat emlegetett testvére, aki legalább addig biztos felügyelet alatt van, amíg egy lakásban tartózkodnak, addig is megpróbálhatja jobb belátásra bírni. De ha ez mégsem sikerül, akkor ultimátumot kap a züllött fivér, amelyek közül ő dönthet. Szintén Czeczil az, aki egy jelenettel később előrevetíti Szilárd sorsát, amennyiben ragaszkodik korábbi züllött viselkedéséhez. „Szerdán este az ebédnél azt mondta, hogy önnek választania kell e világ, a másvilág és Ausztrália között."[33] Ezek a választások persze különböző életutakat jelenítenek meg, és különböző következményekkel járnak. Az evilági választás együtt járna azzal, hogy lemond a züllött szokásairól, megkomolyodik, és házasságot köt valakivel, ami az Ál-Szilárd esetében már nem tűnik annyira borzalmasnak most, hogy találkozott Czeczillel. A másvilág választása egyet jelentene a testvér halálával, amely Oscar Wilde valós életében meg is történt, és amely sorsot Jani szánta a kitalált testvérének. Mégis az utolsó lehetőség az, amely a legrosszabb mind közül. Ausztrália ebben az időben brit gyarmat volt, ahová a fegyenceket szállították, de sokan már a hosszú út alatt életüket vesztették. A darabban ez az első olyan alkalom, amikor Algernon találkozik annak a következményeivel, ha valaki züllött, és kettős életet él. A lánynak fiatal kora ellenére elég határozott véleménye van a képmutatásról, és gyámja öccsének viselkedéséről is. Mivel többször elképzelte már, milyen lehet a férfi, nemcsak hogy mentegeti, de dacára a bűneiről szóló történetek gyakoriságának és sokaságának, sokkal kevésbé tartja rossznak a férfit, mint az indokolt volna. „Czeczil. Ha nem az, akkor valamennyiünket megbocsáthatatlanul félrevezetett. Remélem, nem élt kettős életet, a mennyiben romlottnak adta ki magát,

[31] Jörg W. Rademacher, *Oscar Wilde* (Budapest: Magyar Könyvklub, 2001) 143–145.

[32] Wilde, *Bunbury,* 28–29.

[33] Wilde, *Bunbury,* 30.

noha a valóságban jó ember volt. Ez képmutatás volna!" Czeczil megjegyzése a kettős életről nemcsak a darabban szereplő férfiakra igaz, de magára a szerzőre is. A kiemelt forrásban szó esik arról, hogy Wilde mennyire a nyilvánosság előtt élte az életét, és mennyire figyelmen kívül hagyta a korabeli társadalmi szokásokat.[34] Ahogyan Wilde is, úgy Worthing János az, aki tökéletesen kettéválasztotta az életét. Hiszen a városban tisztes hivatása van, kellő jövedelme, és nősülni vágyik, amire már ki is szemelte a menyasszonyát. Vidéken pedig családi kötelességeknek kell megfelelnie, gondoskodva nemcsak gyámleánya vagyonáról, de a fiatal hölgy megfelelő képzettségéről is. Vele szemben Algernon Moncrieff addig a pillanatig, amíg nem szerzett tudomást Czeczilről, nem érte el a „romlottságnak" azt a fokát, hogy másnak adja ki magát. Előtte kissé „könnyelműen" ugrált ki-be a saját társadalmi szerepébe, de ahhoz, hogy Czeczillel találkozhasson, hogy valami újat tapasztaljon, változtatnia kell a saját romlottságán. Mert csak akkor van oka leutazni a barátja házába, ha testvéri látogatásként teszi, akinek fogalma sincs arról, hogy éppen elkerülte a bátyját. A képmutatásnak ez a szintje az, ami nem sérti még a körülötte élőket, de őt sem igazán teszi rosszá. Mivel hamar elunta a társadalmi kötelességeket, kitalált magának egy fiktív barátot, akit gyenge egészségi állapota miatt gyakorta kell látogatnia. Ámbár jelen esetben is Bunbury nevű barátjára hivatkozott, de Jani névjegykártyájának birtokában magára öltötte öccsének szerepét, hogy meglátogassa a fiatal lányt. Mivel a két lány azonos nevű vőlegényt szeretne szerezni magának (bár különböző okokból), ezért a keresztelkedés az egyetlen olyan megoldás a két férfi esetében arra, hogy megfeleljenek ezeknek a követelményeknek. Jani talált gyermek, akinek nevelőapja új nevet adott, hiszen azt hitte, nem volt megkeresztelve. A férfi ezért meg tud felelni annak a képnek, amelyet jövendőbelije dédelget magában a vőlegényéről – hogy Szilárd nevű férfihoz megy nőül –, amennyiben felkeres egy papot. Mivel vidéken a közelében van egynek, nem nagy munka megbeszélni vele a megkeresztelkedést, hiszen a névjegykártyája Londonban már amúgy is erre a névre szól, ott mindenki ezen a néven ismeri. „Felnőttek szentelt vízzel való meghintése, valamint vízbemerítése teljesen megfelel a kánoni gyakorlatnak."[35] A keresztelkedést leíró jelenet nem csak vallási szempontból fontos (hogy az egyházközösség tagjai lesznek), és nem csak amiatt, hogy csatlakoznak ahhoz a többséghez, akik valamely vallási csoportnak tagjai. Nagyon fontos afelől is, hogy az új névvel egyfajta új, előre megtervezett, társadalmilag megfelelő alteregót vesznek

[34] Rademacher, *Oscar Wilde*, 126–27.

[35] Wilde, *Bunbury,* 33.

magukra, és a szenteltvízzel való érintkezéstől megszabadulnak eddigi bűneiktől, teljesen újrakezdhetnek mindent. A probléma forrása, hogy a két lány félreértésbe keveredik annak kapcsán, hogy a vőlegényük neve Szilárd. Egy másik felvetés kapcsolódik ehhez, és az a probléma is csak ebben a műben fordul elő. Az arisztokrácia helyzete és a házasság kérdése egyik alapja Wilde művének, hiszen mint nemeskisasszonyt Gwendoline-t rangjának megfelelően kell megházasítani, ahogyan Czeczilnek is egy olyan férfival kell jegyet váltania, aki megfelel a társasági köreinek.

A nők helyzete elég egyértelmű a műben, mindenképpen férjhez kell menniük. Ezzel szemben a férfiak szabadabbak, hiszen Algernon szentül hiszi, hogy meg van házasság nélkül, Jani pedig azon fáradozik, hogy megteremtse azokat a feltételeket, amelyek elég vonzóvá teszik a házassági piacon. Ehhez kapcsolódik az a kérdés, amelyre különböző válaszokat kínál a történet. Vajon a szerelemből fakadó házasság vagy az érdekházasság fontosabb? Ki mit hoz a házasságba? A két férfi társadalmi helyzete sem azonos, ami problémákat vet fel a házassági terveiket illetően. Janinak Londonban nem a divatos oldalon van a háza, és hiába van stabil, megbecsült állása, de nem ismeri a származását, nincsenek nemes rokonai, ezért nem veheti feleségül Gwendoline-t, hiába szeretik egymást. Más megítélés alá esik azonban a férfi gyámleánya, aki kissé fiatal és naiv, de van elég vagyona ahhoz, hogy rendbe tegye a pazarló unokaöcs (Algernon) pénzügyeit, ezért Algernon, vagyis Algy megnősülhet.

A kutatás során a társadalmi helyzet hasonlósága mellett gyakran megjelent egy erszény átadása mint motívum. Ez gyakorta csak képletesen történik meg – a szereplő egy nagy, életet megváltoztató titkot, mint egy csomagot, vagy erszényt átad, a szerinte arra érdemes embernek –, ám arra is látunk példát, ahol fizikailag is átadják az erszényt. Ez értelmezhető a bizalom teljes meglétének, hiszen a szereplők gyakran az összes pénzüket abban tartják. Másodlagos értelme lehet az, hogy megosztják egymással a titkokat és egymás között a felelősséget. Ebben a drámában csak képletesen adják át, tehát itt csak a titkokat osztják meg egymással a bunburnistáskodásról, vagyis az ál-ikerségről. A darab elején Algernon szinte büszkén vállalja, hogy milyen csellel bújik ki a kötelező cselekedetei alól, mert nincs hozzájuk kedve, és ezzel hozza párhuzamba azt, amit Jani tesz pusztán azért, hogy időt tölthessen a nővel, akibe szerelmes. „ Kieszeltél a magad számára egy igen hasznos Szilárd nevű öcsikét, hogy annyiszor jöhess Londonba, ahányszor kedved tartja. Én ellenben kieszeltem magamnak egy Bunbury nevü megbecsülhetetlen jó barátot, a ki

állandóan beteg, hogy falura rándulhassak, a mikor kedvem szottyan rá."[36] Ezekkel az alteregókkal mindketten megfelelő előnyökhöz jutnak: Jani szempontjából részt vehet a londoni életben ahelyett, hogy a mindig felelősségteljes gyámként viselkedne, és meg is találta a szerelmet. Míg Algy ezzel szemben a kötelező programoktól igyekszik megszabadulni, amelyeken nem akar részt venni, mint a nénikéje szokásos családi vacsorája, és szinte ismeretlenként csatlakozni kíván, és szerepet vállalni a vidék életében.

A családi állapot a többi drámával szemben nem különbözik számottevően, hiszen két házasulandó agglegényt állít szembe egymással, és ennél tovább nem is megy a dráma. A különbség az, hogy Janinak leghőbb vágya, hogy elvegye a kedvesét, vele szemben Algy nem akar megnősülni. Ehhez képest például a *Tévedések vígjátéká*ban[37] van egy már házas idősebb testvér és egy fiatalabb utazgató agglegény (aki a bátyját keresi). A darab fő problémáját az okozza, hogy egy azonos névvel két különböző test is létezik, ráadásul két különböző társadalmi réteghez tartoznak. Vajon változik-e az ember attól, hogy más társadalmi réteghez tartozik? Bár a kérdésre a darab nem ad egyértelmű választ, a szerző megoldotta a boldog befejezést. Bár az eljegyzésnél megfelelő válaszokat adtak a lányok vádjaira, a férfiak bevallották az igazat, de a névkérdésben hajthatatlanok maradtak. A két férfi ebben a kérdésben aláveti magát a lányok akaratának, fontosabb számukra a két lány, mint a saját nevük, ezért úgy döntenek szinte különösebb gondolkodás nélkül, hogy megkeresztelkednek, hogy elháruljon a szerelmük előtti akadály. „Jani és Algy (egyszerre). A keresztnevünk?! Egyéb semmi? Ma délután mind a ketten újra keresztelkedünk."[38] Ez a tett kétfelé bomlik a két férfi esetében. Jani zavaros élettörténetét figyelembe véve, semmi akadálya annak, hogy megkeresztelkedjen, hogy újrakezdje az „életét", hiszen talált gyerekként elég kicsi az esély annak, hogy részesült a keresztségben. Ezzel szemben Algernon, aki maga egy arisztokrata család sarja, részesült ebben a kegyben, és ezzel nemcsak pazarolná a család pénzét, de még az idejét is.

Gyakran a komédiákban szerepeltetnek ikreket, mert az azonos kinézet erős forrása a komikumnak, és a felmerülő problémáknak. Mivel komédiákról van szó, a benne szereplő hősöknek jár a boldog vég, ezért sejteni lehet, hogy minden problémának lesz megoldása, a felek elől elhárulnak az akadályok, végrehajthatják a legnagyobb vágyaikat. A kiválasztott drámák majdnem

[36] Wilde, 11.

[37] Shakespeare, „Tévedések vígjátéka", 7–57.

[38] Wilde, *Bunbury,* 51.

mindegyikében megtörténik ez, de különböző mértékben. A *Tévedések vígjátéká*[39]-ban az olvasó megkapja a visszaigazolást arról, hogy a fiatalabb Antipholus hogyan érez Luciana iránt, de nincs egyértelmű visszajelzés arról, hogy miként érez a nő. A *Vízkereszt*[40]-ben mind Orsino, mind Viola érzéseit ismerjük (Sebastian, az iker és Olivia már össze is házasodtak), de a darab végéig nem történik meg a második esküvő. A *Bunbury*[41]-ben két szerelmespár jelenik meg, akik elől elhárultak az akadályok, de semmi „hír" az esküvőről, csak a két jegyesség kezdődött meg.

3 A kutatás további irányai

Plautus és Shakespeare drámáinak kapcsán az ikerminták hasonlóságának összevetése is lehetséges, illetve a különbözőségek vizsgálata (főként a kétnemű ikrek kapcsán). Caryl Churchill *Sokan*[42] című drámájánál vizsgálható az erkölcs, az erkölcsi tanulság, ezen felül pedig társadalmi és tudományos kérdések. Bármelyik egynemű ikreket ábrázoló dráma színpadra állításánál vizsgálható az ikrek reprezentációja. Vannak-e egypetéjű ikrek a színészek között, vagy két külön testet fognak használni? Melyik a befogadhatóbb, hihetőbb nézői szempontból? Ha egy színész játssza a két szerepet és a közös jeleneteknél csak a testet szimbolizálják valamivel, vagy az, ha két külön színész játssza a két szerepet még akkor is, ha kevésbé hasonlítanak egymásra?

Az ikrek vizsgálata magában foglal szembenállásokat (egyén és társadalom, identitás, testvérek közötti szembenállások), megítéléseket (őskori és történelmi), patriarchális társadalmi felépítést, irodalmi és kulturális ábrázolásokat, magában foglalja a szocializáció és kötődés problémáját, illetve a versengést és a konfliktusokat, amelyek mind visszaköszönnek a kiválasztott drámákban.

[39] Shakespeare, „Tévedések vígjátéka", 7–57.

[40] Shakespeare, „Vízkereszt, vagy amit akartok", 563–633.

[41] Wilde, *Bunbury,* 1–63.

[42] Churchill, „Sokan", 337–372.

4 Irodalomjegyzék

Primer irodalom

Churchill, Caryl. „Sokan". In *Caryl Churchill: drámák*. Szerkesztette Enyedi Éva és Upor László, Fordította Upor László. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2007, 337–372.

Plautus, Titus Maccius. „Amphitruo". In *Titus Maccius Plautus vígjátékai: 1*. Fordította: Devecseri Gábor. Budapest: Magyar Helikon, 1977, 1–76.

Plautus, Titus Maccius. „Az ikrek". In *Titus Maccius Plautus vígjátékai: 1*. Fordította: Devecseri Gábor. Budapest: Magyar Helikon, 1977, 395–478.

Shakespeare, William. „Tévedések vígjtéka". In *William Shakespeare összes drámái II. [Vígjátékok]*. Szerkesztette Székely Magda, Fordította Szász Imre. Budapest: Magyar Helikon, 1972, 7–57.

Shakespeare, William. „Vízkereszt, vagy amit akartok". In *William Shakespeare összes drámái II. [Vígjátékok]*. Szerkesztette Székely Magda, Fordította Radnóti Miklós és Rónay György. Budapest: Magyar Helikon, 1972, 563–633.

Wilde, Oscar. *Bunbury*. Fordította Mikes Lajos. Gyula: Digi-Book Magyarország, 2012.

Wilde, Oscar. *The Importance of being Earnest*. Washington: CreateSpace, 2015.

Szekunder irodalom

Girard, René. *Mi rejtve volt a teremtésétől fogva*. Budapest-Szeged: L'Harmattan, 2015, 287–302.

Kállai Katalin. „Beszélgessünk Wilde-dal". *Criticai Lapok*, 2008

https://criticailapok.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=33166 (elérés 2025. október 17.).

Károli Gáspár. „Biblia", Online Biblia

https://biblia.hit.hu/bible/karoli/GEN/25#25 (elérés 2025. október 17.).

Malán Mihály. *Ikrek és ikerkutatás.* Budapest: Gondolat, 1962, 5–9.

Métneki Júlia. „Az ikerhiedelmek gyökerei, legendák és mítoszok". *Magyar Tudomány* 180, sz. 8 (2019), 1112–1122. http://real-j.mtak.hu/14851/8/2019_08.pdf (elérés 2024. augusztus 16.).

Métneki Júlia, „Az ikrek biológiája, ikertípusok", 2016

http://www.twins.hu/dokumentumok/1_drmetneki_az_ikrek_biologiaja_embriologiaja_ikertipusok.pdf (elérés 2024. augusztus 14.).

N. Tóth Zsuzsanna. „Címek szökevénye". *Fordítástudomány* 8, sz. 2 (2006), 39–45

https://real-j.mtak.hu/16502/6/EPA04125_forditastudomany_2006_2.pdf (elérés 2024. augusztus 16.).

Rademacher, Jörg W. *Oscar Wilde*. Budapest: Magyar Könyvklub, 2001, 115–127.

Szinhaz.hu. „Oscar Wilde: Bunbury". *szinhaz.hu*. 2008

https://szinhaz.hu/2008/02/22/oscar_wilde_bunbury_750 (elérés 2024. augusztus 16.).

Tóth-Lipták Péter. „Tükröm, tükröm, mondd meg nékem! René Girard mimetikus vágy elmélete". *Korunk* 35, sz. 12 (2024), 102–110

https://www.epa.hu/00400/00458/00721/pdf/EPA00458_korunk_2024_12_102-110.pdf (elérés 2025. október 17.).

Török András. *Oscar Wilde világa.* Budapest: Európa, 1989, 218–224.

Velkei Tamás. „Mámor vajas kenyérrel: Bunbury". *Kultissimo*, 2008

https://szinhaztortenet.hu/record/-/record/display/manifestation/OSZMI403418/d76f770d-1a9e-4ce6-9fe4-42f50e31eae1/solr/0/24/1/85/score/DESC (elérés 2025. október 17.).

Viney, Willia. *Ikrek – A mítoszoktól a tudományig.* Budapest: Kossuth, 2022, 25–30.

Végítéletet hozó természet: a víz motívuma Antonio Machado *La tierra de Alvargonzález* című románcában

Rigó Melani[1]

1 Bevezetés

„Az élet a vízzel kezdődött",[2] mondta Thalész görög filozófus, a hét bölcs egyike. Ő volt az első, aki természetfilozófiai magyarázatot akart adni a világegyetem keletkezésére és működésére. Állítását a mai napig nem sikerült alátámasztani, abban viszont igaza volt, hogy a négy alapelem közül a víz a legfontosabb: a „kék bolygó" és az emberi test legfőbb alkotóeleme, tehát az élet fennmaradásának elengedhetetlen feltétele. A víz tehát évszázadok óta meghatározó részét képezi a kulturális és az irodalmi hagyománynak. Antonio Machado XX. század elején megjelent *La tierra de Alvargonzález* [Alvargonzález földje] című románcában a víz szintén nagy jelentőséggel bír: többjelentésű motívumként és a cselekményt befolyásolni képes szereplőként jelenik meg, a történet során különböző szerepköröket tölt be, amelyek által a mű végén mint felsőbb hatalom végítéletet hoz a gyilkosok felett. A románc motívumrendszeréhez köthető az élet és a halál, a bűn és a bűnhődés, valamint az emberi sors elkerülhetetlenségének kérdése. Jelen tanulmány célja a víz motívumához köthető jelentéstartalmak feltárása a Machado-szöveg alapján. A szöveget ebből a szempontból eddig kevéssé vizsgálta a szakirodalom. A tanulmány először kontextusba helyezi a románcot, majd ismerteti cselekményét, végül részletezi a víz motívumával kapcsolatos kategóriákat. Ezt követően egy összehasonlítás olvasható a románc és Arany János balladaköltészete, egész pontosan a románc és az *Ágnes asszony* című szöveg között. Az összehasonlítás alapját a víz bűnhöz való kapcsolatán kívül a mind Antonio Machado, mind Arany János költészetében jelen lévő történelmi identitáshoz való kapcsolódás, a népi kultúra megjelenése,

[1] Témavezető: Dr. Menczel Gabriella
Eötvös Loránd Tudományegyetem

[2] Rolando Tamayo y Salmorán, „Thales de Mileto vs. Resto del mundo", *Isonomía*, sz. 14 (2001), 130.

az ember és a természet összefonódása, valamint az alapvető morális kérdések felvetése adják meg. A könnyebb összehasonlítás kedvéért egy konkrét példa szolgál a két mű elemzésének alapjaként. A tanulmány egyik következtetése szerint a víz motívuma mindkét esetben az emberi lét alapvető kérdéseinek kifejezésére szolgál.

2 A románcról

Antonio Machado a XX. századi spanyol irodalom kiemelkedő alakja, az úgynevezett ’98-as generáció elismert költője. Pályafutása során három kötetet publikált, amelyek közül az 1912-ben megjelent *Campos de Castilla* [Kasztíliai földek] című könyvében a szóban forgó románc önálló egységet alkot. Számára a *La tierra de Alvargonzález* olyan költői vállalkozásként szolgált, amellyel a románc műfaját szándékozta megújítani.[3] Állítása szerint ez a műfaj a költészet legfőbb kifejezési formája;[4] nem hiába, hiszen Spanyolország irodalmában mindig is nagy szerepet töltött be a románc műfaja. A XIX. század elején a modernizmus hatására az irodalmi művekben elterjedt a költői eszközök gazdag használata, a távoli és egzotikus tájak magasztalása, a mitológiai elemek újbóli felhasználása és a formai tökéletesség kultusza. A szimbolizmus térnyerésével az elbeszélés és a tájleírás háttérbe szorult az irodalomban. Antonio Machado azonban a spanyol műfaj iránti tiszteletből egy új románc megalkotására vállalkozott, amelynek célja a modernizmus által mellőzött elbeszélés és tájleírás szerepének visszaállítása volt. A végeredmény a 712 soros mű, amelynek megosztó a kritikai fogadtatása. Egyesek szerint óriási sikernek örvend, mások viszont egyenesen kudarcnak tekintették.[5] Ezt a kettős fogadtatást bizonyítja, hogy a szakirodalomban igen kevés helyen foglalkoznak a témával, legtöbbször csak említésszerűen jelenik meg. A románc különlegessége még, hogy a publikálás évében a *La tierra de Alvargonzález* története előbb prózában, majd pár hónappal később lírában is megjelent. Annak ellenére, hogy ugyanazt a történetet meséli el, a két műben jelentős eltérések lelhetőek fel, ezért a tanulmányban a románc mellett a prózai változat is szerepet játszik az elemzésben.

[3] Antonio Machado és Geoffrey Ribbans, *Características de la visión machadiana de Castilla*, (Madrid: Ediciones Cátedra, 1994), 53–54.

[4] Machado és Ribbans, 54.

[5] Az alábbi gondolat megjelenik Antonio Martínez Menchén szövegében is, aki másokkal ellentétben a románcot Antonio Machado egyik legjelentősebb művének tartja, amelyben megjelennek a költő személyes gondolatai a költészetről. vö. Antonio Martínez Mechén, „La tierra de Alvargonzález en la poética de Antonio Machado", in *Cuadernos Hispanoamericanos* (Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2017), 989.

A kettős vizsgálatra azért van szükség, mert a románc, műfajából adódóan, egyik fő jellemzője a balladai homályhoz hasonló titokzatosság, tehát nem részletez vagy mond ki mindent, ezért a prózai szöveg figyelembevétele erősen segíti a megértést. A hétszáztizenkét soros románc tíz részből áll. Ezek közül csupán kilenc rendelkezik önálló címmel, az első rész cím nélkül jelenik meg: 2. [Az álom], 3. [Az a délután…], 4. [Másnapok], 5. [Büntetés], 6. [Az utazó], 7. [Az indián], 8. [A ház], 9. [A föld] és végül 10. [A gyilkosok][6].

2.1 Történet

A románcban az Alvargonzález család véres tragédiáját ismerjük meg. Alvargonzález, a büszke édesapa házasságot köt szerelmével, amelynek gyümölcse három fiúgyermek: Juan, a legidősebb, Martín, a középső és Miguel, a legkisebb fiú. Amint a gyermekek felcseperednek, apjuk Juant és Martínt a családi gazdaság körüli munkálatok elvégzésére készíti, ellenben legkisebb fiának ennél nemesebb feladatot szán: a hit felé kívánta terelni, de Miguelt jobban érdekelték a fiatal kisasszonyok. Családját maga után hagyva Miguel Amerikába megy, hogy új életet kezdhessen. Távozásakor az apja áldását adja rá, és őt teszi meg majdani örökösének. Ez a döntő cselekedet ébreszti fel Juan és Martín ereiben zubogó Káin-vért. Az irigység által vezérelt testvérpár édesapjukat egy óvatlan pillanatban vasbaltával megöli, hogy megkaparintsák Alvargonzález vagyonát. Testét a gyilkosság helyszínéről, a forrás mellől a Fekete Lagúnáig vonszolják, ahol a lagúna mélyébe bedobják. A gyilkosság utáni szabadságérzet hirtelen öröme gyorsan elillan, mert a természet elemei elkezdik kézen fogva kísérni az apagyilkosokat a rászolgált kálvária felé. Az Alvargonzález-birtokot hamar a szegénység és a nyomor lepi el, Martín és Juan képtelenek gondját viselni a földnek, így egyhamar nincstelenné válnak. Bőrüket a legkisebb testvér, Miguel hazatérése menti meg, aki Amerikában összegyűjtött vagyonából felvásárolja az egykoron ráhagyott hagyatékot. A fiú fárasztó munkába kezd, hogy a birtokot eredeti, bőséget termő állapotába állítsa. A történet végén a gyilkos testvérek egy, az olvasóval nem közölt okkal vezérelve a Duero folyó mentén visszatérnek a Fekete Lagúnához. Sorsuk végleg megpecsételődik, és maguk is ugyanezen a helyen merülnek a Fekete Lagúna mélyére, elnyerve méltó büntetésüket.

A könyörtelen történet Gabriel Pradal Rodríguez szerint végső soron a bűnről és annak az öröklésről szól. Alvargonzález gyermekei azzal a céllal ölik

[6] A románc nem jelent meg magyar fordításban, így a tanulmányban saját nyers fordításom olvasható (R. M.).

meg saját apjukat, hogy megkaparintsák az örökséget, azonban el kell adniuk a földet az Amerikából módos emberként hazatérő harmadik testvérnek, majd a kíméletlen végzetük által üldözve ők maguk is a Fekete Lagúnába esnek, oda, ahová azelőtt édesapjuk holttestét vetették.[7]

3 A víz motívuma

A tanulmány a víz központi szerepének és annak a szövegen végigvonuló motívumának vizsgálatát végzi, fontos célkitűzése pedig a víz szimbolikája mögött rejlő jelentéstartalmak feltárása és megvilágítása más szemszögből, új interpretációt adva ezáltal mind a szövegnek, mind a víz szerepének a románcban. A prózai és lírai változat is az elemzés tárgyát képzi, mert e kettő közös vizsgálatából lehet kiszűrni legpontosabban a románcban elrejtett vagy egyáltalán nem említett részleteket, éppen a műfaj jellemzőjének tekinthető homályosság miatt.

Fontos említést tenni arról, hogy minden helyszín, amely a műben megjelenik, valós földrajzi helyet jelöl: a Duero Észak-Spanyolország legfontosabb folyója, forrása az Urbión hegylánc csúcsán található. A hegy lábánál fekszik a Fekete Lagúna, ahova a gyilkos testvérek apjuk testét vetik, és amely saját végzetük helyszíne is lesz. E két kiemelkedő földrajzi helyszín nemcsak a műben, hanem a folklór irodalom különböző legendáiban is rengeteg alkalommal kerültek már említésre, amelyek a lagúna feneketlen mélységéről és annak titokzatosságáról számolnak be.[8]

A románc során a víz különböző szerepeket tölt be, ugyanis nem csupán a kasztíliai környezethez hozzátartozó helyi sajátosságról van szó, amelynek említése az autentikus spanyol táj kialakításához kapcsolódik, hanem megszemélyesített trópusként cselekvőképes, erőteljesen befolyásoló és határozottan eseményformáló tényező. A műben elfoglalt szerepe fokozatosan egyre fontosabbá válik mindaddig, amíg célját el nem éri: funkciója az apagyilkosok méltó büntetésének beteljesítése.

A könnyebb megértés érdekében a dolgozatban négy kategóriába lettek sorolva a víz különböző szerepei:

---

[7] Bernard Sesé, *Antonio Machado (1875-1939). El hombre, el poeta, el pensador* (Madrid: Editorial Gredos, 1980), 307.

[8] A Juan José García *Una visita a las lagunas de Urbión* és Pío Baroja *El Mayorazgo de Labraz* című művekben megjelenik a lagúna rejtelmessége, előbbiben annak feneketlen mélységéről is szó esik.

3.1 A próféta szerep

Az első beazonosított kategóriának az elnevezése nem a Bibliában megjelenő azon személyekre vonatkozik, akik Isten szavait tolmácsolják a népnek, hanem konkrétan az e fogalom köré épült látnoki, hírvivő jelentésre asszociál, amelyet jelen esetben a víz tölt be. A románcban egy rövid bevezetés után (a szöveg bemutatja Alvargonzálezt és családját, kontextusba helyezi a szereplőket) már az első rész végén felbukkan a víz: „Una mañana de otoño / salió solo de su casa; / no llevaba sus lebreles, / agudos canes de casa; / iba triste y pensativo / por la alameda dorada; anduvo largo camino / y llegó a una fuente clara. / Echóse en la tierra; puso / sobre una piedra la manta, / y a la vera de la fuente / durmió al arrullo del agua", [Egy őszi reggelen / [Alvargonzález] egyedül ment el a házból, / agár kutyáit, / a ház vadászkopóit otthon hagyta. / Szomorkodva, gondolkodva járt / az arany nyárfák között; / hosszú utat megtéve / egy tiszta vizű forráshoz ért. / Lefeküdt a földre, / köpenyét egy kőre helyezte, / és a forrás partján / a víz altatódalára álomba szenderült].[9]

Ahogy az olvasható, Alvargonzález jelenlétében kerül említésre a víz, amely első látásra csupán a romantikából már jól ismert természeti kép része, ellenben többről van szó. A figyelmet az „altatódal" szó hívja fel; ugyanezt a jelenetet összevetve a prózai szöveggel fény derül a víz szerepére: „Se fue quedando dormido mientras así rezaba; porque la sombra de las ramas y el agua que brotaba la piedra, parecían decirle: Duerme y descansa", [Imádkozás közben aludt el; mert a gallyak árnyéka és a kőből fakadó víz úgy tűnt, mintha azt mondanák neki: Aludj és pihenj].[10]

A két szövegrészletet összehasonlítva látható, hogy a víz altató szándéka tudatos volt. Miért szükséges Alvargonzálezt álomra szenderíteni? A kérdésre a románc [Álom] című része válaszol, amely mint második egység követi a bevezetést. Az [Álom] rész, ahogy azt címe is mutatja, nem a történeti síkon játszódik. A történeti részektől eltérően ez egy látomásként tekintendő, és a víz az az elem, amely mégis összekapcsolja e két szintet egymással. Az altatódal az, ami előidézi az alvást és vele együtt az álmot. Ebből következik, hogy a víz szándékosan, mint önálló tudattal rendelkező elem akarja, hogy Alvargonzález álomra szenderüljön, azért, hogy kapcsolatot tudjon teremteni vele, ami csak ezen a látomáson keresztül tud megvalósulni, vagyis az álomban. Az álomban Alvargonzálezt megszólítja egy hang: „y oyó una voz que le hablaba", [és egy

[9] Antonio Machado és Geoffrey Ribbans, *Campos de Castilla*, (Madrid: Ediciones Cátedra, 1994), 142.

[10] Antonio Machado és Geoffrey Ribbans, *Campos de Castill*, 289.

hangot hallott, mely beszélt hozzá] (*La tierra de Alvargonzález* 143). A hang a víztől eredeztethető, ő az, aki ennek a résznek narrátora. Az [Álom]-ban Alvargonzález előtt megjelenik legkisebb fia lelki tisztasága (a látomásban megjelenő gyermek alakok Alvargonzález fiaival feleltethetőek meg; a három közül Miguel az egyedüli, akinek a keze tüzet tud gyújtani, aki melegséget tud hozni a családi otthonba, ellentétben két nagyobb testvérével, Juannal és Martínnal), valamint előrevetíti a két nagyobb testvér gyilkos szándékát, amely az álom végén a vasbalta megcsillanásában teljesedik ki. Ez az, amire a víz figyelmeztetni próbálta Alvargonzálezt a látomás előidézésével, amely sajnos túl későn ér el hozzá, és a tragédia bekövetkezik, amikor az édesapa visszatér a történeti síkra. A víz tudta, hogy káini vér forr Juan és Martín ereiben; ez is mutatja, hogy mitikus erővel bír.

3.2 A víz megfeleltetése Alvargonzálezzel

A második szerep, amelyet a víz betölt, az éppen Alvargonzález alakjával egyezik meg, amely azonosítást pedig maga a szöveg teszi meg: „Ya los olmos del camino / y chopos de las riberas / de los arroyos, que buscan / al padre Duero, verdean. / El cielo está azul; los montes / sin nieve son de violeta. / La tierra de Alvargonzález / se colmará de riqueza; / muerto está quien la ha labrado, / mas no le cubre la tierra.", [Zöldek már az út / és patak menti nyárfák, / melyek Duero atyát keresik. / Kék az ég; ibolyaszínűek / a csupasz hegyek. / Bőséggel telik meg / Alvargonzález földje / de halott ki azt művelte, / a föld sem fedi többet.] (*La tierra de Alvargonzález* 148).

A románc tehát a Duero folyót, tágabb értelemben pedig a vizet az édesapa alakjának felelteti meg, így a szöveg további olvasata ebből a szempontból új kérdéseket vethet fel. Korábban már említésre került a thalészi mondás, miszerint „az élet a vízzel kezdődött". Ha összekötjük ezt a gondolatot Juan és Martín véres tettével, valamint a ténnyel, hogy apjuk testét nem a földbe temették, hanem a Fekete Lagúna mélyébe, akaratlanul is a víz ciklikusságába ütközik az ember: Alvargonzález a vízben lelt örök nyugalomra, ugyanakkor ott is kelt új életre. Ezt az állítást az édesapa és a folyó direkt azonosítása támasztja alá. Ezt a felvetést tovább erősíti a tény, miszerint a már idézett részlet (*La tierra de Alvargonzález* 148) ugyanabban a versszakban található a refrénnel, amely a műben itt jelenik meg először. Érdekessége abban áll, hogy az összes többi esettel ellentétben a refrén első megjelenésekor nincsen idézőjellel ellátva. A refrén a történet előrehaladtával módosul, majd a dal a nép ajkára kerül (a későbbiekben a refrén és a kórus jelentőségét is vizsgálom). Mint korábban

már említésre került, a víz újabb és újabb szerepköröket vesz fel a műben. Látható, amint Alvargonzález azonosításra kerül a Duero folyóval, ők ketten tulajdonképpen a gyilkosság két szemtanúja: az édesapa és a víz (a forrás mellett aludt el, a víz altatja el, illetve álom formájában figyelmezteti). A kettejük egyesülése indokolt, mert ők az egyetlenek, akik az igazság tudói. A refrén megjelenése ebben a versszakban arra enged következtetni tehát, hogy a később szállóigévé váló négy sor csak és kizárólag Alvargonzáleztől, azaz a már Duero atya képében jelen lévő víztől eredeztethető.

Később Alvargonzález nem csupán víz formájában jelenik meg. A románc fontos jellemzője a homályos narráció, amely a mitikus jellegben talál megerősítést; e jelenség megmagyarázhatatlan események formájában lép színre. Ennek alátámasztására a következő példa remekül szolgál. Amikor a véreskezű káini testvérek markába kerül Alvargonzález öröksége, a birtok buja és termékeny, azonban a testvérek inkompetenciája, lustasága miatt, valamint magának a földnek a bosszújából adódóan annak minden szépsége elveszik. A retorzió nem véletlen: ha a négy őselem kapcsolódásaira gondolunk, már az ókori elgondolás szerint a tűz és a levegő, illetve a víz és a föld alkotnak párost, így érthető, hogy a gyilkosság miatt a víz mellett maga a föld is bosszúra szomjazik. A gyilkos tett után a testvérek hamar elszegényednek. Az Amerikából hazatérő Miguel egy hideg kunyhóban lel rá testvéreire, majd érkezése után újabb látogató teszi tiszteletét az Alvargonzález fivéreknél. A fagyos, téli hideggel szembeni harc közben, mint utolsó mentsvár, valaki felnyitja a kunyhó ajtaját. Az alak rőzsét tart a kezében, feje fölött glória ragyog, arcán pedig maga Alvargonzález, a halott apa arca tükröződik. Apai mivolta nem tagadható. Bár fiai meggyilkolták őt, a rőzsével mégis megmenti gyermekeit. A tett érthető, amennyiben más módon akar bosszút állni: apaként megmenti mindhárom gyermekét a fagytól, a gyilkosokat is, mert számukra ugyanazt a végzetet szánja, mint amiben őt részesítették. Az apa alakjának megjelenése tehát értelmet nyer, hiszen a feje fölött ragyogó glória az ártatlanságát hangsúlyozza, ellenben míg vállán a tűzifát tartotta, kezében mint intő jel a vasbalta csillogott: „Un hombre, / milagrosamente, ha abierto / la gruesa puerta cerrada / con doble barra de hierro. / El hombre que ha entrado tiene / el rostro del padre muerto. / Un halo de luz dorada / por sus blancos cabellos. / Lleva un haz de leña al hombro / y empuña un hacha de hierro", [Egy férfi, / csodával határos módon kinyitotta / a vastag, vasrúddal duplán lezárt ajtót. / A férfi, ki az imént belépett, / a halott apa arcát viseli. / Ősz haján aranyfényű glória ragyog. / Vállán egy köteg tűzifát cipel, / kezében vasbaltát markol] (*La tierra de Alvargonzález* 156).

3.3 A kórus, az igazság hordozója

A víz harmadik szerepe a kórus. A refrén szövege a gyilkosság két tanújától eredeztethető, a tanúktól, akik magukban hordozzák az igazságot: Alvargonzález és a víz. Az előző szerep kifejtése közben már elhangzott, hogy a vizsgált refrén a folyó és az apa egyesült alakjától származik, amely szállóigévé válik a következő verssorokban. Ez a bizonyos refrén a gyilkosság körülményeit tárja fel és hangoztatja egyre erőteljesebben. „La tierra de Alvargonzález / se colmará de riqueza, / y el que la tierra ha labrado / no duerme bajo la tierra", [Alvargonzález földje / bőséggel telik meg, / de ki a birtokot művelte, / nem nyugszik a sír alatt] (*La tierra de Alvargonzález* 149).

A dal az első alkalmakkor a Duero folyó környezetében csendül fel, a szöveg szerint nem meghatározott eredetű hangon. Az előbbi bizonytalanság hamar arra enged következtetni, hogy a refrént a víz mondja. Ám eddig a pillanatig a refrén sokszori ismétlődése és eredetének bizonytalansága fokozza a feszültséget: „El agua, que va saltando, / parece que canta o cuenta: / La tierra de Alvargonzález / se colmará de riqueza, / y el que la tierra ha labrado / no duerme bajo la tierra", [A víz, mely zubogva folyik, / úgy tűnik, hogy dalolja, énekli: / Alvargonzález földje bőséggel telik meg, / de ki a birtokot művelte, / nem nyugszik a sír alatt] (*La tierra de Alvargonzález* 151).

A Duero Észak-Spanyolország egyik legfontosabb folyója, amely önmagában is nagy jelentőséggel bír. A folyópartokon letelepedett és nagy erőkkel építkező falvakat köti össze, így értelmet nyer, hogy a víz által dalolt refrén miként jut el az emberekhez, és miként válik az apagyilkosok véres tette szájról szájra terjedő legendává. A dal időről időre módosul, egyre többet lehet megtudni a tragédia pontos körülményeiről. A folyó és maga a víz ezáltal a halott apának a szócsövévé válik, és hangot ad az igazságnak.

A la orilla de la fuente / lo asesinaron. / ¡Que mala muerte le dieron / los hijos malos! / En la laguna sin fondo / al padre muerto arrojaron. / No duerme bajo la tierra / el que la tierra ha labrado, […] y oyó una voz que cantaba: / « No tiene tumba en la tierra. / Entre los pinos del valle / del Revinuesa, / al padre muerto llevaron / hasta la Laguna Negra»", [A forrás partján ölték meg őt. / Milyen szörnyű halállal végeztek vele / a mostoha gyermekek. / A feneketlen lagúnába vetették az apa testét. / Ki a földet művelte, nem nyugszik a sír alatt, […] és hallott egy hangot mely énekelte: / «Földje nem a sírban van. / A Revinuesa völgy fenyvesébe, / a Fekete Lagúnába vonszolták / a halott apa testét»] (*La tierra de Alvargonzález* 158).

Az előbb idézett szövegrészletet csak Miguel hallja, ekkor értesül arról, hogy apjának halálát saját vére okozta. Az apa feltárja fia előtt az igazságot;

fontos, hogy Miguel nem a már legendává vált refrénből szerez tudomást a történtekről, hanem közvetlenül a Duero folyótól, vagyis édesapjától tudja meg, aki kifejezetten neki címezi a sorokat. A legendává vált refrénnel Alvargonzález a fiait életükben és halálukban is bünteti. Azt hivatott jelezni, hogy életük végéig a vállukon cipelik bűnösségük súlyos terhét, a szégyen sötét felhőként borul rájuk az emberek előtt, akik messziről kerülik az egykor még messze földön híres családi birtokot. A legenda pedig nem szűnik meg haláluk után sem, tettük örökké bűnként marad meg a köztudatban.

3.4 Deus ex machina

A víz negyedik és egyben utolsó szerepe, az a *deus ex machina*. Jelen esetben nem isteni beavatkozásról vagy bármiféle váratlan eseményről van szó. Utóbbi azzal magyarázható, hogy a románc vége felé haladva a két káini testvér büntetése és végzete az olvasó előtt egyre nyilvánvalóbbá válik az édesapa alakjának többszöri, megmagyarázhatatlan felbukkanásával, amely események kíséretében mindig megjelenik valamiféle baljós jel (mint például a rőzsét hozó alak markában lévő vasbalta). Mindennek ellenére kijelenthető, hogy a testvérpár sorsának beteljesülése egy felsőbb erő által vezérelve megy végbe, ugyanis a víz az, amely ezt a szerepet (az apával együtt) magára vállalja. Az emberiség a vizet mindig is egyfajta felsőbb, nemesebb eredetű anyagnak tekintette.

A víz összeköti a Fekete Lagúnát a Duero folyó partján fekvő környező településekkel, beleértve az Alvargonzález-birtokot is. Látható, hogy a víz mindenhova elér, behálózza a történet színhelyét, például a gyilkos testvérpár a vízpart mentén halad számos alkalommal a mű során. Ilyenkor a víz útmutatóként tűnik fel, amely végül a végzetükig vezeti az apagyilkosokat. Az utolsó részben Juan és Martín újra elindulnak a Duero partján, ellenben ennek okára vagy céljára a szöveg nem világít rá. Ekkor már a bűntudat és a mitikus, megmagyarázhatatlan események sorozata adta feszültség elhomályosítja tiszta gondolkodásukat. Ezt a szöveg stílusa is mutatja, ahogyan történet egyre homályosabbá válik, nincs magyarázat az eseményekre. Ebben a tudatállapotban Duero atya akarata képes felülkerekedni és fiait a biztos végítélet felé vezetni. Ítélőszékük ironikus módon a Fekete Lagúna lesz, ahova édesapjuk holttestét temették, e tettel ugyanakkor bűnösségüket is el kívánták fojtani. Juan és Martín szintén a lagúna mélyére zuhannak, utolérte őket a végzetük.

Se acercaba a la fuente. / El agua clara corría, / sonando cual si contara / una vieja historia, dicha / mil veces y que tuviera / mil veces que repetirla. / Agua que corre en el campo / dice en su monotonía: / Yo sé el crimen, no es

un crimen / cerca del agua, la vida? / Al pasar los dos hermanos / relataba el agua limpia: / A la vera de la fuente / Alvargonzález dormía", [A forrás közelébe értek. / A tiszta víz úgy csordogált, / hogy egy régi történetet / ezerszer ismételve mesélt el. / A szántóföldön végig futó / víz egysíkúan csak azt mondja: / Én tudom az igazságot, tán nem bűn-e / a víz melletti élet? / Ahogy a két testvér elhaladt mellette, / a tiszta víz meséli el, / hogy Alvargonzález aludt a forrás partján, / szemét pihentetve] (*La tierra de Alvargonzález* 166).

A víz egyfajta determinizmust sugall – hiszen ő mint felsőbbrendű erő, amely emberi életekről képes dönteni –, tudatosan vezeti a káini fivéreket a végzetük felé. Gyilkos tettük következménye elkerülhetetlen lett volna számukra; a víz vitte véghez a büntetést: halállal fizettek édesapjuk életének kioltásáért.

4 Arany János

Antonio Machado művének olvasata és vizsgálata során felmerül a magyar romantikus irodalomból ismert Arany János irodalmához való hasonlóság tematikai, narratológiai és stilisztikai szempontból. Arany János pályafutása alatt mindig is szorosan kötődött a népi kultúrához, a népköltészethez. Ennek hozzátartozója a természet és a sors összefonódása, ahol előbbi gyakran szereplőként jelenik meg, és képes befolyásolni az események alakulását. Ahogy Machado kötődik a spanyol történelemhez ('98-as generáció), úgy Arany János is szorosan kötődik a magyar nemzeti identitáshoz és a hagyományokhoz, amely műveiben is megjelenik. A két költő műveinek összehasonlítása izgalmas párhuzamokat fedhet fel.

A *La tierra de Alvargonzález* műfaja románc, amely műfaji rokonságban áll a balladával, így a kettő között jelentős hasonlóságok mutathatóak ki. A ballada egy, még a középkorban kialakult epikai, lírai és drámai műfaj, amely a népköltészetben jelentős szereppel bír, ugyanis az irodalmi balladák folklór minták alapján születtek. Fontos jellemzője az eseménysor tragikomikus felépítése, ami erősen törekszik a történet konfliktusának kiélezett ábrázolására. Greguss Ágost meghatározása szerint a ballada „tragédia dalban elbeszélve"[11]. A balladai történetek középpontjában valamiféle tragikus helyzet áll, célja egyfajta erkölcsi és etikai norma megfogalmazása.

A románc[12] kifejezés egyrészt utalhat a Spanyolországban nagy hagyománynak örvendő történeti balladára, másrészt pedig vonatkozhat egy rövid epikus, verses alkotásra is. A két rokon műfaj között lényeges különbségek vannak.

[11] Gintli Tibor, *Magyar irodalom* (Budapest: Akadémia Kiadó, 2010)

[12] Pál József, *Világirodalom* (Budapest: Akadémia Kiadó, 2008)

A ballada rövidebb, ezért az elbeszélés gyors tempóban halad. Ezzel ellentétben a románc hosszabb, így lehetősége van lassabban beszélni, képes szüneteket tartani és képeket festeni. A ballada folyamatosan arra törekszik, hogy a történetet előrébb vigye, jeleneteket sorakoztat fel egymás mögött, gyakran párbeszédet tartalmaz a gyorsabb tempó elérése érdekében, amely a románc műfajában ritka jelenség. Utóbbira sokkal inkább jellemző a leíró, narratív elbeszélés. Ebből következik, hogy a ballada inkább drámai, míg a románc epikus műfaj.

A magyar romantikus irodalom legismertebb ballada írója Arany János, akinek egész életművében jelen van a szóban forgó műfaj. Balladaíró korszakai közül hármat különböztet meg a kritika: a nagyszalontai, a nagykőrösi és az Őszikék korszakát. Arany János balladáit több szempont szerint lehet csoportosítani mind téma, mind szerkezet, mind keletkezés szerint, azonban jelen esetben a népéletből merített balladák a kiemelendőek. Egyes csoportosítások szerint megkülönböztetünk románcos balladákat is, ilyen például *Szibinyáni Jank, Rozgonyiné, Pázmán lovag, Mátyás anyja, Szent László*. Ezek többnyire a történelmi balladákhoz hasonlítanak[13], középpontjukban királyok, történelmi személyek, hősök, harcosok állnak. A népi balladákra visszatérve, azok középpontjában az egyén lélektanisága áll, elsődlegesen a bűn és bűnhődés tárgya, amely a 19. század egyik legvitatottabb kérdésköre. Az ekkori gondolkodók kimondták, hogy a bűn igazi büntetésének végrehajtása nem az evilági erők megbízatása, mert maga a bűntett már magában hordozza a kiérdemelt retorziót, ami nem más, mint az egyén személyének lelki szétesése. A vitatott téma Arany János népi balladáiban erősen jelen van. Ezek sajátossága továbbá a babonás elemek és paraszti világ tematizálása. E három tulajdonság megegyezik az Antonio Machado által írt románcban megjelenő jellemzőkkel: a mű a kisember világát mutatja be, kiemeli annak alázatos, dolgos karakterét, amelyet ugyanakkor a kapzsisággal és az irigységgel állít párhuzamba. Ezen kívül az ezt a társadalmi réteget körülvevő babonás, mitikus elemek is erőteljes szerepet játszanak a románcban. A bűn és bűnhődés kérdése pedig az apagyilkosok és a víz motívuma körül forog. A büntetést az emberi hatalomnál magasabban erő hajtja végre: a víz.

4.1 Ágnes asszony[14]

Ahhoz, hogy a románc és Arany János balladái között a hasonlóság egyértelműbb legyen, az *Ágnes asszony* vizsgálata szolgál példaként. Az ismert történet

[13] Gintli, *Magyar irodalom*

[14] Gintli

középpontjában a bűn áll: Ágnes férjezett asszony, szeretőt tart, akivel gyilkos tervet eszel ki férje ellen. A gyilkosság megtörténik, azonban lelke nem bírja el a bűntett terhét, büntetése a megtébolyulás, elméjének megbomlása. Fontos mozzanat *Ágnes asszony* mániákussá váló mosása, amiben a víz mint eszköz jelenik meg: a víz a vér eltüntetésére szolgál, amellyel egyben a gyilkosság nyomait és magát a bűntettet is lemosná, ellenben lelkét soha nem fogja tudni megtisztítani. Ágnes eredménytelen, sziszifuszi munkája számára tragikus és kilátástalan. Antonio Machado románcában a víz a gyilkos testvérek számára szintén eszközként szolgált volna, hiszen apjuk holttestét kívánták elrejteni a Fekete Lagúna mélyén. *Ágnes asszony* történetével ellentétben a románcban a víz válik azzá a felsőbbrendű erővé, amely beteljesíti a büntetést, cselekvőképessé válik, és magához vonzza a káini testvéreket, hogy végleg kioltsa életüket. A víz mindkét esetben a testi és lelki, azaz az elemi tisztaságot képviseli, ezáltal eszközként próbálják használni a bűnöktől való megszabadulás céljából. Antonio Machado románcában a víznek ezen tulajdonságait a szöveg jelzőkkel erősíti meg, kiemelve az általa képviselt morált: csendes, tiszta, áttetsző, hallgatag.

5 Összefoglalás

A tanulmány célja a víz motívumrendszerének feltárása volt egy olyan műben, amelynek mély elemzésével még nem foglalkozott a szakirodalom. A víz bonyolult motívumának megértése végett annak a műben megjelenő szerepkörei négy kategóriában lettek sorolva. Az első a próféta szerep, amely az édesapa életét hivatott megmenteni az álom előidézésén keresztül, azonban mindez nem sikerül, így bekövetkezik a tragédia. A második a víz és az apa alakjának szöveg általi azonosítása. Alvargonzález nem talált nyugalomra a Fekete Lagúnában, hanem „feltámad", hogy később a vízzel azonos képében saját maga büntesse meg fiait véres tettükért. A harmadik szerep a kórussal kapcsolható össze, amely feltárja és elterjeszti a gyilkosságról szóló igazságot az emberek között, ezzel párhuzamosan pedig legendává válik a bűntény. A negyedik, vagyis az utolsó szerepkör, a deus ex machina, amelyben a víz bebizonyítja emberfeletti hatalmát, és véglegesen leszámol a gyilkos testvérpárral, beteljesítve ezáltal az általuk megérdemelt végzetet. Ezzel a végítélettel a víz rámutat teremtő és romboló erejére, arra, hogy hozzá köthető a kezdet és a vég. A tanulmányban összehasonlításra került a románc és az *Ágnes asszony* Arany János balladaköltészetéből. Mindamellett, hogy a két műben a népi kultúra, a természet és az emberi sors összefonódása, a bűn és bűnhődés kérdése is azonos, a víz

mindkettőben fontos szerepet tölt be. *Ágnes asszony* esetében a víz a testi-lelki megtisztulást hivatott képviselni. A víz mindkét műben az ártatlanságot és a tisztaságot jelképezi. A bűnök magukban hordozzák a büntetést is, amely a XIX. századi filozófia szerint ezáltal kikerül a földi hatóságok felelőssége alól. Ágnes asszony a gyilkosságért elméjének megbomlásával, míg Juan és Martín édesapjuk életének kioltásáért halállal fizetnek. Összefoglalva, a víz motívuma a vizsgált művekben túlmutat a természet egyszerű ábrázolásán, amely megerősíti az állítást, miszerint a víz mint teremtő és romboló erő, a bűnökért felelős végső igazságszolgáltató, a földi hatalom fölé emelkedő szimbólum.

6 Irodalomjegyzék

Primer irodalom:

Machado, Antonio és Geoffrey Ribbans. *Campos de Castilla*. Madrid: Ediciones Cátedra, 1994.

Arany János. „Ágnes *asszony*". In *Arany János összes költeményei I,* szerkesztette Szabó József. Budapest, Szépirodalom Könyvkiadó, 1964, 301–06.

Szekunder irodalom:

Mechén, Antonio Martínez. „La tierra de Alvargonzález en la poética de Antonio Machado". In *Cuadernos Hispanoamericanos*, II. kötet Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2017, 986–1004.

Sesé, Bernard. *Antonio Machado (1875-1939). El hombre, el poeta, el pensador.* Madrid: Editorial Gredos, 1980, 305–59.

Cardoso da Costa, M.ª Do Carmo. „Agua, tierra, fuego y aire en »La tierra de Alvargonzález«, de Antonio Machado". In *Antonio Machado hoy. Actas del Congreso Internacional conmemorativo del cincuentenario de la muerte de Antonio Machado. Volumen IV*, Sevilla: Ediciones Alfar, 1990, 269–76.

Gintli Tibor, szerk. 2015. Magyar irodalom. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Letöltve: 2024. 08. 31. https://mersz.hu/gintli-magyar-irodalom/)

Pál József, szerk. 2015. Világirodalom. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Letöltve: 2024. 08. 31. https://mersz.hu/pal-vilagirodalom/)

Tamayo y Salmorán, Rolando. „Thales de Mileto vs. Resto del mundo". *Isonomía: Revisa de Teoría y Filosofía del Derecho,* sz. 14 (2001), 109–33.

Ki az az én, akihez hű lehetnék? Filozófiai identitáskoncepciók patologikus esetekben

Albel Daniella[1]

1 Bevezetés

Az identitás számos tudományágban vizsgált, interdiszciplinárisnak tekinthető témakör. Egyre gyakrabban találkozunk azzal az igénnyel, hogy mindenki minél tömörebben megragadja, *ki* is ő, mintha egy közösségimédia-felület hashtagjével próbálná meghatározni esszenciálisnak tekintett tulajdonságait. Így amellett, hogy az identitás kérdése mindennapjainkban rendkívül fontos, és egzisztenciális kérdéseket is gyakran felvet, kapcsolatot teremt számos különböző diszciplína között, például a filozófia és a pszichológia között is, hiszen a személyes azonosság amellett, hogy az elme működésétől is függ, ontológiailag, fenomenológiailag is elemezhető kérdéskör. Dolgozatomban először az egyik, aztán a másik oldal előtérbe helyezésével megvizsgálom a narratív identitás funkcióját bizonyos patologikus esetekben, különös tekintettel a borderline személyiségzavarra és a major neurokognitív zavarra, azaz demenciára.

A köznyelvben identitás alatt olyasmire gondolunk, amivel vélhetően mindenki rendelkezik, egy többé-kevésbé szilárd egységre, amely meghatározza, és egymástól különbözővé teszi a személyeket. Mi történik, ha megfordítjuk a kérdést, és a hiányból indulunk ki, az önelvesztésből?[2] Tézisem szerint mindkét, előbb említett mentális zavar elhelyezhető egy adott spektrumon az alapján, hogy mennyire férkőznek be idegen elemek, emlékek az identitást alapjaiban szervező elemek közé, és bár a spektrum két pólusán helyezkednek el, olyan hipertudatosságot okoznak a szelfre való tekintettel, amelyre a narratív identitás

---

[1] Témavezető: (nem volt)
Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem
Pályázatok: A szöveg a 2024.05.03-án tartott Eötvös Konferencián elhangzott, azonos című előadás írásos változata, amely az Adsumus folyóirat pályázatára készült.

[2] Soóky Krisztina, „A kierkegaard-i szubjektum alakváltozásai", in *A szubjektum labirintusai*, Kővári Sarolta, Soóky Krisztina és Weiss János (Budapest: Áron, 2016), 147.

hívja fel a figyelmet, és szolgálhat egyfajta megoldási kísérlettel is.[3] Két fontos kifejezés mentén vezetem végig írásomat: ontológiai bizonytalanság és mindenkori enyémvalóság. Célom közelebb hozni az ún. „patologikus eseteket" ahhoz, amit „normálisnak" tekintünk, rámutatva a személyes azonosság kérdéskörének komplexitására, és arra, hogy az önmagunktól való elidegenedés egy alapvető egzisztenciális állapot.

2 Személyes azonosság a filozófiában

A nyugati filozófia története alátámasztja azt a tényt, hogy az ember egy önmaga megértése törekvő, tudatos lény.[4] Az identitás már rég filozófiai szövegek tárgya volt, mikor ezt a kifejezést még nem is ismerték. A legkorábbi írásos forrásokban is gyakran előfordul az egyének önmagukra, másokra és a világra történő reflexiója. Egészen odáig vissza lehet menni az időben, amikor az első mítoszok megjelentek, egyes elméletek szerint ugyanis ezek a történetek is azért születtek, hogy az emberek magyarázatot találjanak arra, amit nem értenek.[5]

2.1 Identitáskoncepciók

Nagy vonalakban három módon közelíthetjük meg az identitáskérdést, és ezen kategóriák alá sorolhatjuk be az egyes konkrét felvetéseket. Feltételezhetjük, hogy az Énnek nincs azonossága, az egység csak látszólagos, és csupán a lélek megnyugtatására szolgál, vagy tekinthetjük az Ént egyfelől dinamikus, másfelől statikus azonosságnak.

Az, hogy az Énnek ne lenne azonossága, már Hume gondolkodásában is megjelent. Számára az Én nem más, mint „észleletek nyalábja", az egyes észleletek között pedig nincs olyan szoros kapcsolat, amely egybefoglalná őket. Hellyel-közzel megjelent ez a gondolkodás a Hume-ot megelőző és az őt követő gondolkodók szövegeiben is, azonban kifejezetten jelentős csak a 20–21. században lett, különösen a világháborúk után, amikor teljesen felborult az addigi világrend. Jellemző ez a felfogás bizonyos egzisztencialista szerzőkre is, például

[3] Szelf alatt a személy öntudatát – önmagáról tudását – értve. A hipertudatosság ebben az esetben egy olyan állapotot jelöl, amelyben a szubjektumok folyamatosan monitorozzák önmagukat attól való félelmük okán, hogy elveszítik személyes azonosságukat. A narratív identitás, mely elmélet szerint pedig életünket egyfajta történetként, elbeszélésként foghatjuk fel, erre az „önelvesztésből" fakadó szorongásra is kínálhat választ.

[4] Soóky, „A kierkegaard-i szubjektum alakváltozásai", 147.

[5] Vö, Geoffrey Kirk, *A mítosz*. (Budapest: Holnap, 1992.) 15-71., Max Müller, „Összehasonlító mitológia", in szerk. Simon Róbert, *A vallástörténet klasszikusai*. (Budapest: Osiris 2003.) 158-197., Trencsényi-Waldapfel Imre, *Mitológia*. (Budapest: Gondolat 1983.) 9-35.

Sartre-ra. Számára az identitás nem más, mint egy személytelen, én nélküli, tiszta spontaneitás. Az egyik leggyakrabban emlegetett szerző pedig Derek Parfit, aki úgy véli, nemcsak felesleges kérdés az identitással foglalkozni, de egyenesen kártékony, hiszen az emberben csak a halálfélelmet táplálja.[6]

A statikus identitás főleg az újkorban volt széles körben elismert felfogás. Érdemes Descartes szubsztanciaelméletére gondolni, a közismert „gondolkodom, tehát vagyok" tételmondatra. A világban minden empirikus tapasztalatunk lehet illúzió, egy „gonosz csaló" megtévesztése, ezért valójában csak elménk ad biztos tudást, hiszen ha meg is tévesztenek minket ezek a külső benyomások, akkor is van egy gondolkodó rész bennünk, amelyet megtévesztenek. Így Descartes-nál szubsztanciadualizmusról van szó, a *res cogitans*ról és a *res extensá*ról, *a*melyek közül az előbbinek állandóságot tulajdonít. Ennek mentén nevezhetjük ezt a karteziánus talajban gyökerező megközelítést szubsztanciális azonosságnak. Czétány György viszont más felosztást használ,[7] ő a statikus azonosságot ahhoz köti, hogy mivel korábban megvolt az ember helye az univerzumban, egészen Kantig nem törekedett arra, hogy identitását megkérdőjelezze, saját maga konstruálja. Mikor megjelent az emberek igénye az önmeghatározásra, esetleg történetként való (újra)mesélésére, az identitás fogalma is radikálisan megváltozott.

Ennek alapján a kanti (mások szerint a kopernikuszi-karteziánus) fordulatig jellemző a statikus identitásról való elképzelés, mert ezeken a fordulópontokon valamiféleképpen megváltozott az, ahogyan az ember látja a világot és önmagát a világban. Ezen alapulva merültek fel azok a dinamikus identitáselméletek, amelyek közül az egyik legjelentősebb a narratív identitáselmélet. Ennek már Locke-nál is megvannak az alapjai, de Ricoeur és Tengelyi azok, akik a legátfogóbban foglalkoznak a kérdéssel.[8] Eszerint az identitás utólag konstruált, történetszerűen elmesélhető egység. A narrativitás arra utal, hogy az identitást

---

[6] Vö. Derek Parfit, *Reasons and persons*. (Oxford: Oxford University Press, 1986.) 199-217. és Jean-Paul Sartre, *Exisztencializmus*, ford. Csatlós János. (Budapest: Hatágú Síp Alapítvány, 1991.)

[7] Czétány György, „Az identitás három szintézise." in *Lábjegyzetek Platónhoz 18. Az identitás,* szerk. Laczkó Sándor (Szeged: Státus, 2020.) 215.

[8] Vö. Paul Ricoeur, *Oneself as another*, ford. Kathleen Blamey. (Chicago: The University of Chicago Press, 1994.) 113-168., Paul Ricoeur, *Time and narrative Volume 3*, ford. Kathleen Blamey, David Pellauer. (Chicago: The University of Chicago Press, 1990.) 241-274., Paul Ricoeur, „A hármas mimézis." in *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, ford. Angyalosi Gergely. (Budapest: Osiris, 1999.) 255-362., Tengelyi László, Élettörténet és sorsesemény. (Budapest: Atlantisz, 1998.), Tengelyi László, Őstények és világvázlatok. (Budapest: Atlantisz, 2017.) 221-350. és Tengelyi László, *Tapasztalat és kifejezés*. (Budapest: Atlantisz, 2007.)

csak úgy lehet megtalálni, ha az egyes történések mindig kontextusba kerülnek, és ezáltal egy irodalmi jegyeket is viselő történet jön létre, másként fogalmazva, történetet írva alakul ki az identitás. A részek mindig csak utólag világíthatók meg mind etikai, mind hermeneutikai szempontból, és az egyén részéről mindig interpretációs aktivitást igényelnek. Ez az elmélet a pszichológiában is megjelenik, a pszichoanalízis elterjedése óta jelentős az elbeszélésalapú felfogás, mivel akkor is, ahogyan most is, a pszichológiával foglalkozók úgy vélik, már a preverbális korszakban megkezdődik a saját történet (újra)értelmezése.[9]

2.2 Ontológiai bizonytalanság és mindenkori enyémvalóság

Az ontológiai bizonytalanság R. D. Laing skót pszichiáter által használt kifejezés.[10] Úgy véli, hogy alapvető egzisztenciális állapotunk az ontológiai biztonság. Azaz mindenki úgy néz szembe az élet, a világ nehézségeivel, hogy tudatában van önmaga és mások valóságának, biztos identitásában. Ezzel ellentétes egzisztenciális állapot az ontológiai bizonytalanság.[11] Laing kétféle „születést" különböztet meg. Egyfelől, a fizikai születést és az öntudatra ébredést, ami pedig az identitás születésének pillanata. Ez nem annyira konvencionális, nem is mindenki emlékszik arra a pillanatra, amikor már képes volt másoktól – emberektől és tárgyaktól – elválasztani magát, vagy szembesült saját halandóságával. Laing úgy véli, hogy mikor ez a pillanat sérül, azaz traumatikussá válik a személy önmagát önálló szubjektumként való megtapasztalása alapvető egzisztenciális állapota az ontológiai bizonytalanság lesz. Azonban azt is hozzáteszi, hogy bárki nagyon könnyen ebbe az állapotba kerülhet, elég egy megrázkódtatás vagy valamilyen módosult tudatállapot, legyen szó akár magas lázról vagy kábítószerek használatáról.[12]

Laing egzisztencialista-fenomenológiai megközelítésből írja le az ontológiai bizonytalanság jelenségét.[13] A személy képtelen megélni a többi emberrel való „együvé tartozást", nem érzi magát „otthon" a világban – ellenkezőleg, életét kétségbeejtő magány és elszigeteltség határozza meg. Ezenfelül önmagával kapcsolatban hiányzik a teljesség érzése, énképében törések vannak, például

[9] Péley Bernadette, „Létezem, mert már van saját történetem…" in *Klinikai pszichológiai esettanulmányok*, szerk. Bagdy Emőke és Safir Erika (Budapest: Animula), 223.

[10] Ronald David Laing, *A meghasadt én. Tanulmány a józan észről és az őrületről*, ford. Garamvölgyi Andrea (Budapest: HVG, 2017), 63.

[11] Laing, 64.

[12] Laing, 66-67.

[13] Laing, *passim*.

a teste és a szelleme csak lazán kapcsolódik egymáshoz, esetleg két vagy több énje van stb. Hogy valaki fizikailag világra jön, majd egzisztenciális értelemben is megszületik, általában magától értetődő folyamat, viszont, ha a fejlődési folyamat sérül, akkor sérül az ontológiai biztonság szilárd magja is, és az egyén nem érzi magát valódinak, elevennek és egésznek.

Ezzel szemben alkalmaznám a mindenkori enyémvalóság fogalmát, amit pedig Soóky Krisztina határoz meg.[14] A kifejezés Heideggerre utal, jelentése pedig hasonlít az ontológiai biztonságéhoz, de az enyémvalóság fogalma pontosabban rámutat arra, hogy ez az otthonosság-érzés az egész életet lefedi, az individuum létének valamennyi pillanatát magába foglalja, ezáltal rendelkezik egyes szám első személyű perspektívával. Az ontológiai biztonság, ahogy az ontológiai bizonytalanság is, olyan alapot képez, amelyre támaszkodni és építeni lehet, ami megalapozza a létezést. A mindenkori enyémvalóság ezzel szemben egy általánosabb, átfogóbb, és ennyiben gazdagabb fogalom. Egyfelől utal arra, hogy eredendően részei vagyunk a világnak, azaz heideggeri fogalommal élve létmódunk már mindig is világban-való-lét, másfelől arra, hogy a világ *számunkra* tárul fel, és az, ahogy jelenvalólétként megéljük azt, merőben eltérő lehet. Ebben a kontextusban Heidegger gondolata rámutat arra, hogy az egyén mennyire idegenné képes válni önmaga számára.

3 Mentális zavarok

Számos pszichiáter, pszichológus, kognitív működésekkel foglalkozó kutató kapcsolta össze a narratív identitáselméletet különböző pszichológiai vonatkozású felvetésekkel. Ebből a szempontból is számos megközelítése van az identitás jelentésének, azonban általában központi elem az időbeli folytonosság. Ehhez társulhatnak például a személy társadalomban betöltött szerepei, hiedelmei, kapcsolatai stb.[15] Másképp megfogalmazva: „a személyiség az ember életére jellemző, ismétlődő interperszonális helyzeteknek egy viszonylag tartós mintája".[16] Éppen ez a tartós mintázat az, ami a borderline személyiségzavar és a major neurokognitív zavar esetében sérül. Előbbi esetében eleve ki sem alakul vagy tévesen formálódik, utóbbinál pedig, amennyiben egészségesen le is zajlott az identitásalakító

[14] Soóky, „A kierkegaard-i szubjektum alakváltozásai", 163.

[15] Tess Wilkinson-Ryan és Drew Westen, „Identity Disturbance in Borderline Personality Disorder: An Empirical Investigation". *The American Journal of Psychiatry* 157, sz. 4 (2000), 529. https://ajp.psychiatryonline.org/doi/full/10.1176/appi.ajp.157.4.528 (elérés 2024. augusztus 24).

[16] Kuritárné Szabó Ildikó, *Borderline személyiségzavar. Tünettan, etiológia, terápia* (Budapest: Medicina, 2016), 288.

folyamat, a betegség előrehaladtával az jelentősen károsodik, esetleg teljesen odavész. Ennek segítségére jött létre a szelfpszichológia mint irányzat, melynek célja az identitáskohézió konszolidálása. Alapja szintén az a felvetés, hogy az identitás kialakítására születésünktől fogva folyamatos belső késztetésünk van.[17]

3.1 Borderline személyiségzavar

A borderline személyiségzavart, ahogy a demenciát is, sokáig a szkizofrénia spektrumára helyezte a tudomány, de ez mára megcáfolt elméletnek tekintendő. Kezdetben a kifejezés azt jelentette, ahogy a szó is jelöli, hogy határesetekről van szó, jelezve a zavarral élők súlyos ingadozását egyaránt kognitív és érzelmi területeken is, gyakran a „mintha-személyiség" elnevezéssel utaltak rá.[18] Nehezen volt elkülöníthető más mentális zavaroktól, a differenciáldiagnosztikában az identitásdiffúziót tekintették, és tekintik még a mai napig is a legfőbb jellemzőnek. Ez a (társadalmi) szerepek leszűkítését (vagyis az egy-egy terminus általi önmeghatározást), inkoherenciát, inkonzisztenciát és az elköteleződés hiányát jelenti,[19] vagyis a szelf fragmentáltságát és azt, hogy a páciensek úgy érzik, folyamatosan széthullik énjük. Ennek révén pedig csorbul az élettörténetet végigkövető narratíva, „a szelfről és a jelentős másokról alkotott koncepció hiányosan integrált és diszkontinuus".[20] A fragmentált szelférzetet az is okozza, hogy a borderline személyiségzavarral élő páciensek – ahogy a megnevezés is sejteti – nehezen vagy egyáltalán nem ismerik fel saját határaikat, így amellett, hogy nem érzékelik, meddig tart az én, és hol kezdődik a másik, önmagukat is idegennek tapasztalhatják.

Jellemző a deperszonalizáció és a derealizáció, melyek során az egyén önmagától elidegenítettnek tapasztalja vagy saját magát vagy a testét vagy a világot. Bár ez egy sokkal alapvetőbb tapasztalat, hiszen stresszhelyzet vagy betegség hatására átmenetileg a pszichiátriai betegségekkel nem rendelkezők is megélhetik a mindennapokban. A borderline esetében azonban tartósan fennáll az elidegenedés érzete, és az élettörténet diszkontinuus folyamát eredményezi. A tanulmányok szerint a borderline személyek ontológiai bizonytalansága olyan mértéket ölt, hogy egy ponton túl az egyének hipertudatossá válnak, kényszeresen figyelik önmagukat, nehogy teljesen elvesszenek, egybeolvadjanak az őket

[17] Kuritárné, 190.

[18] Kovács Dénes, „Liza, a borderline". in *Klinikai pszichológiai esettanulmányok*, szerk. Bagdy Emőke és Safir Erika. (Budapest, Animula), 114.

[19] Tess Wilkinson-Ryan és Drew Westen. „Identity Disturbance in Borderline Personality Disorder: An Empirical Investigation".

[20] Kuritárné Szabó Ildikó, *Borderline személyiségzavar. Tünettan, etiológia, terápia*, 166.

körülvevő világgal. A narratív identitás és a borderline kapcsolatáról számos tanulmány született, általában azzal a konklúzióval, hogy a személyiségzavarral élő páciensek narratív identitása sokkal kevésbé koherens, azonban éppen ezért nyit újabb lehetőségeket a zavar megértésében.[21]

3.2 Major neurokognitív zavar

„Amit most demenciának látunk, azt nem olyan régen még őrületnek tekintették – nem egy betegségnek, hanem kaotikus széthullásnak."[22] Ahogy a borderline-t, úgy a demenciát is viszonylag későn sikerült diagnosztikai kritériumok segítségével meghatározni. Bármit is gondolunk az identitásról, akár azt, hogy esszenciális, akár azt, hogy narratív, akár azt, hogy megragadhatatlan vagy éppen felesleges időpazarlás az erről való diskurzus, azt belátható, hogy az emlékezet mint ragasztó tartja össze a mentális életrz. Kandelt idézve, „[a memória] összekapcsoló ereje nélkül a tudatunk annyi részre törne, ahány pillanat van egy napban".[23] Az emlékezetromlás és a figyelemzavar annyira kiemelkedik a tünetegyüttesből, hogy megkérdőjelezhető az önrendelkezés joga is.[24]

A betegség súlyosbodásával előfordulhat elkóborlás, amely az ontológiai bizonytalanság abszolút kivetülése. Ahogy gyengül a memória, a demens személy saját emlékeit, amelyeket ő maga már nem tud visszaidézni, hanem esetleg elmesélnek neki, idegennek tapasztalja, az elkóborlás vagy akár hallucinációk megjelenésével azonban már a saját világától is eltávolodik, nem pusztán önmagától. Ez azt eredményezi, hogy a „mindenkori enyémvalóság" érzete teljesen megszűnik a számára. Gyakori a betegségbelátás hiánya is, ami megnehezíti, hogy kapaszkodót nyújtsanak a kívülállók a realitásérzékét elvesztett személy számára.

Egy, Dr. Marie Mills, brit pszichológus által vezetett kutatás során nyolc idős személlyel készítettek interjúkat, általában hónapok leforgása alatt. Mindannyian neurokognitív zavarral élnek, éltek, de különböző súlyossággal

---

[21] Seyedeh Fatemeh Sajjadi, Julien Gross, Martin Sellbom, Harlene Hayne. „Narrative Identity in Borderline Personality Disorder". *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment* 2021/01.
https://www.researchgate.net/publication/348322636_Narrative_identity_in_borderline_personality_disorder (elérés 2024. április 12).

[22] Tia Powell, *Dementia Reimagined*. (New York: Avery, 2019), 19.

[23] R. Eric Kandel, „Memory, the storehouse of the self: dementia", in Kandel, R. Eric. The *Disordered Mind. What Unusual Brains Tell Us About Orselves* (London: Robinson, 2021), 104.

[24] Kőmüves Sándor, „Demencia és önrendelkezés". in Dufner, Annette, Kőmüves Sándor és Rózsa Erzsébet, *Az autonómia és határai. Kortárs német és magyar bioetikai írások*, (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016), 206-9.

és betegségbelátással. A kutatás során azt találták, hogy a megkérdezettek mind törekedtek arra, hogy életüknek valamilyen narratívát adjanak, amelyek főként érzelmi fókuszúak voltak. A hipertudatosság esetükben paradoxonnak tűnhet, de a kutatás alapján kijelenthető, hogy minél inkább fragmentált egy élettörténet, annál erősebb a késztetés arra, hogy kitöltsék a hiányokat. A betegség korai és középső szakaszában jellemző ez a tendencia, tudatában lehetnek tünedező emlékeik hiányának. A kutatás végeredménye szerint a narratív identitáselmélet fontos szerepet játszik a demencia elméleti és terapeutikus kezelésében egyaránt.[25] Továbbá rámutat arra, hogy a mesélés, az újraelbeszélés és -értelmezés mennyire lényeges eleme annak, hogy később is képesek legyenek visszaidézni az emlékeket.[26]

A demencia hosszabb távon olyan szintű emlékezetromlást okoz, hogy a páciensek identitásukat is elveszthetik, és másként, teljesen idegenként tűnnek fel önmaguk és környezetük számára. „[A betegség] igen problematikus azért is, amit azokkal tesz, akik betegek, és azért is, mert ez a zavar annyira pontosan emlékeztet minket annak nehézségére, hogy hogyan alkotjuk meg és tartjuk fenn önmagaságunkat."[27]

4 A mindennapok töredezettsége

A dolgozat végén visszatérnék a kezdeti kérdéshez. Ki az az én, akihez hű lehetnék? Láthattuk, hogy a Ricoeur és Tengelyi szövegében viszonylag egyszerűen lezárt kérdés patologikusnak tekintett esetekben igencsak nehézkesen megválaszolható.[28] Ha elképzeljük a borderline személyiségzavart és a major

[25] Mills, Marie A. „Narrative Identity and Dementia. A study of emotion and narrative in older people with dementia". *Ageing & Society* 17. ÉVFOLYAM, sz. 6. (1997). https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/DC71FC9B61230F7ECF514CA79EC5F0C0/stamped-S0144686X9700667Xa.pdf/narrative-identity-and-dementia-a-study-of-emotion-and-narrative-in-older-people-with-dementia.pdf (elérés 2024. április 13.) 695. OLDALSZÁM (különösen, mert egy pontos helyről /végeredményről/ beszélsz)

[26] Mills, 684. ÉRDEMES LENNE MEGADNI OLDALSZÁMOT

[27] Ursula Naue és Thilo Kroll, „The demented other: identity and difference in dementia". *Nursing Philosophy* 10. ÉVFOLYAM, sz. 1. (2008) https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1466-769X.2008.00379.x (elérés 2024. április 13).

[28] A narratív identitás kérdése összességében persze egyik szerző esetében sem nevezhető befejezettnek, pláne nem egyszerűen lezártnak. Azonban azzal az egy kérdéssel, hogy történetünk többféleképpen is elbeszélhető-e, mindketten viszonylag keveset foglalkoznak, legalábbis a többi kérdéshez képest. Éppen ezt problematizálják a patologikus esetekről szóló felvetések, hiszen látható, hogy a Tengelyi és Ricoeur által megfogalmazott elméletek, bár alkalmazhatónak tűnnek, sokkal inkább illeszkednek általánosabb helyzetekhez.

neurokognitív zavart egy spektrumon, a borderline esetében az identitás megragadását az teszi nehézzé, hogy saját határaik elmosódása révén a vizsgált személyek nem tudják pontosan, hol végződnek ők és hol kezdődik a másik, ezért számtalan idegen elem kerül saját szelfjükbe.[29] Ezzel szemben a demens személyek esetében határozott vagy legalábbis határozottabb szelfmagról beszélhetünk, amelyből folyamatosan eltűnnek a saját elemek, és azok válnak számukra idegenné. Bizonyos szempontból mindkét csoport – és persze lehetnek átfedések – idegenként tapasztalja meg önmagát.

A *mindennapok töredezettsége* alcím arra utal, hogy nem csupán ezekben az esetekben lehet belezuhanni az ontológiai bizonytalanság egzisztenciális állapotába, vagy élni benne akár hosszú időn át. Tengelyinél jelentős a sorsesemény fogalma. Ha a tudatot vagy annak egy részét úgy képzeljük el, mint egy történetgyártó gépezetet, akkor a sorsesemények során valamilyen tudatidegen elem kerül ebbe a gépezetbe, és fennakad annak addig vélhetően gondtalan forgása. Sok esetben mindez nem okoz különösebb fennakadást, az idegen elem beépül, a gépezet forog tovább. De gyakran megesik, hogy a sorsesemény olyan volumenű, hogy bárhogy is próbálja az ember alakítani, nem tud beépülni – idegen marad.

Dolgozatom legfontosabb állítása, hogy nincs szükség különösen jelentős sorseseményre ahhoz, hogy az identitás megrendüljön. Érdemes bővebben foglalkozni azzal, hogy mi tekinthető egyáltalán sorseseménynek: lehetne akár egyetlen tekintet, egy szó, egy rosszul vett levegő? A korábban említett tüneteket a kutatások alapján mi magunk is gyakran tapasztalhatjuk a mindennapokban, csak a kaotikus széthullás állapotáig nem jutunk el. Gyakori szófordulat, hogy betelt a pohár, mielőtt valamilyen radikális változást hozunk életünkben. Cseppről cseppre építkezhet valami, nem érteni, miért marad valaki bántalmazó kapcsolatban, miért fordul el egy régi barát valamilyen apró konfliktus miatt, miért követ el valaki öngyilkosságot, amikor úgy tűnt, *minden rendben van*? A traumák, a nehézségek lerakódnak, mint az iszap, süllyedni könnyű, mintha futóhomokba venne körül, és talán semmi több nem történik, mint egy figyelmetlenül elejtett szó.

Az ontológiai bizonytalanság tézisem szerint létünk fundamentális velejárója. Még ha egyet is értünk az egzisztencialistákkal – ahogyan én is teszem – és azt

[29] Ennek kapcsán felmerülhet, hogy a határok elmosódása valóban azt jelenti-e, hogy teljesen megszűnik az én. Inkább úgy látom, hogy az válik kérdésessé, az az én valóban én maradok-e, vagy annyira tisztázatlanná válnak a körvonalak, hogy a korábban esetleg stabil személyes azonossággal rendelkező személy is átalakul különböző, mind-mind másokból, másoktól származó elemek nyalábjává, amely mindezeket rögzíti, mégsem tartozik egyik sem hozzá.

gondoljuk, hogy az egzisztencia megelőzi az esszenciát,[30] vagyis mindenki azzá lesz, amivé teszi magát, akkor is gyakran lehet szembesülni azzal, hogy teljes mélységig nem ismerhetjük meg önmagunkat. A tudat nem teljesen transzparens, ahogy azt a mindennapokban is érződik (a teljesség igénye nélkül: hirtelen ötletek, szorongások, álmok stb.). Azonban a „mindenkori enyémvalóság" könnyen elveszíthető. Ha például Byung-Chul Hanra és *A kiégés társadalmá*ra gondolunk, akkor szinte „népbetegség" az ontológiai bizonytalanságot.[31]

5 Konklúzió

A narratív identitáselmélet határozottan szerepet játszik a borderline személyiségzavar és a major neurokognitív zavar elméleti megértésében és terapeutikus kezelésében. Bár számos elmélet szerint nem meghatározható az identitás, amennyiben nincs egy egybefogó szubsztancia, azonban ez a felvetés inkább csak elméleti szinten alkalmazható, a mindennapokban ugyanis etikai és hermeneutikai szempontból is számos nehézséget vet fel. Ahogyan a fentiekből is látható, minél hiányosabb, fragmentáltabb egy élettörténet, annál nagyobb igénnyé válik, hogy pótlásra kerüljenek ezek a kimaradások. A narratív identitáselmélet segíthet abban, hogy eszközök legyenek minderre, nem véletlenül jelenik meg a pszichológia területén is rengeteg kutatásban.

Mindehhez viszont hozzátartozik az a felvetés, hogy nem szükséges pszichiátriai rendellenességgel élni ahhoz, hogy szembesüljünk az élettörténet szakadásaival, befoltozhatatlanságának érzésével. Többen is rámutattak, hogy egyszerű, mindennapi események is eredményezhetik a szétcsúszást, még ha nem is válik tartóssá, egész élet befolyásolóvá, megváltoztatóvá, elvezetve az identitás elvesztéséhez.

[30] Sartre, *passim*.

[31] Byung-Chul Han, *A kiégés társadalma*, ford. Miklódy Dóra (Budapest: Typotex, 2019), 9, 19–20, 83.

6 *Irodalomjegyzék*

6.1 Primer szakirodalom

American Psychiatric Association. „Borderline Personality Disorder". In *DSM-5. Diagnostic and statistical manual of mental disorder.* Washington, American Psychiatric Publishing, 2013, 663-66.

American Psychiatric Association. „Major Neurocognitive Disorder. In *DSM-5. Diagnostic and statistical manual of mental disorder.* Washington, American Psychiatric Publishing, 2013, 602-11.

Barnhill, John dr. (szerkesztette) *DSM-5. Klinikai esettanulmányok*. Fordította Moukhtar Lucia. Budapest, Oriold, 2014.

DSM-5-TR referencia-kézikönyv a DSM-5-TR diagnosztikai kritériumaihoz. Fordította Dr. Gonda Xénia, Farkas Kinga, Szabó Ferenc Ádám. Budapest: Oriold, 2022.

Han, Byung-Chul. *A kiégés társadalma*. Fordította Miklódy Dóra. Budapest, Typotex, 2019.

Heidegger, Martin. *Lét és idő.* Fordította Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Budapest: Osiris, 2007.

Kandel, R. Eric. „Memory, the storehouse of the self: dementia". In R. Eric Kandel. *The Disordered Mind. What Unusual Brains Tell Us About Orselves*. London, Robinson, 2021, 104–26.

Kovács Dénes. „Liza, a borderline". In *Klinikai pszichológiai esettanulmányok*, szerkesztette Bagdy Emőke és Safir Erika. Budapest, Animula, 112–49.

Kuritárné Szabó Ildikó. *Borderline személyiségzavar. Tünettan, etiológia, terápia*. Budapest, Medicina, 2016.

Laing, Ronald David. *A meghasadt én. Tanulmány a józan észről és az őrületről*. Fordította Garamvölgyi Andrea. Budapest, HVG, 2017.

Parfit, Derek. *Reasons and persons*. Oxford, Oxford University Press, 1986, 199–217.

Péley Bernadette. „Létezem, mert már van saját történetem…" *Klinikai pszichológiai esettanulmányok*, szerkesztette Bagdy Emőke és Safir Erika. Budapest, Animula, 194–224.

Powell, Tia. *Dementia Reimagined*. New York, Avery, 2019.

Sartre, Jean-Paul, *Exisztencializmus*. Fordította Csatlós János. Budapest: Hatágú Síp Alapítvány, 1991.

Wilkinson-Ryan, Tess és Drew Westen. „Identity Disturbance in Borderline Personality Disorder: An Empirical Investigation". *The American Journal of Psychiatry* 157. ÉVFOLYAM, sz. 4 (2000) https://ajp.psychiatryonline.org/doi/full/10.1176/appi.ajp.157.4.528 (elérés 2024. augusztus 24).

6.2 Szekunder szakirodalom

Andrássy Gábor, Glaub Teodóra, Frecska Ede, Bokor Petra.„Módosult tudatállapotok". In *Lélekenciklopédia II*., szerkesztette Simon-Székely Attila. Budapest, Gondolat, 2016, 220–38.

Czétány György. „Az identitás három szintézise". In *Lábjegyzetek Platónhoz 18. Az identitás*, szerkesztette Daróczi Enikő és Laczkó Sándor. Szeged, Státus, 2020, 211–20.

Fehér M. István. „Légy hű önmagadhoz – vagy azonosságodhoz? Ricœur, Tengelyi és a narratív identitás elmélete". In Élettörténet, sorsesemény, önazonosság, szerkesztette Marosán Bence. Budapest, Könyvpont, 2019, 296–337.

Karterud, Sigmund – Monsen, Jon T. *Szelfpszichológia. A Kohut utáni fejlődés.* Fordította Széchey Orsolya. Budapest, Animula,1999.

Kőmüves Sándor. „Demencia és önrendelkezés". In Dufner, Annette, Kőmüves Sándor és Rózsa Erzsébet, *Az autonómia és határai. Kortárs német és magyar bioetikai írások*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 199–217.

Mills, Marie A. „Narrative Identity and Dementia. A study of emotion and narrative in older people with dementia". *Ageing & Society* 17. ÉVFOLYAM, sz. 6. (1997). 673-698. https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/DC71FC9B61230F7ECF514CA79EC5F0C0/stamped-S0144686X-9700667Xa.pdf/narrative-identity-and-dementia-a-study-of-emotion-and-narrative-in-older-people-with-dementia.pdf (elérés 2024. április 13.)

Naue, Ursula és Thilo Kroll. „The demented other: identity and difference in dementia". *Nursing Philosophy* 10. ÉVFOLYAM, sz. 1. (2008). https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1466-769X.2008.00379.x (elérés 2024. április 13).

Soóky Krisztina. „A kierkegaard-i szubjektum alakváltozásai". In *A szubjektum labirintusai*, Kővári Sarolta, Soóky Krisztina és Weiss János. Budapest, Áron, 2016, 147–99.

Sajjadi Seyedeh, Fatemeh – Gross, Julien – Sellbom, Martin – Hayne, Harlene. „Narrative Identity in Borderline Personality Disorder". *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment* 13. ÉVFOLYAM, sz. 1. (2021). https://www.researchgate.net/publication/348322636_Narrative_identity_in_borderline_personality_disorder (elérés 2024. április 12).

Schmidt, Philipp és Thomas Fuchs. „The unbearable dispersal of being: Narrativity and personal identity in borderline personality disorder". *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 20. ÉVFOLYAM, sz. 2. (2021), 321–40.

Tőzsér János és Ullmann Tamás. „ Újkor és jelenkor". In *Lélekenciklopédia II*., szerkesztette Simon-Székely Attila. Budapest, Gondolat, 2016, 77–119.

Ullmann Tamás. „Értelemképződés és tudattalan Tengelyi fenomenológiájában". In Élettörténet, sorsesemény, önazonosság, szerkesztette Marosán Bence. Budapest, Könyvpont, 2019, 178–89.

Vajda Norbert. „Dementia and Society." *Szellem és Tudomány* 8. ÉVFOLYAM, sz. 1–2 (2017), 101–10. https://matarka.hu/koz/ISSN_2062-204X/8_evf_1-2_sz_2017/ISSN_2062-204X_8_evf_1-2_sz_2017_101-110.pdf (elérés 2024. augusztus 24).

Weiss János. „Az öntudat filozófiai elmélete (Kísérlet a Heidelbergi Iskola koncepciójának és gondolati útjának rekonstruálására". In *A szubjektum labirintusai*, Kővári Sarolta, Soóky Krisztina és Weiss János. Budapest, Áron, 2016, 6–72.

Strukturalista nyelvelmélet és az archeológia módszere

Hubert Henrik[1]

1 Absztrakt

Jelen tanulmány célja Foucault korai archeológiai módszerének a strukturalista módszerrel való összehasonlítása. Ehhez először bemutatjuk Saussure nyelvelméletét, mely a strukturalizmus számára mintaként szolgált. A nyelvi jelrendszert mint konkrét formát fogjuk definiálni, mely szinkron perspektívában a saját szintjén elemezhető. Ezután tárgyaljuk az archeológiát, mint az eszmetörténet kutatásának módszerét, mely – a szubjektumelvű filozófiákkal szembehelyezkedve – egy implicit diszkurzív szabályrendszer működésével magyarázza a tudásrendszerek történelmi változását. A tanulmány végén összehasonlítjuk a két módszert, amellett érvelve, hogy éppen kvázi-strukturalista karaktere teszi az archeológiát ezen formájában egy sikertelen vállalkozássá.

2 Bevezetés

Foucault korai műveit a 1960-as években írta, amikor a francia szellemi életben a strukturalizmus áramlata meghatározó volt. A '66-ban megjelent *A szavak és a dolgok* című könyvét is egy strukturalista szemléletű munkaként értékelte a közvélemény. Ennek ellenére maga Foucault a könyv angol fordításának előszavában úgy nyilatkozik, hogy „nem használtam semelyik eljárást, koncepciót vagy fogalmat, amelyek a strukturális analízist jellemzik",[2] bár azt hozzáteszi, hogy fellelhetőek „bizonyos hasonlóságok" az archeológia és

[1] Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem
Témavezető: Dr. Olay Csaba
Pályázat: A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú egyetemi kiválósági ösztöndíj programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

[2] Michel Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, ford. A. M. Sheridan Smith (New York: Vintage Books, 1994), xiv. Minden angol forrásból való idézet a szerző saját fordítása. Azért nem a magyar Foucault-fordításokra hivatkozunk, mert az angol fordítások jobb minőségűek.

a strukturalizmus között. A következőkben elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, hogy pontosan melyek azok a pontok, melyekben a két módszer hasonlít, illetve amelyekben eltér egymástól. Ehhez először vázoljuk a strukturalista módszer legfontosabb téziseit és módszertani absztrakcióit Saussure nyelvelmélete alapján, mely a módszer mintaadó teóriája volt.

3 Strukturalista nyelvelmélet

Saussure elsődleges célja az volt, hogy a nyelvészet tudományának tárgyát definiálja, tehát hogy a nyelv természetét meghatározza. Ezt a feladatot szerinte eddig egyetlen nyelvészeti iskola sem végezte el,[3] hanem pusztán kiválasztott a nyelv (*langage*) heterogén jelenségeinek sorából valamit (logikai szerkezet, nyelvi formák történelmi változása stb.), és azt próbálta szisztematikusan vizsgálni. Ez a nyelvészeti terminológia „teljes helytelenségét" eredményezte.[4] Saussure szerint akkor tudjuk a legeredményesebben kutatni a nyelvet, ha annak a jelrendszernek (*langue*) a vizsgálatából indulunk ki, mely az egyéni megszólalásokat (*parole*) lehetővé teszi,[5] tehát ha a megvalósult egyéni megnyilatkozások (performancia) mögött meghúzódó közösségi szinten létező kompetenciát kezdjük vizsgálni.

3.1 A nyelv mint önkényes jelrendszer

Ez a jelrendszer – ellentétben a nyelvvel mint olyannal (*langage*) – homogén, mert csak jelekből áll. A jel kétsíkú létező, az egyik síkja a jelölő (*signifié*), a másik a jelölt (*signifiant*). Hogy mit értünk ezen síkok alatt, a legegyszerűbb egy példával megvilágítani: ha felveszem a szemkontaktust valakivel, és kinyújtom az illető felé a jobb kezemet, ez a gesztus a békés közeledést jelenti. Tehát ennek az „udvariassági jelnek"[6] az egyik síkja a /szemkontaktus+kéznyújtás/, a másik síkja pedig a >békés közeledés<. Előbbi a jelölő, utóbbi a jelölt.[7] A nyelv esetén a jelölő síkja egy hangkép (*image acoustique*), a jelölt síkja pedig egy fogalom (*concept*). A hangképpel kapcsolatban hangsúlyozandó, hogy ez nem beszédhangok (fónok) egy meghatározott összegét jelenti, hanem fonémák egy

[3] Ferdinand de Saussure, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, ford. B. Lőrinczy Éva (Budapest: Gondolat, 1967), 20.

[4] idézi Jonathan Culler, *Saussure* (Fontana: Collins, 1976), 15. (eredeti: Emile Benveniste, „Lettres de Ferdinand de Saussure à Antoine Meillet", in *Cahiers Ferdinand de Saussure*, sz. 21 (1964), 95.)

[5] Saussure, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, 37.

[6] Saussure, 94.

[7] A jelek síkjainak megkülönböztetésére a továbbiakban is ezt a jelölést fogjuk használni.

meghatározott összegét.[8] Ez azt jelenti, hogy nem maguk a beszédhangok hordoznak információt a maguk pozitivitásában, hanem csak a hangok bizonyos jegyei, mégpedig azok a jegyek, melyeket arra használunk, hogy magasabb nyelvi elemeket különböztessünk meg egymástól. Az angolok például az [n]-t és az [ŋ]-t mint fonémákat megkülönböztetik egymástól, ami annyit tesz, hogy jelentésmegkülönböztető funkcióval vannak ellátva. Például az angol *sin* és *sing* szavak csak abban térnek el, hogy előbbiben [n], utóbbiban [ŋ] hangot ejtünk. A magyarban is megtalálható mind a két hang,[9] ám nem hordoznak információt úgy, mint az angolban. Nincs olyan magyar szópáros, melynek jelentésbeli különbségét ez által a két hang által különböztetnénk meg. A hangkép tehát nem fizikális egység, hanem funkcionális. A beszédhangok pozitivitását a jelrendszer strukturáló (jelen esetben fonotaktikai) elvei felülírják, már a jelölő szintjén is szemiózis zajlik. Ebből következően a nyelvi jel egészében pszichológiai létező. Ez teszi a nyelvi rendszert homogénné. A fogalommal kapcsolatban két dolgot érdemes megjegyezni. Egyrészről a fogalmak nem keverendőek össze magukkal a dolgokkal, tehát extraszemiotikai entitásokkal. A fogalom mentális tartalom. A másik fontos dolog, hogy – mivel a nyelv egy társadalmi intézmény – a fogalom nem lehet szubjektív mentális tartalom, hanem csak interszubjektív.

Saussure szerint a nyelvi jelrendszer egy egyedi jelrendszer, mert jeleinek síkjai között a kapcsolat önkényes. Önkényesség alatt itt a természetes (tehát extraszemiotikai) motiváció hiányát kell értenünk. Tehát semmilyen okunk nincsen inkább a /fa/ jelölőt használnunk a >fa< jelölésére, mint bármely másik jelölőt[10]. A nyelvi jelek síkjai között fennálló kapcsolat teljes mértékben konvencionális[11]. Ezt a nyelvi változás történelmi tényei bizonyítják. Ezek a tények arról tanúskodnak, hogy a nyelvi rendszer jeleinek síkjai folyamatos mozgásban vannak. Például az angol /cattle/ jelöltje egykoron a tulajdon volt általánosságban véve, majd a négylábú állati tulajdon jelölésére volt használatos, míg végül mai jelöltje a tulokformák (bölény, szarvasmarha, jak stb.) egy háziasított csoportja lett. Ez a jelenség ugyanígy általános a jelölő síkján is:

[8] Saussure, 33.

[9] Például a "ronda" szóban [n]-t, a "sonka" szóban [ŋ]-t ejtünk.

[10] Természetesen a rendszeren belül fennállnak motivációk. Így az /almafa/ valóban alkalmasabb az >almafa< jelölésére, mint mondjuk a /bimbalam/ volna, de ez a motiváció nem extraszemiotikai.

[11] Ellenpéldaként a hangutánzó szavakat szokás felhozni. Azt a kérdést, hogy ezek mennyire természetesek – mennyire motiváltak extraszemiotikai faktorok által (tehát mennyire felismerhetőek pl. nyelvi közegeken átívelően) – nem érintjük.

a latin /calidum/ jelölőből a francia /chaud/ lett, miközben jelöltje a >forró< maradt. Egy jel története során akár mindkét síkján megváltozhat. A teljes önkényesség tehát nagymértékű flexibilitást eredményez a nyelvnek. Saussure szerint ezen tulajdonsága teszi a szemiózisra legalkalmasabb jelrendszerré[12]. Minden más jelrendszer tartalmaz nyomokban természetes motivációkat,[13], ami a használatukat korlátozza.

3.2 A nyelv mint konkrét forma

A nyelvi jel önkényességének tézise nem újkeletű, és önmagában nem is nagy horderejű kijelentés. A strukturalista nyelvelmélet második tézise azonban, mely a nyelvet mint konkrét formát határozza meg, Saussure radikális újítása, melynek döntő következményei vannak a nyelvről való gondolkodásunkra. Azon, hogy a nyelv konkrét, azt kell értenünk, hogy a jelek síkjai a jelhasználók fejében mindig pszichológiailag valóságos egységeket alkotnak,[14] szétválasztásuk pusztán egy módszertani absztrakció. Saussure jelölt és jelölő viszonyát egy papírlap két oldalának viszonyához hasonlítja.[15]

Ez első ránézésre ellentmond az önkényesség tézisének. Hogyha képesek vagyunk reflektálni arra, hogy a jel kétsíkú, és a két sík között a kapcsolat motiválatlan, az nem azt jelenti, hogy el tudunk vonatkoztatni a szemiotikai rendszer működésétől? Ha képesek vagyunk azt belátni, hogy semmilyen motiváció nem áll fenn a /fa/ és >fa< között, abból nem az következik, hogy gondolataink függetlenek a nyelvtől? Ez az érvelésmenet a nyelv ún. nomenklaturista felfogását jellemzi, amely a nyugati nyelvfilozófiai hagyományt egészen Saussure fellépéséig jellemezte. Ezen felfogás szerint a nyelv külsőleges a jelhasználó tudatához képest, pusztán egy „szerszám", melyet arra használunk, hogy a nyelvet

[12] Saussure, 94. Ezért gondolja azt, hogy a nyelv vizsgálata az „általános érvényű minta" a szemiotika jövőbeni tudományának egésze számára annak ellenére, hogy Saussure csak egy különálló jelrendszernek tartja a többi között, és feltételezi olyan általános szemiotikai törvények létét, amelyek az összes jelrendszerre jellemzőek. Ez a nyelvészet státuszát a szemiotikán belül meghatározatlanul hagyja. Mint látni fogjuk, a strukturalista módszer *de facto* egy olyan módszer, amely egy, a *langue*-hoz hasonló rendszer posztulálásából indul ki.

[13] A fent említett udvariassági jel síkjai közötti kapcsolatot például az az extraszemiotikai tény motiválja, hogy ha meg akarunk támadni valakit, azt általánosságban véve a jobb kezünkben tartott fegyverrel tesszük. Természetesen nem ez a motiváció kényszerít a kézfogás jelének alkalmazására, hanem a társadalmi konvenció.

[14] John E. Joseph, „The Linguistic Sign", in *The Cambridge Companion to Saussure*, szerk. Carol Sanders (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 64–65.

[15] Saussure, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, 145.

megelőzően és attól függetlenül fennálló entitásokat felcímkézzünk azáltal, hogy megegyezés alapján hangsorokat rendelünk hozzájuk.

Ezzel szemben Saussure szerint a nyelvi jelek értékét (*valeur*) nem determinálja sem a jelhasználók célirányos aktivitása, sem a nyelvelőtti entitások jelenléte. A jelrendszer nem redukálható ezekre a rajta kívül álló dolgokra, mint a nomenklaturisták gondolják. Az absztrakció, amelyre a szubjektum képes, erősen korlátozott: az egyes jelek síkjai között lévő motiválatlan kapcsolatot képes felismerni, de ez a lépés nem 'nyitja fel' a nyelvi jelrendszert, hogy a szubjektum kívülről hasson rá. Bármely pontján közelítünk a nyelvhez, azt fogjuk tapasztalni, hogy egy adott jel értéke függésben van, mégpedig kizárólag más jelek értékétől függ. Például, ha megpróbáljuk a /folyó/ jelöltjét a maga pozitivitásában megragadni, rá kell döbbennünk, hogy a >folyó< pusztán a >folyam< jelölttel való kapcsolatában az, ami. Ezt az bizonyítja, hogy ha eltűnne a nyelvi rendszerből a folyam jele, akkor az a folyó jelére is kihatna. Tehát a két jel *in absentia* meghatározza egymást, asszociatív viszony áll fenn közöttük.[16] A nyelvi rendszert ilyen interdependens elemek hálózataként kell elképzelnünk. Ez az interdependens hálózat nem a szubjektumhoz tartozik, az akaratától független társadalmi intézményként létezik. Bármilyen jelentés, amit a szubjektum létre akar hozni, a rendszer differenciális értékeire kell, hogy támaszkodjon. Jelentések (*sens*) a rendszer értékei (*valeur*) nélkül nem jöhetnek létre.[17] Ezért a nyelvi jelrendszer nem tekinthető külsőlegesnek, puszta „szerszámnak", nincsenek a rendszert megelőző„ tiszta" gondolatok. Az önkényességre való reflexió nem tesz lehetővé semmilyen forradalmat, a *langue* intézményére a társadalmi erők összessége hat determinálóan (és minden partikuláris változás hatással van az egész rendszerre). Ahhoz lehet hasonlítani az önkényességre való reflexiót, mint amikor egy sakkparti közben egy bábunkat lecseréljük egy gombra. Ez a gesztus semmilyen hatással nincs a parti állására, mert azt az összes sakkbábu összes többi sakkbábuhoz való viszonya adja meg.

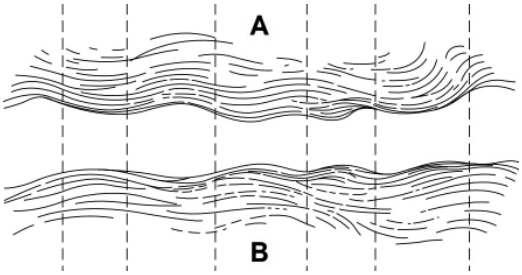
Tehát a nyelv pszichológiai valóságosságát nem extraszemiotikai entitások és szubjektumok szavatolják, ez a konkrétság kizárólag formai. A strukturalista nyelvelmélet egyik legfontosabb tézise, hogy a nyelv forma[18], mégpedig két

[16] Saussure, 157.

[17] Gondoljunk például a névmásokra. Ezek sokféle dolgot jelenthetnek, de ez az értékükre nincs hatással a *langue*-ban.

[18] A prestrukturalista nyelvészeti terminológia fent idézett „teljes helytelensége" mögött Saussure szerint az az implicit meggyőződés áll, hogy a nyelvnek valamiféle szubsztanciának kell lennie

szubsztanciának az együttes artikuláltsága révén fennálló forma. Ennek megértését segíti a következő ábra:

A képen a hullámok a nyelv két szubsztanciáját ábrázolják, az egyik a beszédhangok tagolatlan kontinuumát, a másik a gondolatok tagolatlan kontinuumát. A szaggatott vonalak az artikuláció pontjait ábrázolják, melyek formát rendelnek a heterogén, tagolatlan szubsztanciákhoz, ezáltal konkrét egységeket hozva létre (a szaggatott vonalak maguk nem intelligibilisek és nem is érzékiek). Forrás: Saussure, Bevezetés az általános nyelvészetbe, 145.

Mint már említettük, a rendszer interdependens kapcsolatok révén áll fenn. Ez az interdependencia a két szubsztancia kontinuumán egyszerre megvalósuló szisztematikus megkülönböztetések révén áll fenn, létrehozva a kétsíkú jelrendszert. Tehát a *langue* a nyelvi jelek mindkét síkon megvalósuló szisztematikus megkülönböztetések révén fennálló halmaza.[19] Ebből következően a rendszer nem bír középponttal, elemei pusztán más elemektől való különbözőségük által bírnak értékkel. Mivel nem motivált kívülről sem extraszemiotikai entitások, sem szubjektumok által, ezért kizárólag ezen negatív, differenciális érték[20] által van egy adott jelnek egysége, konkrétsága és realitása.[21]

3.3 A szinkron rendszer autonómiája

A nyelv strukturalista elemzése azon megkülönböztető szabályok vizsgálatát jelenti, melyek a nyelvi rendszeren belül fennállnak, és melyek ismeretét

(idézi Culler, *Saussure*, 52.; eredeti: „Notes inédites de F. de Saussure", in *Cahiers Ferdinand de Saussure*, sz. . 12 (1954), 55–56.)

[19] Philip Pettit, *The Concept of Structuralism: A Critical Analysis* (Los Angeles: University of California Press, 1975), 7–8.

[20] Saussure, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, 153.

[21] Saussure, 142.

a nyelvhasználók megszólalásainak artikulálása és megértése előfeltételezi. Ezen szabályok teljessége határozza meg a nyelv (*langue*) által lehetségessé tett megszólalások halmazát. A nyelv természetesen folyamatosan változik, ezért a strukturalista elemzésnek időben ki kell merevítenie a nyelvet, hogy egy egységes szabályrendszer működését vizsgálhassa. Ezen egységes szabályrendszer annyiban valóságos, amennyiben az adott nyelv összes használója meg tudja értetni magát a többivel.[22] Ezt a módszertani absztrakciót nevezzük szinkron perspektívának.

Tehát a szinkron rendszer annak történetére való tekintet nélkül, valamint szubjektumokra, extraszemiotikai entitásokra és más rendszerekre való hivatkozás nélkül vizsgálandó. Szinkron perspektívában csak az elemek között lévő kapcsolatok számítanak ténynek. Ezt értjük a rendszer autonómiájának tézise alatt. Ezzel szemben a történeti, tehát diakronikus perspektívában olyan események számítanak ténynek, melyek rendszeren kívüliek, és nem alkotnak rendszert.[23] Mindazonáltal ezek az események hatással vannak a rendszerre, ezek okozzák annak változását. A nyelvi rendszer változása mindig megszólalásokon keresztül történik.[24]

Tehát a strukturális nyelvészeti analízis mindig arra a kérdésre keresi a választ, hogy a minta, melyet vizsgál (melyet a *parole*-ból vesz), milyen szabályok szerint lett konstruálva. Azok a módszerek, melyeket strukturalistának tekintünk, egy, a *langue*-hoz hasonló rendszer működését posztulálják a vizsgált szemiotikai jelenség mögött. Például Propp elmélete a varázsmesék lehetséges szüzséinek halmazát azáltal akarta meghatározni, hogy olyan egységekként kezelte őket, melyek szintagmatikus[25] megkötéseknek vannak alávetve.[26] Most rátérünk az archeológia módszerének bemutatására.

[22] Culler, *Saussure*, 37.

[23] Saussure, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, 121.

[24] Saussure, 125.

[25] Szintagmatikus viszonynak nevezzük azt a viszonyt, amely a nyelvi jelek között nem *in absentia*, hanem *in praesentia* áll fenn, tehát a lineáris kombinálás által létrejött viszonyokat (Saussure, 157.).

[26] Vladimir Propp, *Morphology of the Folktale*, ford. Laurence Scott (Austin: University of Texas Press, 1968). Érdemes megjegyezni, hogy Saussure nyelvelméletétől függetlenül alkotta meg teóriáját.

4 Az archeológia módszere

Foucault elsődleges célja az volt, hogy egy olyan módszert dolgozzon ki az eszmetörténet kutatására, mely mentes a szubjektumelvűségtől. Szubjektumelvűnek azokat a módszereket nevezhetjük, melyek a diskurzusokat a benne lévő szubjektumok felől vizsgálják. Egy diskurzusban minden megszólalást más megszólalásokra adott reflexiónak tekinthetünk (válasz, kommentár, tagadás stb.), ezek által egyfajta „ horizontális koherencia" jön létre a diskurzuson belül. Foucault azt posztulálja, hogy ezek a horizontális kapcsolatok olyan faktorok által kondicionáltak, melyek nem elérhetőek a szubjektumok reflexiója számára, és amennyiben sikeresen fenomenológiailag redukálni tudjuk őket, akkor képesek vagyunk eljutni a lehetőségfeltételeikhez. A szubjektumelvű módszer szerinte szükségszerűen abba a hibába esik, hogy a diskurzust egy kontinuus folyamatként ábrázolja,[27] és képtelen azt annak pozitivitásában megragadni és transzformációit megmagyarázni, a diszkontinuitásokkal együtt. Ennek okát abban látja, hogy ezen módszer számára az eszmetörténetet vizsgáló szubjektum mintegy a saját múltjára való reflexióként elemzi az eszmetörténetet: „Mivel feltételezzük, hogy minden történelmi dolog emberi gondolatból és gyakorlatból eredeztethető, ezért feltesszük, hogy egy ködösen felfogott »emberi természetnek« képesnek kell lennie arra, hogy felismerjen magából valamit annak a gondolatnak és cselekvésnek a hordalékából, mely leletként tűnik fel a történelmi dokumentumokban."[28] A reflexió ezen „torzult és ferde" formáját kívánta meghaladni Foucault.[29]

4.1 Eszmetörténet szubjektumok nélkül

Azáltal kívánja elkerülni a szubjektumok aktivitására való hivatkozást Foucault, hogy kidolgoz egy új módszert azon diskurzusok vizsgálatára, melyek meghatározzák, mi számít tudásnak egy adott közösségben. Ez a vizsgálat nem korlátozódik a tudományos diszciplínák vizsgálatára, hanem magába foglalja a politikai, vallási stb. diskurzusokat is. Az archeológia tárgya tehát a „kimondott dolgok tömege egy kultúrában,"[30] a maga teljességében. Az archeológia

[27] Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, ford. A. M. Sheridan Smith (New York: Pantheon Books, 1972), 12.

[28] Hayden White, *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism* (Maryland: John Hopkins University Press, 1985) 50.

[29] Foucault, *The Order of Things…*, 342–343. Azt a kérdést, hogy mennyire legitim lépés egyetlen mozdulattal ítéletet hozni az összes szubjektumfilozófia fölött, nem fogjuk vizsgálni.

[30] Michel Foucault, *Foucault Live: Collected Interviews, 1961-1984*, szerk. Sylvère Lotringer, ford. Lysa Hochroth és John Johnston (New York: Semiotext(e), 1989), 66.

két alapproblémájaként a következő kérdéseket határozhatjuk meg: először is hogyan lehet számot adni a logikailag és grammatikailag (a szó tág értelmében véve) lehetséges megszólalások és egy adott korszak ténylegesen artikulált megszólalásainak különbségéről, tehát kompetencia és performancia különbségéről?[31] Hiszen, ha belegondolunk, a diskurzusoknak ez az óriási tömege valójában nagyon kevés artikulált megszólalást tartalmaz, ha a nyelv által lehetővé tett potenciális megszólalásokkal hasonlítjuk össze. Másodszor pedig hogyan lehet számot adni különböző korszakok megszólalásainak különbségéről?

Foucault úgy tesz kísérletet ezen kérdések megválaszolására, hogy a diskurzusok halmazán belül megpróbál kapcsolatokat, regularitásokat, diszkontinuitásokat, transzformációkat stb. megfigyelni. Azonban az archeológia nem csak a puszta leírás szintjén mellőzi a szubjektumokra való hivatkozást. Foucault legfontosabb tézise az, hogy a diskurzusok inherens szabályok szerint folynak, és ezen belső szabályokra a diskurzusban részt vevő szubjektumok nem tudnak reflektálni.[32] A diskurzus rendjében való változás nem egy szubjektum külső beavatkozását feltételezi,[33] a transzformáció magának a diszkurzív formálódásnak a szintjén történik. Tehát a változásért felelős erők a szubjektumon keresztül hatékonyak, mindazonáltal forrásuk mindig a szubjektumon kívül esik.

4.2 A diszkurzív formáció

Az archeológiai leírás nem a *langue*, hanem a *parole* szintjén mozog, mert tárgya „a ténylegesen lefolytatott diskurzusok halmaza,"[34] mely egy pozitivitás, széttartó és heterogén. De Foucault ezeket a jellemzőket nem a „kombinációk szabadságának"[35] tulajdonítja, hanem egy olyan implicit szabályrendszernek, mely ezt a heterogenitást lehetővé teszi. Tehát nem az a célja, hogy egy egységes konstruálási szabályrendszert mutasson ki, mely a diskurzusok sokszínűségét

[31] Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, 207.

[32] Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lennének a diskurzusoknak olyan szabályai, amelyek reflektáltak volnának a szubjektumok tudatában. Ezen tanulmány is rengeteg olyan szabálynak van alávetve, amelyeknek a diskurzusban részt vevők tudatában vannak (pl. hivatkozás a Foucault-kutatás legnépszerűbb képviselőire, mégpedig lábjegyzetként, Chicago Style (17th Edition) szerint stb.). Foucault állítása az, hogy mindig léteznek olyan szabályok, amelyekre *ab ovo* nem lehet reflektálni. Például a humán tudományos diszkurzív formációk konceptuális megkötéseinek változásairól szól *A szavak és a dolgok*.

[33] Foucault, *The Archaeology of Knowledge, 209.*

[34] Foucault, *Foucault Live: Collected Interviews, 1961-1984,* 57.

[35] Saussure, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, 158.

kombinálható atomokra redukálná. Ehelyett a lefolytatott diskurzusok halmazának elemzésének a benne lévő elemek eloszlásának elemzésével kell kezdődnie. Abban az esetben, ha bizonyos számú állítás objektumai, modalitásai, koncepciói és stratégiái között definiálhatunk egyfajta regularitást, tehát egy eloszlási rendszert, akkor egy diszkurzív formációval (*formation discursive*) van dolgunk.[36] A diszkurzív formáció nem homogén, a benne lévő állítások egy családot alkotnak, a szó wittgensteini értelmében.[37] A szabályok, melyek a formáció regularitásáért felelnek, a variálás szabályai.[38]

Az archeológia alapproblémái szerinti kérdés, melyet meg kell válaszolnunk minden állítással kapcsolatban, az, hogy miért pontosan ez az állítás áll itt és nem egy másik. Erre a kérdésre Foucault szerint akkor kapunk választ, ha minél pontosabban megpróbáljuk leírni azt a funkciót, melyet az adott állítás betölt a diskurzusában. Tehát az állítás identitása funkciójának függvénye. Ez a funkció a – diszkurzív formációnak megfelelő variálás szabályai szerint – a diskurzus nyelvi és nem-nyelvi[39] egységeihez objektumok egy területét és szubjektum pozíciók egy meghatározott számát rendeli.[40] Ebből következően ahhoz, hogy egy állítás funkcióját leírjuk, minél pontosabban meg kell határoznunk a helyét a diszkurzív formáción belül, mert funkcióját azáltal tölti be, hogy a formáció többi állításával egy meghatározott viszonyban van.[41] Az állítás fogalma arra a műveletre utal, „ami maga a formula által végbement."[42] Ebben az értelemben az állítások a beszédaktusok egy fajtájának tekintendőek. A lényeges különbség az, hogy a klasszikus értelemben vett beszédaktusok a nyelvhasználat egy reflektált szintjén helyezkednek el, az állítások azonban nem. Grice definíciója szerint ahhoz, hogy egy beszédaktus megtörténjen, „A-nak *szándékában kell állnia*, hogy x által egy hitet (*belief*) keltsen a hallgatóságában, és annak is *szándékában kell állnia*, hogy megszólalását úgy fogják föl, ahogyan az szándékában áll."[43] (kiemelés H. H.) Tehát a beszédaktusoknak intencionálisan

[36] Foucault, *The Archaeology of Knowledge,* 38.

[37] Hubert L. Dreyfus és Paul Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (Chicago: University of Chicago Press, 1983), 59.

[38] Gilles Deleuze, *Foucault* , ford. Seán Hand (London: University of Minnesota Press, 1988), 5.

[39] Például egy grafikont is állításnak kell tekintenünk.

[40] Foucault, *The Archaeology of Knowledge,* 106. Az állítások funkciója ennél tovább is terjed, de a jelen tanulmány csak erre a két aspektusra fókuszál.

[41] Foucault, *The Archaeology of Knowledge, 99.*

[42] Foucault, *The Archaeology of Knowledge, 83.*

[43] idézi Simon Evnine, *Donald Davidson* (Cambridge: Polity Press, 1991), 73.; eredeti: Peter Frederick Strawson (szerk.), *Philosophical Logic* (Oxford: Oxford University Press, 1967), 45.

strukturáltnak kell lenniük. Nem vitás, hogy minden megszólalásnak van egy ilyen szintje, azonban az állítások szintjén nem léteznek szubjektív szándékok, az állítások a diszkurzív formálódás szabályainak engedelmeskednek, melyek nem reflektáltak a szubjektumok elméjében.

4.3 Az objektumok és szubjektum-funkciók diszkurzív formálódása

A diszkurzív formáció adja meg a tudás történelmi *a priori* létfeltételeit. Ez azt jelenti, hogy annak dacára, hogy a ténylegesen lefolytatott diskurzusok halmaza egy kontingens történelmi tényként áll az archeológus előtt, a diszkurzív formációkon belül hatékony implicit szabályok a diskurzusban résztvevők számára a tapasztalatukat megelőzően és attól függetlenül fennállnak. Továbbá eleve lehetetlen, hogy ezekre a szabályokra reflektáljanak, így kijelenthető, hogy tudásuk *a priori* feltételeinek számítanak.[44]

A formáció egyfelől az objektumok formálását határozza meg. A diskurzus tárgyai nem feleltethetőek meg a prediszkurzív dolgoknak (*choses*), az objektumok (*objets*) maguk is formálódnak, tehát a formáció szintjén léteznek. Ez Foucault számára egy történelmi tény, mely a diskurzusok halmazának elemzéséből kiolvasható: sehol nem találunk egységes, változatlan objektumokat.[45] Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ne léteznének prediszkurzív dolgok, vagy hogy ezeknek a története ne lenne rekonstruálható,[46] hanem azt, hogy nem a referensek determinálják kívülről a diskurzust. Ebből nem következik, hogy a formálódás ellenállás nélküli, légüres térben zajlana, vagy hogy koherencia nélkül történne. A formáció objektumai mindig meghatározottak: a diszkurzív formálódás variálási szabályainak vannak alárendelve, amelyeket az állítások eloszlásának elemzéséből tudunk kiolvasni. Ha a diskurzus tárgyait mint diszkurzív objektumokat kezeljük, azzal meg tudunk menekülni a szubjektumelvű módszer egyik leggyakoribb hibájától, amit a „fogalmak anakronizálásának" nevezhetünk. Ez azt a módszertani hibát jelenti, amikor egy fogalomnak tévesen kontinuitást kölcsönzünk. Foucault arra igyekszik rámutatni, hogy nem szabad megengednünk, hogy a jelölő változatlansága csapdába csaljon minket, a diskurzusban feltűnő fogalmakat mindig az adott diszkurzív formációhoz kell rendelnünk. Ezt a módszert nevezzük történelmi

[44] Foucault, *The Archaeology of Knowledge, 127.*

[45] ld. például Michel Foucault, *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*, ford. Richard Howard (New York: Vintage Books, 1988).

[46] Foucault, *The Archaeology of Knowledge, 47.* Ez a kijelentés ellentmond annak az elterjedt nézetnek, amely szerint Foucault az igazsággal kapcsolatban egy radikális relativista lett volna.

nominalizmusnak.[47] Az objektumokra vonatkozó megfontolások ugyanúgy érvényesek a diskurzusban használt koncepciókra is.

A formáció azáltal is meghatározza a tudás létfeltételeit, hogy a lehetséges pozíciókat determinálja, amelyekből állításokat lehet tenni. Tehát az állítás nem egy meghatározott szubjektumhoz kötődik, hanem társadalmi státuszokhoz, intézményekhez és pozíciókhoz stb. Amennyiben a szubjektum a formáció implicit szabályait követi, betölti a szubjektum-funkciót; individualitása ezen túlmenően nem hagy lenyomatot a diskurzuson. A megszólalások elemzésénél a szubjektum eleve adott, az állítás elemzése azonban azt fedi fel, hogy milyen pozíciót kell felvennie valakinek ahhoz, hogy a szubjektuma lehessen az adott megszólalásnak. Ebből következően a diszkurzív formáció szükségszerűen egy anonim mező.[48]

4.4 A diszkurzív formálódás primátusa

A tudás archeológiájában a diszkurzív formálódás primátusának tézise Foucault legerősebb és legvitatottabb állítása. Ez a tézis a diskurzusok intézményi struktúrához és más nondiszkurzív gyakorlatokhoz való viszonyával kapcsolatban állapítja meg, hogy ezek között a heterogén elemek között csak egy adott formáció képes relációkat felállítani.[49] Így, noha Foucault hangsúlyozza, hogy a diskurzusnak mindig „artikulálódnia" kell „valami tőle eltérő dolgon,"[50] tehát egy intézményi struktúrán és nondiszkurzív gyakorlatok hátterén, valamint hogy az archeológusnak feladata számot adni arról, hogy a formálódás szabályai hogyan kapcsolhatóak nondiszkurzív rendszerekhez,[51] az artikuláció mint nem-kauzális viszony valójában vajmi keveset mond a kapcsolatokról, melyek ezek között az entitások között fennállnak. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a nem-kauzális viszony szintjénél azért állapodik meg az archeológiai leírás, hogy elkerülje „a szükségszerű kapcsolatot a beszélő szubjektumon keresztül,"[52] az egész vállalkozás, mint a diskurzus regularitásainak megfigyelésétől

[47] ld. Thomas R. Flynn, „Foucault and Historical Nominalism", in *Phenomenology and Beyond: The Self and Its Language*, szerk. Harold A. Durfee és David F. T. Rodier (Dordrecht: Springer, 1989), 134-47.

[48] Foucault, *The Archaeology of Knowledge, 122.*

[49] Foucault, *The Archaeology of Knowledge,* 53–54.

[50] Foucault, *The Archaeology of Knowledge,* 122.

[51] Foucault, *The Archaeology of Knowledge,* 162.

[52] Foucault, *The Archaeology of Knowledge,* 164.

azoknak implicit szabályrendszereihez való eljutás, kétségessé válik.[53] Habár Foucault kifejezetten elutasítja, hogy a diskurzust szuverénnek és függetlennek tekintsük, érvelése alapján mégis primátust kell tulajdonítanunk neki, hiszen minden nondiszkurzív gyakorlat fogalmakat használ, ezek a fogalmak pedig kizárólag a diskurzus szintjén termelődnek.[54]

5 Konklúzió

A strukturalista módszer fő jellemzőjeként azt határoztuk meg, hogy a szemiotikai vizsgálódásokhoz a *langue* módszertani absztrakcióját használja modellként. Ezt az absztrakciót a nyelv történelmi vetületétől való elvonatkoztatás jellemzi, és annak a kompetenciának a feltárására használandó, amelyet a vizsgált nyelvi megszólalás végrehajtása előfeltételez. Mint láttuk, Foucault elemzésének tárgyát, a „ténylegesen lefolytatott diskurzusok halmazát" annak történelmi pozitivitásában kívánja megragadni. Pontosan arra a többletre kíváncsi, mely által a *parole* minden időpillanatban egy meghatározott módon túlmutat a *langue* struktúráján.[55] Azonban erről a többletről, a diszkurzív formáció effektusairól Foucault nem úgy akar számot adni, hogy a szubjektumok aktivitására hivatkozik. Ez az archeológia és a strukturalizmus leginkább szembetűnő hasonlósága.

Azonban az előbbi radikálisabb, mert a szinkron struktúrák elemzése nem zárja ki *ab ovo* a kontinuitás lehetőségét, hiszen a szubjektumok ágenciáját mint magyarázóerőt az elemzés többi szintjén nem veti el, az archeológia viszont igen.[56] Más szavakkal, a strukturalista elemzés a megszólalások potenciális létének feltételeit kívánja feltárni, az archeológia viszont a megszólalások tényleges létének feltételeit. Foucault-nak az volt a célja, hogy elvágja a gordiuszi csomót, melyet korának vitáiban a struktúra-történelem oppozíció jelentett. Maga a *formation* szó is ennek az oppozíciónak a meghaladását jelezné, mely egyszerre jelent formációt és formálódást is, tehát a mezőt és mező átalakulásának folyamatát. Foucault azáltal zárja ki a szubjektumok tudatos hozzájárulásának lehetőségét a diskurzus megváltoztatásához, hogy egy sor olyan implicit szabály

[53] Dreyfus et al., *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, 83.

[54] Tuomo Tiisala, „Keeping It Implicit: A Defense of Foucault's Archaeology of Knowledge", in *Journal of the American Philosophical Association* 1, sz. 4 (2015), 667–670.

[55] Foucault, *The Archaeology of Knowledge,* 209.

[56] idézi Gary Gutting, *Michel Foucault's Archaeology of Scientific Reason: Science and the History of Reason* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 229.; eredeti: Jean-Jacques Brochier, „Michel Foucault explique son dernier livre", in *Magazine litteraire* 28 (1969), 25.

hatékonyságát feltételezi a diskurzuson belül, melyekhez a szubjektumoknak tudattalanul alkalmazkodniuk kell. A variálás ezen szabályai szerint formálódhatnak a diskurzus objektumai és koncepciói, ezek szerint foglalhatnak el pozíciókat a szubjektumok, melyekből szólhatnak stb. Tehát a diszkurzív formáció inherens variálási szabályai szerint transzformálódhat a diskurzus, mely a tudás konkrét, történelmi *a priori* létfeltételeit meghatározza.

Foucault szerint a diszkurzív gyakorlatok szabályai maguknak a gyakorlatoknak a szintjén formálódnak, ezt kell értenünk a rendszer autonómiája alatt. Ez nyilvánvalóan egy teljesen másik tézis, mint a saussure-i, mely szerint a nyelvi jelrendszer annyiban autonóm, amennyiben a saját szintjén leírható, ám ténylegesen hatással vannak rá hozzá képest külsőleges erők. Ha Foucault autonómia koncepiójához hozzátesszük, hogy nem igazán tudunk elképzelni semmilyen gyakorlatot, ami egyáltalában függetlenedni tudna a diszkurzív gyakorlatoktól, akkor ahhoz az elképzeléshez jutunk, hogy a diszkurzív formálódásnak primátusa van mindenféle rendszerhez képest.

Tehát az archeológiát „kvázi-strukturalista" módszerként definiálhatjuk, mely metodológiailag nyer a szubjektumelvű megközelítés elhagyásán, mert ez képessé teszi arra, hogy olyan kapcsolatokat mutasson ki, melyek a szubjektumok számára nem reflektáltak (gondoljunk például *A szavak és a dolgok* diszciplínákon átívelő diszkurzív mintázataira), ámde veszít a diskurzus autonómiájának posztulálásán, mert képtelen arra, hogy meghatározza, pontosan miben áll ez az autonómia. Foucault egy 1983-as interjújában úgy nyilatkozott, hogy „ha ismertem volna a frankfurti iskolát korábban, nem mondtam volna számos olyan ostoba dolgot, amit mondtam."[57] Példákat nem ad, de feltételezhetően az egyik tévedéseként azt nvezte volna meg, hogy korai munkásságában nem fordított elég figyelmet arra, milyen szoros összefüggésben állnak egymással tudásrendszerek és hatalmi rendszerek, diszkurzív és nondiszkurzív gyakorlatok. Foucault kései munkáiban előtérbe kerül az tudás instrumentális szerepe a társadalmi integrációs és elnyomó mechanizmusok működésében, amely a frankfurti iskolának is egyik fő témája volt. Ezek a mechanizmusok azon diszciplínák tudástermelésének a feltételeinek tekintendők, melyek magukat önállóknak tekintik. Ezen tudás-hatalom mátrix esetében tehát a diskurzus saját szintje már nem posztulálható. Ebben a posztstrukturalista módszerben feltűnnek az archeológia bizonyos elemei, de a diskurzus önállósága nem tételeződik.

[57] Gérard Raulet, „Structuralism and post-structuralism: An interview with Michel Foucault", ford. Jeremy Harding, in *Telos*, 55 (1983), 200.

6 Irodalomjegyzék

Culler, Jonathan. *Saussure*. Fontana: Collins, 1976.

Deleuze, Gilles. *Foucault*. Fordította Seán Hand. London: University of Minnesota Press, 1988.

Dreyfus, Hubert L. és Paul Rabinow. *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press, 1983. https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/M/bo3638224.html (2024, augusztus, 10).

Evnine, Simon. *Donald Davidson*. Cambridge: Polity Press, 1991.

Flynn, Thomas R. „Foucault and Historical Nominalism". In *Phenomenology and Beyond: The Self and Its Language.* Szerkesztette Harold A. Durfee és David F. T. Rodier. Contributions to Phenomenology 3. Dordrecht: Springer Netherlands, 1989, 134–47. https://doi.org/10.1007/978-94-009-1055-3_10(2024, augusztus, 10).

Foucault, Michel. *Foucault Live: Collected Interviews, 1961-1984*. Szerkesztette Sylvère Lotringer, fordította Lysa Hochroth és John Johnston. New York: Semiotext(e), 1989. https://monoskop.org/images/8/83/Foucault_Live_Collected_Interviews_1961-1984_1996.pdf (2024, augusztus, 8).

Foucault, Michel. *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. Fordította Richard Howard. New York: Vintage Books, 1988.

Foucault, Michel. *The Archaeology of Knowledge*. Fordította A. M. Sheridan Smith. New York: Pantheon Books, 1972. https://monoskop.org/images/9/90/Foucault_Michel_Archaeology_of_Knowledge.pdf (2024, augusztus, 11) .

Foucault, Michel. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Fordította A. M. Sheridan Smith New York: Vintage Books, 1994. https://monoskop.org/images/a/a2/Foucault_Michel_The_Order_of_Things_1994.pdf (2024, augusztus, 10).

Gutting, Gary. *Michel Foucault's Archaeology of Scientific Reason: Science and the History of Reason*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. https://www.cambridge.org/core/product/identifier/9781139172141/type/book (2024, augusztus, 10).

Horkheimer, Max. „On The Problem of Truth". In *Between Philosophy and Social Science: Selected Early Writings*. Fordította G. Frederick Hunter, Matthew S. Kramer, és John Torpey. Cambridge: The MIT Press, 1993.

Pettit, Philip. *The Concept of Structuralism: A Critical Analysis*. Los Angeles: University of California Press, 1975.

Propp, Vladimir. *Morphology of the Folktale*. Fordította Laurence Scott. Austin: University of Texas Press, 1968. https://monoskop.org/images/f/f3/Propp_Vladimir_Morphology_of_the_Folktale_2nd_ed.pdf (2024, augusztus, 10).

Raulet, Gérard. „Structuralism and Post-Structuralism: An Interview with Michel Foucault". Fordította Jeremy Harding. *Telos*, sz. 55 (1983): 195–221. https://doi.org/10.3817/0383055195.

Joseph, John E. „The Linguistic Sign". In *The Cambridge Companion to Saussure*. Szerkesztette Carol Sanders. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. https://doi.org/10.1017/CCOL052180051X.

Saussure, Ferdinand de. *Bevezetés Az Általános Nyelvészetbe*. Fordította B. Lőrinczy Éva. Budapest: Gondolat, 1967.

Tiisala, Tuomo. „Keeping It Implicit: A Defense of Foucault's Archaeology of Knowledge". *Journal of the American Philosophical Association* 1, sz. 4 (2015): 653–73. https://doi.org/10.1017/apa.2015.29.

White, Hayden. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Maryland: John Hopkins University Press, 1985.

Augmentedreality-könyvek a magyar közgyűjteményekben

Farkas Fanni Regina[1]

Tanulmányomban bemutatom az augmented reality és az AR books, azaz magyarul a kiterjesztettvalóság-könyvek fogalmait és osztályozását, valamint használatukat fontos, főként művészeti közgyűjteményekben. Már Magyarországon is egyre több könyvtár és más közművelődési intézmény alkalmazza ezeket a technológiákat, és ezekben az intézményekben rengeteg tudományos innováció folyik a falak között, ugyanakkor az igazi technológiai áttörésre, az AR-könyvek tömeges alkalmazására még várni kell.

1 De vajon mi az az augmented reality?

Maga az AR rövidítés az angol augmented reality szóból ered, jelentése: kiterjesztett valóság. A kiterjesztett valóság a valódi világ és a virtuális tér összemosásából, ötvözéséből jön létre. Ez egy sokkal bonyolultabb technika, mint a korábbról már jól ismert virtuális valóság, hiszen itt nem csak előre el kell készíteni egy elképzelt teret, tárgyat vagy ábrát, hanem ez a technológia a valódi környezetben ad virtuális elemeket az adott elképzeléseinkhez.[2]

[1] Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem
Témavezető: Dr. Bella Katalin

[2] Az AR-ral kapcsolatos első fontosabbnak tekinthető kutatásokat 1968-ban Ivan Sutherland, a harvardi egyetem professzorra és informatikusa végezte, melynek eredménye elinte csak egy, fejre szerelhető kijelző volt, amely a későbiekben az ún. „Damoklész kardja" néven lett ismert. A kiterjesztett valóság kifejezést magát csak jó pár évvel később 1990-ben használta először Tim Caudell, a Boeing kutatója. - Bridget Poetker, "A kiterjesztett valóság rövid története (+ jövőbeli trendek és hatások)," *G2*, 2023, https://www.g2.com/articles/history-of-augmented-reality (Elérés: 2025. 11. 03).

1.1 Fajtái[3]

Azokat a jellemzőket, amelyek lehetővé teszik azt, hogy osztályozzuk a kiterjesztett[4] valóságot,[5] általában a beindítás módja (trigger) és az élmény követésének a kettőse adja meg. Ettől függően a kiterjesztett valóság típusainak széles és igencsak különböző[6] csoportjait találhatjuk meg, mint például:

a) Kiterjesztett valóság a markereken
b) Kiterjesztett valóság képekhez (képkövetés)
c) Helyalapú kiterjesztett valóság (AR GPS-szel)
d) Kiterjesztett valóság felületeken (világkövetésnek vagy SLAM-nek is nevezik)
e) Kiterjesztett valóság a tereken (térbeli követés)
f) Kiterjesztett valóság tárgyakon (objektumkövetés)
g) Arckövetés vagy kiterjesztett valóság szűrőkkel az arcon
h) Testkövetés vagy kiterjesztett valóság testrészeken
i) Kiterjesztett valóság nyílt terekben (világtérkép)

Továbbiakban részletesen a kiterjesztett valóságra a markereken[7], a kiterjesztett valóságra a tereken[8] (térbeli követés) és a kiterjesztett valóságra a tárgyakon

---

[3] Julie Carmigniani és Borko Furht, "Augmented Reality: An Overview", in Handbook of Augmented Reality, szerk. Borko Furht (New York: Springer, 2011), 3–46
Jon Peddie, Augmented Reality: Where We Will All Live (New York: Springer, 2023).

[4] Kiterjesztett valóság. Más néven lásd még: kibővített vagy augmentált valóság

[5] Balkányi Péter és Orbán Zsolt, „Virtuális információk a fizikai térben: a kiterjesztett valóság jövőképe", Információs Társadalom 11, sz. 1–4 (2011): 64–80. https://epa.oszk.hu/01900/01963/00035/pdf/EPA01963_informacios_tarsadalom_2011_1_4_064-080.pdf (Elérés: 2025. november 3).
Szűts Zoltán és Yoo Jinil, „A kiterjesztett valóság térhódítása". Információs Társadalom 13, sz. 2 (2013): 58–67. https://inftars.infonia.hu/pub/inftars.XIII.2013.2.4.pdf (2024. 05. 23). (Elérés: 2025. november 3).
Jávorka Brigitta. „A kiterjesztett valóság alkalmazása a felsőoktatási könyvtárakban", *Könyvtári Figyelő* 28, sz. 1 (2018): 146–151. https://epa.oszk.hu/00100/00143/00350/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2018_01_146-151.pdf (Elérés: 2025. november 3).

[6] Pedro J. Sáez Martínez, „Different types of augmented reality", *Onirix*, 2024. Elérhető: https://www.onirix.com/learn-about-ar/types-of-augmented-reality/ (Elérés: 2025. 11. 03).

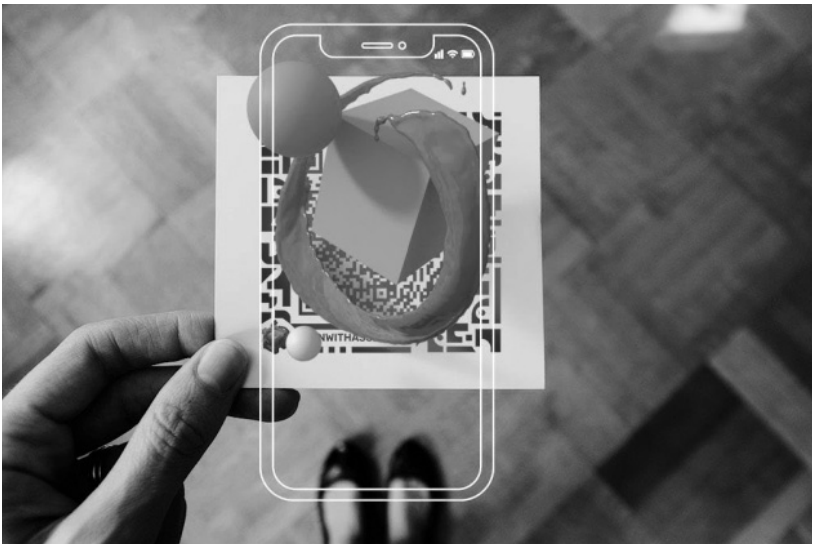
[7] Sakshi Dumbre, „Marker Based Augmented Model", *Medium*, 2023. https://medium.com/@sakshi.dumbre31/marker-based-augmented-model-6e1fe1b3759c (Elérés: 2025. november 3).

[8] Digital Promise, „Types of AR", *Digital Promise*, 2022. https://digitalpromise.org/initiative/360-story-lab/360-production-guide/investigate/augmented-reality/getting-started-with-ar/types-of-ar/ (Elérés: 2025. november 3).

(objektumkövetés)[9] térek majd ki, főként, mert kutatásom során ezen háromfajta AR jelenléte volt leginkább számottevő a magyar közgyűjteményekben.[10]

1.1.1 Kiterjesztett valóság markeren

Eredetileg a kiterjesztett valóságot nonfiguratív képek észlelésével közelítették meg. Vagyis olyan elemeket állítottak fel, amelyeket az emberi szem nem értett meg de a gépi algoritmusnak ellenben nagyon jók voltak, mivel a számítógépeknek a nagyon markáns, egyszerű alakzatokat igazán könnyű volt észlelni és ezáltal követni. Ezek az elemek voltak az úgynevezett markerek, melyek mintegy speciális azonosító kódként egy pozícióhoz rendelik a virtuális tartalmat. Ezt általában a gyors elérés érdekében egy QR-kóddal, azaz egy quick response kóddal (kétdimenziós vonalkód) teszik lehetővé.

1. ábra: A marker használata és működése QR - kód formában.
Forrás: Assemblr world. https://www.assemblrworld.com/blog/3-different-types-of-marker (elérés: 2024. 07. 23).

[9] Liz Trumper, „5 Types of AR", Circus 360 (London), 2023. https://circus360.uk/thinking/5-types-of-ar/ (Elérés: 2025. november 3).

[10] Mátuszka Tamás, „Kiterjesztett valóság alkalmazások fejlesztése, elemzése és a fejlesztőeszközök összehasonlítása", (Budapest: Eötvös Loránd Egyetem, 2012) http://matchsz.inf.elte.hu/VVprojekt/szakdoli/MatuszkaTamas.pdf (Elérés: 2025. november 3).

1.1.2 Kiterjesztett valóság a tárgyakon (objektumkövetés)

Itt arról van szó, hogy egyfajta teljes nyomon követést generálunk egy valós objektumon, és ez által annak bármely részét nagyon pontosan nyomon tudjuk követni. Általában az ilyen típusú nyomkövetést a valós objektum 3D-s replikájából (legalábbis a szerkezetéből) kiindulva érik el. Ez a 3D-s modell (amelynek nem kell valósághű és texturált felülettel rendelkeznie) általában csak az objektum vázát ábrázolja.

2. ábra: Az objektumkövetés illusztrálása egy autómotoron.
Forrás: Techcrunch. https://techcrunch.com/2017/04/11/gravity-jacks-poindext-ar-tracks-objects-smallest-details-for-augmented-reality-anywhere/?guccounter=1&guce_referrer=aHR0cHM6Ly93d3cuZ29vZ2xlLmNvbS8&guce_referrer_sig=AQAAAKNEzAWovvTutnQoGE7oWbK9r9Huv8qwqIpeFFjGVmryreFOgQkETHqKb5IyZZX54FI21MktR3UYor5ZHb8LOe5RJdeTHK_eliIO_nI1LosFlVWGm1tvIu1zBFRqIwOTIbQT2oJxKXMMi5SYWFG4RvmnoXgzw-IrehvlSSxQE-sN (elérés: 2024. 07. 23).

1.1.3 Kiterjesztett valóság a tereken (térbeli követés):

Ez a már meglévő és jól ismert két fő követési mód kombinációjaként született meg. A két alap típus a képkövetés és a világkövetés volt. A térbeli követés során viszont a felhasználó valós terekben a kiterjesztett valóság segítségével virtuális zárt tereket is észlelhet, mint például egy komplett helyiséget vagy egy szobát. Vagyis a legnagyobb előnye, hogy a felhasználó térben láthatja az objektumot.

3. ábra: A kiterjesztett valóság használata térben.
Forrás: Theconversation. https://theconversation.com/its-time-to-get-ready-for-augmented-reality-89760 (elérés: 2024. 07. 23).

1.2 Az AR és a VR – különbségek és hasonlóságok[11]

Mielőtt rátérnék az AR magyarországi használatára, az elméleti alapvetéshez hozzátartozik, hogy röviden kitérjek az AR és VR hasonlóságaira és különbségeire.

Mindkét technológia élményekben gazdag, 3D-s látványvilágú képet hoz létre, mely a valódi valóság és a fantáziavilág keveredése, de több igen jelentős különbség is van a kettő között. Az AR fogalmát már a dolgozatom elején tisztáztam, ezzel szemben a VR nem a valós világ élményét növeli, hanem egy teljesen idegen fantáziavilágot generál, számítógép segítségével, melyben a felhasználó bármilyen helyet, speciális kelléket vagy felszerelést létrehozhat érzékelők, fejhallgatók és kesztyűk segítségével.

[11] Steve Mann, Phillip V. Do, Tom Furness, Yu Yuan, Jay Iorio, és Zixin Wang, „Fundamentals of All the Realities: Virtual, Augmented, Mediated, Multimediated, and Beyond", in *Springer Handbook of Augmented Reality*, szerk. Ong Nee (New York: Springer, 2023), 3–34.
Ralf Dörner, Wolfgang Broll, Bernhard Jung, és Paul Grimm, „Introduction to Virtual and Augmented Reality", in *Virtual and Augmented Reality (VR/AR): Foundations and Methods of Extended Realities (XR),* szerk. Ralf Dörner, Wolfgang Broll, Paul Grimm, és Bernhard Jung, Cham: Springer, 2022, , 1–37.

Tehát összesítve az AR technológiában a felhasználónak fontos szerepe van, akár okostelefonról is elérhető, és megtartja az átmenetet a képzelet és a valóság között, míg a VR teljesen virtuális, a felhasználókat a rendszer vezérli, valamilyen headset-eszköz szükséges a használatához, és használata során a felhasználó csak ebben a képzeletbeli világban létezhet.[12]

2 Az intézmények és (köz)gyűjteményeik Magyarországon, ahol AR-ral találkozhatunk

2.1 Augmented Reality és a múzeumok világa

A kiterjesztett valóság már a múzeumokba is beköltözött, és új módon teszi élményszerűvé a kiállításokat. Talán ezzel a gyakorlati példával lehet illusztrálni: „Szöveges információ egy adott műtárgyról, amely megjelenik az okostelefon képernyőjén, amikor a fényképezőgépet egy QR-kódra irányítják"[13]. Vagy ahogyan, Manuel Charr is írja: „a múzeumok a kibővített valóságot használják a kiállítások gazdagításához azáltal, hogy digitális tartalmat helyeznek át fizikai tárgyakra".[14] Vagyis az mind a két idézetből jól látszik, hogy a múzeumi kiállításoknál elengedhetetlen a többletinformáció és az, hogy magával ragadó élményt nyújtson a látogatóknak. Ehhez és ezek tovább gondolásához egy nagyszerű és most már mondhatni elengedhetetlen kellék az AR és a használata, hiszen általa rengeteg előnyre tehetnek szert a múzeumok, mint például az immerzió, a változatosság, a műtárgyvédelem, (hiszen olcsóbb reprodukálni egy műtárgyat), a szabadság (mert a látogatók nincsenek keretek közé szorítva egy tárlatvezető által), vagy éppen az új látogatók bevonzása. Példaként néhány múzeum, ahol AR-ral találkozhatunk: a londoni Nemzeti Galéria, a washingtoni Nemzeti Természettudományi Múzeum, a szingapúri Nemzeti Múzeum vagy az amszterdami séta Van Gogh hálószobájában Arles-ban.[15]

---

[12] „What's the Difference Between AR and VR?" *Sopa.tulane.edu*, 2021. https://sopa.tulane.edu/blog/whats-difference-between-ar-and-vr (Elérés: 2025. november 3).

[13] "How the Use of Augmented Reality in Museums Is Bringing Collections to Life", *ResourceSpace Blog*, 2024. https://www.resourcespace.com/blog/augmented-reality-in-museums (Elérés: 2025. november 3).

[14] Manuel Charr, „How Museums Are Using Augmented Reality", *MuseumNext*, 2024. https://www.museumnext.com/article/how-museums-are-using-augmented-reality/ (Elérés: 2025. november 3).

[15] „Augmented Reality in Museums: Advantages and Uses", *Evergine.com*, 2022. https://evergine.com/augmented-reality-museums/ (Elérés: 2025. november 3).

Érzékelhető, hogy Magyarországon is egyre inkább elterjedt és használatos a kiterjesztett valóság technikája, nemcsak a közgyűjteményekben (levéltár, múzeum, könyvtár) hanem iskolák[16], kiállítások, sőt akár az orvosok körében is, és az évek során hatalmas fejlődésen ment keresztül és fejlődik tovább napról napra.

2.2 Magyar közgyűjtemények és az általuk használt kiterjesztett valóság fajtái

a) Atomenergetikai Múzeum: kiterjesztett valóság tárgyakon (objektumkövetés)
b) Petőfi Irodalmi Múzeum: kiterjesztett valóság a tereken (térbeli követés)
c) Bajai Türr István Múzeum és az Örökségszálló: az egyetlen magyar AR könyv

2.2.1 Objektumkövetés a paksi Atomenergetikai Múzeumban

Az Atomenergetikai Múzeum (AEM), megnyitása óta nemcsak gyűjteményének folyamatos bővítése, de edukációs tevékenységeik szemléletesebbé tétele is céljuk. Ezért 2018-ban egy olyan interaktív tudáskapszulát álmodott meg és hozott létre az objektumkövetés funkcióval, amely formáját tekintve hatszög alakú, továbbá hálózatszerűen mutatja be az atomenergetika világi és hazai mérföldköveit. Ezen kapszulán jelentek meg először az úgynevezett „targetek", amelyekre ráirányítva az AEM Atomenergetikai Múzeum nevű, ingyenesen letölthető alkalmazásának kameráját 3D-s modellek jelennek meg a telefon kijelzőjén. Ezen alkalmazásban 360 fokban körbeforgatható tartalomként is megnézhetőek a „targetek" rejtette kiterjesztettvalóság-tartalmak. A tudáskapszulás „targetekhez" nyolc képeslap is készült, amelyekre ráirányítva a múzeumos applikációt bárhol-bármikor „mobilisan" tekinthetőek meg a tartalmak.

[16] Bobák Zsófia, „A háromdimenziós platformokban rejlik az oktatás jövője". *Raketa.hu*, 2022. https://raketa.hu/a-haromdimenzios-platformokban-rejlik-az-oktatas-jovoje (Elérés: 2025. november 3).

4. ábra: A kiterjesztett valóság a paksi Atomenergetikai Múzeumban.
Forrás: Atomenergetikai Múzeum. https://muzeum.atomeromu.hu (elérés: 2024. 07. 23.)

Az *AtomMúzeum JáTÉKA*[17] elnevezésű, szintén ingyenesen letölthető applikáció volt a második a sorban a múzeumos fejlesztések közül. Ebben az alkalmazásban minden korosztálynak szóló ismeretterjesztő tartalmakkal ismerkedhetnek meg a felhasználók, így felépíthetik saját atomerőművüket és elolvashatják egy interaktív mesekönyvben az elektromos áram útját, mely kiterjesztettvalóság-tartalomként „kommunikál" a játékossal.

[17] ARcheoGroup, *AtomMúzeum játéka*, Google Play Store. https://play.google.com/store/apps/details?id=com.ARcheoGroup.Eletazatomeromuben&hl (Elérés: 2025. 11. 03).

5. ábra: A kiterjesztett valóságon alapuló paksi Atomenergetikai Múzeum JáTÉKA.
Forrás: Atomenergetikai Múzeum. https://muzeum.atomeromu.hu (elérés: 2024. 07. 23.)

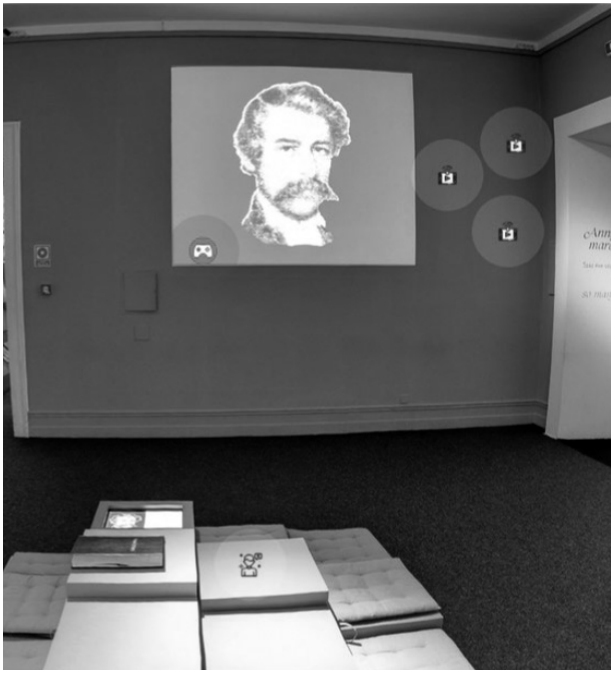
A *MindenTudós* nevű alkalmazás az AEM megnyitásának 10. évfordulójára készült, és a „Marslakókkal" ismerkedhetnek meg benne a felhasználók, mi több, játszhatnak és „fotózkodhatnak" is velük a kiterjesztettvalóság-tartalomnak köszönhetően. Ez az applikáció is edukációs célokat szolgál.

2.2.2 A budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) és az Önarckép álarcokban, AR

Az Önarckép álarcokban[18] kiállítás, vagy más néven az Arany János emlékkiállítás célja az, hogy megidézze a magyar irodalom egyik legnagyobb klasszikusáról a köztudatban élő képet és a költő kevésbé ismert arcaival is megismertesse az érdeklődőket. A PIM-nek ezen kiállítása, amely Arany János egyik legismertebb művén, a *Toldin* alapszik, azért is igazán érdekes, mert ezen kiállításukon rengeteg helyen hol kevésbé, hol pedig jobban elrejtve találkozhatunk a kiterjesztett valóság különböző formáival, főként a térbeli és objektumkövetéssel. Ha ellátogatunk és fizikai valónkban járjuk végig a tárlatot

[18] Vaderna Gábor, szerk. *Önarckép álarcokban* (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018).

az AR-t keresve, akkor az első megállónk mindenképpen az erőkarok legyenek, ahol két kar és a térbeli AR segítségével mi magunk is kipróbálhatjuk a Toldiból jól ismert petrencésrúd kitartását. Következőnek az „Érezni Aranyt" és az emotikonok kapcsolatát érdemes megfigyelnünk, ahol egy számítógépes játékban hangulatjelekkel kerülhetünk közelebb a költő metaforáihoz, sőt akár örökbe is fogadhatunk (a kifejezés jelen esetben azt jelenti, hogy a látogató egy régi Arany szót tudatos használattal életben tart) egy-egy izgalmas, már kihalófélben lévő szót! Végezetül pedig a tárlat végén egy hatalmas Arany fejjel találhatjuk magunkat szemben, ahol az eddigi kiterjesztettvalóság-fajták egyszerre elevenednek meg. Hiszen egy számítógép segítségével kiválaszthatjuk kedvenc szavunkat Aranytól, majd ezek a szavak egy képernyőn kelnek életre, és ahogy nő a látogatók száma, ezzel együtt gyarapodik a kedvenc szavak száma is, ami végül egy hatalmas Arany János fejjé alakul át.

6. ábra: A kiterjesztett valóság segítségével létrejött Arany János fej.
Forrás: Petőfi Irodalmi Múzeum. https://pim.hu/arany-janos-onarckep-alarcokban (elérés: 2024. 07. 23.)

De talán, amitől a legkülönlegesebb lesz ez a tárlat az az, hogy nem csak fizikailag járható körbe, hanem online, virtuálisan is megtehetjük mindezt a múzeum honlapján a kiterjesztett és a virtuális valóságnak köszönhetően.

2.2.3 A bajai Türr István Múzeum és az Örökségszálló: az egyetlen magyar AR könyv

Az Örökségszálló egy újszerű kulturális élménycsomag, mely ötvözi a mobilapplikáció által nyújtott innovatív megoldásokat a hagyományos könyvet és a múzeum fizikai tereit és tárgyait a legmodernebb technológia lehetőségével, azaz a kiterjesztett valóság különböző típusaival, mint a kiterjesztett valóság a markereken[19], a kiterjesztett valóság a tereken[20] (térbeli követés) és a kiterjesztett valóság a tárgyakon (objektumkövetés)[21]. A cél az, hogy a Türr István Múzeumba látogatóknak egy nem mindennapi látogatásban legyen része, ezáltal – esetenként interaktív, játékos módon – újra értelmezik a tanulást, az ismeretszerzést, miközben még sokrétűbb információkhoz juthatnak és egy sokkal jobb felhasználói élményben részesülnek a látogatók.

2.2.3.1 Örökségszálló[22] felépítése és különlegességei

a) Virtuális tárlatvezetés: A mobilapplikáció segítségével a múzeumban elhelyezett padlómatricákat beolvasva egy eszköz kivetíti a virtuális tárlatvezetőt, így a látogató egy személyes kalauz által informálódhat tovább a kiállításról.
b) Hangoskönyv: A múzeumban a QR kóddal leolvasott vagy applikációban kiválasztott tárgyakhoz – egy hangoskönyvhöz hasonlóan – meghallgathatóak a hozzá tartozó legfontosabb információk, miközben nyugodtan lehet tovább nézelődni.
c) 360 fokban forgatható virtuális tárgyakkal is bővült a kiállítás.
d) Tartalma: Az applikációba a bajai múzeum 50 000 darabot számláló gyűjteményéből a látogatók által kiválasztott legérdekesebb eszközök és tárgyak kerültek be.

[19] Sakshi Dumbre, „Marker Based Augmented Model", *Medium*, 2023. https://medium.com/@sakshi.dumbre31/marker-based-augmented-model-6e1fe1b3759c. (Elérés: 2025. november 3).

[20] „Types of AR", *Digital Promise*, 2022. https://digitalpromise.org/initiative/360-story-lab/360-production-guide/investigate/augmented-reality/getting-started-with-ar/types-of-ar/ (Elérés: 2025. 11. 03).

[21] Liz Trumper, „5 Types of AR", *Circus 360 (London)*, 2023. https://circus360.uk/thinking/5-types-of-ar/ (Elérés: 2025. november 3).

[22] „Örökségszálló II. – Múzeumpedagógiai programok kidolgozása, eszközfejlesztés, szakmai támogatás EFOP 3.3.2-16-2016-00043", *BajaMúzeum.hu*, 2016. (Elérés: 2025. november 3).

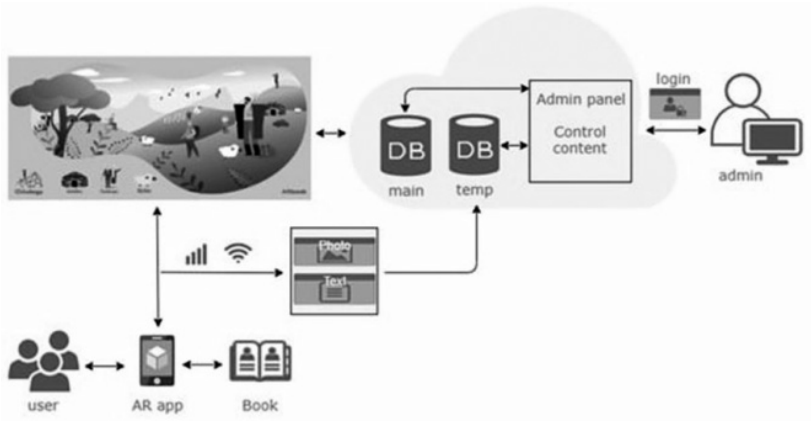

7. ábra: Az egyetlen magyar AR könyv.
Forrás: Bajai Türr István Múzeum. https://bajaimuzeum.hu/kiallitasok/allando-kiallitasok/turr-istvan-muzeum (elérés: 2024. 07. 23.)

3 Augmented reality books (könyvek)

A kiterjesztett valóság könyvei, amelyeket általában AR-könyveknek neveznek, a hagyományos könyvek és a digitális tartalom innovatív fúziói. Céljuk, hogy magával ragadó olvasási élményt hozzanak létre interaktív elemek, például 3D modellek, animációk, hangok vagy épp videók segítségével, ezzel lehetővé téve az olvasók számára, hogy újszerű módon foglalkozzanak az egyes történettel. A kiterjesztettvalóság-könyvek[23] lehetőséget adnak a fizikai könyv tapintható tulajdonságainak megőrzésére és újra felhasználására, miközben új dimenziót adnak az olvasási élményeinknek. Az augmentedreality-könyvek segítségével az olvasók további információkhoz juthatnak az általuk vizsgált témákról anélkül, hogy elveszítenék a hagyományos könyvek megszokott megjelenését és hangulatát.

[23] Antonis Ntagiantas, Markos Konstantakis, John Aliprantis, Dimitris Manousos, Lefteris Koumakis, és George Caridakis, „An Augmented Reality Children's Book: Edutainment through Participatory Content Creation and Promotion Based on the Pastoral Life of Psiloritis", *Applied Sciences* 12, no. 3 (2021): 1339. Basel: MDPI. https://www.mdpi.com/2076-3417/12/3/1339 (Elérés: 2025. november 3.)

8. ábra: AR könyv architektúra.
Forrás: MDPI. https://www.mdpi.com/2076-3417/12/3/1339 (elérés: 2024. 07. 23.)

A technológia fejlődésével és az AR könyvekbe való további adaptálás lehetőségével nyilvánvaló, hogy az AR-könyvek jelentős lépést jelentenek a történetek megosztásának és feldolgozásának a fejlődésében.

3.1 A kiterjesztettvalóság-könyvek összetevői[24]

a) Vizuális elemek:

A kiterjesztett valóság könyvei tovább fejlesztik a hagyományos nyomtatott tartalmat, magával ragadó élményt nyújtva az olvasóknak. Az AR-könyvek egyik, ha nem a legfontosabb kulcselemei a vizuális tartalmak, például képek, videók és animációk. Ezek a hozzáadott látványelemek a történet gazdagabb megértését teszik lehetővé, és lehetőséget adnak az olvasóknak, hogy mélyebbre merüljenek a szerző, vagy az AR használata után inkább a saját maguk által is befolyásolható és változtatható létrehozott világban.

b) Hangfunkciók:

A kibővített valóság könyvei a látvány mellett hangfunkciókat is tartalmaznak. A hangok, zenék továbbgazdagítják az olvasási élményt. Mindemelett ez

[24] "What Are Augmented Reality Books". *Draw & Code*, 2023. https://drawandcode.com/learning-zone/what-are-augmented-reality-books/#:~:text=Visual%20Elements,as%20images%2C%20video%20and%20animations. (Elérés: 2025. november 3.)
Liubov F. Yanchenko, Tetiana A. Vakaliuk, és Kateryna V. Vlasenko, „Augmented Reality Books: Concepts, Typology, Tools", *CEUR Workshop Proceedings* Vol. 2731 (2020): 283–296. https://ceur-ws.org/Vol-2731/paper16.pdf. (Elérés: 2025. november 3.)

lehetővé teszi az olvasók számára, hogy több szinten foglalkozzanak a tartalommal, ami dinamikusabbá és magával ragadóbbá teszi azt.

c) Interaktív funkciók:

Az AR-könyvek másik alapvető összetevője és mérföldköve az interaktív funkciók bevonása. Ezek sokban segítik az aktív megértést. Például a felhasználók elforgathatják a 3D-s objektumokat, vagy feloldhatnak rejtett tartalmat az oldalakon. Ezen interaktív szempontok bevonásával az AR-könyvek gyakorlatiasabb és személyre szabottabb olvasási élményt nyújtanak.

4 A megelevenedő múlt: a pop-up books és társai[25]

Talán kijelenthető, hogy az elmúlt években vagy akár évszázadokban szerzők és az alkotók célja mindig egy volt: az, hogy az általuk papírra vetett szavak megelevenedjenek az olvasók szeme előtt. Tehát az illusztrációk, és maga az illusztrálás egy fontos és kihagyhatatlan lépés volt minden egyes könyv születésekor: egy jó kép, ábra elengedhetetlen egy könyv megértéséhez. Az évek során pedig a könyvillusztrációk is sokat változtak. A kezdeti 2D-s, majd 3D-s rajzok után megjelentek a papírból készült, úgynevezett felugró (pop-up) könyvek, amelynek háromdimenziós oldalai vannak, gyakran csak lapozáskor felbukkanó elemekkel. Ezért mondhatjuk azt, hogy 17. század a 21. században digitálisan visszatért. Hiszen már a 17. században a híres Johann Remmelin anatómus 1613-ban kiadott gyógyszereskönyve, a *Captoptrum Microcosmicum* is ilyen elemeket tartalmazott: egy sor átfedő szárnyat, amelyek az emberi anatómia rétegeit mutatják be, ezzel segítve az akkori orvostanhallgatókat. A kiterjesztettvalóság-könyvek pont ebben mások és pont ebben egyeznek meg a pop-up könyvekkel és társaikkal, mivel az ilyen könyv a „hagyományos" könyvnek és a digitális tartalmaknak az innovatív fúziója.

4.1 Az augmented reality-könyvek elődjei

Sok nélkülözhetetlen lépcsőfok vezetett a mai AR könyvek létrejöttéhez, ezek többek között a következők:

4.1.1 3D-s könyvek

Visszatekintve a legelső, korai „augmented reality" kezdeménynek a 3D-s könyv és a hozzá tartozó 3D-s (piros és kék) szemüveg használata tekinthető. Ezekben a szemüvegekben a piros és a kék úgynevezett színszűrők lévén „anaglif" térérzetet

[25] Richan Kornél, „Mindent a 3D TV-ről", *arizonamps.hu*, 2022. https://www.arizonamps.hu/hu/3d-tv-vilaga.html. (Elérés: 2025. november 3.)

idéznek elő. Ezek az anaglif, vagy magyarul térhatású (végtermékként 3D-s) képek képesek számunkra 3D-ben bemutatni a világot, de csakis egy bizonyos technika alkalmazásával: ezeket a papíron elmosódottnak és kivehetetlennek tűnő ábrákat kétszínű lencsével rendelkező szemüveggel kell megtekinteni. Ehhez a fentebb is már említett kék és piros (egész pontosan vörös és ciánkék) szín szükséges, vagy a még jobb színhűségért a zöld–bíbor és a borostyán–kék színkombináció ajánlott. Tehát a lényeg egy, és egyszerűen a testünk a kiváltó oka. Hiszen ahogyan a valóságban is a két szemünk által felfogott, két különböző képet rakja össze az agyunk, így itt is, azonos mechanizmus alapján a két egymástól teljesen különböző színréteg egy térben látása adja a mélység- vagy térérzetet. Így ha a jobb és a bal szemünk már csak egy kicsit is mást vagy más színben lát és ez az agyunkban összeér, a végén mi úgy érzékeljük a képeket, mintha „mozognának", de legalábbis megelevenednek és kiemelkednek a síkból.

4.1.2 Scanimation, azaz a „mozgóképrács"

Ennek a könyvnek a lényegére talán a következő idézet mutat rá leginkább: „Amikor egy átlátszatlan rácsot áttetsző lyukakkal helyeznek el bizonyos távolságra a kijelző tetején, a néző helyzete határozza meg, hogy mely pixelek válnak láthatóvá. … Ha a képet úgy alakítják ki, hogy figyelembe veszi a lyukak relatív elhelyezkedését, a megfigyelt parallaxis konzisztens marad a nézőpontok között, és mélységérzetet (3D-t) kelt."

Edinburgh-i egyetem kutatócsoportja[26]

4.1.3 Pop-up könyvek

Végül amik a mai kiterjesztettvalóság-könyvekhez és azok mechanikájához, felépítéséhez a legközelebb állnak, azok a pop-up könyvek, amelyek lényege, hogy a könyv belsejében általában papírból egy 3D-s illusztráció található, amely a könyv kinyitásakor elő, vagy felugrik. Erre a fajta technikára akár mint egy gyűjtőfogalom is tekinthetünk, mely magában foglalja többek között például a mozgatható könyveket, felugró ablakokat, alagútkönyveket, lehúzható füleket, kiugró és lehúzható elemeket.

[26] Geng Lyu, Xukun Shen, Taku Komura, Kartic Subr, Lijun Teng, "Widening Viewing Angles of Automultiscopic Displays using Refractive Inserts", University of Edinburgh, IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics, 2018. https://www.research.ed.ac.uk/en/publications/widening-viewing-angles-of-automultiscopic-displays-using-refract/?utm (Elérés: 2025. november 24.)

9. ábra: A pop up, a 3D-s és a scanimation könyv együtt.
Forrás: Saját szerkesztés. (elérés: 2024. 07. 24.)

Egyszóval hosszú utat járt be és sok felfedezés és kísérletezés vezetett oda, hogy a kép és az illusztrálás folyamata elérje a mai állapotát, de elmondható, hogy mindegyik lépcsőfok egy elengedhetetlen mérföldköve volt annak, hogy a mai augmentedreality-könyvek kialakuljanak.

5 Hogyan lehet és kell egy kódexet AR-ral ellátni

A kódexek AR-ral való gazdagítása képes új életet adni a múlt szövegeinek: a kéziratok, kódexek rejtett rétegei látványosan tárulnak fel, így a történeti anyag élménnyé válik a mai befogadónak. Ahhoz azonban, hogy ez megvalósuljon, átgondolt előkészületekre és tudatos fejlesztési lépésekre van szükség – az alábbiakban ezeket vesszem sorra:

0. Kutatás és előkészületek:

Meg kell ismerkednünk az AR minden egyes fajtájával és azoknak az alkalmazásával, majd meg kell vizsgálnunk az adaptálni kívánt könyvet – jelen esetben egy kódexet –, tartalmával és felépítésével együtt, hogy meghatározzuk, mely részei lennének alkalmasak az AR alkalmazásra.

1. Tartalom összeállítása:

Válasszuk ki azokat a részeket a kódexből, amelyekhez virtuális tartalmakat akarunk hozzáadni, és készítsünk el olyan interaktív elemeket, például 3D-modelleket, videókat vagy animációkat, amelyek illusztrálják vagy kiegészítik az általunk választott kódex szövegét.

2. Képek és illusztrációk digitalizálása:

Válasszunk ki egy kiterjesztettvalóság-platformot, amely lehetővé teszi a képek és illusztrációk hozzáadását a valóság kiterjesztéséhez, majd digitalizáljuk

az ehhez szükséges illusztrációkat, képeket, személyeket és címereket, amelyeket hozzá szeretnénk adni. Ha pedig már digitális formába konvertáltuk őket, ellenőrizzük a formátumukat és a minőségüket.

3. Interakciók és funkciók hozzáadása:

Végül érdemes lehet (az AR fajtájától függően) hozzáadnunk interaktív funkciókat és információkat a képekhez. Ilyen lehet például az, hogy a felhasználók közelítsenek rájuk, forgathassák őket, vagy más módokon interakcióba lépjenek a képekkel. De akár a gazdagítás érdekében videókkal, animációkkal vagy hang- és beszédeffektusokkal is elláthatjuk ábráinkat.

6 Saját „kódex" (avagy hogyan alakítom a *Festetics-kódex* egy részletét AR-*rá*)

Kutatásom végén szeretném bemutatni, hogyan próbálkozom egy kódex[27] részletének digitalizálásával, hiszen informatikus-könyvtáros hallgatóként közel állnak hozzám ezek a régi, de annál szebb remekművek. Választásom a Festetics, vagy másképpen Festetich-kódexre[28], Kinizsi Pál feleségének, Benignának az imádságoskönyvére esett, mely 208 levélből áll, és 1493 körül íródott pergamenre. Valószínűleg egyetlen ember műve lehet, és a hibák alapján a valószínűleg a nagyvázsonyi pálos kolostorban született kódex feltételezhetően másolat. Mintául vettem a *Codex 4D projekt* (2021 – 2023) című, AR-ral és digitalizációval foglalkozó olasz kutatást, mely túlmutat a kódextartalmak egyszerű 2D-s digitalizálásán, és az új szemszögből a virtuális megközelítések, vagyis a kódex 4D-s modelljei, tudományos vizsgálati és vizuális eszközökre fókuszál, hiszen a kiterjesztett valóság fontos szerepet játszik a kulturális örökségben és az oktatásban.

[27] Eva Pietroni, Nicola Orazi, Daniele Ferdani, and Alessio Chirivì, „The Codex 4D Project: A Virtual Multidimensional and Interdisciplinary Journey into the Manuscript", *Proceedings of the 29th International Conference on Virtual Systems and Multimedia (VSMM 2023)*, Seville, Spain, 2023. https://studio.onirix.com/projects/ea2f97bdf8bd4195bf65aeb62041bb12/webar (Elérés: 2025. 11. 03.)

[28] Farkas Fanni Regina, „Mintaoldal az Onirix AR platformon", *Onirix Studio*, 2023. https://mywebar.com/p/Project_1_1fxezm24y4 (Elérés: 2025. november 3.)

10. ábra: A Festetich-kódex egyik legdíszesebb oldala.
Forrás: Wikipédia. https://hu.wikipedia.org/wiki/Festetich-k%C3%B3dex (elérés: 2024. 07. 23.)

Ezután az 5. pontban leírt lépéseket követve a digitalizálásra szánt oldalakról kiválasztottam két kiemelt képet: az egyik a *Mária - a napba öltözött Asszony karján a kis Jézussal* címet viseli, a másik a Kinizsi és a Magyar család címerét mutata meg, majd egy ingyenes, kezdőknek szóló programmal sikeresen digitalizáltam is. Utána elláttam az AR leginkább a kiterjesztettvalóság-képekre kifejlesztett fajtájával, azaz a képkövetés funkcióval az oldalt. Az én ötleteim a Marylandi Egyetem AR Sandbox-ára[29] alapozva dolgoztam ki, mely lehetővé teszi a felhasználók számára, hogy 3D-s topográfiai jellemzőket, például hegyeket, völgyeket, folyókat vagy akár ökoszisztémák szimulációit modellezzék le.

[29] Oliver Kreylos, „Augmented Reality Sandbox", (University of California: Davis, 2023). https://web.cs.ucdavis.edu/~okreylos/ResDev/SARndbox/ (Elérés: 2025. november 3.)

A saját projektemben úgy módosítva ezen, hogy a kódex esetében a Sandbox használatával lehetőség nyílhasson arra, hogy ebbe a fehér, sima homokba a gyerekek és a látogatók egyaránt egy virtuális tollal saját iniciálékat készíthessenek, ezzel is kifejezve saját kreativitásukat. Vagy, mint ahogy a kolumbiai nyomdában, az elkészült AR könyvünket érdemes lenne akár egy bárki számára elérhető virtuális valóság kiállítássá is átalakítani. Ha pedig a Queenslandi Állami Könyvtár *Great & Grand Rumpus*[30] kiállítását vennénk mintául, akkor egy valódi vagy virtuális könyvkiállításon mi lehetnénk Kinizsiné, vagy a kódex bármely alakja. Illetve esetleg a National Library of Medicine ARISE farmbalesetes szimuláció[31] projektjének mintájára szimulálhatnánk, hogy különböző könyvet, kódexet érintő balesetek esetén mi a teendő (elkezd vizesedni a könyv, meggyullad, kártevők jönnek, napon van, stb). Ahogyan ezen tervek sokszínűségéből is látható, néha még a fantázia sem szabhat határt az AR-nak.

11. ábra: AR Sandbox.
Forrás: Web.cs.ucdavis. https://web.cs.ucdavis.edu/~okreylos/ResDev/SARndbox/ (elérés: 2024. 08. 21.)

[30] State Library of Queensland, „The Great & Grand Rumpus", kiállítás, (Brisbane, 2021–2022. https://www.slq.qld.gov.au/greatgrandrumpus (Elérés: 2025. november 3.)

[31] Emily W. Heberlein, David A. Nembhard, and Lisa M. K. Miller, „A Feasibility Study of Augmented Reality Intervention for Safety Education for Farm Parents and Children", *Frontiers in Public Health* 10 (2023): 903933. https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2022.903933/full (Elérés: 2025. november 3.)

7 Irodalomjegyzék

7.1 Primer Irodalom

Farkas Fanni Regina A kifejezés azt jelenti, hogy a látogató egy régi szót tudatos használattal életben tart. „Mintaoldal az Onirix AR platformon." *Onirix Studio,* 2023. https://mywebar.com/p/Project_1_1fxezm24y4 (Elérés: 2025. november 3.)

7.2 Szekunder Irodalom

„Augmented Reality in Museums: Advantages and Uses." *Evergine.com,* 2022. https://evergine.com/augmented-reality-museums/ (elérés: 2025. november 3).

„How the Use of Augmented Reality in Museums Is Bringing Collections to Life." *ResourceSpace Blog,* 2024. https://www.resourcespace.com/blog/augmented-reality-in-museums (elérés: 2025. november 3).

„Örökségszálló II. – Múzeumpedagógiai programok kidolgozása, eszközfejlesztés, szakmai támogatás EFOP 3.3.2-16-2016-00043." *BajaMúzeum.hu,* 2016. (elérés: 2025. november 3).

„What Are Augmented Reality Books." *Draw & Code,* 2023. https://drawandcode.com/learning-zone/what-are-augmented-reality-books/ (elérés: 2025. november 3).

„What's the Difference Between AR and VR?" *Sopa.tulane.edu,* 2021. https://sopa.tulane.edu/blog/whats-difference-between-ar-and-vr (elérés: 2025. november 3).

ARcheoGroup. *AtomMúzeum játéka.* Google Play Store. https://play.google.com/store/apps/details?id=com.ARcheoGroup.Eletazatomeromuben&hl. (elérés: 2025. november 3).

Arrighi, Stefano. „Perspective Driven Barrier Grid Animation." In *Proceedings of Bridges 2024: Mathematics, Art, Music, Architecture, Culture.* Richmond, VA: Bridges Conference, 2024, 447–453. https://archive.bridgesmathart.org/2024/bridges2024-447.pdf (elérés: 2025. 11. 03).

Balkányi Péter, és Zsolt Orbán. „Virtuális információk a fizikai térben: a kiterjesztett valóság jövőképe." *Információs Társadalom* 11, sz. 1–4 (2011): 64–80. https://epa.oszk.hu/01900/01963/00035/pdf/EPA01963_informacios_tarsadalom_2011_1_4_064-080.pdf (elérés: 2025. november 3).

Bobák Zsófia. „A háromdimenziós platformokban rejlik az oktatás jövője." *Raketa.hu,* 2022. https://raketa.hu/a-haromdimenzios-platformokban-rejlik-az-oktatas-jovoje (elérés: 2025. november 3).

Carmigniani, Julie, és Borko Furht. „Augmented Reality: An Overview." In *Handbook of Augmented Reality,* szerk. Borko Furht. New York: Springer, 2011, 3–46

Charr, Manuel. „How Museums Are Using Augmented Reality." *MuseumNext,* 2024. https://www.museumnext.com/article/how-museums-are-using-augmented-reality/ (elérés: 2025. november 3).

Digital Promise. „Types of AR." *Digital Promise,* 2022. https://digitalpromise.org/initiative/360-story-lab/360-production-guide/investigate/augmented-reality/getting-started-with-ar/types-of-ar/ (elérés: 2025. 11. 03).

Dörner, Ralf, Wolfgang Broll, Bernhard Jung, és Paul Grimm. „Introduction to Virtual and Augmented Reality." In *Virtual and Augmented Reality (VR/AR): Foundations and Methods of Extended Realities (XR),* szerk. Ralf Dörner et al. Cham: Springer, 2022, 1–37.

Dumbre, Sakshi. „Marker Based Augmented Model." *Medium,* 2023. https://medium.com/@sakshi.dumbre31/marker-based-augmented-model-6e1fe1b3759c (elérés: 2025. november 3).

Heberlein, Emily W., David A. Nembhard, és Lisa M. K. Miller. „A Feasibility Study of Augmented Reality Intervention for Safety Education for Farm Parents and Children." *Frontiers in Public Health* 10 (2023): 903933. https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2022.903933/full (elérés: 2025. november 3).

Jávorka Brigitta. „A kiterjesztett valóság alkalmazása a felsőoktatási könyvtárakban." *Könyvtári Figyelő* 28, sz. 1 (2018): 146–151. https://epa.oszk.hu/00100/00143/00350/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2018_01_146-151.pdf (elérés: 2025. november 3).

Kreylos, Oliver. +Augmented Reality Sandbox." University of California, Davis, 2023. https://web.cs.ucdavis.edu/~okreylos/ResDev/SARndbox/ (elérés: 2025. november 3).

Mann, Steve, Phillip V. Do, Tom Furness, Yu Yuan, Jay Iorio, és Zixin Wang. „Fundamentals of All the Realities: Virtual, Augmented, Mediated, Multimediated, and Beyond." In *Springer Handbook of Augmented Reality,* szerk. Ong Nee. New York: Springer, 2023, 3–34.

Mátuszka Tamás. „Kiterjesztett valóság alkalmazások fejlesztése, elemzése és a fejlesztőeszközök összehasonlítása" Szakdolgozat. Budapest: Eötvös Loránd Egyetem, 2012. http://matchsz.inf.elte.hu/VVprojekt/szakdoli/MatuszkaTamas.pdf (elérés: 2025. november 3).

Ntagiantas, Antonis, Markos Konstantakis, John Aliprantis, Dimitris Manousos, Lefteris Koumakis, és George Caridakis. „An Augmented Reality Children's Book: Edutainment through Participatory Content Creation and Promotion Based on the Pastoral Life of Psiloritis." *Applied Sciences* 12, no. 3 (2021): 1339. Basel: MDPI. https://www.mdpi.com/2076-3417/12/3/1339 (elérés: 2025. november 3).

Peddie, Jon. *Augmented Reality: Where We Will All Live*. New York: Springer, 2023.

Pedro J. Sáez Martínez. „Different Types of Augmented Reality." *Onirix,* 2024. https://www.onirix.com/learn-about-ar/types-of-augmented-reality/ (elérés: 2025. 11. 03).

Pietroni, Eva, Nicola Orazi, Daniele Ferdani, és Alessio Chirivì. „The Codex 4D Project: A Virtual Multidimensional and Interdisciplinary Journey into the Manuscript." In *Proceedings of the 29th International Conference on Virtual Systems and Multimedia (VSMM 2023)*. Cham: Springer, 2023. https://studio.onirix.com/projects/ea2f97bdf8bd4195bf65aeb62041bb12/webar (elérés: 2025. november 3).

Poetker, Bridget. „A kiterjesztett valóság rövid története (+ jövőbeli trendek és hatások)." *G2,* 2023. https://www.g2.com/articles/history-of-augmented-reality (elérés: 2025. 11. 03).

Richan Kornél. „Minden a 3D TV-ről." *Arizonamps.hu,* 2022. https://www.arizonamps.hu/hu/3d-tv-vilaga.html (elérés: 2025. november 3).

State Library of Queensland. „The Great & Grand Rumpus." Kiállítás. 2021 –2022. https://www.slq.qld.gov.au/greatgrandrumpus (elérés: 2025. november 3).

Szűts Zoltán, és Jinil Yoo. „A kiterjesztett valóság térhódítása." *Információs Társadalom* 13, sz. 2 (2013): 58–67. https://inftars.infonia.hu/pub/inftars.XIII.2013.2.4.pdf (elérés: 2025. november 3).

Trumper, Liz. „5 Types of AR." *Circus 360 (London),* 2023. https://circus360.uk/thinking/5-types-of-ar/ (elérés: 2025. november 3).

Vaderna Gábor, szerk. *Önarckép álarcokban.* Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018.

Yanchenko, Liubov F., Tetiana A. Vakaliuk, és Kateryna V. Vlasenko. „Augmented Reality Books: Concepts, Typology, Tools." *CEUR Workshop Proceedings* Vol. 2731 (2020): 283–296. https://ceur-ws.org/Vol-2731/paper16.pdf (elérés: 2025. november 3).

A két féltekés idegennyelvtanulás megvalósulásának vizsgálata az iskolai nyelvoktatásban

Sasvári Angelika[1]

1 Bevezetés, személyes motiváció

Régóta foglalkoztat az a kérdés, hogyan lehetne hatékonyabbá tenni az nyelvoktatást. Statisztikai adatok[2] (az Eurostat[3] 2021-es statisztikái szerint iskolai keretek között a középiskolások körülbelül 41%-a tanul csak német mint idegen nyelvet, 2023-ban a Magyarországon sikeresen letett komplex nyelvvizsgák mindössze 14%-a történt német nyelvből[4]) támasztják alá, hogy hazánkban nagyon kevesen rendelkeznek jó nyelvtudással, noha korunkban elengedhetetlen az idegen nyelvek ismerete más emberek és kultúrák megértéséhez, valamint szakmai ismeretek megszerzéséhez. Számos módszer létezik a tanulás hatékonyságának növelésére, melyek közül figyelmem az utóbbi időben a két agyféltekés tanulásra irányult. Az elmúlt évek során több tanfolyamon is részt vettem annak érdekében, hogy megismerjem a hatékony tanulás mesterfogásait, ezáltal időt és energiát spórolva érhessek el jó eredményeket. Először a szótanulás kérdésköre kapcsán felismertem, hogy az idegen nyelvek esetében is milyen nagy potenciál lehet a két féltekés tanulásban. Volt szerencsém a gyakorlatban is kipróbálni ezeket a technikákat egy negyedik osztályos diákommal és az eredmények megdöbbentettek: kezdeti kétkedésem ellenére nagyon hatékonynak bizonyult minden tesztelt módszer, ennek hatására pedig felmerült bennem, hogy nem egyedi esetről van szó, hanem több tanulónak

---

[1] Témavezető: Prof. Dr. Feld-Knapp Ilona
Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem

[2] A statisztikák elemzése során elsősorban a német mint idegen nyelv ismeretét vettem figyelembe, ugyanis kutatásom során is ezzel a nyelvvel foglalkoztam.

[3] „Foreign language learning statistics - Statistics Explained", Eurostat, 2022, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_learning_statistics#Primary_education (elérés 2024. augusztus 30).

[4] Elemzések, statisztikák: „Nyelvvizsga-statisztikák (vizsgázók száma alapján)", Oktakási hivatal, 2024 https://nyak.oh.gov.hu/doc/stat/stat_disp.asp?strID=G0 (elérés 2024. augusztus 30).

segítenének ezek a metódusok a tanulási folyamat megkönnyítésében. Ennek hatására, valamint témavezetőm biztatására döntöttem úgy, hogy egy empirikus kutatás keretében foglalkozom a témával.

Kutatásomban két célt tűztem ki: egyrészt szerettem volna választ kapni arra a kérdésre, hogy a két féltekés tanulás hogyan működik, mennyiben tér el a hagyományos tanulási formáktól. Emellett, fiatal kutatóként, szerettem volna tapasztalatokat szerezni egy empirikus kutatás menetéről. Jelen tanulmányban első próbálkozásom eredményeit ismertetem, az elméleti hátteret mindössze vázlatosan, a teljesség igénye nélkül mutatom be. Írásomban kitérek az eredmények gyakorlati hasznosításának a lehetőségeire is. Ezt követően ismertetem kutatási kérdéseimet és a hipotéziseket, valamint az általam kidolgozott adatfelvételi eljárást és annak megvalósítását a kísérleti tanulmány keretein belül.

2 A kutatás elméleti hátterének rövid áttekintése

Elsőre talán nem is gondolná az ember, hogy az agykutatás és a tanulás közötti kapcsolat milyen fontos, hiszen az agyunkban zajló folyamatok megértése kulcsfontosságú lehet a hatékony tanulási módszerek kialakításában. Arra való tekintettel, hogy jelen cikk fókuszában az empirikus kutatás módszereinek és az eredmények bemutatása áll, az elméleti háttér bemutatásakor mindössze a két legfontosabb koncepciót és azok gyakorlatban vett megvalósulását ismertetem.

2.1 A két féltekés tanulás

Először 1861-ben Broca francia orvos egyik páciense felboncolása során jutott arra a következtetésre, hogy a beszédközpont a bal agyféltekében helyezkedik el. Broca megfigyelése nyomán vetődött fel először annak lehetősége, hogy az agyféltekék különböző agyi funkciókért lehetnek felelősek.[5] Ezt később több agykutató is megerősítette, köztük Roger Sperry is 1960-ban, hasított agyú betegek vizsgálatakor.[6] Az ő munkája nyomán kezdett elterjedni az a gondolat, hogy a tanulás hatékonyabbá tehető, ha az oktatási módszerek figyelembe veszik a két agyfélteke különböző erősségeit.

Az agyféltekék az ellentétes oldali érzék- és mozgásszervek irányításán kívül számos működési funkcióval rendelkeznek.[7] A „logikus" bal agyfélteke a külső,

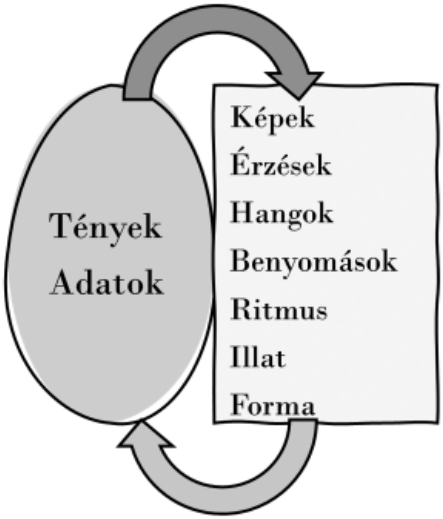
[5] Eagle Gamma, „Left Brain vs. Right Brain: Hemisphere Function", *SimplyPsychology,* 2023, Left Brain vs. Right Brain: Hemisphere Function (simplypsychology.org) (elérés 2024. augusztus 19).

[6] Pearce, J.M.S., „The "split brain" and Roger Wolcott Sperry (1913–1994)", *Revue Neurologique* 175 (2019), 218.

[7] Lantos Mihály, *Lépéselőny* (Budapest: Bioenergetic Kiadó Kft., 2017), 33.

fizikai világ megértéséért felel, emellett az információk, tények és számok feldolgozása is fontos feladata. Itt rendeződnek gondolataink és ötleteink értelmes egységekbe. Ezzel szemben a „kreatív" jobb agyfélteke a belső, lelki világ megértését garantálja, előrejelzi a jövő történéseit (intuíciók), de új ötleteink is itt születnek. A zenei készségekért és a vizualizálásért is a jobb félteke felel.

Két féltekés tanulásnak a mindkét agyféltekét aktívan bevonó tanulási módszert nevezzük, ennek azonban nem létezik egyértelműen definiált, univerzális fogalma. A két féltekés tanulás során a különböző tényeket és adatokat összeköti a tanuló képekkel, érzésekkel, hangokkal, benyomásokkal, ritmussal, formával vagy illattal, ezáltal hosszú távú tudást képez és a megtanult anyagot a deklaratív memóriájában tárolja el. A nyelvtanulás esetén a két féltekés tanulás egy sokkal gyorsabb és szórakoztatóbb tanulási folyamatot eredményez, ami autentikus szöveggel dolgozik, nem használ tankönyvet, elutasítja a magolás koncepcióját, helyette ábrák, képek és elképzelt jelenetek segítségével növeli a szókincset.[8]

1. ábra: A két féltekés tanulás. Forrás: Saját ábra

[8] „Jobb agyféltekés tanulás – mítosz vagy valóban működik?", MeRSz.hu, 2021, https://mersz.hu/blog/jobb-agyfeltekes-tanulas/ (elérés 2024. augusztus 30).

Erre épülően alakította ki Weitz Teréz az úgynevezett hívószótechnikát,[9] mely a hatékony szókincsfejlesztést segíti. A hívószótechnika a két agyfélteke együttes használatára épít és a megtanulandó idegennyelvű szóalakhoz keres egy magyar nyelvű hasonló formát, majd ezeket egy abszurd és vicces történet formájában összeköti. Például a „*der Schrank*" – *szekrény* szóhoz az alábbi hívósztorit találta ki Weitz Teréz: S(ch)ránk dől a szekrény![10] A technika alkalmazása során a nevelőket különböző színek segítségével lehet megjeleníteni. Egyes kísérletek szerint egy óra leforgása alatt akár 120 szót is meg lehet tanulni a módszer segítségével.

2.2 Az edukinesztetika

Az 1970-es években Dr. Paul E. Dennison és Gail E. Dennison olyan egyszerű gyakorlatokat (elefánt, lusta nyolcas stb.) fejlesztettek ki, amelyek segítségével elsajátítható a teljes aggyal tanulás. Ezt agytornának nevezik, melyet az edukinesztetika, azaz a mozgást alkalmazó oktatás keretén belül vezettek be.[11]

Emellett kifejlesztették az izomtesztet és a Dennison-féle laterális áthangolás folyamatát is. Az izomteszt (más néven izompróba) során megállapítható, hogy mely tanuló homolaterális, azaz egy agyféltekés, és mely tanuló bilaterális, azaz két agyféltekés. Ezt követően a különböző összehangolt mozgások hatására lehetőség van a diák áthangolására is, ami hasonlóan az izompróbához, különböző keresztmozgásos feladatokat takar. Ez a módszer diákok százainak segített abban, hogy szembenézve tanulási nehézségeikkel sokkal hatékonyabbak és eredményesebbek lehessenek a tanulásban.[12]

3 Az empirikus kutatás

A következőkben bemutatom kutatási kérdéseimet és a hipotéziseket, valamint empirikus kutatásom kísérleti tanulmányának paramétereit, lefolyását és eredményeit.

Kutatásom tárgyát a fent említett és definiált két féltékes nyelvtanulás képezi. Kiindulópontom az a feltételezés, hogy mindkét agyféltekénk bevonásával a tanulási folyamat gyorsítható és hatékonyabbá tehető, ezáltal hosszú távon eredményesebb. Jelen cikkben taglalt kutatásom eredményei alapján értékelem, hogy az elképzelésem helytálló volt-e vagy sem.

[9] Weitz Teréz, *Jobb-bal jobban* (Budapest: Weitzterez Kft, 2021), 131-39.

[10] Weitz Teréz, *Tanuld a német szavakat szórakozva!* (Budapest: Weitzterez Kft, 2021), 19.

[11] Dr. Paul E. Dennison és Gail E. Dennison, Észkapcsoló *agytorna* (Budapest: Agykontroll Kft., 2009), 3–32.

[12] Dennison és Dennison, 105–7.

3.1 Az adatközlők

A tanulmányhoz két különböző csoportot vizsgáltam, annak érdekében, hogy kiküszöbölhető legyen a szubjektív véleményalkotás és elkerüljem a mindössze egy adott csoportra specifikus eredmények általánosítását. Mindkét vizsgált csoport esetében olyan kilencedik osztályos diákokhoz látogattam el, akik a német mint idegen nyelvet első nyelvként tanulják a közoktatásban. Az első csoport egy vidéki nyolcosztályos osztály 11 diákjából állt, míg a második csoport esetében egy budapesti hatosztályos gimnázium 15 tanulójával dolgoztam együtt. A két csoport – a szaktanárokkal történő előzetes egyeztetés alapján – B1-es nyelvi szinten mozgott, azaz a Közös Európai Referenciakeret (KER) szintjei alapján önálló nyelvhasználónak minősül: „Megérti a fontosabb információkat olyan világos, standard szövegekben, amelyek ismert témákról szólnak, és gyakori helyzetekhez kapcsolódnak a munka, az iskola, a szabadidő stb. terén. […] Egyszerű, összefüggő szöveget tud alkotni olyan témákban, amelyeket ismer, vagy amelyek az érdeklődési körébe tartoznak. […] továbbá röviden meg tudja indokolni és magyarázni a különböző álláspontokat és terveket”.[13] Ezeket a szempontokat, valamint a kutatási kérdéseimet szem előtt tartva igyekeztem megtervezni az általam tartott foglalkozásokat, annak érdekében, hogy kellő komplexitású adatok álljanak rendelkezésemre a későbbiekben.

3.2 A kutatási kérdések és hipotézisek

A tervezés megkezdése előtt azonban meg kellett pontosan fogalmaznom, hogy mely kérdéseket szeretném mélyebben vizsgálni. *Négy* kutatási kérdésre keresem a választ. Célom az volt, hogy a vizsgált kérdések az általam vizsgált komplex téma több részét is lefedjék, ezáltal lehetőséget biztosítva arra, hogy az első adatfelvételek és elemzések után lehetőségem legyen eldönteni, hogy milyen irányba szeretnék tovább haladni.

3.2.1 Első kérdés és hipotézis

Az *első* kérdés során azt szerettem volna vizsgálni, hogy vajon 14-15 éves diákoknál releváns-e még arról beszélni, hogy az adott tanuló homolaterális vagy bilaterális. Egy tapasztalt agykontroll oktatóval történő beszélgetést követően, valamint az edukineszetikával foglalkozó szakirodalmak elolvasása után az a hipotézisem, hogy tekintettel arra, hogy felnőttek esetén is megesik

[13] „Közös Európai Referenciakeret 2002”, Oktatási Hivatal, 2002, https://nyak.oh.gov.hu/nyat/doc/ker_2002.asp (elérés 2024. augusztus 30).

néha a homolateralitás,[14] valószínűleg elég nagy minta esetén találkozhatok homolaterális diákokkal.

3.2.2 Második kérdés és hipotézis

A *második* kérdés az előző kérdésre feltett hipotézisem következtében vetődött fel, miszerint milyen összefüggésben áll a hangszeren tanulás a homolateralitással, vajon kimondható-e bármilyen kapcsolat a kettő között. Tekintve, hogy a zenei készségek központja a jobb agyféltekében helyezkedik el, míg a beszéd központja bizonyítottan a bal agyféltekében,[15] hipotézisem szerint a hangszeren tanuló diák önkéntelenül is – akár napi szinten – összekapcsolja két agyféltekéjét, melyek ezáltal ösztönösen is összehangoltan dolgoznak a mindennapokban.

3.2.3 Harmadik kérdés és hipotézis

A *harmadik* kérdés egy kicsit más szempontból közelíti meg a témát és azt kutatja, hogy a hívószótechnika a gyakorlatban ténylegesen működik-e. Személyes meglátásom és a szakemberek[16] véleménye szerint a módszer minden ember esetén nagy segítséget jelenthet a szavak megtanulásánál, emiatt az a feltételezésem, hogy a hívószótechnika feltehetőleg működik, viszont tényleges hatékonyságát tekintve magam is szkeptikus voltam.

3.2.4 Negyedik kérdés és hipotézis

Végül szerettem volna arra is választ kapni a *negyedik* kérdés kapcsán, hogy a szinte csak szóbeli kommunikáción alapuló foglalkozások mennyiben támogatják az írásbeliség fejlődését. Ezzel kapcsolatban felmerül a szubjektivitás, mint probléma, hiszen számszerű adatokkal nehezen mérhető ez a kérdéskör, azonban úgy vélem, hogy a szókincs bővülésében, a kifejezésmódban, valamint a gondolatok strukturálásánál tapasztalhatunk szembetűnő változásokat.

3.3 Az adatfelvétel szakaszai

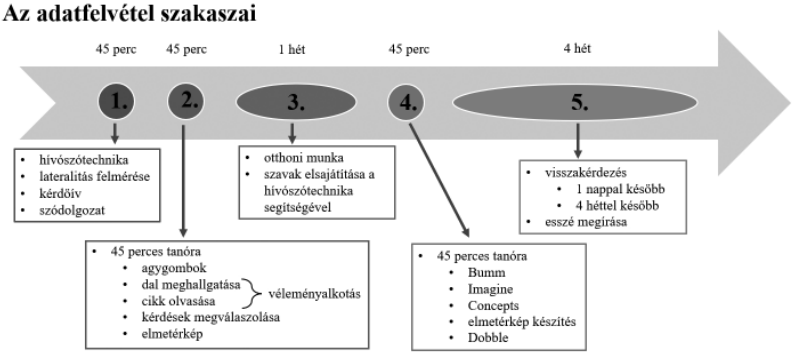
A kutatás során a kvalitatív kutatási módszert alkalmaztam. Munkámban arra törekedtem, hogy egy olyan adatfelvételi módszert válasszak, ami sokszínű, több nézőpontból vizsgálja a témát, ezáltal nem hagy teret a szubjektív

[14] Dr. Paul E. Dennison és Gail E. Dennison, Észkapcsoló *agytorna* (Budapest: Agykontroll Kft., 2009), 116.

[15] J.M.S. Pearce, „The "split brain" and Roger Wolcott Sperry (1913–1994)", *Revue Neurologique* 175 (2019), 218.

[16] Weitz Teréz, *Jobb-bal jobban*, 61–66.

véleményalkotásnak és nem utolsó sorban minden kutatási kérdést tekintve megfelelő mennyiségű és minőségű adattal szolgál. Ennek megfelelően többféle eszközt is használtam az adatfelvételhez (kérdőívek, interjúk, tesztek, önálló foglalkozás megtartása). Ezen szempontok mentén kidolgozott adatfelvételi módszeremet öt szakaszra bontottam, melyeket a következőkben részletesen is bemutatok. A kutatási folyamat egy öt hetes periódust ölelt fel, mely során egy hét különbséggel tartottam két 45 perces foglalkozást a „Hobby, Freizeit" („hobbi, szabadidő") témához kapcsolódva (a KER szerint a B1-es szinten álló nyelvhasználónak megfelelő a témakör)[17], majd elsajátításának sikerességét 4 héttel később egy spontán visszakérdezéssel mértem fel.

2. ábra: Az adatfelvétel szakaszai. Forrás: Saját ábra

3.3.1 Első szakasz

Az első szakaszra az első foglalkozás megtartása előtt került sor és fő célja az ismerkedés, a kutatási téma bemutatása, a lateralitás felmérése és a különböző tanulási technikák elsajátítása volt.

A tanórán a diákok a bemutatkozást követően először megismerkedhettek a *hívószótechnikával* és annak alkalmazásával, valamint a Quizleten belül a *szókártyák* funkcióval: 10 szó gyors elsajátításával ők maguk is megtapasztalhatták, hogy milyen a hatékony szótanulás. Ezt követte a *lateralitás felmérése*: a Paul Dennison által kitalált és fejlesztett izompróba segítségével megállapítható, hogy mely tanuló homolaterális, majd a Dennison-féle laterális áthangolás elérhető a diák két agyféltekéjének összehangolt működése.[18] Ezután a diákok

[17] „Közös Európai Referenciakeret 2002", 2002.

[18] Dennison és. Dennison, Észkapcsoló *agytorna*, 103–4.

egy *kérdőív*et töltöttek ki, melyben a hangszeren tanulás kérdésköre mellett a szótanulási technikák is meghatározó szerepet játszottak, valamint minden résztvevő írt egy *esszé*t irányított kérdések alapján, „Hobby, Freizeit" témakörben – ez utóbbi segítségével követtem nyomon egyénekre lebontva az esetleges fejlődést. Az óra záró perceiben végül sor került egy *szódolgozat*ra, melyben a tanóra elején megtanult 10 szóból ötöt kérdeztem. Eredetileg mindössze kíváncsiságból alkalmaztam ezt a módszert, de idővel rájöttem, hogy pedagógiai szempontból is remek technika, hiszen a pozitív élmény és jó eredmény hatására többen kedvet kaphatnak a szótanuláshoz (vagy akár a német nyelvhez).

3.3.2 Második szakasz

A második szakasz az első 45 perces foglalkozás megtartását foglalja magába. A foglalkozás megtervezésekor igyekeztem szem előtt tartani, hogy lehetőleg minden feladatnál a két agyfélteke együttes munkájára legyen szükség.

A tanórát az edukinesztetikában is használt *agygombok* stimulálásával és keresztlendítésekkel kezdtük, annak érdekében, hogy a két agyfélteke összekapcsolódjon és ezáltal hatékonyabb legyen a tanulási folyamat, valamint a diákok jobban tudjanak koncentrálni. Ezután, a témába való belehelyezkedést segítve sor került a „Hobbys"[19] *dal meghallgatására* a Munich Supercrew előadásában. A dal nyelvi szintje bár legfeljebb A2-es, tudatosan választottam, ugyanis az volt a célom, hogy minden diák biztosan megértse a dal szövegét és utána könnyedén véleményt tudjon alkotni róla, ezáltal sikerélményben legyen része. Ezt követően a tanulók 3-4 fős csoportokba történő beosztása után mindenki *kifejthette a véleményét* a meghallgatott dalról az asztalra kihelyezett „Redemittel"[20]segítségével. A továbbiakban a csoportok különböző autentikus német nyelvű *cikkeket olvastak el, véleményeztek, majd kérdéseket beszéltek át*. A cikkek mindegyike a „Kultur" témakörhöz kapcsolódott és annak színes palettáját ölelte fel: míg egyesek a színházak és a mozi világáról olvastak, addig voltak olyanok, akik Pokémon-kiállításról, szimfónia közben ugató kutyákról, vagy az olvasás rejtelmeiről tudtak meg új információkat. A cikkeket követő kérdéseket középszintű érettségire és középfokú nyelvvizsgára felkészítő könyvekből válogattam össze és mindegyik témához készítettem egy-egy elmetérképet (angolul: MindMap), mely

[19] Munich Supercrew, „Hobbys (Official Video)", *Youtube*, 2022, https://www.youtube.com/watch?v=Bwxv-KKr0BQ (elérés 2024. augusztus 30).

[20] *Redemittel* alatt a német nyelvpedagógiában azokat a tipikus beszédfordulatokat és nyelvi szerkezeteket értjük, amelyek meghatározott kommunikációs funkciókat (pl. véleménykifejezés, érvelés, strukturálás) töltenek be, és amelyek tudatos elsajátítása hozzájárul a nyelvhasználat biztonságához és szövegkoherenciájához.

segítségével könnyedén megválaszolhatták a diákok a kérdéseket. Időközben, nagyjából az óra 25. perce körül, ismét *keresztlendítéseket* végeztettem a tanulókkal annak érdekében, hogy továbbra is koncentráltan tudjanak dolgozni. Végül minden csapat kapott egy fehér lapot és színes ceruzák segítségével el kellett készíteniük közösen a *saját elmetérkép*üket a cikkel megegyező témához. Semmilyen megkötés nem volt, teljes mértékben szabad kezet adtam a tanulóknak: rajzolhattak, színezhettek, leírhatták kedvenc színészeik és előadóik nevét. Egy instrukciót kaptak, hogy ezt lehetőleg németül tegyék.

3.3.3 Harmadik szakasz

A harmadik szakasz a két foglalkozás közötti egy hetet ölelte fel, mely során a diákoknak önállóan kellett dolgozniuk: egy 61 szóból *szókártyacsomag*ot kellett elsajátítaniuk az általam bemutatott hívószótechnika segítségével. Ösztönzésképpen a hét során küldtem a diákoknak egy mai német rap számot is a tanórán feldolgozott témához, valamint egy rövid videót, ami a HobbyHorsingról[21] szólt.

A szakasz hosszát tudatosan választottam meg egy hétnek, nem a véletlen alakította így. Szem előtt tartva az időközönkénti ismétlési hatást[22] és a felejtési görbét, szerettem volna lehetőséget adni a tanulóknak, hogy a megtanult szavakra hosszú távon is emlékezzenek, azaz a deklaratív memóriájukban[23] tárolják el őket.

3.3.4 Negyedik szakasz

A negyedik szakasz a második 45 perces foglalkozás megtartását foglalta magába, melynek során többnyire társasjátékok segítségével ismételtük át a megtanult szavakat.

Először a tanóra elején közösen játszottunk a *BUMM* nevű játékkal: alkottunk egy kört, majd az általam meghatározott témákhoz kapcsolódó szót kellett mindenkinek mondania, miközben egy ketyegő bomba volt a kezében. A játék célja a bemelegítés volt, de remek eszköz volt a kezdeti feszültség oldására is. Ezt követően a csoport létszámától függően kettő vagy négy csoportra osztotta szét a szaktanár a nyelvi csoportot és két különböző társasjátékot próbálhattak

[21] A *HobbyHorsing* egy főként fiatalok körében népszerű szabadidős tevékenység, amely során a résztvevők kézzel készített vagy gyári paripafejes botlovakkal lovaglást imitálnak, gyakran versenyszerűen, díjlovaglás és akadályugratás elemeit utánozva.

[22] Carlous Caple, „The Effects of Spaced Practice and Spaced Review on Recall and Retention Using Computer Assisted Instruction" (Raleigh: North Carolina State University, 1996), 16–23.

[23] A *deklaratív memória* a hosszú távú memória egyik típusa, amely tudatosan felidézhető ismereteket (például tényeket, eseményeket és fogalmakat) tárol.

ki. Két asszociációs társasjátékkal játszhattak: míg egyesek az *Imagine* átlátszó kártyáival mutatták be a kihúzott szót, addig mások a *Concepts* tábláján nevezték meg a kapott fogalom minden kategóriáját. A játékkártyákat, valamint a Concepts tábláját újraalkottam, így minden játékkártyán a már megtanult szavak egyikével találkozhattak a tanulók. Ezután egy egyéni feladat következett, melyben mindenki kapott egy félkész *elmetérkép*et, ismét az első szakaszban megírt esszé kérdéseivel. A feladat célja az volt, hogy kicsit strukturálhassák gondolataikat, összeszedjék és megformálják azokat. Végül a tanóra utolsó perceiben a *Dobble*[24] nevű társasjátékkal játszhattak, ahol a Quizletben már sokat látott szimbólumokkal találkozhattak újra. Az egész foglalkozás során a két agyféltekét igénylő tanulás dominált, hiszen a társasjátékok mindegyike erős vizualizáción alapult, valamint az érzések, színek, képek és formák a tényekkel, azaz a megtanult szavakkal szorosan összefonódtak.

3.3.5 Ötödik szakasz

Az utolsó szakasz egy hosszabb időintervallumot ölelt fel. A foglalkozás utáni következő napon, valamint öt héttel később a kutatásban részt vevő tanulók ismét megírták ugyanazt az *esszé*t, amelyet a kutatás elején, ugyanazokkal a kérdésekkel. Ezen fogalmazások segítségével kívántam mérni a megtartott foglalkozások sikerességét, valamint azt, hogy mennyiben beszélhetünk hosszú távú tudásról. A két vizsgált csoportnál egyedül az ötödik szakaszban volt egy apró különbség: a második csoport esetén az utolsó visszakérdezés során az első szakaszban megismert, mindössze a technika bemutatására szolgáló szavakra is utalt kérdésem (ennek okát a következő fejezetben ismertetem majd).

3.4 Az adatok kiértékelése, összegzése

A kutatás mindkét csoportot tekintve sikeresen futott le, mindegyik szakaszt maradéktalanul meg tudtam valósítani. Az alábbiakban röviden ismertetem a kísérleti tanulmány eredményeit három szemszögből, a trianguláció elvét szem előtt tartva. Emellett reflektálok az adatfelvétel szakaszainak sikerességére és ennek kapcsán az adatfelvételi eljárás finomhangolására.

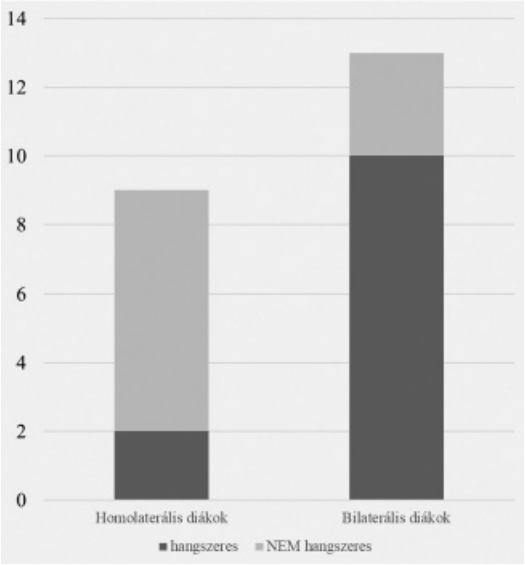
3.4.1 A diákok eredményei

Mindkét vizsgált csoport könnyen motiválható, jó képességű tanulókból áll, ami nagyban megkönnyítette a közös munkát. Az egyik csoport esetében a motiváció hiánya többeknél megjelent, így egyesek elmulasztották a szavak

[24] Az alábbi linken elérhető weboldalon készítettem el a saját kártyáimat a foglalkozáshoz tervezve: Symbole Commun, https://micetf.fr/symbole-commun/ (elérés 2024. augusztus 30).

megtanulását, viszont a kérdőívek kitöltésénél segítőkészek és őszinték voltak. Bár a csoportmunka az egyik iskolában kisebb nézeteltéréshez vezetett, együttműködőek és tisztelettudóak voltak a diákok.

Az izompróba alapján arra a megállapításra jutottam, hogy a 22 vizsgált tanulóból[25] 9 diák homolaterális, míg 13 diák bilaterális. Bár nem vizsgáltam nagy mintát, mégis belebotlottam homolaterális fiatalba, ami azt mutatja, hogy a homolateralitás 14-15 éves korban is fellelhető jelenség.

3. ábra: A kutatás során elvégzett izomtesztek eredményeinek összefoglalása. Forrás: Saját eredmények

Az ábráról továbbá leolvasható, hogy míg a homolaterális diákok mindössze 22%-a tanul hangszeren játszani, a bilaterális tanulók 77%-a. Bár végleges következtetést egyelőre nem lehet levonni, az eddigi adatok alapján a hipotézisem megalapozottnak tűnik. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a gyerekek agyának fejlődését számos környezeti és egyéni tényező befolyásolja. A hangszertanulás legfeljebb hozzájárulhat a két agyfélteke közötti kapcsolat erősödéséhez, de önmagában nem tekinthető meghatározónak.

[25] A csoportok hivalos létszáma és az itt közölt adat között tapasztalható eltérés abból adódik, hogy az adatfelvétel idején néhány tanuló hiányzott, így nem tudtak részt venni a vizsgálatban.

Ami a hívószótechnika sikerességét illeti, számomra is megdöbbentő eredmény született: mindkét csoport összesítve 92%-os teljesítményt nyújtott az első visszakérdezés során. A második csoportnál kíváncsiságból az utolsó visszakérdezés során is rákérdeztem három olyan szóra, amit az első alkalommal közösen tanultunk meg. A szótanulási technika hatékonyságát jól szemlélteti, hogy annak ellenére, hogy egyetlen egyszer sem történt ismétlés egyik diáknál sem, átlagosan mégis két szóra emlékeztek a tanulók a kérdezett három szóból.

Az esszéket összehasonlítva néhány diáknál komoly szókincsbeli fejlődés látható. Több esetben a legnagyobb változást a magabiztosságban és a gondolatok strukturálásában véltem felfedezni: a második és harmadik esszék sokkal átgondoltabbak és minden diák esetében minimum 30-80 szóval hosszabbak. Az utolsó esszék olvasásakor azonban gyakorta olyan érzésem volt, mintha a négy héttel korábban megírt esszé megismételt változata lenne, ami azt mutatja, hogy valamilyen szinten sikeres volt a hosszú távú tudás kiépítése – bár mivel a szaktanárokkal időközben ugyanúgy tanultak a diákok, megkérdőjelezhető, hogy ez mennyiben az általam tartott foglalkozásoknak köszönhető csak.

3.4.2 Tanári szemszög: a szaktanárok véleménye, meglátásai

Mindkét csoport esetén nagyon segítőkész tanárnőkkel dolgozhattam együtt, akiket megkértem, hogy megadott szempontrendszer alapján figyeljék meg az általam tartott tanórákat. Összességében pozitív volt a véleményük, többször kiemelésre került a szóbeli készségek és a szókincs fejlesztése mint értékes elem, a feladatok nehézségi fokát a csoportok nyelvi szintjének megfelelőnek tartották. Hangsúlyozták, hogy bár vonzóak az általam bemutatott feladatok és van bennük potenciál, nem integrálhatók teljes mértékben az iskolai infrastruktúra hiányosságai (pl. színes nyomtatás hiánya) miatt. A legnagyobb nehézséget azonban az órák túltervezése okozta: a tanárok véleménye szerint sokkal szerencsésebb lenne, ha például minden diák megismerkedhetne minden cikkel és ezáltal a szótanulási folyamat során a Quizletben nem találkoznának már új szavakkal. Emellett, amiben a szaktanárok szintén komoly akadályt láttak, az a motiváció hiánya. Emiatt nagyobb hangsúlyt kellene fektetni véleményük szerint belső motiváció kiépítésére. Erre ötletként felvetődött, hogy lehetne esetleg egy „challenget" csinálni belőle, a pontokat valamilyen gamification[26] formában nyomon követni és a végén jutalmazni a legügyesebbeket.

[26] A *gamification* (játékosítás) különböző játékmechanizmusok (például pontgyűjtés, szintek, jutalmak) alkalmazása nem játékos környezetben, a motiváció fokozása és az elköteleződés növelése érdekében.

3.4.3 Én mint kutató – Reflexió az adatfelvétel folyamatára

Én mint kutató kifejlesztettem a fentebb taglalt eszközöket az adatfelvételhez, melyek közül mindegyik működik. Az adatfelvételben minden szakasz fontos szerepet játszik, annak ellenére, hogy eredetileg bizonyos fázisokat mindössze formális jellegűnek szántam. Az első szakasz jól szemlélteti ezt: bár érdemi munka mondhatni nem történt a 45 perces tanóra alatt (hiszen végig magyarul zajlott), ez a szakasz mégis kulcsfontosságú szerepet játszik a későbbiekben. Tapasztalataim szerint azok a tanulók, akik ezen az órán nem vettek részt, a kutatási folyamat során nehézkesen, olykor egyáltalán nem tudtak bekapcsolódni, ezáltal pedig sajnálatos módon nem voltak mérhetőek és kiértékelhetőek az eredményeik.

Ami a második és a negyedik szakaszt, azaz a két foglalkozást illeti, úgy gondolom, hogy ezek ebben a formában iskolai keretek között nehezen megvalósíthatók. Már önmagában a játékos rész is időigényes, egy 45 perces tanórába nehezen illeszthető be érdemben. Ennél is nagyobb kihívást jelentett azonban, hogy egy teljes érettségi vagy nyelvvizsga témakör feldolgozására (a kutatásom keretében rendelkezésre álló) 90 perc nem elegendő, legfeljebb egy rövid áttekintésre nyílik lehetőség. Abban az esetben, ha egy általam tanított csoporttal szeretném feldolgozni a jövőben a szabadidő témakört, akkor valószínűleg a cikkekre is sokkal több időt fordítanék és több feladat segítségével dolgoznánk fel a tartalmukat és a szókincset. Emellett a szaktanárok ötleteit a jövőben örömmel alkalmaznám tanári pályám során, azonban a foglalkozások komplexitására tekintettel a kutatási folyamatba plusz elemeket már nem kívánok beépíteni.

A harmadik szakasz elengedhetetlen fontosságú az eredményesség szempontjából, ugyanakkor talán ez okozta a legnagyobb nehézséget, hiszen teljes mértékben a kutatásban résztvevőkre kellett hagyatkoznom, nagyfokú bizalomra volt szükség részemről. Tudtam ugyanis, hogy a szavak megtanulása nélkül kudarcba fulladhat a második foglalkozás, hiszen enélkül egyszerűen nem lehet aktívan részt venni az órán. Szerencsére pozitívan csalódtam, ugyanis a diákok nagy hányada ismerte és tudta a szavakat és egy nagyon jó hangulatú tanórát tudtam így lebonyolítani mindkét csoport esetében.

A kutatás sikerességének vizsgálása szempontjából talán – az első szakasz mellett – az utolsó szakasz a legfontosabb. Az esszéknek köszönhetően lehetőségem nyílt közelebbről is megismerni a csoportokat, az egyes tanulók gondolkodásmódját. Nagy öröm látni, hogy minden diák egyéniség, jó érzés megtapasztalni a sokszínűséget és a változatosságot.

4 Összefoglalás, kitekintés a jövőre

Összességében elmondható, hogy a két féltekés tanulásban nagyon nagy potenciál van a nyelvtanulás hatékonyságának növelése szempontjából. A két agyfélteke bevonásának köszönhetően aktiválódik a diákok vizuális készsége, játékos formában képezhetnek hosszú távú tudást és hatékonyabban sajátíthatják el az adott idegennyelvet. Az iskolai keretek között történő megvalósítás azonban további kérdéseket és szervezési feladatokat vet fel, amelyek megoldása elengedhetetlen ahhoz, hogy a módszer széles körben is alkalmazhatóvá váljon.

A kutatási kérdéseken túl a kísérleti tanulmány elvégzése során számomra a legfontosabb kérdés az volt, hogy mennyiben járható az az út, amit elképzeltem, vajon az adatfelvétel módja megfelelő-e a számomra szükséges mennyiségű és minőségű adatok felvételéhez. Az első empirikus adatok elemzése után arra a következtetésre jutottam, hogy elképzeléseim megvalósíthatóak. Ez megerősített abban, hogy folytassam kutatási tevékenységemet a jövőben. Első próbálkozásom megerősített abban, hogy a nyelvtanulás és tanítás hatékonyságának növeléséhez több elméleti kutatásra van szükség. A gyakorlat problémáinak a megoldásához új kutatási eredményekre elengedhetetlenek. Ily módon valósulhat meg az elmélet és gyakorlat összekapcsolása.

5 Irodalomjegyzék

Caple, Carlous. „The Effects of Spaced Practice and Spaced Review on Recall and Retention Using Computer Assisted Instruction". Raleigh: North Carolina State University, 1996.

Dennison, Dr. Paul E. és Gail E. Dennison. Észkapcsoló *agytorna*. Budapest: Agykontroll Kft., 2009.

Eurostat. „Foreign language learning statistics - Statistics Explained". 2023. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_learning_statistics#Primary_education (elérés 2024. augusztus 30).

Gamma, Eagle. „Left Brain vs. Right Brain: Hemisphere Function". *SimplyPsychology*, 2023. https://www.simplypsychology.org/left-brain-vs-right-brain.html Left Brain vs. Right Brain: Hemisphere Function (simplypsychology.org) (elérés 2024. augusztus 19).

Lantos Mihály. *Lépéselőny*. Budapest: Bioenergetic Kiadó Kft., 2017.

MeRSz.hu. „Jobb agyféltekés tanulás – mítosz vagy valóban működik?". 2021. https://mersz.hu/blog/jobb-agyfeltekes-tanulas/ (elérés 2024. augusztus 30).

Munich Supercrew. „Hobbys (Official Video)". *Youtube*, 2022, https://www.youtube.com/watch?v=Bwxv-KKr0BQ (elérés 2024. augusztus 30).

Oktakási hivatal. „Nyelvvizsga-statisztikák (vizsgázók száma alapján)". 2024. https://nyak.oh.gov.hu/doc/stat/stat_disp.asp?strID=G0 (elérés 2024. augusztus 30).

Oktatási Hivatal. „Közös Európai Referenciakeret 2002". 2002. https://nyak.oh.gov.hu/nyat/doc/ker_2002.asp (elérés 2024. augusztus 30).

Pearce, J.M.S. „The '»'ssplit brain'«' and Roger Wolcott Sperry (1913–1994)". *Revue Neurologique 175 (2019),* 217–220.

Weitz Teréz, *Tanuld a német szavakat szórakozva!* Budapest: Weitzterez Kft, 2021.

Weitz Teréz. *Jobb-bal jobban*. Budapest: Weitzterez Kft, 2021.

Inkluzív kommunikáció a francia mint idegen nyelv órákon

Heinczinger Márton György[1]

1 Bevezetés – Mi az inkluzív kommunikáció?

Az inkluzív kommunikáció célja, hogy egy adott beszédszituáció résztvevői különböző nyelvi eszközök segítségével meg tudjanak jelenni a diskurzusban. Ez a kérdéskör tudományos szempontból igazán a 20. század közepén kapott nagyobb hangsúlyt, amikor is egyre többen kezdtek el kritikát megfogalmazni azzal kapcsolatban, hogy a francia egy szexista nyelv, mivel nyelvtanában és szókincsében is a hímnem dominál. Az egyik első jelentős, ebben a témában született munka Marina Yaguello *Les mots et les femmes* című 1978-ban megjelent könyve, amelyben a nők nyelvi láthatóságának problémáját járja körbe.[2] Azóta számos könyv, tanulmány és tudományos munka született ebben a témában, amelyeket két nagyobb csoportra oszthatunk és amelyek az inkluzív kommunikáció két nagyobb törekvéséhez kötődnek. Az első a nők nyelvben való láthatóvá tétele, itt fontos megemlíteni Dister-Moreau (2009)[3], Cerquiglini (2018)[4], illetve Robiche (2018)[5] munkáit. Az inkluzív kommunikáció másik törekvése a nonbinaritást kívánja láthatóvá tenni egy alapvetően bináris nemi rendszeren alapuló nyelvben, ezen a téren Alpheratz munkássága érdemel kiváltképp említést, aki 2018-ban jelentette meg *Grammaire du français inclusif* [6]

---

[1] Témavezető: Dr. Kovács Máté
Egyetem: ELTE-BTK
Pályázatok: ÚNKP 2023/24

[2] Marina Yaguello, *Les mots et les femmes* (Paris: Payot, 1978).

[3] Annae Dister, Marie-Louis Moreau, *Féminiser ? Vraiment pas sorcier. La féminisation des noms de métiers, fonctions, grades et titres* (Louvain: De Boeck et Duculot, 2009).

[4] Bernard Cerquiglini, *Lea ministre est enceinte* (Paris: Seuil, 2018).

[5] Lou Robiche, *Pratiques sociolinguistiques francophones de féminisation et de dégenrement* (Paris: L'Harmattan, 2018).

[6] My Alpheratz, *Grammaire du français inclusif*, (Paris, Chateauroux: Vent Solars, 2018).

című művét, de emellett fontos megemlíteni Ashley (2019)[7], Coutant (2019)[8] és Greco (2012[9], 2014[10]) munkáit is.

Maga az inkluzív kommunikáció számos nehézséget állít a nyelvhasználók elé. Ilyen nehézség például a sokszínű és eltérő formai megvalósítás, mivel az inkluzív írásmód többféleképpen is kivitelezhető, használata közel sem egységes, nem szabályozott, bár vannak tendenciák, amelyek egyfajta uniformizálódás irányába mutatnak. Mivel ez a kommunikáció elsősorban írásban megvalósítható különböző írásjelek alkalmazásával, problémát jelent a szóbeli megnyilvánulásba való átültetése. Ezenkívül az inkluzív kommunikáció elterjedésében és fejlődésében komoly akadályt képezhet az ideológia kérdése is, hiszen a téma erősen kapcsolódik a *gender* fogalmát körülvevő társadalmi és politikai diskurzushoz.

Az inkluzív kommunikáció nemcsak a francia, de az egész frankofón világban komoly tudományos, közéleti és politikai vitákat kelt, éppen ezért napjainkban egyre inkább megkerülhetetlen kérdés, így fontos szót ejteni arról, hogy az idegennyelv-oktatás mit kezd ezzel a jelenséggel.

Jelen kutatásban két lépésben kerestem a választ a fenti kérdésre. A kutatás első fázisában egy francia és nem francia anyanyelvű személyek által kitöltött kérdőív elemzése útján vizsgáltam a nyelvhasználók témával kapcsolatos véleményét, illetve az inkluzív kommunikáció használatával kapcsolatos preferenciáit. A kutatás második fázisában pedig fókuszcsoport-beszélgetés formájában vitattam meg a kérdést a francianyelv-oktatás különféle szereplőivel.

2 A kutatás bemutatása

2.1 A kutatás módszertana

A kutatás első fázisa egy kérdőíves felmérésre alapult, amely során francia és nem francia anyanyelvű személyeket megkérdezve arra kerestem a választ, hogy alkalmas-e az inkluzív kommunikáció a mindennapi nyelvhasználatra.

---

[7] Florence Ashley, „Les personnes non-binaires en français : une perspective concernée et militante", *H-France Salon* 11, sz. 14 (2019), 1–15.

[8] Alice Coutant, „(Mé)genrer les gen(re)s dérangeants. De l'hétérocisnormativité de la bicatégorisation masculin/féminin en français. Résumé de thèse", *GLAD! Revue sur le langage, le genre, les sexualités* 7 (2019).

[9] Luca Greco, „Un soi pluriel : la présentation de soi dans les ateliers drag kings. Enjeux interactionnels, catégoriels et politiques", in : *La face cachée du genre. Langage et pouvoir des normes*, szerk. Natacha Chetcuti és Luca Greco (Paris: Presses de la Sorbonne, 2012), 63–83.

[10] Luca Greco, „Langage et pratiques „transgenres"", *Langage et société* 24 (2014), 5.

Jelen tanulmány elkészültéig a kérdőívet 92-en töltötték ki, ebből 27 francia anyanyelvű személy, 16 személy, akinek a francia a második nyelve, illetve 49 olyan személy, akik a franciát mint idegen nyelvet beszélik, ebből 26 magyar anyanyelvű személy. A kérdőívben a nyelvhasználóknak 4 különböző inkluzív írásmóddal szerkesztett szöveget és annak egyes szavait kellett az olvashatóság szempontjából értékelniük. A következő négy szöveget kellett elolvasniuk a vizsgálatban részt vevő személyeknek, amelyeket a zárójel, a pont, az alakok megkettőzése, illetve nonbináris végződéssel ellátott szavak segítségével tettem inkluzívvá:

1) De nouveau, nos lecteur(ice)s se sont réuni(e)s cette semaine pour discuter du nouveau livre d'Annie Ernaux. Chacun(e) a eu la possibilité de partager son opinion et d'élaborer à quel point le livre a exercé un impact sur lui(elle). Ceux(elles) qui ne pouvaient pas participer à cette réunion en personne, ils(elles) ont pu y assister en ligne. Les organisateur(ice)s de la réunion étaient très reconnaissant(e)s de la participation active des amant(e)s de la littérature francophone.

2) De nouveau, nos lecteur.rice.s se sont réuni.e.s cette semaine pour discuter du nouveau livre d'Annie Ernaux. Chacun.e a eu la possibilité de partager son opinion et d'élaborer à quel point le livre a exercé un impact sur lui.elle. Ceux.celles qui ne pouvaient pas participer à cette réunion en personne, ils.elles ont pu y assister en ligne. Les organisateur.rice.s de la réunion étaient très reconnaissant.e.s de la participation active des amant.e.s de la littérature francophone.

3) De nouveau, nos lecteurs et nos lectrices se sont réunies cette semaine pour discuter du nouveau livre d'Annie Ernaux. Chacun et chacune a eu la possibilité de partager son opinion et d'élaborer à quel point le livre a exercé un impact sur lui ou elle. Ceux et celles qui ne pouvaient pas participer à cette réunion en personne, ils ou elles ont pu y assister en ligne. Les organisateurs et les organisatrices de la réunion étaient très reconnaissants et reconnaissantes de la participation active des amants et des amantes de la littérature francophone.

4) De nouveau, nos lecteurices se sont réunixs cette semaine pour discuter du nouveau livre d'Annie Ernaux. Chacunx a eu la possibilité de partager son opinion et d'élaborer à quel point le livre a exercé un impact sur ellui. Celleux qui ne pouvaient pas participer à cette réunion en personne, iels ont pu y assister en ligne. Les organisataires de la réunion étaient très reconnaissantxs de la participation active des amantxs de la littérature francophone.

Minden szöveget egy négyfokú skálán kellett értékelniük a résztvevőknek (olvashatatlan–kevéssé olvasható–elég jól olvasható–jól olvasható), illetve a szövegekből kiemelt egyes szavak olvashatóságát is eszerint a skála szerint kellett osztályozniuk.

A kérdőíves kutatást részben a 2023-ban megrendezett OTDK-n bemutatott kutatásom[11] részeredményeire alapoztam. Az említett korábbi kutatás témája az inkluzív kommunikáció társadalmi megítélése, illetve használata volt és egyik része szintén egy kérdőíves felmérésre épült, amelyben 107 francia anyanyelvű személy vett részt. A kutatás részben arra irányult, hogy a nyelvhasználók alkalmazzák-e az inkluzív kommunikációt, illetve, ha alkalmazzák, akkor milyen módon teszik közlésüket inkluzívvá. Az eredmények azt mutatták, hogy a két leggyakrabban használt írásjel a pont és a zárójel, így ezeket választottam ki a jelenlegi kutatásban használt szövegek megszerkesztésére is. A harmadik szöveget az alakok megkettőzésével tettem inkluzívvá, tehát a hímnemű alakok mellett a nőnemű alakokat is szerepeltettem a szövegben (*chacun et chacune*). Ezt az írásmódot azért tűnt érdekesnek a nyelvhasználók figyelmébe ajánlani, mert ez a többivel ellentétben szóbeli kommunikációban is alkalmazható, nem tartalmaz ismeretlen alakokat vagy szokatlanul elhelyezett írásjeleket, így megfelelő jelölt lehet az inklúzió nyelvi megjelenítésére. Ugyanakkor a sok szóismétlés ugyancsak zavarhatja a szöveg olvasását, amely a kérdőívre kapott eredmények alapján és a fókuszcsoport-beszélgetés során be is bizonyosodott. A negyedik írásmódnak a nonbináris végződéssel ellátott szavakat (*chacunx*) választottam. Ezek a szavak nem járnak sem szóismétléssel, sem közbevetett írásjelekkel, azonban az eddig ismeretlen vagy éppen szokatlan végződések ugyancsak nehezíthetik a szövegek olvasását.

A kérdőív egyes eredményeire alapozva épült fel a kutatás második fázisa, a fókuszcsoport-beszélgetés. Az interjúnak hat résztvevője volt: két franciatanár, két franciatanár szakos hallgató, illetve 2 közoktatásban franciát tanuló diák. A nemek aránya egyenlő volt, a tanárok, hallgatók és diákok között is 1 nőt és 1 férfit kértem fel a részvételre. Tekintve, hogy a kérdőív eredményei alapján a nem francia anyanyelvű beszélők nagyobb arányban támogatják az inkluzív kommunikáció nyelvórán való megjelenését, az interjút magyar anyanyelvű személyekkel végeztem, így egyrészt előtérbe kerülhet, hogy miért támogatják ezt a nyelvhasználatot a nem francia anyanyelvűek, másrészt pedig így olyan személyek véleményét kérhetem ki a francia mint idegen

[11] Heinczinger Márton György, „« *Une langue n'est pas figée dans le temps* » Étude *sur la communication inclusive et sa perception sociale*", OTDK-dolgozat (2023).

nyelv tanulását illetően, akiknek a francia valóban egy idegen nyelv. Az interjút a kérdőív során elemzett indoklások fényében három nagyobb témakör köré szerveztem. Először a résztvevőkkel szintén megvitattuk, hogy a négy írásmód közül mely(ek) a legolvashatóbb(ak), illetve melyik az az írásmód, amely az idegennyelv-órán megjelenhetne. Ezután arra a kérdésre tértünk rá, hogy milyen szerepet játszik a tanárképzés, fontos-e, hogy ez a kérdés előkerüljön a tanárképzés során, majd végezetül azt a kérdéskört jártuk körbe, hogy az inkluzív kommunikáció, lévén aktuális társadalmi problémákra reagáló nyelvi jelenség, megemlítése esetén van-e a nyelvórán helye az ezzel összefüggésbe hozható társadalmi kérdések megbeszélésének.

A kutatás két fázisának eredményeit külön-külön elemeztem, majd azokat egymással összehasonlítottam. Ezt az elemzést a következő alfejezetekben kívánom bemutatni.

2.2 A kutatás első fázisa

Bár a kitöltők száma nem teszi lehetővé, hogy általános következtetéseket vonjak le az eredményekből, mégis érdekes tendenciák figyelhetők meg. Ezek közül fontos kiemelni, hogy a válaszadók többsége, attól függetlenül, hogy francia anyanyelvű vagy sem, az alakok duplázásával írt szöveget tartotta a legolvashatóbbnak, amit különböző érvek felsorakoztatásával is alátámasztott. A nyelvhasználók visszajelzéseit és indoklásait összefoglalva arra a következtetésre jutottam, hogy hiába lassítja és teszi monotonná az olvasást az egyes szavak hímnemben és nőnemben való megismétlése, ezt a fajta írásmódot azért tartják a négy közül a legolvashatóbbnak, mivel a szavak nincsenek különféle írásjelekkel megszakítva, a teljes alakok kiírásra kerülnek (míg például a pont esetében a nőnemű alaknak csak a végződését kapcsoljuk a hímnemű szó végéhez, például *chacun.e*), illetve nem zavarják az értelmezést különféle, jelen állás szerint ismeretlen vagy szokatlanul használt végződések (ahogy ezt megfigyelhetjük a negyedik szöveg esetében, például *lecteurice*).

A kérdőív végén arra a kérdésre is válaszolniuk kellett az egyes résztvevőknek, hogy szerintük szükséges-e az inkluzív kommunikációt a francia mint idegen nyelv órákon tanítani. Az összes résztvevő válaszát tekintve a többség (64,1%) egyetért azzal, hogy ennek a nyelvhasználatnak helye van a nyelvoktatásban, a nyelvhasználók ezt is különféle indokokkal támasztották alá. Az indokokat hat kategóriába csoportosítottam attól függően, hogy milyen aspektusból támogatják (vagy éppen nem támogatják) az inkluzív kommunikáció tanítását:

didaktika[12], pragmatika[13], pedagógia[14], ideológia[15], komplexitás[16] és tanári képesítés[17].[18] Külön fontos kiemelni, hogy jelentősen eltérő tendenciát lehet megfigyelni azon személyek válaszait tekintve, akiknek a francia az anyanyelvük, illetve akik számára a francia egy idegen nyelv. Ugyanis a francia anyanyelvű személyek többsége (62,9%) nem támogatja az inkluzív kommunikáció nyelvórán való tanítását, míg azok között, akik a franciát mint idegen nyelvet beszélik, a többség (77,6%) támogatja, hogy ez a nyelvhasználat helyet kapjon a nyelvórán. Ez alapján azt a hipotézist állítottam fel, hogy azok, akik a franciát mint idegen nyelvet tanulják és beszélik, könnyebben alkalmazkodnak a nyelv szerkezetét érintő változásokhoz. Ez feltételezhetően azért lehet így, mivel egy idegen nyelv esetében inkább nyelvtanulásról, tehát egy tudatosabb, explicit folyamatról beszélhetünk, míg anyanyelv esetében elsajátítást, implicit folyamatot említhetünk.[19] Így egy adott nyelvet értintő változásokat vélhetően sokkal rugalmasabban kezelik azok, akik a nyelvet mint idegen nyelvet tanulják vagy beszélik, mint azok, akik a nyelvet már kisgyermekkorban elsajátították. Számukra a nyelv használata sejthetően sokkal kevésbé tudatos folyamat, így a változásokhoz való alkalmazkodás a megszokottnál sokkal több figyelmet és tudatosságot vehet igénybe. Ennek a hipotézisnek az alátámasztására azonban további vizsgálatokra van szükség.

---

[12] „*Il faut apprendre la vraie langue française qui a traversé le temps, notamment à travers les grands auteurs*"; „Az igazi francia nyelvet kell megtanulnunk, amely már kiállta az idők próbáját, különösen a nagy írók révén" (saját fordítás).

[13] „*Cest utile de pouvoir la reconnaître, si on la voit dans des journaux*"; „Hasznos lehet felismerni, ha az újságokban futunk vele össze" (saját fordítás).

[14] „[...] Ca contribue également a la sensibilisation et au regard critique"; „Hozzájárul a szociális érzékenyítéshez és a kritikus gondolkodás ösztönzéséhez is" (saját fordítás).

[15] „Je ne suis pas du tout contre l'idée de continuer à aider la langue évoluer [...], mais certainement pas pour alimenter le mouvement woke dégradant de la société"; „Nem vagyok a nyelv fejlődése ellen, de semmiképpen sem támogatom, hogy a társadalmat degradáló woke mozgalmat tápláljuk" (saját fordítás).

[16] „Je trouve que la langue française est déjà très complexe à apprendre [...] pour un non-natif. Je pense qu'il ne faut pas rajouter de nouvelles règles et contraintes à appliquer"; „Azt hiszem, a francia nyelvet már így is nagyon összetett megtanulni nem anyanyelvi számára. Nem hiszem, hogy újabb szabályokat és korlátokat kellene hozzáadnunk" (saját fordítás).

[17] „si vous étudiez une langue et souhaitez enseigner à l'avenir, vous devriez mieux connaître tous les aspects de la langue que vous étudiez"; „Ha egy nyelvet tanulsz, és a jövőben tanítani is szeretnéd, jobban meg kéne ismerned a tanult nyelv minden aspektusát" (saját fordítás).

[18] A kérdőív résztvevőinek válaszai eredeti formájukban, változtatás nélkül kerültek feltüntetésre.

[19] Sominé Hrebik Olga, „Az anyanyelv-elsajátítás és az idegennyelv-tanulás összefüggéseinek megközelítései: Egy közös értelmezési keret lehetősége", *Magyar pedagógia* 111, 1 (2011), 53-77.

2.3 A kutatás második fázisa

A fókuszcsoport résztvevőinek egy viszonylagos konszenzusra sikerült jutnia az írásmódok kérdését illetően, amely szerint az egyszerűség kedvéért elsősorban az alakok megkettőzését mutatnák meg a diákoknak. Ezt többek között azzal indokolták, hogy a duplázás esetében (*chacun et chacune*) nem kell különféle írásjeleket és összevont alakokat használni, illetve az egyes szavak nőnemű és hímnemű alakjának használatát szókincsbővítés szempontjából is hasznosnak tartják. Emellett fontos megjegyezni, hogy a pont (*chacun.e*) használatának bemutatását sem vetik el. Ezt leginkább azzal indokolták a tanár és tanárszakos hallgató résztvevők, hogy ez számukra hivatalos használat benyomását kelti, ezért fontosnak tartják, hogy az inkluzív kommunikáció megemlítése során ez a fajta írásmód is előkerüljön. Mindenesetre abban az összes résztvevő egyetértett, hogy az inkluzív kommunikációnak csakis haladóbb (B1-B2) nyelvcsoportokban szabad helyet kapnia, tekintve, hogy ennek a nyelvhasználatnak a megértéséhez és alkalmazásához biztos nyelvi alapokra van szüksége a diákoknak.

A tanárképzés kérdéskörét illetően az összes résztvevő osztotta azt az álláspontot, hogy a leendő franciatanárokkal fontos ismertetni az inkluzív kommunikáció elméleti és gyakorlati oldalát is, mert tapasztalataik alapján ez egy olyan jelenség, amely (különösen francia nyelvterületen) gyakran előfordul a közbeszédben, aktuális társadalmi problémákra kíván reagálni, és mint nyelvi aktualitást, ismernie kell a tanárnak. Ezt az egyes résztvevők saját tapasztalataikkal támasztották alá. A diákok olyan esetet osztottak meg, amikor az inkluzív kommunikációval kapcsolatban tettek fel kérdést a tanárnak, aki sajnos nem tudott erre érdemben válaszolni. De ugyanilyen tapasztalat megjelent tanári oldalról is, amikor az egyik (végzős) tanárjelölt elmesélte, hogy nála is rákérdeztek a diákok az inkluzív kommunikáció használatára, azonban alaposabb ismeretek hiányában csak felületes válasszal tudott szolgálni a diákjainak. Ezek a tapasztalatok azt a feltevést támasztják alá, hogy ez a nyelvi jelenség, részben a mögötte húzódó társadalmi jelenségek aktualitásából kifolyólag, valóban gyakran képezheti közbeszéd tárgyát, így közvetve vagy közvetlen módon nyelvórán is előkerülhet. Az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdésekre pedig fontos, hogy a tanár kielégítő választ tudjon adni. A tanárok és tanárszakos hallgatók tájékozottan szeretnének mozogni ebben a témában, ezáltal megőrizve a saját integritásukat is. A diákok pedig azt emelték ki, hogy a kérdésükre kapott hiányos válasz tovább növelte az érdeklődésüket, amely csak további megválaszolatlan kérdéseket szült a fejükben.

Ami a beszélgetés harmadik kérdéskörét, az inkluzív kommunikáció társadalmi vetületével kapcsolatos kérdések nyelvórán való megjelenését illeti, komoly akadályokba ütköztek a beszélgetés résztvevői. Alapvetően mindannyian egyetértettek abban, hogy bizonyos mértékben fontos az ehhez kapcsolódó társadalmi kérdésekről beszélni, azonban ennek módját és kivitelezhetőségét már sokkal nehezebbnek tartják. A résztvevők számos tényezőt említettek, amelyek nehezítik vagy ellehetetlenítik az ezekről a témákról való tanórai párbeszédet, ezek között szerepelnek a diákok életkori sajátosságai okozta korlátok vagy nehézségek, a törvényi előírások, vagy egyszerűen a résztvevők azon megállapítása, hogy érzékeny társadalmi kérdések megvitatása sosem járhat konfliktus rizikója nélkül, legyen az tanár-diák, tanár-szülő vagy tanár-iskolavezetés közötti konfliktus.

3 Konklúzió

A kérdőív és fókuszcsoportos beszélgetés elemzése után az a következtetés vonható le, hogy szükség van olyan szakmai módszertani javaslatok kidolgozására, amelyek segítik az inkluzív kommunikáció integrálását a nyelvórákba. Ezeket a javaslatokat úgy kell kidolgozni, hogy azok megfeleljenek a nyelvhasználók és a nyelvoktatás résztvevői által megfogalmazott igényeknek, emellett figyelembe kell venni a francia mint idegen nyelv magyar anyanyelvűeknek történő oktatásának sajátosságait is. Az ilyen módszertani javaslatok kidolgozásához a már meglévő, inkluzív kommunikációval kapcsolatos nyelvészeti és nyelvoktatási szakirodalomra is támaszkodni kell, utóbbi esetében fontos kiindulópontként szolgálhat Beaumont (2023) ebben a témában végzett kutatása és az általa megfogalmazott javaslatok és módszertani megvalósítások, hiszen tanulmányában több olyan tananyagrészletet mutat be, amelyek szervesen kapcsolódhatnak egy adott tananyag feldolgozásához (pl. személyleírás idegen nyelven), és amelyekkel például a *iel* francia semleges névmást és annak használatát lehet megismertetni a nyelvtanulókkal, mindvégig szem előtt tartva a nyelvtanulók anyanyelvének sajátosságait (jelen esetben a török nyelv sajátosságait).[20]

Összefoglalva tehát a kutatás során felmerült igények és bizonytalanságok kezelésére az imént említetthez hasonlóan olyan módszertani ajánlások megfogalmazása szükséges, amelyek elősegítik az inkluzív kommunikáció beépítését a nyelvórákba, különös tekintettel a magyar anyanyelvűek francia nyelvtanulására.

[20] Éléonore de Beaumont, „Vers une prise en compte de la non-binarité dans l'enseignement du FLE. Propositions pour un réagencement des pratiques pédagogiques.", *Recherches en didactique des langues et des cultures. Les Cahiers de l'Acedle* 21, sz. 1 (2023).

4 Irodalomjegyzék

Alpheratz, My. *Grammaire du français inclusif*. Paris, Chateauroux: Vent Solars, 2018.

Ashley, Florence. „Les personnes non-binaires en français : une perspective concernée et militante". *H-France Salon* 11, sz. 14 (2019), 1–15.

Beaumont, Éléonore de. „Vers une prise en compte de la non-binarité dans l'enseignement du FLE. Propositions pour un réagencement des pratiques pédagogiques.". *Recherches en didactique des langues et des cultures. Les Cahiers de l'Acedle* 21, sz. 1 (2023).

Cerquiglini, Bernard. *La ministre est enceinte*. Paris: Seuil, 2018.

Coutant, Alice. „(Mé)genrer les gen(re)s dérangeants. De l'hétérocisnormativité de la bicatégorisation masculin/féminin en français. Résumé de thèse". *GLAD! Revue sur le langage, le genre, les sexualités* 7 (2019).

Dister, Annae és Marie-Louis Moreau. *Féminiser ? Vraiment pas sorcier. La féminisation des noms de métiers, fonctions, grades et titres*. Louvain, De Boeck et Duculot, 2009.

Greco, Luca. „Un soi pluriel : la présentation de soi dans les ateliers drag kings. Enjeux interactionnels, catégoriels et politiques". In : *La face cachée du genre. Langage et pouvoir des normes*, szerkesztette Natacha Chetcuti és Luca Greco, Paris: Presses de la Sorbonne, 2012, 63–83.

Greco, Luca. „Langage et pratiques „transgenres"", *Langage et société* 24 (2014), 5.

Heinczinger Márton György. „« *Une langue n'est pas figée dans le temps* » Étude *sur la communication inclusive et sa perception sociale*". OTDK-dolgozat, 2023.

Robiche, Lou. *Pratiques sociolinguistiques francophones de féminisation et de dégenrement*. Paris: L'Harmattan, 2018.

Sominé Hrebik Olga. „Az anyanyelv-elsajátítás és az idegennyelv-tanulás összefüggéseinek megközelítései: Egy közös értelmezési keret lehetősége". *Magyar pedagógia* 111, sz. 1 (2011), 53–77.

Yaguello, Marina. *Les mots et les femmes*. Paris: Payot, 1978.

A kora gyermekkori tapasztalatok és az érzelemfelismerés kapcsolatai

Szeszák Nóra[1]

1 Bevezetés

Az érzelemfelismerés képessége egész életen át fejlődik,[2] amelyet nagy mértékben meghatároznak a kora gyerekkori tapasztalatok és a csecsemőkorban kialakult képességek.[3] Az érzelemfelismerési képesség fejlődésének vizsgálatára leggyakrabban a kognitív paradigma keretein belül kerül sor, mivel a prefrontális kéreg, az amygdala és a neurális hálózatok nagy szerepet játszanak az érzelemfelismerésben. A kognitív kutatásokra[4] jellemző, hogy a gyermek- és serdülőkori érzelemfelismerés képességét hasonlítják össze a felnőttkori (kifejlődött) érzelemfelismeréssel, vagy longitudinális kutatások keretében[5] figyelik a fejlődés folyamatát. Az éretlen és az érett érzelemfelismerés párhuzamba állítása miatt sok kutatásból kimarad a fiatal felnőtt korosztály felmérése, amellyel pontosabb képet kaphatunk az érzelemfelismerés fejlődési stádiumainak alakulásáról: betekintést nyerhetünk abba, hogy milyen maradandó jellegzetességek alakulhatnak ki eltérő gyermekkori tapasztalatok következtében.

---

[1] Témavezető: Bali Cintia
Pécsi Tudományegyetem

[2] Carloyn Saarni, „A Skill-Based Model of Emotional Competence. A Developmental Perspective", *Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development* (Albuquerque, 1999), 3–14.

[3] Sara R. Berzenski és Tuppet M. Yates, „The Differential Influences of Parenting and Child Narrative Coherence on the Development of Emotion Recognition", *Developmental Psychology* 53, sz. 10 (2017), 1912–23.

[4] Kate Lawrence, Ruth Campbell és David Skuse, „Age, Gender, and Puberty Influence the Development of Facial Emotion Recognition", *Frontiers in Psychology* 6, sz. 1 (2015), 1–12. és Laura A. Thomas, Michael D. De Bellis, Reiko Graham és Kevin S. LaBar, „Development of Emotional Facial Recognition in Late Childhood and Adolescence", *Developmental Science* 10, sz. 5 (2007), 547–558.

[5] Berzenski és Yates, „The Differential Influences of Parenting and Child Narrative Coherence on the Development of Emotion Recognition", 1912–23.

A gyermekkori tapasztalatokat vizsgáló retrospektív kutatások kevésbé megbízhatóak, mint a longitudinális vizsgálatok, mivel bizonyos esetekben az emlékek idővel átalakulhatnak és elhalványulhatnak. Ezáltal nehezen szétválasztható, hogy milyen mértékben befolyásolják a résztvevők válaszait és az eredményeket az őket ért későbbi hatások. Kutatásom ebből következő limitációi miatt a megvitatás során az eredményeket kritikusan kezelem: kitekintek az emlékezet szerveződéséből fakadó és a további szocializáció képességfejlesztő hatására. A kutatás során feltárt eredményekkel és a fiatal felnőttek érzelemfelismerésének pontosabb ismeretével precízebb kognitív-affektív képességfejlesztő módszereket lehet kialakítani, amelyek javíthatják a kommunikációs képességet, ezáltal a társas kapcsolatok minőségére is hatással lehetnek.

2 Elmélet

2.1 Érzelemelmélet és tanulási folyamatok

Az érzelemelméletek között két nagyobb irányzatot különböztethetünk meg: az alapérzelem-elméleteket és a dimenzionális érzelemelméleteket. Az utóbbi irányzat főbb képviselői Russel (1947–) és Barrett (1963–) amellett érvelnek, hogy az érzelmek pszichológiai dimenziók, az arousal és a valencia különböző kombinációi[6]. A dimenzionális elméletekben az érzelmek szubjektív megélése a biológiai és a fiziológiai mintázatoknál fontosabb szerepet kap. Ezzel szemben az alapérzelem-elméletek főbb képviselői Tomkins (1911–1991) és Ekman (1934–) az érzelmek evolúciós, biológiai, fiziológiai és idegrendszeri meghatározottságára fektetik a hangsúlyt[7]. Az érzelmeket kategóriák mentén értelmezik, amelyeket univerzálisnak tekintenek. Russel[8] vitatja, hogy az érzelmek értelmezését kategóriák felől érdemes megközelíteni, mivel ezek a kategóriák nem az evolúció hagyatékai, hanem szociális konstrukciók. Ekman a felvetett

[6] Lisa F. Barrett, „Discrete emotions or dimensions? The role of valence focus and arousal focus", *Cognition and Emotion*, 12, sz. 4 (1998), 579–599. és James A. Russell, „Is There Universal Recognition of Emotion from Facial Expression? A review of the cross-cultural studies", *Psychological Bulletin* 1, 115 sz. (1994), 102–141.

[7] Silvan S. Tomkins és Robert McCarter, „What and Where are the Primary Affects? Some Evidence for a Theory", *Perceptual and Motor Skills* 18, sz. 1 (1964), 119–158. és Paul Ekman, „Are there basic emotions?", *Psychological Review* 99 sz. 3 (1992), 550–553.

[8] Russell, „Is There Universal Recognition of Emotion from Facial Expression? A review of the cross-cultural studies", 102–141.

kritikus pontokra tanulmányaiban[9] reagál, és meggyőző választ ad az érzelmek univerzalitása és kategorizálhatósága mellett.

Ekman – Darwin elméletére[10] alapozva – közel ötvenéves kutatása alapján hat alapérzelmet állapított meg különböző népcsoportba tartozó emberek arcán: boldogságot, szomorúságot, félelmet, meglepetést, haragot és undort. Az alapérzelmeket azért tekintette univerzálisnak, mivel az arcizmok kialakítása, előrehuzalozottsága képes meghatározni, hogy milyen arckifejezéseket tudunk megjeleníteni. Elismerte, hogy a kultúrák között lehetnek ugyan kisebb eltérések, amelyek azonban inkább az érzelem értelmezésében, semmint az arckifejezés megjelenítésének módjában különbözhetnek[11]. Ekman alapérzelem-elmélete és az érzelmek univerzalitása mellett szóló érvei elengedhetetlenek ahhoz, hogy tanulmányomban az érzelemfelismerésről általánosan beszélhessek.

Az érzelemfelismerés felnőttkorig fejlődik és érik, de a korai szociális tapasztalatok az intenzív tanulási folyamatok miatt meghatározóak.[12] Meltzoff és Moore kutatásuk során megállapították, hogy az újszülött babáknak veleszületett hajlamuk és képességük van utánozni a felnőttek egyes arckifejezéseit.[13] Erre építve alkotta meg Gergely és Watson a *biofeedback modell*t[14], amely leírja, hogy miként tanulja meg a csecsemő belső érzeteit az általa megjelenített érzelemhez társítani: a csecsemő belső feszültségének csökkentése érdekében érzelmet fejez ki, például sír, a szülő az arcával szintén szomorúságot mutat, visszatükrözve a gyermek felé érzelmét. A csecsemő az érzését és a látott arcot egymáshoz társítja, ezáltal asszociációs kapcsolat alakul ki belső érzete és annak külső megnyilvánulása között. Az érzelemfelismerés korai tanulása miatt számos kutató úgy gondolja, hogy az érzelemfelismerés képessége már

---

[9] Paul Ekman, „Facial Expression", in *Nonverbal Communication and Behavior*, szerk. Aron W. Siegman és Stanley Feldstein (New Jersey: Lawrence Erlbaum Association, 1977), 97–126. és Paul Ekman és Wallace V. Friesen, „Detecting Deception from the Body or Face", *Journal of Personality and Social Psychology* 3, sz. 29 (1974), 288–298.

[10] Charles Darwin, *Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése*, ford. Pusztai János (Budapest: Gondolat Kiadó, 1963).

[11] Ekman, „Facial Expression", 97–126.

[12] Thomas, De Bellis, Graham és LaBar, „Development of Emotional Facial Recognition in Late Childhood and Adolescence", 547–558.

[13] Andrew N. Meltzoff és Keith M. Moore, „Imitation of Facial and Manual Gestures by Human Neonates", *Science* 198, sz. 4312 (1977), 75–78.

[14] Gergely György és John S. Watson, „A szülői érzelmi tükrözés szociális biofeedback modellje. A csecsemő érzelmi öntudatra ébredése és az önkontroll kialakulása", *Thalassa* 9, sz. 1 (1998), 56–105.

hatéves korra felnőtt szintre ér.[15] Ennek ellenére az érzelemfelismerésben lehetnek eltérések, és ebben – ahogy a *biofeedback modell* is rámutat – leginkább az elsődleges gondozónak van szerepe.

Az arckifejezésekhez nagyon korán képesek a gyermekek valamilyen értelmet, és ezáltal szándékot társítani. A *vizuális szakadék* kísérlet[16] lehet az egyik alapköve azoknak a kutatásoknak, amelyek a nem verbális kommunikációs aktusok értelmezését vizsgálják a gyerekeknél. A *vizuális szakadék* kísérlettel eredetileg Gibson és Walk 6–14 hónapos csecsemők térérzékelését vizsgálta egy illuzórikus szakadék kialakításával.[17] A kísérletet 25 évvel később ismételték meg Sorce és munkatársai, viszont a kutatásuk hipotézisei nem a csecsemők térészlelésére vonatkoztak, hanem arra, hogy 12 hónapos csecsemők hogyan használják fel szociális referenciaként a szüleik érzelemkifejezéseit. Az arckifejezéseikkel a szülőknek sikerült ingerelni csecsemőjüket: képesek voltak a szülőkhöz társított szándék szerint cselekedni.[18]

Camras és Allison úgy vélték, hogy az érzelemfelismerés képessége óvodáskor után kis mértékben fejlődik: öt- és tízéves kor között a gyermekeknél kevés változás figyelhető meg.[19] Ezzel részben ellentétes eredményekről számolt be 22 évvel később Thomas és munkatársai, szerintük a csecsemők és a kisgyermekek idegrendszere nagyon gyors változásokon megy keresztül a korai intenzív tanulásnak köszönhetően. Hatéves korig a korcsoportok között az érzelmek felismerésében jelentkező különbségek nehezen bemérhetőek, mivel az egyéni jellegzetességek hatéves kor után jelennek meg.[20] Az egyéni különbségek fakadhatnak eltérő tanulási szokásokból, az idegrendszeri fejlődés különbségeiből vagy szocializációs környezetből.

---

[15] Thomas, De Bellis, Graham és LaBar, „Development of Emotional Facial Recognition in Late Childhood and Adolescence", 547–558.

[16] James F. Sorce, Robert N. Emde, Joseph Campos és Mary D. Klinnert, „Maternal Emotional Signaling. Its Effect on the Visual Cliff Behavior of 1-Year-Olds", *Developmental Psychology* 1, sz. 21 (1985), 195–200.

[17] Eleanor J. Gibson és Richard D. Walk, „The »Visual Cliff«", *Scientific American*, 202, sz. 4 (1960), 64–71.

[18] Sorce, Emde, Campos és Klinnert, „Maternal Emotional Signaling. Its Effect on the Visual Cliff Behavior of 1-Year-Olds", 195–200.

[19] Linda A. Camras, „Children's Understanding of Facial Expressions Used During Conflict Encounters", *Child Development* 51, sz. 3 (1980), 879–885. és Linda A. Camras és Kevin Allison, „Children's Understanding of Emotional Facial Expressions and Verbal Labels", *Journal of Nonverbal Behavior* 9, sz. 2 (1985), 84–94.

[20] Thomas, De Bellis, Graham és LaBar, „Development of Emotional Facial Recognition in Late Childhood and Adolescence", 547–558.

Lawrence és munkatársai későbbi korosztálynál (6-16 éves gyermekeknél) azt találták, hogy a korral arányosan javult a boldogság, meglepetés, félelem és az undor felismerése, ezekkel szemben a szomorú és haragos arcok felismerésének pontosságában nem fedeztek fel különbséget a kor alapján. Szerintük már kora gyermekkorban elég pontos a szomorúság, a harag, a boldogság felismerése és a pubertás érés nagy mértékben befolyásolja a harag és az undor felismerésének pontosságát.[21] Thomas és munkatársai kutatásában az érzelmek közötti finomhangolásra és a különböző korcsoportok (késő gyermekkor, serdülők, felnőttek) közötti különbségekre került a hangsúly. Eredményeik alapján a felnőttek érzékenyebben tudták beazonosítani az érzelmeket a serdülőkhöz és a gyermekekhez képest.[22]

A gyermek- és serülőkorban történő anatómiai változások arra utalnak, hogy az arcfelismerési képességek, az anatómiai éréssel együtt, felnőttkorra teljesednek ki. A prefrontális kéreghez és az amygdalához köthető érzelmek felismerése – félelem, düh – késői fejlődést mutatnak, így a beazonosítás serdülőkortól felnőttkorig egyre pontosabb.[23] Az idegrendszeri fejlődés mellett a környezet és a személyek mentális állapota is meghatározó, mivel fiatal felnőttkorban megjelenhetnek mentális zavarok, amelyek sokszor az érzelmek felismerésének nehézségével járnak.[24]

2.2 A nevelési stílusok és hatásuk az érzelemfelismerés fejlődésére

*Nevelési stílus*nak nevezhetjük azokat a szülői magatartásokat és érzelmi környezetet, amellyel a szülő verbálisan és nem verbálisan kommunikál a gyermek felé.[25] A nevelési stílusokkal foglalkozó személyek közül[26] Schaefer elméleti

---

[21] Lawrence, Campbell és Skuse, „Age, Gender, and Puberty Influence the Development of Facial Emotion Recognition", 1–12.

[22] Thomas, De Bellis, Graham és LaBar, „Development of Emotional Facial Recognition in Late Childhood and Adolescence", 547–558.

[23] Thomas, De Bellis, 547–558.

[24] Aditya N. Sharma, Evelyn Barron, James Le Couter, Andrew Close, Steven Rushton, Heinz Grunze, Thomas Kelly, Ian N. Ferrier és Ann S. Le Couteur, „Facial Emotion Labeling in Unaffected Offspring of Adults with Bipolar I Disorder", *Journal of Affective Disorders* 208 (2017), 198–204.

[25] Nancy Darling és Laurence Steinberg, „Parenting Style as a Context. An Integrative Model", *Psychological Bulletin* 113, sz. 3 (1993), 487–496.

[26] Még fontos szerepet játszott a diskurzusban Baumrind, Maccoby és Martin lásd. Diana Baumrind, „Current Patterns of Parental Authority", *Developmental Psychology Monograph* 4, sz. 1 (1971), 1–103. és Eleanor E. Maccoby és John A. Martin, „Socialization in the Context of the Family. Parent-Child Interaction", in *Handbook of Child Psychology.Socialization, Personality,*

megközelítését emelem ki, viszont a jellemzéseknél felhasználom Baumrind leírásait is. Schaefer[27] empirikus kutatása alapján két bipoláris dimenziót állapított meg, amelyek a szülő a gyermek felé mutatott érzelmi viszonyát és kontrollálásának mértékét fedik le. Az egyik dimenzió két vége az *autonómia* és a *kontroll*. A kontroll pólusa leginkább az anya szorongására irányul: mennyire félti a gyermek egészségét, milyen teljesítményt vár el tőle, mennyire segíti elő a gyermek (érzelmi) függőségét. A radikális kontroll túlzott mértékű érintkezésben és tolakodó viselkedésben nyilvánulhat meg. Az érzelmi dimenzió két pólusa a *szeretet* és az *ellenségeskedés*. A szeretet pólusát Schaefer a szülő pozitív értékelésével, kifejezett affektivitással, a szülő és a gyermek közötti egyenlőséggel, míg az ellenségeskedést szülői elutasítással, büntetéssel és szigorral jellemezte.[28]

A kutatásban résztvevő személyek nevelőinek a viselkedését a *Szülői bánásmód* (H-PBI) kérdőívvel mértem fel, amelyet Schaefer[29] elméletére alapozva alkotott meg Parker és munkatársai.[30] A magyar mintán – amelyet Tóth és Gervai validált[31] – két bipoláris dimenzió helyett egy bipoláris (*szeretet-törődés – elutasítás*) és két unipoláris dimenzió (*korlátozás*, *túlvédés*) rajzolódott ki. A továbbiakban a magyar kérdőív három dimenzióját jellemzem.

2.2.1 Korlátozás nevelési stílus

A *korlátozás* nevelési stílus Schaefer elméletében az autonómia és kontroll dimenzió, a kontroll pólus egyik változata.[32] A korlátozás nevelési stílusra jellemző, hogy a szülő félti a gyermekét, és emiatt kontrollálja, viszont tiszteletben tartja a gyermek pszichológiai autonómiáját, nem alakít ki függőséget önmaga és a gyermeke között.[33] A gyermek korlátozása világos és követhető szabályrendszerek mentén történik (tiszta, hogy mikor jár büntetés vagy jutalom), ezáltal azok a gyermekek, akik ezt nagyobb mértékben tapasztalták, könnyebben megértik és

and Social Development (Vol. 4.), szerk. Paul H. Mussen és Mavis E. Hetherington (New York–Chichester–Brisbane–Toronto–Singapore: Wiley, 1983), 1–101.

[27] Earl S. Schaefer, „A Circumplex Model for Maternal Behavior", *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 59, sz. 2 (1959), 226–235.

[28] Schaefer, 226–235.

[29] Schaefer, 226–235.

[30] Gordon Parker, Hilary Tupling és L. B. Brown, „A Parental Bonding Instrument", *British Journal of Medical Psychology* 52, sz. 1 (1979), 1–10.

[31] Tóth Ildikó és Gervai Judit, „Szülői bánásmód kérdőív (H-PBI). A Parental Bonding Instrument (PBI) magyar változata", *Magyar Pszichológiai Szemle* 54, sz. 4 (1999), 551–566.

[32] Schaefer, „A Circumplex Model for Maternal Behavior", 226–235.

[33] Tóth és Gervai, „Szülői bánásmód kérdőív (H-PBI). A Parental Bonding Instrument (PBI) magyar változata", 551–566.

átlátják a társas szabályokat.[34] A társas szabályok jobb megértése és a szülő kiszámítható viselkedése miatt a szülő arckifejezéseit is könnyebben értelmezhetik.

2.2.2 Túlvédés nevelési stílus

A *túlvédés* nevelési stílus Schaefer kontroll dimenziójából vált ki a korlátozáshoz hasonlóan. A túlvédés a korlátozással szemben az autonómiához való viszonyában tér el:[35] a túlvédő nevelési stílus esetében a szülő korlátozza, és olykor meg is tagadja a gyermek autonómiáját,[36] függőséget alakít ki gyermeke és önmaga között; túlzó kontaktusba kerül a gyermekkel, tolakodó, és bizonyos esetekben félelemkeltéssel irányítja.[37] A felsorolt tényezőkből adódóan a túlvédő szülők kiszámíthatatlan fegyelmezéssel, büntetésekkel jellemezhetőek. A fegyelmezés általában a helyzethez és esetleges szempontokhoz igazodik, emiatt a gyermek sokszor nem érti, hogy miért kell azt tennie, amit elvárnak tőle.[38] Az állandóan változó utasítások és a környezet kiszámíthatatlansága olyan kognitív tendenciák kialakulását eredményezheti a gyerekben, amelyekkel adaptívan tud funkcionálni ebben a környezetben.[39] Kialakulhatnak olyan képességek, amelyekkel könnyebben értelmezi szüleinek érzelemkifejezéseit, hogy a lehető legsikeresebben kerülje el az esetleges büntetést.[40] Ezek a képességek maradandóak (még felnőttkorban is kimutathatóak), általában bizonytalan helyzetre korlátozódnak, és a működésüket fokozza a veszélyforrás érzékelése.[41] A félelmetes inger által kiváltott stressz és az önvédelmi folyamatok bekapcsolása miatt a stresszt kiváltó negatív ingert még negatívabban érzékelhetik.[42]

---

[34] Saarni, „A Skill-Based Model of Emotional Competence. A Developmental Perspective", 3–14.

[35] Schaefer, „A Circumplex Model for Maternal Behavior", 226–235.

[36] Tóth és Gervai, „Szülői bánásmód kérdőív (H-PBI). A Parental Bonding Instrument (PBI) magyar változata", 551–566.

[37] Schaefer, „A Circumplex Model for Maternal Behavior", 226–235.

[38] Chiraag Mittal, Vladas Griskevicius, Jeffry A. Simpson, Sung Sooyeon és Ethan S. Young, „Cognitive Adaptations to Stressful Environments. When Childhood Adversity Enhances Adult Executive Function", *Journal of Personality and Social* Psychology 109, sz. 4 (2015), 604–621.

[39] Mittal, Griskevicius, Simpson, Sooyeon és Young, „Cognitive Adaptations to Stressful Environments. When Childhood Adversity Enhances Adult Executive Function", 604–621.

[40] Jack van Honk és Dennis J. L. G. Schutter, „Vigilant and Avoidant Responses to Angry Facial Expressions. Dominance and Submission Motives", in *Social Neuroscience. Integrating Biological and Psychological Explanations of Social Behavior*, szerk. Eddie Harmon-Jones és Piotr Winkielman (New York: The Guilford Press, 2007), 197–223.

[41] Willem E. Frankenhuis és Carolina de Weerth, „Does Early-Life Exposure to Stress Shape or Impair Cognition?", *Current Directions in Psychological Science* 22, sz. 5 (2013), 407–412.

[42] Ekman, „Facial Expression", 97–126.

2.2.3 Szeretet-törődés és elutasítás nevelési stílus

Schaefer[43] egy dimenzió két végpontjának tekintette az érzelmi melegséget és a ridegséget. A bipoláris dimenzió *szeretet* pólusát a pozitív értékelések jelenlétével, empatikus odafordulással, egyenlő kapcsolati viszonnyal és gyakran kifejezett affektivitással jellemezte, míg az ellenségeskedéshez ellentétes jellemzőket társított: elutasítást, egyenlőtlen kapcsolati viszonyt, gyakori büntetéseket és az affektivitás kifejezésének hiányát.[44] A gondozó melegsége, érzékenysége és a figyelmének mennyisége[45] által a szülő érzelemkifejezése kiszámíthatónak minősül: egyaránt kifejez pozitív és negatív érzelmeket.[46] Visszatükrözése a csecsemő felé empatikus és viszonylag pontos, ennek köszönhetően a csecsemő biztonságosan élheti meg a saját érzéseit, amelyeket a megfelelő érzelemkifejezéshez tud társítani.[47]

Az leírtakkal szemben az *elutasító* szülők sok esetben érdektelenséget mutatnak gyermekükkel szemben,[48] az érzelmi ridegség, közömbösség, elutasítás és elhanyagolás[49] miatt többször előfordulhat, hogy nem reagálnak a gyermek jelzéseire és viselkedésére.[50] Előfordul, hogy hidegen hagyja a gyermek érzelme, vagy akár az is, hogy a gyermek érzései feldühítik őt,[51] amely inkonzisztens visszatükrözést eredményez, és emiatt a gyermek érzelemfelismerési képessége hosszútávon sérülhet.[52]

---

[43] Schaefer, „A Circumplex Model for Maternal Behavior", 226–235.

[44] Schaefer, 226–235.

[45] Greg J. Duncan és Katherine A. Magnuson, „Off with Hollingshead. Socioeconomic Resources, Parenting, and Child Development", in *Socioeconomic Status, Parenting, and Child Development*, szerk. Marc H. Bornstein és Robert H. Bradley (Mahwah–London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2003), 83–102.

[46] Berzenski és Yates, „The Differential Influences of Parenting and Child Narrative Coherence on the Development of Emotion Recognition", 1912–23.

[47] Berzenski és Yates, 1912–23.

[48] Maccoby és Marton, „Socialization in the Context of the Family. Parent-Child Interaction", 1–101.

[49] Tóth és Gervai, „Szülői bánásmód kérdőív (H-PBI). A Parental Bonding Instrument (PBI) magyar változata", 551–566.

[50] Rena L. Repetti, Shelley E. Taylor és Teresa E. Seeman, „Risky Families. Family Social Environments and the Mental and Physical Health of Offspring", *Psychological Bulletin* 128, sz. 2 (2002), 330–366.

[51] Ruth Feldman, Adi Granat, Clara M. A. Pariente, Hannah Kanety, Jacob Kuint és Eva Gilboa-Schechtman, „Maternal Depression and Anxiety Across the Postpartum Year and Infant Social Engagement, Fear Regulation, and Stress Reactivity", *Child & Adolescent Psychiatry* 48, sz. 9 (2009), 919–927.

[52] Darling és Steinberg, „Parenting Style as a Context. An Integrative Model", 487–496.

3 *Hipotézisek*

Feltételezem, hogy a különböző nevelési stílusok kora gyermekkori tapasztalata kapcsolatban áll a fiatal felnőttkori érzelemfelismerés pontosságával. Azok a személyek, akik elsődleges gondozóikat nagyobb mértékben jellemezték korlátozónak, pontosabban ismerik fel az érzelmeket, mivel a korlátozó nevelési stílus jellemzői – a letisztázott elvárásrendszerek, kiszámítható érzelemkifejezések[53] – pozitívan hatnak a gyermek kognitív és pszichológiai fejlődésére.[54] Szintén a kiszámítható és empatikus érzelemkifejezés miatt feltételezem, hogy azok a személyek, akik az elsődleges gondozóikat inkább a szeretet-törődés jellemzőivel illetik (az elutasítással szemben), általánosságban véve jobban ismerik fel az érzelmeket fiatal felnőttkorban.

Azok a személyek, akik nagyobb mértékben számoltak be a túlvédő nevelés tapasztalatáról, az átlagosnál jobban tudják beazonosítani azokat az érzelmek, amelyek fenyegető ingernek tekinthetőek: az undor, a düh és a félelem arckifejezéseit.[55] Mivel a gyermeknek szükséges az elsődleges gondozója érzelemkifejezéseit figyelnie ahhoz, hogy tudja, mikor számíthat büntetésre vagy jutalomra, ezért a büntetés elkerülésének érdekében gyorsabban és pontosabban azonosítja a fenyegető arckifejezéseket.[56]

4 *Módszer és résztvevők*

4.1 Résztvevők

Összesen 31 fő vett részt a kísérletben: 15 férfi és 16 nő. A résztvevők fiatal felnőttek, életkoruk 20–34 közé esett, az átlag életkor 23,9 év, szórása 3,48, a medián 23. A változó minimum értéke 20 és maximum értéke 34. Csúcsossága 1,05 és ferdesége 0,962. 31 résztvevőből 27 személy az édesanyját tekinti elsődleges gondozójának, két személy az édesapját, egy személy a nagymamáját és egy személy a testvérét.

---

[53] Saarni, „A Skill-Based Model of Emotional Competence. A Developmental Perspective", 3–14.

[54] Duncan és Magnusson, „Off with Hollingshead. Socioeconomic Resources, Parenting, and Child Development", 83–102.

[55] Frankenhuis és de Weerth, „Does Early-Life Exposure to Stress Shape or Impair Cognition?", 407–412.

[56] Feldman, Granat, Pariente, Kanety, Kuint és Gilboa-Schechtman, „Maternal Depression and Anxiety Across the Postpartum Year and Infant Social Engagement, Fear Regulation, and Stress Reactivity", 919–927.

4.2 Módszer

A kísérlet a Pécsi Tudományegyetemen valósult meg, és alkalmanként összesen 30–45 percet vett igénybe. Az adatfelvételt kiscsoportokban (2–8 személy) az egyetem egyik géptermében végeztem el. Minden résztvevő kitöltött egy beleegyező nyilatkozatot, amely a feladatok részletes leírását és az adatok felhasználásának ismertetését tartalmazta. A beleegyező nyilatkozat aláírásával a résztvevők igazolták, hogy betöltötték 18. életévüket, és hozzájárulnak ahhoz, hogy adataikat felhasználjam egy tudományos dolgozat elkészítéséhez. A nyilatkozat kitöltését követően számítógép segítségével a kísérleti személyek egy érzelemfelismerési tesztet teljesítettek, majd kitöltöttek egy kérdőívet. A kérdőív két egységből állt: demográfiai adatokra vonatkozó kérdéseket és a *Szülői bánásmód* (H-PBI) kérdőív itemeit tartalmazta.

A kérdőívcsomag kitöltése előtt a résztvevők kijelöltek egy személyt, akire elsődleges gondozójukként tekintenek, és rá vonatkoztatva töltötték ki a H-PBI kérdőívet. Emellett kértem, hogy a retrospektív kérdéseket, ha lehetséges, hatéves koruk előtti ismereteik, emlékeik alapján válaszolják meg, mivel az érzelemfelismerés fejlődésére a kora gyermekkori tapasztalatok meghatározóbban hatnak.[57]

4.2.1 Érzelemfelismerési teszt

Érzelemfelismerési teszt elkészítéséhez a *The Ekman 60 faces*[58] nevű tesztet vettem alapul, mivel az eredeti teszt nem szabadon hozzáférhető. Ingeranyagnak a *FACES database*-t[59] használtam. Az adatbázisban hat személy (3 nő és 3 férfi) arckifejezései találhatóak, akik különböző korosztályokba sorolhatóak: idősebb, középkorú, fiatal férfiak és nők. Minden személyről 12 kép készült, amelyeken boldogság, szomorúság, harag, félelem, undor és semleges arckifejezések láthatóak. A hat alapérzelem közül a meglepetés arckifejezés hiányzott az adatbázisból, így ezt az alapérzelmet nem vizsgáltam. A letöltött képeket (0,9–5 MB méretben) használtam fel a teszt elkészítéséhez a *PsychoPy* (2023.2.2. verzió) program segítségével.

---

[57] Berzenski és Yates, „The Differential Influences of Parenting and Child Narrative Coherence on the Development of Emotion Recognition", 1912–23.

[58] Andrew Young, David Perrett, Andrew Calder, Reiner Sprengelmeyer és Paul Ekman, *Facial Expressions of Emotion – Stimuli and Tests (FEEST). Psychology Manual (Vol. 1.)* (Bury St Edmunds: Thames Vally Test Company, 2002).

[59] Natalie Ebner, Michaela Riediger és Ulman Lindenberger, „FACES – A Database of Facial Expressions in Young, Middle-Aged, and Older Women and Men. Development and Validation", *Behavior research Methods* 42, sz. 1 (2010), 351–362.

A tesztben az érzelmeket kifejező arcokat három másodpercig figyelhették meg a résztvevők, amit egy háttérszínű maszkoló inger, majd a „Melyik érzelmet ismerte fel az előző képen megjelenő arcon?" kérdés követett. A kérdés megválaszolására nem volt megadott időkorlát. A résztvevők a válaszhoz társított billentyű (harag – H, undor – U, boldogság – B, félelem – F, szomorúság – S, neutrális/semleges – N) lenyomásával válaszolhattak a kérdésre. A tesztben összesen 72 kép szerepelt.

A tesztet megelőzte egy próbakör, amelyben a megadott érzelmekre emlékeztető képeket – például egy születésnapi ünneplés (boldogság) vagy hányinger (undor) illusztrációját – kellett az öt érzelemhez és a semleges érzethez társítani. A próbakör képei elővigyázatosságból nem ábrázoltak arckifejezéseket, mivel a billentyűk begyakorlása mellett a különböző érzelmek jellemzői is megjegyezhetőek. Az érzelmeket sugalmazó képek véletlenszerűen követték egymást. Minden válasz után egy „helyes" vagy „helytelen" visszajelzéssel bizonyosodhattak meg a résztvevők a megfelelő billentyű használatáról. Hat egymás után következő helyes választ követően indult el az érzelemfelismerési teszt. Helytelen válaszok esetén még egyszer azt a hat képet kellett a résztvevőknek megítélniük. Ezt követően az érzelemfelismerési teszt keretében véletlenszerű sorrendben, ismétlődés nélkül követték egymást az arckifejezéseket ábrázoló képek. A teszt végén százalékos visszajelzést kaptak a résztvevők az összes érzelemfelismerésének pontszáma alapján. A teszt 15–20 percet vett igénybe.

A statisztikához a hat arckifejezés (6x12 kép) helyes felismerésére kapott pontszámokat érzelmenként összesítettem, majd ezeket a pontszámokat összeadva készítettem egy általános érzelemfelismerés-változót (72 kép). A válaszokra kapott pontszámok alapján lehet vizsgálni, hogy a tesztalanyok mennyire pontosan ismerték fel az érzelmeket. Az 1. táblázatban feltüntettem a változók jellemzőit.

Változó	Átlag	Medián	Szórási érték	Minimum érték	Maximum érték	Csúcsosság	Ferdeség
Általános érzelem-felismerés	62,0	62	3,84	51	70	-2,12	6,51
Harag	11,2	11	1,08	7	12	-1,94	5,61
Undor	9,81	10	1,45	7	12	-0,203	-0,759

Változó	Átlag	Medián	Szórási érték	Minimum érték	Maximum érték	Csúcsosság	Ferdeség
Félelem	11,4	12	1,09	8	12	-1,86	2,75
Boldog	11,8	12	0,374	11	12	-1,94	1,87
Neutrális	10,3	10	1,53	6	12	-0,828	0,521
Szomorú	7,77	8	2,39	2	12	-0,645	0,494

Érzelemfelismerés változóinak jellemzői. Forrás: saját eredmények.

4.2.2 *Szülői bánásmód kérdőív (H-PBI)*

A *Szülői bánásmód* (H-PBI) kérdőív[60] Tóth és Gervai által lefordított és átalakított *Parental Bonding Istrument*[61] magyar nyelven validált változata. A kérdőív 16 év feletti embereknél kérdez rá (retrospektíven) szüleik nevelői viselkedésére. A kérdéseket a kísérleti személyek 4 fokú Likert-skálán értékelhetik. A kérdőív 25 itemből áll, amely két unipoláris – túlvédés (7 item), korlátozás (6 item) – és egy bipoláris – szeretet-törődés és elutasítás (12 item) – skálát alkot. Az unipoláris skálán minél magasabb a pontszám az adott változónál, annál inkább jellemző a szülőre az a nevelési stílus. Ezzel szemben a bipoláris skálán az alacsony pontszám nagyobb mértékű elutasításra, míg a magas pontszám nagyobb fokú szeretet-törődés tapasztalatára utal. A kérdőívet a kérdőívcsomag elején kijelölt elsődleges gondozóra vonatkozva töltötték ki a résztvevők, kora gyermekkori emlékeik alapján. A változók eloszlására vonatkozó adatok a 2. táblázatban láthatóak.

A skálákat a *Jamovi* statisztikai program segítségével elemeztem. A *Szülői Bánásmód* (H-PBI) kérdőív három faktorának – korlátozás, túlvédés, szeretet-törődés skáláknak – a reliabilitását teszteltem. A kapott *McDonald's ω* értékek (korlátozás=0,773; Túlvédés=0,738; Szeretet-törődés és elutasítás=0,862) mindhárom esetben megfelelőek.

[60] Tóth és Gervai, „Szülői bánásmód kérdőív (H-PBI). A Parental Bonding Instrument (PBI) magyar változata", 551–566.

[61] Parker, Tupling és Brown, „A Parental Bonding Instrument", 1–10.

Változó	Átlag	Medián	Szórási érték	Minimum érték	Maximum érték	Csúcsosság	Ferdeség
Túlvédés	13,7	13	4,10	7	25	0,663	0,546
Szeretet-törődés és elutasítás	38,3	39	7,36	26	48	-0,209	-1,46
Korlátozás	13,5	14	3,79	6	20	-0,273	-0,707

A H-PBI változóinak jellemzői. Forrás: saját eredmények.

5 Eredmények

A statisztikai elemzéseket a *Jamovi* statisztikai program 2.3.16.0. verziójával végeztem, amely kompatibilis a Windows operációs rendszerrel. A hipotézis vizsgálatához Kovariancia analízist futtattam: az összetartozó mintás szempontot a különböző érzelmek (harag, undor, szomorúság, boldogság, félelem és neutrális arckifejezések) felismerésére kapott pontszámok változói alkották, míg a kovariáló változók a nevelési stílusok (korlátozás, túlvédés szeretet-törődés és elutasítás) változói voltak. A kovariancia analízis futtatása során Greenhouse–Geisser korrekciót alkalmaztam, mert a Sphericity teszt alapján a minta nem homogén. Az analízis alapján a főhatás (lásd. 3. táblázat 1. sor) statisztikailag szignifikáns, amely arra utal, hogy az egyes érzelmek felismerésénél (harag, undor, félelem, szomorúság, boldogság és semleges arckifejezések) van általános különbség a résztvevők teljesítménye között. A Post-Hoc teszt alapján (lásd. 4. táblázat) a legjobb teljesítmény a boldogság felismerésénél (átlag: 11,8 pont, a 12-ből) és a legrosszabb pedig a szomorúság felismerésénél (átlag: 7,77 12-ből) figyelhető meg.

Az egyes érzelmek és a nevelési stílusok közötti interakciók (lásd. 3. táblázat 2-4. sor) esetében nincs statisztikailag szignifikáns eredmény: a nevelési stílusok nem érzelemspecifikusan hatnak az érzelmek felismerésére. Ezzel szemben a csoportosító főhatás eredménye azt mutatja, hogy a különböző nevelési stílusok közül van olyan, amely az általános érzelemfelismerésre hatással van (lásd. 3. táblázat 5–7. sor). A korlátozás nevelési stílus és az érzelemfelismerés között szignifikáns a kapcsolat. A szeretet-törődés és az elutasítás a magas hatáserősség alapján tendenciaszintű kapcsolatban áll az érzelemfelismeréssel. A főhatások elemzésénél a túlvédés és az összesített érzelemfelismerésben elért pontszámok esetén a jelen kutatás nem mutat ki statisztikailag szignifikáns kapcsolatot.

Hatástípus	Változó	df	F	p	η^2p
Főhatás	Érzelmek	*2,75*	*30,285*	*p<0,001*	*0,538*
Interakció	Egyes érzelmek és korlátozás	2,75	0,262	0,836	0,010
Interakció	Egyes érzelmek és túlvédés	2,75	0,232	0,858	0,009
Interakció	Egyes érzelmek és szeretet-törődés	2,75	0,766	0,507	0,029
Csoportosító főhatás	Érzelmek és korlátozás	*1*	*5,106*	*0,032*	*0,164*
Csoportosító főhatás	Érzelmek és túlvédés	1	0,470	0,499	0,018
Csoportosító főhatás	Érzelmek és szeretet-törődés	1	3,015	0,094	0,104

Kovariancia analízis értékei. Forrás: saját eredmények.

Összehasonlítás							
Érzelmek		Érzelmek	Különbség	Szórás	df	t	p_{tukey}
Szomorú	-	Félelem	-3,613	0,494	26	-7,311	<,001
	-	Neutrális	-2,484	0,560	26	-4,433	0,002
	-	Harag	-3,419	0,529	26	-6,465	<,001
	-	Boldogság	-4,065	0,454	26	-8,948	<,001
	-	Undor	-2,032	0,529	26	-3,845	0,008
Félelem	-	Neutrális	1,129	0,306	26	3,685	0,012
	-	Harag	0,194	0,263	26	0,735	0,976
	-	Boldogság	-0,452	0,197	26	-2,295	0,232
	-	Undor	1,581	0,299	26	5,292	<,001
Neutrális	-	Harag	-0,935	0,313	26	-2,992	0,060
	-	Boldogság	-1,581	0,295	26	-5,366	<,001
	-	Undor	0,452	0,329	26	1,374	0,742
Harag	-	Boldogság	-0,645	0,227	26	-2,838	0,083
	-	Undor	1,387	0,368	26	3,770	0,010
Boldogság	-	Undor	2,032	0,270	26	7,540	<,001

Az érzelmek főhatásának Post-Hoc elemzése. Forrás: saját eredmények.

A csoportosító főhatások pontosabb megértéséhez General Linear Modelt alkalmaztam. A függő változó az összes érzelem felismerésére kapott pontszámok összesített változója volt (az általános érzelemfelismerés változó), amelyet három független változóval – a túlvédéssel, korlátozással, a szeretet-törődéssel és elutasítással – vizsgáltam. A korlátozás és az érzelemfelismerés összpontszáma között szignifikáns fordított irányú kapcsolat (lásd. 5. táblázat) figyelhető meg. Szintén fordított irányú, de tendenciaszintű kapcsolat jelentkezett az érzelemfelismerés és a szeretet-törődés és elutasítás bipoláris dimenziónál. Az eredmények alapján azok a személyek, akik nagyobb mértékben tapasztaltak korlátozó vagy szerető-törődő – egyúttal kisebb mértékben elutasító – nevelést, rosszabbul ismerték fel az érzelmeket függetlenül az érzelmek típusától.

Változó	df	t	p	β
Túlvédés	26	-0,685	0, 499	-0,131
Szeretet-törődés és elutasítás	26	-1,736	0,094	-0,384
Korlátozás	*26*	*-2,260*	*0,032*	*-0,516*

General Linear Model eredményei. Forrás: saját eredmények.

6 Megvitatás

Az érzelmek univerzalitása[62] lehetővé teszi, hogy vizsgáljam a kapcsolatot az érzelemfelismerés és a nevelési stílusok között, mivel biztosítja, hogy a kísérletben felhasznált érzelemkifejezéseket minden résztvevő felismerhette. A korai kapcsolat és a gondozó viselkedésének meghatározó szerepét az érzelemfelismerésre Sorce és munkatársai munkája mellett Gergely és Watson tanulmányai[63] mentén mutattam be. Thomas és munkatársai szerint a csecsemők és a kisgyermekek idegrendszere nagyon gyors változásokon megy keresztül, emiatt később, hatéves kor után jelentkeznek az egyéni különbségek, amelyek az eltérő nevelési stílusok tapasztalatából is adódhatnak.[64]

Az eredmények értelmezése előtt fontos megemlítenem, hogy a résztvevők között volt különbség az egyes érzelmek felismerésének pontosságában:

[62] Ekman és Friesen, „Detecting Deception from the Body or Face", 288–298.

[63] Sorce, Emde, Campos és Klinnert, „Maternal Emotional Signaling. Its Effect on the Visual Cliff Behavior of 1-Year-Olds", 195–200. és Gergely és Watson, „A szülői érzelmi tükrözés szociális biofeedback modellje. A csecsemő érzelmi öntudatra ébredése és az önkontroll kialakulása", 56–105.

[64] Berzenski és Yates, „The Differential Influences of Parenting and Child Narrative Coherence on the Development of Emotion Recognition", 1912–23.

a boldogságot könnyebben azonosították, mint a szomorúságot. Az egyes érzelmek felismerése közötti különbség lehetővé tette, hogy az elméletben kifejtetett tényezők érzelemfelismerésre történő hatását megvizsgálhassam. Feltételeztem, hogy a különböző nevelési stílusok gyermekkori tapasztalata befolyásolja a fiatal felnőttek érzelemfelismerését. A statisztikai elemzés által a feltételezésemmel (azok a személyek, akik nagyobb mértékben tapasztaltak korlátozást és szeretet-törődést gyermekkorukban, általánosan jobb eredményt érnek el az érzelemfelismerési teszten) ellentétes eredményeket kaptam. A szerető-törődés tendenciaszintű, a korlátozás pedig fordított irányú kapcsolatban áll az általános érzelemfelismerési képességgel. A fordított irány azt mutatja, hogy akik nagyobb mértékben tapasztaltak gyermekkorukban korlátozó és szeretet-törődő neveltetést, azok a személyek általánosan rosszabbul ismerték fel az érzelmeket a teszten.

A hipotézissel ellentmondó eredmények egy viszonylag új megközelítés, az evolúciós fejlődéspszichológia felől értelmezhetőek, amely szerint a gyermek képes arra, hogy a környezeti hatásokra változással reagáljon.[65] Ezáltal a nagyobb mértékű stressznek és kiszámíthatatlan pszichés környezetnek kitett gyermekek olyan képességekben fejlettebbek, amelyek a nehéz helyzethez való alkalmazásban segíti őket[66]. A kutatások alapján ezek a személyek az általánosintelligencia-teszten rosszabbul teljesítenek, de az ökológiailag hasznos ingereket (pl. veszélyeztető ingereket) könnyebben észreveszik és megjegyzik, mint a biztonságban felnevelt kortársaik.[67] Az új megközelítés alapján a stresszesebb környezetben felnőtt személyek kogníciója nem sérül, hanem a környezetre specializálódva fejlődik ki.[68] Lehetséges, hogy azok a személyek, akik gyermekkorukban magasabb mértékben tapasztaltak korlátozást és szeretet-törődést a kiszámítható környezet miatt, kevésbé pontosan tudják beazonosítani az érzelemkifejezéseket.

Az imént bevezetett evolúciós fejlődéselmélet támpontot ad a túlvédő nevelési stílusra vonatkozó eredmények értelmezéséhez is, miszerint azok a személyek, akik gyermekkorukban nagyobb mértékben tapasztaltak túlvédő nevelési stílust, pontosabban tudják beazonosítani a félelmet, az undort és a haragot

[65] Bernadett Péley, „Fejlődés és evolúció. Evolúciós szemlélet a fejlődésben, a pszichopatológiában és a pszichoterápiákban", *Magyar Pszichológiai szemle* 65, sz. 1 (2010), 65–83.

[66] Griskevicius, Simpson, Sooyeon és Young, „Cognitive Adaptations to Stressful Environments. When Childhood Adversity Enhances Adult Executive Function", 604–621.

[67] Frankenhuis és de Weerth, „Does Early-Life Exposure to Stress Shape or Impair Cognition?", 407–412.

[68] Frankenhuis és de Weerth, 407–412.

ábrázoló arckifejezéseket, mint a többiek. A túlvédésről beszámoló személyek esetében azért feltételeztem pontosabb felismerést, mert ezek az arckifejezések előre jelezhették a veszélyt vagy a büntetést. Az arckifejezések ingerlése miatt beindulhatnak olyan önvédelmi mechanizmusok, amelyek pontosabb beazonosítást eredményezhetnek.[69] A jelenlegi kutatásban ez a hipotézis nem igazolódott: egyik nevelési stílus sem kapcsolható specifikusan egyes érzelmek felismerésének pontosságához. A kapcsolatok hiányai fakadhatnak abból, hogy az általam önvédelmi mechanizmushoz kapcsolt érzelemkifejezések (undor, harag és félelem) pontosabb felismerését bizonytalan vagy stresszes környezet válthatja ki.[70] A teszt során a résztvevőket nem tettem ki bizonytalan vagy stresszes helyzetnek, ezért a pontosabb megértés érdekében az érzelemfelismerési teszt kiegészítésével – az érzelmeket kifejező arcképek közé szubliminális negatív affektivitást kiváltó képi ingerek beillesztésével – lehetne növelni a résztvevők stresszállapotát, amelyek potenciálisan kiválthatják az önvédelemre specializálódott kognitív működésmódot.

A felvázolt értelmezésekre nagy mértékben hatással lehetnek egyéb tényezők is, mivel a stresszt kiváltó eseményekre adott reakciót számos tényező befolyásolja, ilyen a pszichopatológia (poszttraumás stressz-szindróma, diszszociáció és mentális zavarok), az intellektuális működés (memóriakapacitás, nyelvi képesség és IQ) a személy megküzdési stratégiái és érzelemszabályozása. A felsorolt jellemzők miatt stresszes helyzetekre eltérő reakciókat adhatnak ugyanolyan nevelést tapasztaló személyek,[71] amely szintén befolyásolhatja a jelen eredményeket.

Az átélt félelmet keltő események a memóriára is hatással vannak, eltérő eredmények születtek arról, hogy a stressz javítja vagy rontja a memória teljesítményét, amelyet a személy kora is nagy mértékben befolyásol.[72] Edwards és munkatársai cikke alapján a gyermekkori abúzus tapasztalata az autobiografikus memóriára negatív hatással van.[73] Ezáltal a szülőkre adott

[69] Frankenhuis és de Weerth, 407–412.

[70] Frankenhuis és de Weerth, 407–412.

[71] Mitchell L. Eisen és Gail S. Goodman, „Trauma, Memory, and Suggestibility in Children", *Development and Psychopathology* 10, sz. 4 (1998), 717–738.

[72] Mitchell L. Eisen, Jianjian Qin, Gail S. Goodman, Suzanne Davis és John Crayton, „Maltreated Children's Memory. Accuracy, Suggestibility, and Psychopathology", *Developmental Psychology* 43, sz. 6 (2007), 1275–1294.

[73] Valerie J. Edwards, Robyn Fivush, Robert F. Anda, Vincent J. Felitti és Dale F. Nordenberg, „Autobiographical Memory Disturbances in Childhood Abuse Survivors", *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma* 4, sz. 2 (2001), 247–263.

jellemzéseket fenntartással szükséges kezelni, mivel az emlékek megbízhatósága, a memória állapota (a résztvevő gyermekkori emlékeinek mennyisége, torzulása stb.) befolyásolhatja a retrospektív kérdőívben történő válaszadást. A traumatikus élményekkel sokan kognitív átkeretezéssel küzdenek meg: lehetséges, hogy a résztvevők nagyobb mértékű felejtés miatt pozitívabban jellemezték elsődleges gondozóikat. További kutatások keretében konkrét pozitív és negatív emlékekre rákérdező kifejtős kérdésekkel lehetne ellenőrizni, hogy a Likert-skálán adott értékeléssel jellemzett gondozóról alkotott kép azonos-e a résztvevő által kiemelt emlékekben ábrázolt szülői hozzáállással. Ezekkel a kiegészítésekkel az érzelemfelismerés és a nevelési stílus kapcsolatáról kapott eredmények az emlékezés sajátosságai felől is értelmezhetővé válnának.

7 Konklúzió és kitekintés

Az elsődleges szocializációs közegnek nagy hatása van a viselkedésünkre, befolyásolja egyéni életünket. Kutatásomban emiatt is tartottam fontosnak megvizsgálni az elsődleges gondozó nevelési stílusának hatásait a fiatal felnőttek érzelemfelismerésre. Hipotéziseim empirikus vizsgálatával kirajzolódott, hogy a korlátozás és a szeretet-törődés magasabb tapasztalata általánosan negatívan befolyásolják érzelemfelismerést.

A kísérlet tökéletesítéséhez a kérdőívcsomagot további kérdésekkel lenne érdemes kiegészíteni, amelyek átfogóbban mérik fel az elsődleges gondozó gyermekkel töltött idejének minőségét, mennyiségét és temperamentumának alapvető vonásait. Jelen kutatásban az egyéb fejlődéssel járó külső (további szocializációs közegek) és belső tényezőket (pszichopatológia, intellektuális tényezők) nem mértem fel. A továbbiakban ezeknek a tényezőnek a beemelésével, mint például a másodlagos szocializációs közeg felmérésével (a gyermek által látogatott intézmények dolgozóira utaló retrospektív kérdésekkel) árnyaltabb eredmények születhetnének. Az érzelemfelismerési teszt adatbázisát fontos lenne a meglepetés alapérzelemmel kiegészíteni, hogy mind a hat alapérzelem szerepeljen a tesztben. Emellett olyan arckifejezésről készült képek is többletinformációval szolgálhatnának, amelyek eltérő intenzitású mikro-arckifejezések formájában is megjelenítik a hat alapérzelmet.

A hipotézisekre kapott eredmények pontosabb megismerésének érdekében veszélyt sugalmazó szubliminális ingerekkel lehetne kiegészíteni az érzelemfelismerési tesztet, ezzel befolyásolva a kitöltők érzelmi hangulatát, így könnyebben vizsgálhatóak a stresszhelyzetekre kialakult kognitív működések és potenciális összefüggésük a nevelési stílusokkal. A kísérlet kiegészítése mellett

egy reprezentatívabb minta vizsgálata is pontosabb eredményeket adhatna, mivel a szeretet-törődés és elutasítás bipoláris dimenzió eloszlása ezen a mintán nem volt normális: inkább szeretet-törődéssel jellemezték a résztvevők elsődleges gondozójukat.

A kutatás jelentősége, hogy tágítja azokat az ismereteket, amelyek elengedhetetlenek az érzelemfelismerési képesség fejlesztéséhez a sikeres kommunikáció érdekében. A kutatás ezáltal a fejlődést pontosabban célzó foglalkozások kialakítását is segíti. A jellegzetességek vagy hiányosságok pontosabb ismeretével precízebb kognitív-affektív képességfejlesztő módszereket lehet kialakítani, amelyek javíthatják a mindennapi kommunikáció minőségét.

8 Irodalomjegyzék

Barrett, Lisa Feldman. „Discrete emotions or dimensions? The role of valence focus and arousal focus". *Cognition and Emotion* 12, sz. 4 (1998), 579–599. https://doi.org/10.1080/026999398379574

Baumrind, Diana. „Current Patterns of Parental Authority". *Developmental Psychology Monograph* 4, sz. 1 (1971), 1–103. https://doi.org/10.1037/h0030372

Berzenski, Sara R. és Tuppet. M. Yates. „The Differential Influences of Parenting and Child Narrative Coherence on the Development of Emotion Recognition". *Developmental Psychology* 53, sz. 10 (2017), 1912–23. https://doi.org/10.1037/dev0000395

Camras, Linda A. „Children's Understanding of Facial Expressions Used During Conflict Encounters". *Child Development* 51, sz. 3 (1980), 879–885. https://doi.org/10.2307/1129477

Camras, Linda A. és Kevin Allison. „Children's Understanding of Emotional Facial Expressions and Verbal Labels". *Journal of Nonverbal Behavior* 9, sz. 2 (1985), 84–94. https://doi.org/10.1007/BF00987140

Darling, Nancy és Laurence Steinberg. „Parenting Style as a Context. An Integrative Model". *Psychological Bulletin* 113, sz. 3 (1993), 487–496. https://doi.org/10.1037/0033-2909.113.3.487

Darwin, Charles. *Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése*. ford. Pusztai János. Budapest: Gondolat Kiadó, 1963.

Duncan, Greg J. és Katherine A. Magnuson. „Off with Hollingshead. Socioeconomic Resources, Parenting, and Child Development". In *Socioeconomic Status, Parenting, and Child Development*, szerkesztette Marc H. Bornstein és Robert H. Bradley. Mahwah–London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2003, 83–102.

Ebner, Natalie, Michaela Riediger és Ulman Lindenberger. „FACES – A Database of Facial Expressions in Young, Middle-Aged, and Older Women and Men.

Development and Validation". *Behavior research Methods* 42, sz. 1 (2010), 351–362. https://doi.org.10.3758/BRM.42.1.

Edwards, Valerie J., Robyn Fivush, Robert F. Anda, Vincent J. Felitti és Dale F. Nordenberg. „Autobiographical Memory Disturbances in Childhood Abuse Survivors". *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma* 4, sz. 2 (2001), 247–263. https://doi.org/10.1300/J146v04n02_11

Ekman, Paul és Wallace V. Friesen. „Detecting Deception from the Body or Face". *Journal of Personality and Social Psychology* 29, sz. 3 (1974), 288–298. https://doi.org/10.1037/h0036006

Ekman, Paul. „Facial Expression". In *Nonverbal Communication and Behavior*, szerkesztette Aron W. Siegman és Stanley Feldstein. New Jersey: Lawrence Erlbaum Association, 1977, 97–126.

Ekman, Paul. „Are there basic emotions?". *Psychological Review* 99 sz. 3 (1992), 550–553. https://doi.org/10.1037/0033-295x.99.3.550

Eisen, Mitchell L. és Gail S. Goodman. „Trauma, Memory, and Suggestibility in Children". *Development and Psychopathology* 10, sz. 4 (1998), 717–738. https://doi.org/10.1017/S0954579498001837

Eisen, Mitchell L., Jianjian Qin, Gail S. Goodman, Suzanne Davis és John Crayton. „Maltreated Children's Memory. Accuracy, Suggestibility, and Psychopathology". *Developmental Psychology* 43, sz. 6 (2007), 1275–1294. https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.6.1275

Feldman, Ruth, Adi Granat, Clara M. A. Pariente, Hannah Kanety, Jacob Kuint és Eva Gilboa-Schechtman. „Maternal Depression and Anxiety Across the Postpartum Year and Infant Social Engagement, Fear Regulation, and Stress Reactivity". *Child & Adolescent Psychiatry* 48, sz. 9 (2009), 919–927. https://doi.org/10.1097/CHI.0b013e3181b21651

Frankenhuis, Willem E. és Carolina de Weerth. „Does Early-Life Exposure to Stress Shape or Impair Cognition?". *Current Directions in Psychological Science* 22, sz. 5 (2013), 407–412. https://doi.org/10.1177/0963721413484324

Gibson, Eleanor J. és Richard D. Walk. „The »Visual Cliff«". *Scientific American* 202, sz. 4 (1960), 64–71. https://doi.org/10.1038/scientificamerican0460-64

Gergely György és John S. Watson. „A szülői érzelmi tükrözés szociális biofeedback modellje. A csecsemő érzelmi öntudatra ébredése és az önkontroll kialakulása". *Thalassa* 9, sz. 1 (1998), 56–105.

Greenberger, Ellen, Robin O'Neil és Stacy K. Nagel. „Linking Workplace and Homeplace. Relation Between the Nature of Adults' Work and Their Parenting Behaviors". *Developmental Psychology* 30, sz. 6 (1994), 990–1002. https://doi.org/10.1037/0012-1649.30.6.990

van Honk, Jack és Dennis J. L. G. Schutter. „Vigilant and Avoidant Responses to Angry Facial Expressions. Dominance and Submission Motives". In *Social Neuroscience. Integrating Biological and Psychological Explanations of Social Behavior*, szerkesztette Eddie Harmon-Jones és Piotr Winkielman, New York: The Guilford Press, 2007, 197–223.

Lawrence, Kate, Ruth Campbell és David Skuse. „Age, Gender, and Puberty Influence the Development of Facial Emotion Recognition". *Frontiers in Psychology* 6, sz. 1 (2015), 1–12. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00761

Maccoby, Eleanor E. és John A. Martin. „Socialization in the Context of the Family. Parent-Child Interaction". In *Handbook of Child Psychology. Socialization, Personality, and Social Development (Vol. 4.)*, szerkesztette Paul H. Mussen és Mavis E. Hetherington, New York–Chichester–Brisbane–Toronto–Singapore: Wiley, 1983, 1–101.

Meltzoff, Andrew N. és Keith M. Moore. „Imitation of Facial and Manual Gestures by Human Neonates". *Science* 198, sz. 4312 (1977), 75–78. https://doi.org/10.1126/science.198.4312.75

Mittal, Chiraag, Vladas Griskevicius, Jeffry A. Simpson, Sung Sooyeon és Ethan S. Young. „Cognitive Adaptations to Stressful Environments. When Childhood Adversity Enhances Adult Executive Function". *Journal of Personality and Social Psychology* 109, sz. 4 (2015), 604–621. http://dx.doi.org/10.1037/pspi0000028

Parker, Gordon, Hilary Tupling, és Laurence Binet Brown. „A Parental Bonding Instrument". *British Journal of Medical Psychology* 52, sz. 1 (1979), 1–10. https://doi.org/10.1111/j.2044-8341.1979.tb02487.x

Repetti, Rena L., Shelley E. Taylor és Teresa E. Seeman. „Risky Families. Family Social Environments and the Mental and Physical Health of Offspring". *Psychological Bulletin* 128, sz. 2 (2002), 330–366. https://doi.org/10.1037//0033-2909.128.2.330

Péley Bernadett. „Fejlődés és evolúció. Evolúciós szemlélet a fejlődésben, a pszichopatológiában és a pszichoterápiákban". *Magyar Pszichológiai szemle* 65, sz. 1 (2010), 65–83.

Russell, James A. „Is There Universal Recognition of Emotion from Facial Expression? A review of the cross-cultural studies". *Psychological Bulletin* 115, sz. 1 (1994), 102–141. https://doi.org/10.1037/0033-2909.115.1.102

Saarni, Carloyn. „A Skill-Based Model of Emotional Competence. A Developmental Perspective". *Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development* (Albuquerque, 1999), 3–14.

Schaefer, Earl S. „A Circumplex Model for Maternal Behavior". *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 59, sz. 2 (1959), 226–235. https://doi.org/10.1037/h0041114

Sharma, Aditya N., Evelyn Barron, James Le Couter, Andrew Close, Steven Rushton, Heinz Grunze, Thomas Kelly, Ian N. Ferrier, és Ann S. Le Couteur. „Facial

Emotion Labeling in Unaffected Offspring of Adults with Bipolar I Disorder". *Journal of Affective Disorders* 208 (2017), 198–204. http://dx.doi.org/10.1016/j.jad.2016.10.006

Sorce, James F., Robert N. Emde, Joseph Campos és Mary D. Klinnert. „Maternal Emotional Signaling. Its Effect on the Visual Cliff Behavior of 1-Year-Olds". *Developmental Psychology* 21, sz. 1 (1985), 195–200. https://doi.org/10.1037/0012-1649.21.1.195

Thomas, Laura A., Michael D. De Bellis, Reiko Graham és Kevin S. LaBar. „Development of Emotional Facial Recognition in Late Childhood and Adolescence". *Developmental Science* 10, sz. 5 (2007), 547–558. https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2007.00614.x

Tomkins, Silvan S. és Robert McCarter. „What and Where are the Primary Affects? Some Evidence for a Theory". *Perceptual and Motor Skills* 18, sz. 1 (1964), 119–158. https://doi.org/10.2466/pms.1964.18.1.119

Tóth Ildikó és Gervai Judit. „Szülői bánásmód kérdőív (H-PBI). A Parental Bonding Instrument (PBI) magyar változata". *Magyar Pszichológiai Szemle* 54, sz. 4 (1999), 551–566.

Young, Andrew, David Perrett, Andrew Calder, Reiner Sprengelmeyer és Paul Ekman. *Facial Expressions of Emotion – Stimuli and Tests (FEEST). Psychology Manual (Vol. 1.)*. Bury St Edmunds: Thames Vally Test Company, 2002.

Az időskor szubjektív megélése a társas támogatás tükrében

Bede Melinda[1]

1 Elméleti bevezetés

Az időskorúak tisztelete és privilégiumokkal való jutalmazása egykor alapvetőnek számított, ám e tendencia eltűnőben van – helyét sok esetben a generációs szakadékból adódó távolságtartás és az idősek társadalmi teherként való szemlélete veszi át.[2] Az idősek negatívabb megítélése többnyire olyan túláltalánosított jellemzőkön alapul, mint az egészségi állapot elégtelensége és a munkaerőpiacon szükséges tudás korlátozottsága,[3] valamint összefüggést mutathat a társadalmi elöregedéssel, amely következtében megsokszorozódik az aktív korúak felelőssége az idősellátás területén felmerülő szükségletek miatt.[4]

A társadalmi elöregedés jelensége egyre élesebb tendenciát mutat világszerte. A *Központi Statisztikai Hivatal* (KSH) adatai értelmében a 65 év feletti időskorúak 1990-ben a magyar népesség 13%-át tették ki, ám ez az arány 2020-ra szinte megduplázódott, ami jelentős terhet ró a munkaerőpiacon dolgozókra, illetve az egészségügyi és a szociális ellátórendszerekre.[5]

---

[1] Témavezető: Dr. Pachner Orsolya
Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem

[2] Kerekes Zsuzsanna, „Az időskor, mint krízis", in *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, szerk. Kiss Enikő Csilla és Sz. Makó Hajnalka (Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2015), 303–36.

[3] Szemán Zsuzsanna, „Az időskorúakkal kapcsolatos attitűdök, előítéletek, nemzetközi és hazai vizsgálatok tapasztalata alapján", in *Az időskorúak egészségpszichológiája*, szerk. Kállai János, Kaszás Beáta és Tiringer István (Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt., 2013), 85–103.

[4] Ferwagner Anna és Pék Győző, „Észlelt társas támasz időskorban", *Magyar gerontológia* 13, sz. 40 (2021), 78–102.

[5] Boros Julianna, Gábriel Dóra és Monostori Judit, „Idősödés", in *Demográfiai Portré*, szerk. Monostori Judit, Őri Péter és Spéder Zsolt (Budapest: KSH Népességtudományi Kutatóintézet, 2021), 163–82.

Az idősek megítélésének negatív irányú változása égető kérdéseket vet fel ezen életszakasz szubjektív megélését, illetve azon befolyásoló tényezőket tekintve, amelyek protektív faktorként funkcionálhatnak. E kérdéskör kapcsán az életkörülményeket érintő változások sem mellékesek, hiszen egyre több idős él szociális intézményben, ami jelentős változás a korábban népszerű többgenerációs háztartásokhoz képest. A különböző lakóhelyi társas körülményeket figyelembe véve – például a családban és az egyszemélyes háztartásban élő idősek összevetése esetén – felmerülhet a kérdés, hogy mekkora szerepe van a környezetnek (tekintve a társas támogatást), illetve az egyénnek (tekintve a rezilienciát) az időskor megélésében.

1.1 Az időskor megélését befolyásoló tényezők: társas támogatás és reziliencia

1.1.1 Társas támogatás

A társas támogatás olyan komplex segítségnyújtási formát takar, amely az egyént körülvevő szociális közegből érkezik, észlelése pedig pozitívumokkal jár együtt.[6] Három típusát különböztethetjük meg: *érzelmi-információs* (például meghallgatás, tanácsadás), *pozitív szociális interakción alapuló* (például közös időtöltés örömei), illetve *instrumentális támasz* (például segítségnyújtás a bevásárlásban).[7] A társas támogatás jelentősége kiemelt az időskorúak szempontjából, többek között a fizikai és kognitív funkciók romlásából fakadó gondozás szükségéből, a gazdasági erőforrások elapadásából, valamint a szeretett személyek elhalálozása miatt a közeli kapcsolatok csökkenéséből adódóan.[8] A támasz magas mértéke a törődést, az elfogadást, a szeretetet és a közösséghez tartozás érzetét foglalja magában, így meghatározó a mentális egészség és a jóllét szempontjából.[9] Ám azon idősek, akik alacsony mértékben észlelik mindezt, az élettel való elégedetlenséggel és a magányossággal szembesülhetnek.[10]

---

[6] Kerekes Zsuzsanna és Kállai János, „Társas támogatás, szociális integráció, magány és intimitás időskorban", in *Az időskorúak egészségpszichológiája*, szerk. Kállai János, Kaszás Beáta és Tiringer István (Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt., 2013), 303–36.

[7] Sz. Makó Hajnalka és mtsai., „A MOS SSS – társas támasz mérésére szolgáló kérdőív magyar változatának pszichometriai jellemzői", *Alkalmazott pszichológia* 16, sz. 3 (2016), 145–62.

[8] Andrew Steptoe és mtsai., „Social isolation, lonliness, and all-cause mortality in older men and women", *PNAS* 110, sz. 15 (2013), 5797–801.

[9] Sheldon Cohen, „Social Relationships and Health", *American Psychologist* 59, sz. 8 (2004), 676–84.

[10] Heather Gilmour, „Social participation and the health and well-being of Canadian seniors", *Health Reports* 23, sz. 4 (2012), 23–32.

1.1.2 Reziliencia

A reziliencia – azaz a viszontagságokkal szembeni ellenállóképesség – egyszerre függ a tartós egyéni személyiségjellemzőktől és a fejlődési folyamat eredményeképp elsajátított megküzdési stratégiáktól.[11] Énvédő hatását longitudinális vizsgálatok is alátámasztották, miszerint egyéni meghatározottsága a későbbi életszakaszokban és a különböző élethelyzetekben egyaránt megmutatkozik.[12] Ám az időskorúak több belső (például betegségek), illetve külső veszteségélménnyel (például kortársak halála) szembesülhetnek, amelyek gyakorisága és intenzitása megkérdőjelezheti alkalmazkodásuk minőségét. Míg a külső hátrányok esetén lehetséges a megküzdés és a sikeres alkalmazkodás, addig a belső hátrányok szempontjából inkább az elfogadás dominálhat, mint reziliens viselkedésmód.[13]

1.2 Az időskor szubjektív megélése: élettel való elégedettség és önértékelés

1.2.1 Élettel való elégedettség

Az életminőség különböző dimenziók mentén értelmezhető – mint a fizikai, kognitív, érzelmi és társas működés, illetve az egészség percepciója.[14] Az élettel való elégedettség nem más, mint e területek kognitív értékelő komponense, amely az életminőség szubjektív értékrend alapján történő megítélését eredményezi.[15] Viszonylagos stabilitást mutat az élet folyamán,[16] ám ez körülbelül 70 éves kor körül megtörni látszik, ami az egészségi állapot romlásának, valamint a veszteségélményekkel való szembesülésnek tulajdonítható.

Ám az időskor kapcsán nem törvényszerű az élettel való elégedettség csökkenő tendenciája, hiszen kiemelt lehet a védőfaktorok szerepe. Az életminőség és

[11] David Fletcher és Mustafa Sarkar, „Psychological Resilience", *European Psychologist* 18, sz. 1 (2013), 12–23.

[12] Alexa Smith-Osborne és Brandi Felderhoff, „Formal and family caregiver protective factors in systems of care: a systematic review with implications toward a resilience model for aging veterans", *Traumatology* 22, sz. 1 (2016), 29–39.

[13] John W. Rowe és Robert L. Kahn, „Human aging: Usual and successful", *Science* 237, sz. 4811 (1987), 143–49.

[14] Tiringer István, „Az akut kardiológiai eseményen átesett betegek hosszú távú életminőségét befolyásoló pszichoszociális tényezők vizsgálata" (Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2012), 6–26.

[15] Ed Diener és mtsai., „The Satisfaction With Life Scale", *Journal of Personality Assessment* 49, sz. 1 (1985), 71–75.

[16] Taina Nybo, Markku Sainio és Kiti Müller, „Stability of vocational outcome in adulthood after moderate to severe preschool brain injury", *Journal of the International Neuropsychological Society* 10, sz. 5 (2004), 719–23.

az élettel való elégedettség magasabb szintje a megfelelő egészségi állapoton túl a társas támogatással is összefüggésbe hozható, mivel a biztonságot nyújtó kapcsolatok akár az egészségi állapotból adódó nehézségek kompenzálására is képesek.[17]

1.2.2 Önértékelés

Az önértékelés a szelf értékelő komponenseként fogható fel, amely pozitív vagy negatív értékelésekből tevődik össze attól függően, ahogy énünkkel kapcsolatban érzünk.[18] Az önértékelés képes tükrözni az egyén jóllétének különböző dimenzióit, például a fizikai, emocionális és pszichológiai komponenseket.[19]

Időskorban a pozitív önértékelés eléréséhez és fenntartásához a veszteségek elszenvedése és a társadalmi változások során bekövetkező autonómia, illetve szerepvesztés révén felértékelődik a közeli kapcsolatok jelentősége. A környezetből érkező segítségnyújtás a szeretet és az elfogadás által növelheti az énhatékonyság érzetét, ami a rezilienciával együttesen pozitív irányba mozdíthatja el az önértékelést.[20]

---

[17] Anne Ingeborg Berg és mtsai., „As long as I'm in good health. The relationship between medical diagnoses and life satisfaction in the oldest-old", *Aging Clinical and Experimental Research* 21, sz. 4–5 (2009), 307–13.

[18] Edward E. Jones, „Constrained behavior and self-concept change", in *Self-inference processes: The Ontario Symposium*, szerk. James M. Olson, Mark P. Zanna és C. Peter Herman (New York: Psychology Press, 1990), 69–86.

[19] Gregory C. Smith és mtsai., „The effects of interpersonal and personal agency on perceived control and psychological well-being in adulthood", *Gerontologist* 40 (2000), 458–68.

[20] Forgács Attila, „Társas támasz a gyászban", in *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, szerk. Kiss Enikő Csilla és Sz. Makó Hajnalka (Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2015), 382–98.

2 Hipotézisek

<table>
<tr><td rowspan="5">Az időskor megélését befolyásoló tényezők</td><td rowspan="2">társas támogatás</td><td colspan="2">pozitív irányú együttjárást mutat az önértékeléssel</td></tr>
<tr><td colspan="2">pozitív irányú együttjárást mutat az élettel való elégedettséggel</td></tr>
<tr><td rowspan="2">rezíliencia</td><td colspan="2">pozitív irányú együttjárást mutat az önértékeléssel</td></tr>
<tr><td colspan="2">pozitív irányú együttjárást mutat az élettel való elégedettséggel</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Társas támogatás a lakóhelyi körülmények függvényében</td><td colspan="2">támasz mértéke</td><td>egyedül < szociális intézményben < családban élők</td></tr>
<tr><td rowspan="3">támasz típusa</td><td>instrumentális</td><td>egyedül és családban < szociális intézményben élők</td></tr>
<tr><td>érzelmi-információs</td><td>egyedül < szociális intézményben < családban élők</td></tr>
<tr><td>pozitív szociális interakción alapuló</td><td>egyedül < szociális intézményben < családban élők</td></tr>
<tr><td rowspan="2">A lakóhelyi körülmények és az időskor megélésének kapcsolata</td><td>önértékelés</td><td colspan="2">egyedül < szociális intézményben és családban élők</td></tr>
<tr><td>élettel való elégedettség</td><td colspan="2">egyedül < szociális intézményben és családban élők</td></tr>
</table>

1. táblázat: A kutatás hipotézisei.

3 Módszerek

3.1 Vizsgálati személyek

A mintavételezés módja elméletalapú, kritériumait a WHO *időskor* definíciója adja, amely értelmében a résztvevők 60. életévüket betöltött személyek. A 100 fős minta összetétele három lakóhelyi csoportra különíthető el: családban, szociális intézményben és egyszemélyes háztartásban élő idősek, így a mintavételezés megkívánt egyféle „rétegezettséget". A résztvevőket nyolc

intézmény felkeresése által sikerült elérni, így a minta nem reprezentatív. A családban élő időseket két község nyugdíjasklubja biztosította, a szociális intézményben élők csoportja három idősotthon lakóiból állt össze, az egyszemélyes háztartásban élőket pedig három nappali ellátást biztosító intézmény felkeresése által sikerült elérni.

3.2 Mérőeszközök

A Rosenberg Önértékelés Skála (RSES-H)[21] a globális önértékelést hivatott mérni 5 pozitív és 5 fordított tétel által. A skála belső konzisztenciája elfogadható (Cronbach-α=0,722). A kitöltők 4-fokú Likert-skálán jelölhetik válaszaikat az „egyáltalán nem értek egyet" (=0 pont) választól a „teljesen egyet értek" (=3 pont) válaszig.

Az Élettel való Elégedettség Skála (SWLS-H)[22] egy 5 tételes kérdőív, amely az életminőség, valamint a jóllét szubjektív értékelését méri. A skála belső konzisztenciája jónak mondható (Cronbach-α=0,863). A kitöltők 7-fokú Likert-skálán jelölhetik állásfoglalásukat a „egyáltalán nem értek egyet" (=1 pont) választól a „tökéletesen egyetértek" (=7 pont) válaszig.

A Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Skála (MSPSS)[23] egy 10 tételes önjellemző kérdőív, amely az észlelt támaszt három alskála segítségével méri. Az alskálák a támasz forrásait képviselik (család, barátok, jelentős mások). A skála megbízhatósága jó (Cronbach-α=0,892). A kitöltők 5-fokú Likert-skálán jelölhetik, hogy milyen mértékben érvényesek rájuk az egyes tételek az „egyáltalán nem" (=1 pont) választól a „teljes mértékben" (=5 pont) válaszig.

A Connor-Davidson Reziliencia Kérdőív 10 tételes változata (CD-RISC-10)[24] a problémákkal való megküzdés képességét méri. A skála konzisztenciája jó (Cronbach-α=0,874). A kitöltők 5-fokú Likert-skálán jelölhetik állásfoglalásukat

[21] Sallay Viola és mtsai., „A Rosenberg Önértékelés Skála (RSES-H): alternatív fordítás, strukturális invariancia és validitás", *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 15, sz. 3 (2014), 259–75.

[22] Martos Tamás és mtsai., „Az Élettel való Elégedettség Skála magyar változatának (SWLS-H) pszichometriai jellemzői", *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 15, sz. 3 (2014), 289–303.

[23] Papp-Zipernovszky Orsolya, Kékesi Márk Zoltán és Jámbori Szilvia, „A Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Kérdőív magyar nyelvű validálása", *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 18, sz. 3 (2017), 230–62.

[24] Járai Róbert és mtsai., „A Connor-Davidson Reziliencia Kérdőív 10 itemes változatának jellemzői", *Alkalmazott Pszichológia* 15, sz. 1 (2015), 129–36.

az „egyáltalán nem igaz" (=0 pont) választól a „szinte mindig igaz" (=4 pont) válaszig.

A saját szerkesztésű kérdések olyan alapvető adatokhoz biztosítanak hozzáférést, mint a nem, az életkor és a lakóhely, valamint lehetővé teszik a társas támogatás mélyebb feltárását további releváns aspektusainak megértése által. A társas támogatás típusainak (instrumentális, érzelmi-információs, pozitív szociális interakción alapuló) vizsgálatára három gyakorisági alapú kérdés szolgál.

3.3 Statisztikai eljárások

Az adatok statisztikai elemzésére az SPSS programcsomag 28. verzióját használtam. A Shapiro-Wilk normalitásvizsgálat tükrében az önértékelést mérő skála (RSES-H) esetén teljesült a parametrikus próbák előfeltételeként szolgáló normális eloszlás, azonban ez a további három skála esetén nem mondható el [élettel való elégedettség (SWLS-H), társas támogatás (MSPSS), reziliencia (CD-RISC-10)]. A saját szerkesztésű kérdések esetén sem voltak alkalmazhatóak parametrikus próbák a változók ordinális mérési szintje miatt. Így a hipotézisek tesztelésére Pearson-, illetve Spearman-féle korrelációt, független mintás T-próbát és Mann-Whitney U-tesztet, valamint varianciaanalízist és Kruskal-Wallis-tesztet végeztem.

4 Eredmények

4.1 Leíró statisztika

A teljes minta 100 valid kitöltőből áll (N=100). A lakóhely alapján elkülönített csoportok kiegyenlítettnek tekinthetőek: 32% egyszemélyes háztartásban, 35% családban, 33% pedig szociális intézményben él.

A résztvevők életkora nagyobb változatosságot mutat; a legfiatalabb résztvevő 61, a legidősebb 93 éves. Az átlagéletkor a teljes mintát tekintve 75,46 év (SD=8,021), amelyen belül az egyszemélyes háztartásban élő idősek esetén 75,156 (SD=7,153), a családban élők esetén 69,171 (SD=4,89), a szociális intézményben élők esetén pedig 82,424 év (SD=5,54). A kitöltők közül 46% esik az idősödő (60-74), 52% az idős (75-90), 2% pedig az agg (90 felett) kategóriába.

A nemek megoszlása kiegyenlítetlen, a nők a teljes minta 77%-át teszik ki, míg a férfiak a 23%-át. Ezen eloszlás az egyszemélyes háztartásban ($N_{nő}$=26;

N_{ffi}=6), a családban ($N_{nő}$=23; N_{ffi}=12), illetve a szociális intézményben élő idősek esetén ($N_{nő}$=28; N_{ffi}=5) is hasonló aránytalanságot mutat a nők javára.

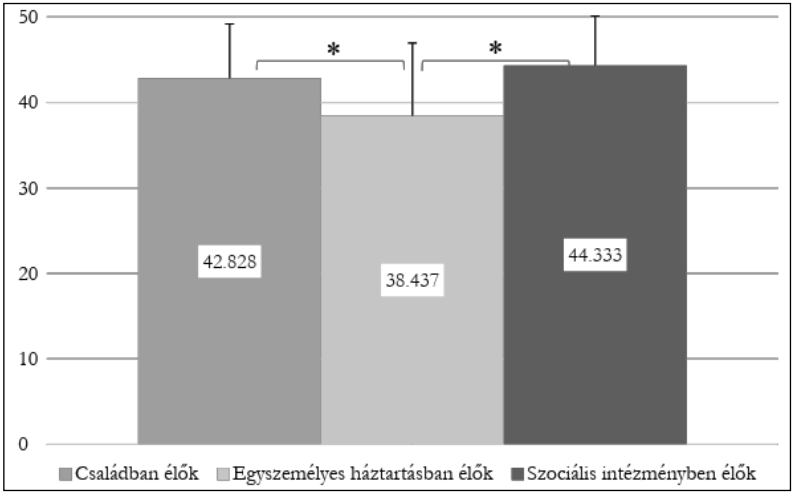
4.2 Hipotézistesztelés

4.2.1 Az időskor megélését befolyásoló tényezők: társas támogatás és reziliencia

Az időskor megélésének két aspektusa, illetve a két befolyásoló tényező között pozitív irányú szignifikáns együttjárást találtam. Míg az időskor megélésében nagy szerepet játszó önértékelés korrelációjának erőssége a társas támogatással alacsony (r=0,237, p<0,05), a rezilienciával pedig közepes (r=0,476, p<0,001), addig a szintén meghatározó élettel való elégedettség együttjárásának erőssége mind a társas támogatás (r=0,366, p<0,001), mind a reziliencia esetében (r=0,358, p<0,001) alacsonynak mondható.

4.2.2 Társas támogatás a lakóhelyi körülmények függvényében: a támasz mértéke

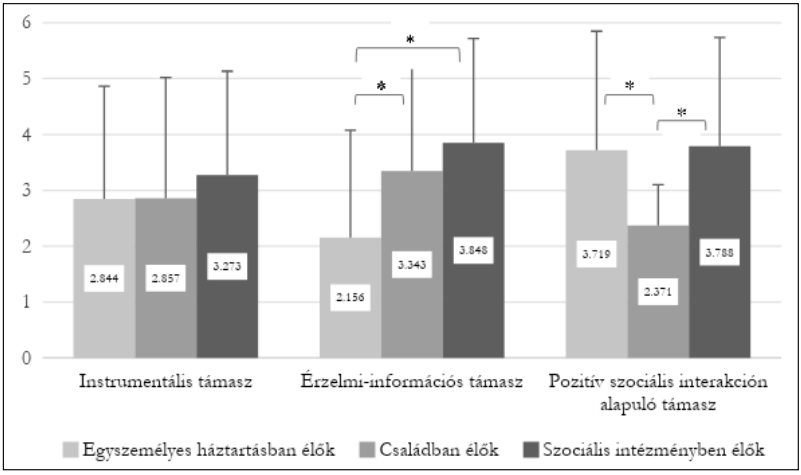
A három lakóhelyi csoport esetén szignifikáns eltérés látható a társas támogatás mértékében [$\chi^2(2)$=11,326; p<0,01], ám közelebbről megvizsgálva, míg az egyszemélyes háztartásban élő idősek értékei alacsonyabbak a családban (p<0,05) és a szociális intézményben élőkétől (p<0,001), addig ez utóbbi két csoport között nem beszélhetünk szignifikáns különbségről (p>0,5).

1. ábra: A társas támogatás mértékének lakóhelyi különbségei.
Forrás: saját eredmények.

4.2.3 Társas támogatás a lakóhelyi körülmények függvényében: a támasz típusai

Az *instrumentális támasz* esetén nem található szignifikáns különbség a három lakóhelyi csoport között [$\chi^2(2)=1{,}386$; $p>0{,}05$], ám az *érzelmi-információs* [$\chi^2(2)=11{,}398$; $p<0{,}01$], illetve a *pozitív szociális interakción alapuló támasz* [$\chi^2(2)=8{,}841$; $p<0{,}05$] tekintetében igen. A páros összehasonlítások értelmében az *érzelmi-információs támasz* szempontjából a családban ($p<0{,}05$), illetve a szociális intézményben élők ($p<0{,}001$) nagyobb mértékben számolnak be e típusról, mint az egyszemélyes háztartásban élők, egymástól azonban nem különböznek ($p>0{,}05$). A *pozitív szociális interakción alapuló támasz* esetén a szociális intézményben, illetve az egyszemélyes háztartásban élők nem különböznek egymástól ($p>0{,}05$), a családban élőknél azonban mind a szociális intézményben ($p<0{,}01$), mind az egyszemélyes háztartásban élők ($p<0{,}05$) nagyobb mértékű támogatottságot mutatnak.

2 ábra: A társas támogatás típusainak lakóhelyi különbségei.
Forrás: saját eredmények.

4.2.4 A lakóhelyi körülmények és az időskor megélésének kapcsolata

Mivel a családban és a szociális intézményben élő idősek csoportja nem különbözik egymástól a társas támogatás mértékében, az időskor megélésének vizsgálata során közös csoportként kezelendők – mint másokkal együtt élők (N=68), szemben az egyszemélyes háztartásban élőkkel (N=32). A feltételezések ellenére azonban nem található szignifikáns eltérés e két csoport között

az önértékelésben (t=0,586, p>0,05) és az élettel való elégedettségben (U=826, p=0,052), noha ez utóbbi esetén tendencia rajzolódik ki.

	Másokkal együtt élők	Egyedül élők
Önértékelés	M=21,882; SD=3,869	M=21,375, SD=4,382
Élettel való elégedettség	M=25,205, SD=6,311	M=22,562, SD=7,011

2. táblázat: Az önértékelés és az élettel való elégedettség leíró adatai.
Forrás: saját eredmények.

5 Megvitatás

Jelen kutatás fő kérdésének relevanciája – miszerint láthatóak-e eltérések az időskor megélésének aspektusai mentén a lakóhely függvényében – az eredmények értelmében igazolást nyert, hiszen különbségek figyelhetőek meg az egyes lakóhelyek között a társas támogatás mértékében és típusában, továbbá szignifikáns együttjárások találhatóak a társas támogatás és az időskor megélése között. Azonban jelen minta esetén nem mutatkoznak csoportközi különbségek az időskor megélésének aspektusai – tehát az önértékelés és az élettel való elégedettség szempontjából, noha utóbbi esetén tendencia rajzolódik ki erre vonatkozóan.

Jelentős korlát, hogy a mintavételezés nem reprezentatív módon történt, amelynek oka többek között a felkeresett intézmények számában, illetve a sajátos jellemzőikből fakadó torzításokban keresendő. További korlátként említhető a résztvevők életkori megoszlása, hiszen az időskor megélésének mélyebb feltérképezéséhez ezen életszakasz teljes körű lefedése lenne szükséges. A 90 év felettiek, vagyis az aggkorúak, azonban mindössze a minta 2%-át teszik ki, ami nem teszti lehetővé a messzemenő következtetések levonását, ugyanakkor jól reprezentálja a 90 év felettiek csökkent létszámát az idősek körében. Végezetül a kérdőívcsomag hatékonysága is felvet módszertani kérdéseket, hiszen az idősotthonban élő idősek fizikai és mentális állapota többnyire károsodást mutat, így esetükben a kérdőíves módszer nehezebben vagy egyáltalán nem alkalmazható.

Összefoglalóan és a korlátok szem előtt tartásával elmondható, hogy jelen minta esetén különbségek láthatóak a társas támogatás mértéke és típusa kapcsán

az egyes lakóhelyek függvényében. Ezen eredmények egyrészt alátámasztják a vonatkozó feltételezéseket az egyszemélyes háztartásban élő idősek negatívabb helyzetét tekintve, így ezen lakóhelyi csoport esetén kiemelt jelentőséggel bírhat az odafordulás és a többszintű támogatás. Másrészt viszont újszerű, váratlan eltérések láthatóak például a szociális intézményben élők pozitív helyzetét szemlélve. Ez utóbbi eredmény bizakodásra adhat okot az idősek életkörülményeinek változásait tekintve, hiszen elmondható, hogy a társadalmi szinten megjelenő előítéletek ellenére az idősotthonok népszerűsége egyre csak nő. E gondolat mentén a kulturális sajátosságokat is érdemes számításba venni, miszerint a fejlődő országok többségében egészen más színezete van a szociális intézmények megítélésének, mint Magyarországon. Az idősotthonok jelensége nem szükségszerűen társul negatív konnotációval, hiszen a nívós életkörülmények biztosítása révén az „elhagyatottság" érzete helyett más, pozitívabb vetületek is említhetőek, mint például a gondok levétele az idősek válláról és a társasági élet biztosítása. Előfordulhat, hogy e pozitív példák Magyarország néhány szociális intézményére is hatást gyakorolnak, így akár kutatásom eredményein is lenyomatot képezhetnek.

6 Irodalomjegyzék

Berg, Anne Ingeborg, Linda B. Hassing, Sven E. Nilsson és Boo Johansson. „As long as I'm in good health. The relationship between medical diagnoses and life satisfaction in the oldest-old". *Aging Clinical and Experimental Research* 21, sz. 4–5 (2009), 307–13.

Boros Julianna, Gábriel Dóra és Monostori Judit. „Idősödés". In *Demográfiai Portré*, szerkesztette Monostori Judit, Őri Péter és Spéder Zsolt. Budapest: KSH Népességtudományi Kutatóintézet, 2021, 163–82.

Cohen, Sheldon. „Social Relationships and Health". *American Psychologist* 59, sz. 8 (2004), 676–84.

Diener, Ed, Robert A. Emmons, Randy J. Larsen és Sharon Griffin. „The Satisfaction With Life Scale". *Journal of Personality Assessment* 49, sz. 1 (1985), 71–75.

Ferwagner Anna és Pék Győző. „Észlelt társas támasz időskorban". *Magyar gerontológia* 13, sz. 40 (2021), 78–102.

Fletcher, David és Mustafa Sarkar. „Psychological Resilience". *European Psychologist* 18, sz. 1 (2013), 12–23.

Forgács Attila. „Társas támasz a gyászban". In *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, szerkesztette Kiss Enikő Csilla és Sz. Makó Hajnalka. Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2015, 382–98.

Gilmour, Heather. „Social participation and the health and well-being of Canadian seniors". *Health Reports* 23, sz. 4 (2012), 23–32.

Járai Róbert, Vajda Dóra, Hargitai Rita, Nagy László, Csókási Krisztina és Kiss Enikő Csilla. „A Connor-Davidson Reziliencia Kérdőív 10 itemes változatának jellemzői". *Alkalmazott pszichológia* 15, sz. 1 (2015), 129–36.

Jones, Edward E. „Constrained behavior and self-concept change". In *Self-inference processes: The Ontario Symposium*, szerkesztette James M. Olson, Mark P. Zanna és C. Peter Herman. New York: Psychology Press, 1990, 69–86.

Kerekes Zsuzsanna. „Az időskor, mint krízis". In *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, szerkesztette Kiss Enikő Csilla és Sz. Makó Hajnalka. Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2015, 303–36.

Kerekes Zsuzsanna és Kállai János. „Társas támogatás, szociális integráció, magány és intimitás időskorban". In *Az időskorúak egészségpszichológiája*, szerkesztette Kállai János, Kaszás Beáta és Tiringer István. Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt., 2013, 303–36.

Martos Tamás, Sallay Viola, Désfalvi Judit, Szabó Tünde és Ittzés András. „Az Élettel való Elégedettség Skála magyar változatának (SWLS-H) pszichometriai jellemzői". *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 15, sz. 3 (2014), 289–303.

Nybo, Taina, Markku Sainio és Kiti Müller. „Stability of vocational outcome in adulthood after moderate to severe preschool brain injury". *Journal of the International Neuropsychological Society* 10, sz. 5 (2004), 719–23.

Papp-Zipernovszky Orsolya, Kékesi Márk Zoltán és Jámbori Szilvia. „A Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Kérdőív magyar nyelvű validálása". *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 18, sz. 3 (2017), 230–62.

Rowe, John W. és Robert L. Kahn. „Human aging: Usual and successful". *Science* 237, sz. 4811 (1987), 143–49.

Sallay Viola, Martos Tamás, Földvári Mónika, Szabó Tünde és Ittzés András. „A Rosenberg Önértékelés Skála (RSES-H): alternatív fordítás, strukturális invariancia és validitás". *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 15, sz. 3 (2014), 259–75.

Smith, Gregory C., Steven Kohn, Susan E. Savage-Stevens és Julie J. Finch. „The effects of interpersonal and personal agency on perceived control and psychological well-being in adulthood". *Gerontologist* 40 (2000), 458–68.

Smith-Osborne, Alexa és Brandi Felderhoff. „Formal and family caregiver protective factors in systems of care: a systematic review with implications toward a resilience model for aging veterans". *Traumatology* 22, sz. 1 (2016), 29–39.

Steptoe, Andrew, Aparna Shankar, Panayotes Demakakos és Jane Wardle. „Social isolation, lonliness, and all-cause mortality in older men and women". *PNAS* 110, sz. 15 (2013), 5797–801.

Szemán Zsuzsanna. „Az időskorúakkal kapcsolatos attitűdök, előítéletek, nemzetközi és hazai vizsgálatok tapasztalata alapján". In *Az időskorúak egészségpszichológiája*, szerkesztette Kállai János, Kaszás Beáta és Tiringer István. Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt., 2013, 85–103.

Sz. Makó Hajnalka, Bernáth László, Szentiványi-Makó Norbert, Veszprémi Béla, Vajda Dóra és Kiss Enikő Csilla. „A MOS SSS – társas támasz mérésére szolgáló kérdőív magyar változatának pszichometriai jellemzői". *Alkalmazott pszichológia* 16, sz. 3 (2016), 145–62.

Tiringer István. „Az akut kardiológiai eseményen átesett betegek hosszú távú életminőségét befolyásoló pszichoszociális tényezők vizsgálata". Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2012, 6–26.